

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Управління моніторингу дотримання прав людини
Національна поліція України
Національна академія внутрішніх справ
УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКИЙ ПРОЕКТ ПІДТРИМКИ
СУДОВОЇ РЕФОРМИ (SJRP)
КОНСУЛЬТАТИВНА МІСІЯ ЄС В УКРАЇНІ
ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (UNICEF)
НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ,
ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 19 червня 2020 року)

Київ
2020

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Управління моніторингу дотримання прав людини
Національна поліція України
Національна академія внутрішніх справ
УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКИЙ ПРОЕКТ ПІДТРИМКИ
СУДОВОЇ РЕФОРМИ (SJRP)
КОНСУЛЬТАТИВНА МІСІЯ ЄС В УКРАЇНІ
ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (UNICEF)
НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ,
ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 19 червня 2020 року)

Київ
2020

УДК 343.102:343.132:343.985:343.54
А437

Редакційна колегія:

Черней В. В., доктор юридичних наук, професор, ректор Національної академії внутрішніх справ;

Гусарев С. Д., доктор юридичних наук, професор, перший проректор Національної академії внутрішніх справ;

Чернявський С. С., доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ;

Корольчук В. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 20 травня 2020 року (протокол № 8)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їх якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

А437 **Актуальні** проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення [Текст] : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 413 с.

УДК 343.102:343.132:343.985:343.54

© Національна академія внутрішніх справ, 2020

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНІ СЛОВА

<i>Павліченко К. В.</i>	16
<i>Ковальчук Т. І.</i>	18
<i>Черній В. В.</i>	20
<i>Кулеба М. М.</i>	22
<i>Цуцкірідзе М. С.</i>	23

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

<i>Азаров Ю. І.</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ.....	25
<i>Амонс М. О., Іванчук Н. В.</i> ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДІТЕЙ РІЗНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ (СВІДОК, ПОТЕРПІЛИЙ, ПІДОЗРЮВАНИЙ) ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ ЗА ФАКТАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО ДИТИНИ.....	30
<i>Андросюк В. Г.</i> ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ.....	33
<i>Антонюк П. Є.</i> ПІДГОТОВКА ДО ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ, НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....	36
<i>Антощук А. О.</i> НОВА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ В УМОВАХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ПОЛІГОНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ 3D ВІЗУАЛІЗАЦІЇ.....	40
<i>Багаденко І. П.</i> УЧАСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....	43

Бойко-Бузиль Ю. Ю. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ – СВИДКА ЧИ ЖЕРТВИ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ	46
Бурлака В. В. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ	50
Бухтіярова І. Г. МЕТА Й НАПРЯМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ.....	53
Вишневський С. В. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З НЕПОВНОЛІТНИМИ ДІТЬМИ З ВИКОРИСТАННЯМ «КРИЗОВОЇ КІМНАТИ», ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ	56
Волошина О. В. РОЛЬ СПЕЦІАЛІСТА-ПСИХОЛОГА В ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	59
Галустян О. А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	63
Гарасимів О. І., Захарова О. В. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ПОТЕРПІЛОЇ ДИТИНИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ	66
Гільтайчук В. М. ПРИНЦИПИ НАЙМЕНШОЇ ПСИХОТРАВМАТИЗАЦІЇ ДИТИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЗА ЇЇ УЧАСТЮ СЛІДЧИХ ДІЙ	70
Гладчук Д. І. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ	74
Гридковець Л. М. РОДИННИЙ ФАКТОР У РОЗВИТКУ ТА ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ	76

Давидова О. В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ЩОДО ДІТЕЙ ЯК УЧАСНИКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	79
Дуфенюк О. М. ПРАВДА VS БРЕХНЯ: РИЗИКИ НЕДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	83
Єфіменко І. М., Назаревич В. О. ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ В УКРАЇНІ.....	88
Жук О. М. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ.....	92
Заворіна О. П., Юхно О. О. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ, ПОТЕРПІЛОЇ ВІД ЗІВАЛТУВАННЯ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НАДЗВИЧАЙНО ВРАЗЛИВОМУ СТАНІ	95
Захаренко Л. М. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ, ЯКІ СТАЛИ СВІДКАМИ ЧИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	98
Зімборовська М. С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ СПЕЦІАЛІСТОМ-ПСИХОЛОГОМ З НЕПОВНОЛІТНИМИ ДІТЬМИ В «КРИЗОВІЙ КІМНАТІ»	102
Зубкова Л. А. РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОВОГО ДОСВІДУ	105
Іващенко В. О. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ, ВЧИНЕНІ НА ҐРУНТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	107

Ілляшенко О. В., Зарубей В. В., Сухомлин Ю. В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ВІД НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ І ТКАНІНАМИ ЛЮДИНИ	111
Казляк І. І. ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА Є ПОСТРАЖДАЛОЮ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	117
Квітка Я. М. РЕАГУВАННЯ УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІ НА ФАКТИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ, ЗОКРЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	121
Комісарчук Ю. А. НЕПОВНОЛІТНІ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ЯК ОСОБЛИВІ СУБ'ЄКТИ ДОПИТУ	126
Копан О. В. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ ЗЛОЧИНУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ	128
Кубарєва О. В. ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ ЧИ ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ, ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ	133
Кунтій А. І., Хитра А. Я., Кіцул Ю. С. АСПЕКТИ СТРОКУ ПРОВАДЖЕННЯ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....	136
Козлова А. Г. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ДИТИНОЮ ПЕРЕБІГУ ЗЛОЧИНУ	138
Корж В. П. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИННИХ ДІЙ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ	141
Куценко Д. В. НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	144

Кучеренко Т. В. ДОБІР УЧАСНИКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЇ ЗА УЧАСТЮ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК СЕКСУАЛЬНИХ ДОМАГАНЬ	147
Левченко К. Б., Остапенко О. О. АКТУАЛЬНІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	152
Левченко Ю. О. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТІВ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВДКОМ ЧИ ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ	154
Лісогор В. Г. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 155 КК УКРАЇНИ	158
Лозова С. М. ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ	160
Лубенець І. Г. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ	164
Майстренко М. М. ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД	167
Макарова О. П. УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА В ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ЖЕРТВИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	170
Максименко О. В. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ЧИ СВДКАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ, У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ	174

Матюшкова Т. П. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	178
Мельник О. В. БЕЗПОСЕРЕДНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗАНЬ, РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ: ЗАЛУЧЕННЯ ДИТИНИ ДО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ	183
Микитчик А. В. КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	185
Миронюк Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ ПІД ЧАС ДОПИТУ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	189
Мікіш А. С. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО СПРОЩЕНОГО ПОРЯДКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	192
Мілорадова Н. Е., Федоренко О. І. ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ	198
Мозоль В. В. ГУМАНІЗАЦІЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ	201
Мотлях О. І. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ТА ЇХ ПОКАРАННЯ.....	205
Нагайник Т. Г. ОСОБЛИВОСТІ ОСВІДУВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ І ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ СУДОВО-МЕДИЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ.....	209
Нестеренко В. А. «ЗЕЛЕНА КІМНАТА»: ДОЦІЛЬНІСТЬ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ, УЧАСНИКИ, МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ.....	212

Никифорчук Д. Й., Чемерис Д. Д., Ручка Ю. І, Никифорчук В. Д.	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗШУКУ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛИХ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ	217
Никоненко М. Я.	
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ В СПЕЦІАЛЬНО ОБЛАДНАНОМУ ПРИМІЩЕННІ.....	220
Остапович І. П.	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ І СВІДКІВ ЗЛОЧИНУ	224
Оперук В. І.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ.....	227
Павленко Н. Г., Казміренко В. О.	
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ВІД ОБОВ’ЯЗКУ СВІДЧИТИ В ЗАЛІ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ.....	230
Павлова Н. В.	
ОБОВ’ЯЗКОВА УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ДОПИТУ ДИТИНИ, ПОСТРАЖДАЛОЇ ВІД НАСИЛЬСТВА	233
Пампура І. І.	
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ПІД ЧАС ДОПИТУ ДИТИНИ – СВІДКА ЧИ ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНУ	236
Пекарський С. П.	
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДЛЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ	239
Плетенець В. М.	
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ ЗА ФАКТАМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: СТАН І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	243
Попович М. В.	
ДИТИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	246

Процик Л. С. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ ТА НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ	249
Процюк О. М. ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ПЕДАГОГА АБО ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО.....	253
Пясковський В. В., Вовчек Д. В. ЗВ'ЯЗОК ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ НАСИЛЬНИЦЬКІ СТАТЕВІ ЗЛОЧИНИ ЩОДО МАЛОЛІТНІХ, ІЗ ЖЕРТВОЮ.....	258
Ряшко О. В. ВИДИ ЕКСПЕРТИЗ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....	260
Самодін А. В., Петров С. Є. ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	264
Самодіна О. О. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО СТАТЕВОЇ СВОБОДИ Й СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....	269
Светлічний І. В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: З ПРАКТИКИ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ	272
Семенов В. В. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКИ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА.....	276
Серединський В. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ	279
Симоненко Н. О. ПУБЛІЧНИЙ РЕЄСТР ОСІБ, ЯКІ БУЛИ ЗАСУДЖЕНІ ЗА ЗІВАЛТУВАННЯ ЧИ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ	282

Симчук А. С., Кулик М. Й. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	285
Січковська І. В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	290
Скляренко А. В. ХІМІЧНА КАСТРАЦІЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	294
Смірнова І. С. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ МАЛОЛІТНЬОГО, НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	296
Соловійова О. Є. УЧАСТЬ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	300
Стратулат Н. В., Проценко Г. П., Корольчук В. В. НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА	304
Стрельченко О. Г. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА	307
Степанова Г. М., Степанов О. С. ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	309
Татарин Н. М. ВИДИ Й УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ	312
Терешкевич Н. Д. ЗАЛУЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	315

Тичина Д. М., Посудевський І. В. ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ.....	320
Федоренко О. А. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ СВІДЧЕНЬ МАЛОЛІТНІХ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ СВІДКАМИ ЗЛОЧИНУ	324
Фулей Т. І. ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЗА СТАТТЕЮ 8 СКПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА.....	327
Фурман Я. В. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ ТА ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗБЕЩЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ	332
Хахуцяк О. Ю. УМОВИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ	336
Христюк О. С., Федоровська Н. В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ПСИХОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДО ДОПИТУ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА	338
Цуцкірідзе М. С. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ СЛІДЧИМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	342
Чорноус Ю. М. ТАКТИКА ДОПИТУ ДИТИНИ В УМОВАХ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ»	345
Чуприна О. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ	350
Шило С. М. ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	353

Шербаковський М. Г. ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ВИСНОВКУ СПЕЦІАЛІСТА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ЩОДО ДІТЕЙ.....	356
Юрченко-Шеховцова Т. І. УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ДОПИТІ ДИТИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	359
Юсупов В. В. ЕТАПИ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ АБО ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ	361
Ярмусь М. І. ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ В СПЕЦІАЛЬНО ОБЛАДНАНОМУ ПРИМІЩЕННІ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ ФАХІВЦІВ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАСОБІВ ВІДЕОФІКСАЦІЇ	367

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Бігунець І. М. ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ АДВОКАТА В ДОПИТІ ДИТИНИ, ПОТЕРПІЛОЇ ВІД ЗЛОЧИНУ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ	371
Дударєва В. В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СКАРГ НА БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЩО ПОЛЯГАЄ В НЕВНЕСЕННІ ВІДОМОСТЕЙ ДО ЄДР ЗА ЗАЯВОЮ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВOPOPУШЕННЯ.....	374
Кушнєров В. М. ОСНОВНІ ПІДСТАВИ НЕДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	379
Легенький А. М. ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	382

Листушенко Р. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО	385
Нечеснюк О. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТІВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	388
Пашко Н. О. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА.....	393
Приходько О. О. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	397
Устимчук В. П. НЕДОЛІКИ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	400
Чучман О. І. ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	402
Юріков О. О. БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 360 КК УКРАЇНИ.....	406
Юсупова К. О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСНИКОМ ДОТРИМАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ З ОПИТУВАННЯ ДІТЕЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	409

ВІТАЛЬНІ СЛОВА

Павліченко Катерина Володимирівна,
заступник Міністра внутрішніх справ України

Шановні колеги й учасники конференції!

Наша держава остаточно визначилася з вектором подальшого розвитку, обравши шлях приєднання до європейської правової спільноти.

Однак для повноцінного долучення до європейського простору необхідно не тільки досягти відповідних економічних показників, а й забезпечити дотримання цінностей, які визнані пріоритетними, передусім гармонізувавши національне законодавство з міжнародними стандартами.

Одним із таких стандартів є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року для закріплення в національному законодавстві вимог з дотримання прав дитини, яка постраждала від насильства.

Положення Лансаротської конвенції втілено не цілком у чинному законодавстві, що спричиняє тенденцію до збільшення кількості злочинів, учинених щодо дітей, зокрема і проти їх статевої свободи та статевої недоторканості. Однак саме цей вид злочинів є особливо небезпечним у зв'язку з тривалістю негативних наслідків для психіки дитини й непередбачуваними аспектами впливу на подальшу її долю. Повернення таких дітей до нормального життя стає надзвичайно складною справою для фахівців – медиків, психологів, педагогів.

Згідно з результатами аналізу окресленої проблематики, проведеного за ініціативою Міністерства внутрішніх справ України, сучасна ситуація щодо запобігання та протидії статевим злочинам стосовно дітей не відповідає реаліям сьогодення, оскільки не забезпечує в повному обсязі захист від насильницьких дій цієї найвразливішої категорії громадян.

Крім того, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, у яких малолітня або неповнолітня особа є жертвою сексуального насильства, проводять значну кількість експертиз, допитів, що вкрай негативно позначається на психіці дитини.

Постала необхідність розробити механізми, що мінімізують психологічне травмування дитини під час проведення досудового розслідування, розгляду справ у суді, а також будуть забезпечувати ефективний реабілітаційний цикл.

Розслідування злочинів щодо статевої недоторканості дітей є складною та багатоетапною процедурою, для встановлення

об'єктивної істини в якій здебільшого залучають експертів і спеціалістів з різних галузей знань.

Сприяти розв'язанню окресленого кола проблем – головна мета цього науково-практичного заходу.

Слід подякувати всім, хто досліджує тематику сьогодишньої конференції та надіслав тези виступів. Це вчені, експерти міжнародних і вітчизняних громадських організацій, а також практики, що доклали чимало зусиль для вдосконалення сфери захисту прав дитини, а також молоді дослідники, які лише розпочинають свій науковий шлях і здобувають цінний практичний досвід.

Сподіваємося, що напрацювання експертів, фахівців, науковців, представників правоохоронних органів, державних установ і відомств, міжнародних та громадських організацій стануть поштовхом для відповідних законодавчих ініціатив з метою покращення законодавства, сприятливого для дитини, яке максимально захищатиме її від психологічного травмування під час проведення досудового розслідування та розгляду справи в суді.

Бажаємо всім цікавого й плідного обміну думками! Будьте ініціативними, реалізуйте свій потенціал задля розвитку та процвітання нашої держави!

Ковальчук Тетяна Іванівна,
заступник Міністра внутрішніх справ
України, кандидат політичних наук

Шановні учасники конференції!

Євроінтеграційні процеси спрямовують увагу Міністерства внутрішніх справ України на людину та її права. У цьому контексті захист прав дитини – стратегічний напрям сьогодення та майбутнього. На рівні національного законодавства права дитини захищено не цілком, про що засвідчив моніторинг, проведений Міністерством.

Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів у цій сфері, тож зобов'язана дотримуватися норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Для Ради Європи захист прав дітей і становлення правосуддя, дружнього до дітей, є пріоритетним завданням.

Одним з визначальних документів, у якому найдокладніше окреслено вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція 2007 року, CETS № 201), ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року. Зокрема, ст. 35 Конвенції безпосередньо стосується опитування дітей.

Коли діти вступають у контакт із законом як потерпілі, свідки, позивачі або в конфлікт – як правопорушники, однаково важливо, щоб вони зустрілися із системою, яка розуміє та поважає їхні права. Діти – це особлива, надзвичайно вразлива категорія. Коли вони потрапляють у сферу дії кримінального судочинства, ми повинні максимально адаптувати, пом'якшити законодавство для того, щоб якомога легше минули всі ці етапи незалежно від статусу, який має особа.

На жаль, доводиться констатувати, що досі не реалізовано положення міжнародних норм стосовно допиту неповнолітньої особи, який мають проводити в спеціально облаштованому для цього приміщенні за допомогою та із застосуванням технічних засобів аудіо-чи відеозапису. Також нагальною є необхідність встановити часові обмеження щодо тривалості допиту дитини.

Це ті основні положення, які чітко не відображено в Кримінальному процесуальному кодексі, тож запровадити їх застосування шляхом прямого виконання положень Конвенції на практиці неможливо. Слідчі та судді передусім керуються кримінальним процесуальним законодавством, а вже потім беруть до уваги інші нормативні акти.

Наразі немає офіційно унормованих вимог щодо спеціальної підготовки психологів, які мають бути присутніми під час допиту дитини, що постраждала від насильства. Психолога чи педагога, який його замінює, найчастіше запрошують із місцевого центру соціальних

служб або найближчої школи. Переважно вони не мають ні спеціальної підготовки, ні досвіду роботи з такими дітьми, тож на практиці ці особи просто присутні під час допиту, як вимагає законодавство. Психолог без спеціальної підготовки та навичок не може допомогти слідчому подолати складнощі, які постають у процесі спілкування з дитиною. Часто він навіть не помічає відхилень у психологічному стані допитуваного. Слідчі стверджують, що психологи, присутні на допиті, здебільшого не зацікавлені брати участь у цій процесуальній дії. З огляду на зазначене, нагальною є необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців в аналізованому напрямі.

Проблема процесуального статусу педагога та психолога ускладнена тим, що Кримінальний процесуальний кодекс України не визначає конкретної мети, для якої запрошують цих осіб, а також не містить конкретних вимог, яким ці особи мають відповідати, однак повнота обсягу процесуальних повноважень є безпосередньою умовою ефективної участі певного суб'єкта кримінального судочинства. Якщо Конвенція передбачає проведення опитування такими спеціально підготовленими особами, то Кримінальний процесуальний кодекс України – їхню присутність. Тобто це не модератори процесу, а так би мовити статисти.

Водночас в Україні є спеціально підготовлені спеціалісти (психіатри) з проведення психолого-психіатричної експертизи, мета якої – виявити, чи говорить дитина правду, оцінити глибину її психічної травми. Однак між медичними установами та поліцією не налагоджено співпрацю щодо організації мультидисциплінарних команд, які мали б можливість одночасно проводити допити й відповідне опитування. У зв'язку із цим дитина, що потерпіла від злочину, повинна окремо брати участь у допиті із залученням психолога, який не має відповідної підготовки, а також їхати до медичної установи для проходження психолого-психіатричної експертизи.

Ці проблеми й мають конструктивно обговорити учасники сьогоденної конференції.

Сподіваємося, що за підтримки учасників наукового зібрання питання захисту прав дитини буде належно проаналізовано, сформульовано відповідні пропозиції та рекомендації, окреслено механізми подальшої реалізації науково-практичних ініціатив. Головна наша мета – звести до мінімуму порушення прав дитини в системі МВС.

Ми продовжуємо рух за європейським курсом. Свобода полягає у верховенстві права, а закон діє, щоб захищати й працювати на благо людей. Права дитини стали ключовою цінністю в усіх розвинених країнах, і від успіхів на цьому шляху залежить майбутнє всієї країни. Ми прагнемо, щоб якомога більшою була кількість людей, які долучаться до конструктивного розв'язання проблем, порушених на сьогоденному зібранні, задля належного захисту прав дітей в Україні.

Черней Володимир Васильович,
ректор Національної академії внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор

Шановні колеги!

Від імені ректорату і вченої ради Національної академії внутрішніх справ вітаю всіх учасників конференції. Знаковим є проведення цього наукового заходу саме в Міжнародний день боротьби із сексуальним насильством в умовах конфлікту.

Україна як член Ради Європи взяла на себе зобов'язання у сфері імплементації стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Забезпечення прав дитини органами поліції є одним з пріоритетів, закріплених у Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року.

Попри тимчасові карантинні обмеження та дистанційну форму проведення конференції, спікери й учасники представляють усі гілки влади – законодавчу, виконавчу і судову, авторитетні міжнародні організації, провідні заклади освіти, наукові установи й інституції громадянського суспільства.

Згідно з даними офіційної статистики, останніми роками значно збільшилася кількість випадків сексуального насильства й іншої агресивної поведінки щодо дітей. Практики констатують, що такі правопорушення є переважно латентними, оскільки їх складно виявляти й розслідувати саме тому, що рідні та близькі потерпілих здебільшого не заявляють у правоохоронні органи, намагаючись уникнути слідчої та судової тяганини. Нерідко дитину, яка намагається себе захистити, звинувачують у брехні, цькують, принижують.

Така ситуація є неприпустимою, оскільки призводить до травматизації підлітка: кожна нова розповідь про події – це чергове переживання. Тому держава має не лише захистити дитину від насильства, а й забезпечити збереження її гідності під час слідства та судового процесу.

У Національній академії внутрішніх справ переглянуто підходи до навчання основ тактики спілкування поліцейських із дітьми, які постраждали від сексуального насильства. Зазначену тематику включено в навчальні плани підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції різних кадрових груп – слідчих і дізнавачів, дільничних офіцерів, співробітників ювенальної превенції, патрульних.

Під час конференції буде презентовано можливості створеного в НАВС за сучасними європейськими зразками навчально-тренувального полігону «Зелена кімната» для відпрацювання курсантами й поліцейськими-практиками тактики опитування та

допиту дітей як потерпілих або свідків за допомогою спеціальних методик створення «дружнього простору».

Ще одна новація – у програмі заходу передбачено презентацію навчального фільму, підготовленого фахівцями профільних кафедр академії та Головного слідчого управління Національної поліції України, що висвітлює алгоритми розслідування злочинів проти статевої недоторканості дітей.

Тема захисту дитини, яка є потерпілим або свідком, а отже, потрапила у сферу кримінального судочинства, виходить на якісно новий рівень. Активне публічне обговорення наявних проблем є однією з головних передумов запровадження в законодавство, практику й освітній процес необхідних інновацій. Однак вирішення проблемних питань має неодмінно передбачати прийняття конструктивних рішень на перспективу.

Тож нам вдалося оперативно сформувати збірник тез доповідей, узагальнити надані учасниками пропозиції та винести на публічне обговорення проєкт рекомендацій.

Бажаю учасникам конференції плідної роботи, активного обміну думками, досвідом і здобутками!

Кулеба Микола Миколайович.
Уповноважений Президента України
з прав дитини

Шановні колеги!

За результатами опитувань, кожна п'ята дитина в Україні зазнавала сексуального насильства, і у 80 % випадків злочинцями ставали знайомі дітей. Це могли бути батько, учитель, сусід. У 90 % випадків про насильство ніхто не повідомив у правоохоронні органи. Працівники поліції стверджують, що замовчують такі факти, передусім, для того, аби уникнути слідчої та судової тяганини. Адже у випадку відкриття кримінального провадження дитина має дати свідчення щонайменше тричі! На практиці був випадок, коли дитину опитували понад 100 разів. Це призводить до повторної травматизації дитини, яка пережила насильство. Також часто дитині доводиться давати показання в залі суду в присутності кривдника.

Особисто мені відомий випадок, коли після такого допиту в залі суду (в присутності кривдника) дитина вчинила спробу самогубства.

Наше завдання – вибудувати систему, яка працює в інтересах дитини, а не навпаки – коли дитина є заручником системи й вимушена зазнавати повторної травматизації заради покарання кривдника.

У цивілізованому світі вже довели ефективність дружньої практики допиту дитини, за якої дитина лише раз на стадії досудового розслідування одному спеціально підготовленому фахівцю в спеціальному приміщенні розповідає свою історію, яку фіксують на відео. Допит проводять зрозумілою для дитини мовою. Мультидисциплінарні команди, які працюють у цих приміщеннях, мають можливість провести допит дитини, здійснити психолого-психіатричну та судмедекспертизу на місці. Свідчення дитини фіксують на відео, потім їх можна використовувати в судах, що за будь-яких умов буде беззаперечним доказом.

У такому разі ми знижуємо рівень травматизації дитини. З нею можуть невідкладно розпочати роботу фахівці задля подолання завданої травми та відновлення.

В Україні сформовано необхідне підґрунтя для запровадження нової практики опитування дітей, постраждалих від сексуального насильства, і дітей, які стали свідками насильства. У нашій країні запроваджено методика «зеленої кімнати», до проведення опитування в якій залучають психологів, є успішний досвід використання режиму відеоконференції під час допитів. Належне нормативно-правове регулювання та якісна підготовка фахівців нададуть можливість розробити алгоритми дій для всіх учасників кримінального процесу, який буде максимально «нетравматичний» для дитини.

У центрі нашої політики має бути дитина, а не процедура.

Цуцкірідзе Максим Сергійович,
заступник Голови Національної поліції –
начальник Головного слідчого управління,
доктор юридичних наук

Шановні колеги!

Вітаю вас із початком роботи Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення».

У складних умовах сьогодення для України, як і для більшості країн світу, украй актуально є проблематика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Ставши членом Ради Європи 1995 року, наша країна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування законодавства відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу, зокрема Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція), яку Верховна Рада України ратифікувала 2012 року.

Кримінальні провадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовані тими самими правилами та ґрунтуються на тих самих принципах, що й провадження, які здійснюють стосовно дорослих. Однак деякі процедури та правила адаптують до потреб неповнолітніх. Прикладами такої адаптації є положення Кримінального процесуального кодексу України стосовно обов'язкової участі захисника в провадженнях щодо неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого, визначення спеціально вповноважених слідчих і суддів, обов'язок суду досліджувати й урахувати умови життя та виховання неповнолітнього під час визначення міри покарання, право суду за певних умов застосовувати примусові заходи виховного характеру замість покарання.

Відповідно до ст. 497 Кримінального процесуального кодексу України, якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливе виправлення неповнолітнього, якого обвинувачують у вчиненні кримінального проступку вперше, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання, а неповнолітній обвинувачений та його представник не заперечують, прокурор складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру й надсилає його до суду.

Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, визначено в главі 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» Кримінального процесуального кодексу України. Ці положення стосуються предмета доказування в діяннях, які вчиняють зазначені особи, допиту неповнолітнього підозрюваного, застосування до неповнолітніх запобіжних заходів,

передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд, особливостей судового розгляду тощо.

Слід зауважити, що специфічним є здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх і під час розслідування кримінальних проступків, відповідно до Закону України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Сподіваюся, що спільними зусиллями урядовців, керівників зацікавлених правоохоронних відомств, науковців буде організовано системну роботу щодо освітнього, наукового та законодавчого забезпечення реалізації законодавства й удосконалення відповідної правозастосовної практики з протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Хочу висловити щире подяку всім учасникам Міжнародної науково-практичної конференції та сподіваюся, що наша спільна робота з вирішення окреслених питань буде плідною і корисною для діяльності органів досудового розслідування Національної поліції.

Бажаю всім учасникам заходу активного обміну думками й напрацюваннями!

Азаров Юрій Іванович,

професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ**

Конституція України встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, с. 5].

Побудова демократичної, соціальної та правової держави обумовлює реформування правової системи, запровадження надійних механізмів дотримання прав і свобод громадян, закріплених Конституцією України та міжнародними правовими актами [2, с. 1–4].

Актуальності у цьому контексті набуває завершення судово-правової реформи як в цілому, так і кримінального судочинства зокрема. Нажаль, у цій сфері накопичилось чимало проблем, пов'язаних з виконанням завдань та забезпеченням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Уваги потребує також і механізм виконання Україною міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена Указом Президента України 24 травня 2011 року № 597/2011 [3, с. 1–5], визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, реалізація яких має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей.

Йдеться про побудову в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у сферу кримінального судочинства, з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою.

Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради № 789-ХІІ від 27.02.1991 року, визначає, що діти мають право на особливе піклування і

допомогу, а Декларація прав дитини зазначає, що «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист [4, с. 1–16]. Мінімальні стандарти і правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») також обумовлюють особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

На національному рівні чинний КПК України встановлює особливі порядки кримінального провадження та включає до них й кримінальне провадження щодо неповнолітніх [5, с. 315–322]. Закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх зумовлює використання інших, відмінних за змістом від тих, які застосовуються до дорослих, форм охорони їхніх прав, свобод та законних інтересів як учасників кримінального провадження.

Слід зазначити, що ст. 484 КПК України встановлює додаткові гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітнього за умови коли ним вчинено кримінальне правопорушення і він набув процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого, або коли є підстави для застосування примусових заходів виховного характеру внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (ст. 498 КПК).

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. При цьому, під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на усунення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484).

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, коло обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні є ширшим. Так, мають бути встановлені:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші

соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

- 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- 3) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального провадження (ст. 485 КПК).

Законом визначено також ще низку додаткових гарантій захисту прав і свобод неповнолітніх, які обумовлені змістом процесуальної форми цього особливого порядку кримінального провадження. З поміж них є участь законного представника неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 488 КПК) порядок виклику неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 489 КПК), допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 490 КПК) та інші (ст. 491, 492, 493, 496 КПК).

Натомість чинний КПК України не приділяє достатньої уваги захисту прав, свобод і законних інтересів саме неповнолітнього потерпілого. Так, частиною шостою статті 55 КПК встановлено, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, положення частин першої-третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів и членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілим може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливував подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Статтею 59 КПК України, визначено порядок залучення в кримінальне провадження законного представника потерпілого, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник, питання участі якого регулюється згідно з положеннями статті 44 КПК, де йдеться про законного представника підозрюваного, обвинуваченого.

КПК України врегульовано особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226) та участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227). Разом з цим, в цих нормах не йдеться про, власне, малолітнього або неповнолітнього

потерпілого. Видається, що у такій редакції означених норм КПК забезпечити особливе піклування та допомогу дітям, які є потерпілими від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, доволі складно.

Процедурою судового розгляду визначено особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого (ст. 354 КПК). Так, допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря.

Свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'ясняє обов'язок про необхідність давати правдиві показання не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставати запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання чи в іншому приміщенні з використанням відео конференції (дистанційне судове провадження).

Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею.

На нашу думку, враховуючи відмінності у процесуальному статусі потерпілого й свідка, доцільно було б доповнити КПК окремою нормою, яка б передбачала процесуальний порядок та особливості допиту саме малолітнього або неповнолітнього потерпілого. Це мало б сприяти реальному забезпеченню захисту таких осіб від кримінальних правопорушень та охороні прав, свобод та законних інтересів малолітніх або неповнолітніх потерпілих як учасників кримінального провадження.

Ратифікована Україною Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року значну увагу приділяє охороні прав неповнолітніх під час досудового розслідування та судового розгляду. На жаль, на практиці вимоги щодо захисту прав дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень не забезпечуються належним чином. На нашу думку в першу чергу це є результатом недосконалості чинного кримінального процесуального законодавства, яке потребує змін. Це стосується й удосконалення процесуальної форми кримінального провадження як однієї із гарантій забезпечення і свобод потерпілого, якому завдано моральної та фізичної шкоди шляхом вчинення злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Шляхами вирішення актуальних проблем, пов'язаних з досудовим розслідуванням та судовим розглядом злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, на нашу думку, мають бути заходи нормативно-правового характеру, які полягають в удосконаленні нормативно-правової бази у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх. Заходи організаційного, методичного та інформаційного забезпечення, які мають включати надання якісної правової, консультативної та інформаційної допомоги батькам, та дітям, потерпілим від вчинення проти них кримінальних правопорушень. Інформування населення про основні засади кримінальної юстиції щодо неповнолітніх.

Питання кадрового забезпечення мають включати розроблення програм та організацію проведення низки заходів, спрямованих на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з дітьми, зокрема й такими, що є потерпілими від вчинених проти них злочинів.

Поседнання та реалізація сукупності зазначених вище шляхів вирішення актуальних проблем кримінального провадження щодо неповнолітніх мають сприяти створенню в Україні повноцінної системи ювенальної юстиції. На часі є й розробка проекту та прийняття Закону України «Про ювенальну юстицію в Україні».

Список використаних джерел

1. Конституція України прийнята на п'ятій Сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами згідно із Законом № 1401-VIII від 02.06.2016.
2. Загальна Декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам. Київ, 1996. С. 6–9.
3. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року) (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27.02.1991. Зібрання чинних міжнародних договорів України в 1990р., № 1, с. 205.
4. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Схвалено Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011. Урядовий кур'єр від 02.06.2011. № 99.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 16 січня 2020р. К.: Паливода А.В., 2020. 420 с. (Кодекси України).

Амонс Марина Олександрівна,

завідувач сектору з питань координації у сфері протидії торгівлі людьми, запобігання домашньому насильству та дотримання прав дитини Управління моніторингу дотримання прав людини Міністерства внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук;

Іванчук Наталія Віталіївна,

старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДІТЕЙ РІЗНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ (СВІДОК, ПОТЕРПІЛИЙ, ПІДОЗРЮВАНИЙ) ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ ЗА ФАКТАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО ДИТИНИ

Україна приєдналася до ряду міжнародних конвенцій, які встановлюють низку правових зобов'язань для держав-членів щодо захисту прав дітей. Так, ст. 39 Конвенції ООН про права дитини передбачено, що держави – учасниці вживають усіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Крім того, ст. 40 зазначеної Конвенції зазначає, що держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

Також, ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства передбачено вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, а саме:

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження.

Станом на сьогодні, усі зазначені вимоги, нажаль, не повною мірою враховані у законодавстві нашої держави.

Так, наразі на етапі досудового слідства з дитиною може проводитись декілька різних видів опитувань. Це опитування членами слідчо-оперативної групи, опитування слідчим, який приймає до провадження матеріали для винесення постанови про визнання дитини потерпілою особою, офіційний допит (допити) дитини як потерпілої, опитування дитини лікарем під час проведення судово-медичної експертизи, опитування психологами і психіатрами під час психолого-психологічної експертизи. Далі дитина свідчить у судах першої інстанції та може свідчити в апеляційному суді. Це призводить до надзвичайної психологічної травматизації дитини.

Успішний міжнародний досвід упровадження практик дружнього до дитини допиту засвідчує, що саме використання методики «зелених кімнат», яка запроваджена у більшості країн, дає змогу провести усі необхідні слідчі дії із дитиною, без додаткового психологічного травмування дитини.

У найкращих інтересах дитини провести один допит, зафіксувати його на відеонасиченні, а потім використовувати це відео для подальшої роботи слідства і уникати повторних допитів. Повторні допити можуть проводитись лише у разі крайньої необхідності, і під час них дитині слід ставити тільки запитання, що стосуються нових обставин кримінального правопорушення, яких не було обумовлено на першому допиті.

Однією з причин невикористання методики «зелена кімната» в Україні, є віддаленість приміщень, у яких можливо проводити допити за цією методикою від приміщень органів поліції. Окрім цього працівники слідчих підрозділів не досить інформовані про її переваги застосування. Також, відсутня законодавча вимога щодо обов'язковості використання «зелених кімнат» при допитах дітей.

Все це призводить до того, що зазначена методика використовується лише в окремих випадках. Так, в Україні, за статистикою, методика «зелених кімнат» для проведення допитів чи опитування 248 дітей, які в силу певних обставин опинились у контакті з законом. (за 10 років) застосовувалась 283 рази (Київ – 76, Одеса – 86, Харків – 121). Тільки 2017 року, відповідно до статистичних даних Національної поліції, було порушено близько 4500 кримінальних проваджень за заявами про сексуальне насильство щодо дітей. Упродовж січня-серпня 2018 року відносно дітей учинено 3782 кримінальних правопорушень, від яких потерпіло 4052 дітей, у тому числі 1374 – від тяжких та особливо тяжких злочинів. Ці цифри вражають навіть без врахування показників опитування дітей як свідків.

Допит за методикою «зелена кімната» має проводитись у спеціально обладнаному приміщенні. Реальність показує, що допити проводяться у непристосованих приміщеннях, де немає сприятливої атмосфери, необхідної для налагодження необхідного контакту з дитиною. Основною метою проведення допиту у такій кімнаті є зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування, як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку. Особливо актуальним є проведення допиту дитини у «зеленій кімнаті» у справах щодо сексуального насильства та експлуатації, а також у справах щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії. Крім того, на сьогодні не існує офіційно унормованих вимог щодо спеціальної підготовки психологів, які мають бути присутніми під час допиту дитини, що постраждала від насильства. Наразі, психолога чи педагога, який його замінює, найчастіше запрошують із місцевого центру соціальних служб або з найближчої школи. Слідчі відзначають, що психологи, присутні на допиті, взагалі не зацікавлені у своїй участі в цій процесуальній дії. Присутність одного з батьків чи іншого законного представника може негативно вплинути на відкритість дитини, викликаючи у неї почуття сорому.

Усі ці вищезазначені негативні тенденції опитування дітей потребують нагального вирішення. В Україні є необхідне підґрунтя для запровадження нової практики опитування дітей, постраждалих від насильства тощо. Досвід використання методики «зелена кімната», створення центрів для дружнього опитування з задіянням мультидисциплінарних міжвідомчих команд – усе це при відповідному нормативно-правовому обґрунтуванні надасть можливість створити належні алгоритми дій всіх учасників кримінального процесу в справах про злочини, де потерпілими та/або свідками є діти.

Тому ми пропонуємо:

1. Розробити та внести зміни до діючого законодавства, а саме до КПК стосовно:

- а) визначення кількості проведення необхідних допитів,
- б) розширення переліку обов'язкових фахівців для проведення слідчих дій з дитиною,
- в) обов'язковість відеофіксації допитів/опитувань дитини,
- г) обов'язковості використання зазначених відеозаписів під час судового розгляду,
- д) проведення судового розгляду справ, де дитина є потерпілою/свідком, без присутності дитини.

2. Забезпечення приміщень, які дозволять використовувати методику «зелених кімнат».

3. Законодавчого унормування вимог щодо створення та функціонування «зелених кімнат» та методики проведення допиту дитини.

Андросюк Вячеслав Георгійович,
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем психологічного
забезпечення та психофізіологічних досліджень
ННІЗДН Національної академії внутрішніх
справ, кандидат психологічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ

Прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів», Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу професійної етики судді в державі започатковано реформування судової системи в Україні. Однак, попри певні зусилля щодо удосконалення діяльності органів судової влади, проблемі всебічного застосування психологічних знань у діяльності судової системи в Україні ще не надано належної науково-теоретичної та практичної уваги. Завдяки науковому доробку М. Костицького, В. Ярошенка, А. Федіни та ін. в галузі юридичної психології, практично орієнтовані ідеї відносно нормативно-правового, організаційного та методологічного удосконалення юрисдикційного процесу вже почали доводити свою доцільність і актуальність стосовно подальшого використання психологічного знання.

Цілком зрозуміло, що судовий розгляд справ вимагає суворой відповідності методологічним принципам системності, цілісності, чіткої регламентованості та безперервності пізнання. Проте, залучення спеціальних психологічних знань у формі експертизи та висновку спеціаліста (згідно Кримінального процесуального кодексу України) не задовольняє вищевказаним принципам. Тому, на основі наявного світового досвіду і на думку ряду науковців (М. Костицький, М. Дегтяренко, В. Марчак, О. Черновський) доцільним є впровадження до штатного розпису судової установи посади психолога-консультанта, діяльність якого перспективно орієнтована на професійне психологічне забезпечення як безпосередньо процесу розгляду справ суддями, так і повсякденної роботи суду як конкретної установи.

Консультативну роботу фахівця-психолога, який працює в суді на постійній основі важко переоцінити, з чим, в дослідженні М. Дегтяренко [1], погодились 80,0% опитаних суддів та 82,0 % працівників апарату судової установи. Участь психолога-консультанта при розгляді справ кримінального та цивільного провадження є безперечно необхідною, особливо стосовно справ (проваджень) щодо неповнолітніх. Так, психологічні пояснення та коментарі у справах за участю дітей респондентами-суддями застосовувались у 37,0 % кримінальних проваджень та цивільних справ з приводу сімейних правовідносин (15,2 % опитаних), щодо визнання правочинів недійсними (11,1 %) та судових справ за безпосередньою участю неповнолітніх осіб (8,1 %).

В світовій практиці судовий психолог залучається до розгляду справ на вимогу судових органів, але форми такого залучення різняться в залежності від країни. Зокрема, в країнах Європейського союзу, найчастіше судовий психолог залучається до діяльності судових установ у формі експерта та консультанта (Італія, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія). В цих країнах, як і в США, судовий психолог може залучатись у всіх судових розглядах, незалежно від категорії справи. Найбільш нормативно врегульованим інститут судового психолога є в Італії («Керівництво судового психолога в області кримінального та цивільного права», 1999 р.).

В більшості країн Європейського союзу існує обов'язкова практика залучення судового психолога до участі у справах відносно неповнолітніх або за участю неповнолітніх. Наприклад у Франції, до зазначеної категорії справ судовий психолог залучається не лише для надання консультацій, але і в якості експерта. Правовою підставою такого залучення є «Наказ про захист прав неповнолітніх та малолітніх». Хоча, головним чином, це стосується кримінальної відповідальності неповнолітніх правопорушників, проте, в цивільних справах таке залучення також визнається доцільним та юридично можливим.

Правові засади можливості отримання консультації в цивільному процесі закріплені в чинному законодавстві України. Так, у статті 190 Цивільного процесуального кодексу України, передбачене право суду скористатись усними консультаціями або роз'ясненнями спеціаліста [2]. Що стосується кримінального провадження, то гарантована процесуальна можливість скористатись консультаціями, в тому числі психологічного характеру, закріплена у статті 360 Кримінального процесуального кодексу України. Так, під час дослідження доказів, суд має право скористатись усними консультаціями та письмовими роз'ясненнями професійного психолога, які повинні бути засновані на спеціальних психологічних знаннях. Суд також наділений правом отримання інформації шляхом додаткового опитування з приводу наданих консультацій [3].

Відомі фахівці в галузі права неодноразово підкреслювали доцільність консультаційної роботи професійного психолога. І.Л. Петрухін [4, с. 26] вирізняв поняття консультації, та зазначав, що освічена особа може проводити консультацію письмово чи усно, стосовно тих питань, в яких слідчий або суд не є спеціалістом в процесуальному сенсі. В.М. Нікіфоров вважав можливим проведення в суді експертизи вченим-спеціалістом у формі консультації у разі, коли не здійснюється експертне дослідження. В працях М.В. Костицького [5, с. 132] вперше зустрічається перелік питань, які можуть бути поставлені перед психологом консультантом, у тому числі у справах за участю дітей.

Консультант-психолог, який працює в судовій установі на постійній основі, може надати роз'яснення щодо психологічного аспекту діяльності та поведінки неповнолітніх осіб, в тому числі,

специфічних форм поведінки та діяльності окремих психологічних типів; щодо типових вікових особливостей, в тому числі психічного розвитку особистості і її здатності розуміти характер вчинених щодо неї дій; особливостей пізнавальних, емоційних-вольових процесів на різних етапах розвитку дитини, а також відмінностей та особливостей психології дітей; щодо можливого впливу психічних та соматичних захворювань (наявних або перенесених), а також тяжкості психічної травматизації на поведінку та соціальну адаптацію особи.

В контексті обговорюваної проблеми, важливо підкреслити вагомість консультування психолога щодо окремої фази комунікативної діяльності суду, а саме – проведення допиту дитини. Конкретне дослідження виявило суттєві очікування суддів стосовно участі психолога в процесі оцінки показів сторін (адекватності їх формування, ступеня об'єктивності, похибок у відтворенні в суді тощо). Зокрема, респонденти вважають найбільш ваговою (35,8 % опитаних) допомогу психолога стосовно підтримання позитивного психологічного контакту з дитиною під час судового засідання, оцінки адекватності, достовірності та правдивості показів дитини (39,4 %).

Безсумнівно, розгляд цивільних справ за участю дитини відповідно до статті 254 Цивільного процесуального кодексу України (про усиновлення, про позбавлення батьківських прав, про визначення місця проживання дитини, про обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи у віці від 14 до 18 років самостійно розпоряджатися своїми доходами; про надання повної цивільної дієздатності, тощо), має яскраво виражений психологічний підтекст та потребує залучення психолога з метою повного врахування інтересів дитини. Під час вирішення судом спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, суд повинен з'ясувати прихильність дитини до кожного з батьків, ставлення батьків до своїх обов'язків тощо. Внесення змін до статті 159 Сімейного кодексу України дозволить суду об'єктивніше враховувати інтереси дитини. Зокрема, в цій статті необхідно визначити право суду залучити судового психолога-консультанта для надання консультацій з метою визначення обставин психологічного характеру.

Суд також потребує інформації психологічного характеру при вирішенні справ про усиновлення, якою є особливості самої дитини, мотивів усиновлення, ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити, прихильність особи, яка бажає усиновити дитину тощо. Крім того, при розгляді певної категорії справ суд повинен встановити можливість дитини формувати конкретну думку та переконання, що можливо при досягненні нею певного віку, рівня фізичного та психічного розвитку. Відтак, стаття 218 Сімейного кодексу України потребує доповнення наступною тезою: «Для встановлення дійсної думки дитини, відсутності впливу з боку дорослих та з метою повного врахування її інтересів, суд залучає до розгляду справи судового психолога консультанта.».

Список використаних джерел

1. Дегтяренко М.А. Організаційно-правові та психологічні засади професійної діяльності судового психолога-консультанта: дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / М.Дегтяренко Київ: НАВС, 2016 – 216 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV/ ред. від 06.11.2014 року – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13 квітня 2012 року № 4651-VI/ ред. від 25.01.2015 року [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Петрухин И.Л. Теоретические основы эффективности правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова // Москва : Наука, 1979, – 392 с.
5. Костицький М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М.В. Костицький // Київ: Высшая школа, 1990, С. 130–138.

Антонюк Поліна Євгенівна,

професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПІДГОТОВКА ДО ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ, НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Допит – це складна вербальна слідча (розшукова) дія, під час якої суб'єкт розслідування отримує важливе джерело доказів: показання. Ефективність проведення допиту, подальшого використання в процесі доказування отриманих показань напряду залежить не лише від дотримання встановленої процесуальної процедури проведення допиту, але й від компетентності суб'єкта розслідування: наявності в нього теоретичних знань щодо вірного розуміння сутності допиту, достатнього професійного досвіду збирання доказів, відповідних особистісних якостей. Запорукою ефективності будь-якої слідчої (розшукової) дії взагалі, й допиту зокрема, є правильна тактична поведінка суб'єкта розслідування на всіх етапах її проведення: підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії, безпосереднє проведення, оформлення результатів проведення.

При розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей суб'єкт розслідування неодмінно постає перед необхідністю допиту дітей, постраждалих від даних кримінальних правопорушень. Крім забезпечення неухильного дотримання процесуальної процедури проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом України, суб'єкту розслідування необхідно таким чином організувати проведення допиту, щоб не лише отримати достовірні джерела доказів, а й мінімізувати травматизацію дитини-жертви злочину.

Досягнення цієї мети забезпечується ретельною та якісною підготовкою до проведення допиту. З точки зору криміналістичної тактики підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії є її структурною частиною, оскільки хід та результати слідчої (розшукової) дії перебувають в прямих причинно-наслідкових зв'язках з підготовкою до її проведення. І, на відміну від допиту дорослих осіб, де підготовка полягає в розробці тактичної комбінації щодо найбільш ефективного отримання показань з урахуванням процесуального статусу особи, що допитується, у випадку допиту дитини підготовка полягає в створенні умов врахування та дотримання кваліфікованих рекомендацій щодо проведення такого виду допиту, заснованих на психологічних та вікових особливостях розвитку дитини та її уразливого стану.

Плануючи проведення допиту дитини, відносно якої вчинені злочинні діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості, необхідно пам'ятати, що проводити такий допит необхідно без зайвих необгрунтованих затримок в часі, максимально скоротивши час між отриманням відповідного повідомлення та допитом, але при цьому не ігноруючи таке явище як посттравматичний стресовий розлад – емоційний стан, що перешкоджає перебігу пізнавальних процесів дитини та може вплинути на якість відтворення інформації [1, с. 5, 101].

Необхідно ретельно продумати та підібрати місце допиту – таке приміщення, де середовище буде дружнім для дитини, враховуючи її вік та особливості психічного розвитку, і разом з тим унеможливить повторну травматизацію дитини. Для цього можна використовувати так звані «зелені кімнати» - спеціально прилаштовані для роботи з дітьми приміщення у структурних підрозділах Національної поліції України. Слід уникати проведення допиту дитини в місці її проживання, особливо, якщо протиправні дії щодо дитини вчинені саме там [1, с. 101]. Для допиту необхідно обирати безпечне місце з точки зору відчуття дитини.

Дотримуючись вимоги Кримінального процесуального закону щодо обов'язкової участі у допиті дитини педагога або психолога, які приймають участь у даній слідчій (розшуковій) дії як спеціалісти, необхідно таким чином підійти до вибору спеціаліста, щоб особа, яка залучається до допиту, була фахівцем саме в області дитячої чи юнацької психології (якщо це психолог), або працювала з дітьми саме такої вікової групи, як дитина, що допитується (якщо залучається педагог). Ця рекомендація є дуже важливою, оскільки задача спеціаліста полягає в допомозі суб'єкту розслідування у становленні психологічного контакту з дитиною, обранню правильної тактичної поведінки під час допиту, формулюванню питань в спосіб, доступний для сприйняття дитиною [1, с. 12]. Для цього суб'єкт розслідування повинен не лише заздалегідь обрати відповідного фахівця, але й надати йому можливість ознайомитися з матеріалами провадження, ретельно обговорити предмет допиту, виходячи з обставин, що підлягають встановленню, та узгодити зміст та форму питань, що

плануються для з'ясування під час допиту. Враховуючи обставини провадження, обираючи фахівця, суб'єкту розслідування слід також звернути увагу на стать спеціаліста з тим, щоб уникнути повторної травмизації дитини та створити таку атмосферу спілкування, в якій дитина не буде лякатися, замикатися. Всі ці аспекти якраз й обговорюються з відповідним фахівцем на етапі підготовки до проведення допиту.

Необхідно пам'ятати, що залучаючи спеціаліста до проведення допиту дитини, доречно отримати від нього письмове пояснення, яке долучається до протоколу проведення слідчої (розшукової) дії в якості додатку [2]. В письмовому поясненні спеціаліст може викласти свої висновки, трактувати певні жести дитини та особливості поведінки під час допиту, роз'яснити свою професійну думку щодо певних реакцій з боку дитини на окремі питання, що можуть виступати індикаторами та джерелами невербальної інформації. В подальшому таке письмове пояснення, долучене до протоколу допиту, може сприйматися судом як джерело доказів.

Законом передбачена можливість залучення лікаря до допиту дитини, але така участь не є обов'язковою, та відводиться на розсуд суб'єкта розслідування [2]. Враховуючи, що дуже часто потерпілими від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності стають діти з обмеженими фізичними можливостями, психічними вадами або порушеннями розвитку, рекомендується залучати до допиту таких осіб також і лікаря з метою забезпечення безпеки під час ситуацій, які можуть виникнути в ході допиту, коли така дитина буде переживати певний стрес. Також залучення лікаря є доцільним, якщо дитина перебуває на стаціонарному лікуванні під час проведення допиту.

Законодавець встановлює також обмеження щодо безперервної тривалості допиту дитини – не більше 1 години, а в цілому не більше 2 годин на день [2]. Якщо є необхідність проводити допит більше 1 години, суб'єкт розслідування повинен передбачити перерву у допиті, час якої та форму заздалегідь погодити зі спеціалістом – педагогом або психологом. Тривалість перерви, час її настання та наповнення визначаються з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини, характеру протиправних діянь, жертвою яких вона стала тощо. Визначаючи тривалість допиту, кількість й тривалість перерв, суб'єкт розслідування повинен керуватися метою максимального зменшення кількості опитувань дитини щодо обставин протиправних діянь, жертвою яких вона стала, але при цьому забезпечити об'єктивність, повноту та достовірність отриманої інформації.

Законодавець наділяє правом осіб, що приймають участь у допиті дитини, не лише заперечувати проти запитань, але також й задавати запитання. З боку суб'єкта розслідування на етапі підготовки до проведення допиту доречно передбачити та відповідно узгодити зі спеціалістом, які саме питання буде задавати спеціаліст. Іноді доречно, щоб на протязі всього допиту питання дитині задавав фахівець, який

має професійний досвід спілкування з дитиною певного віку та психічного складу.

Враховуючи обов'язкову участь законного представника в допиті дитини, слідчий повинен правильно визначитися, хто буде виступати законним представником дитини та виключити можливість участі в цій якості особи, відносно якої є підозра в її неправомірній або недобросовісній поведінці щодо дитини, яка допитується, навіть якщо така поведінка безпосередньо не є діяннями проти статевої свободи та статевої недоторканності дитини. Слід враховувати, що дуже часто діти соромляться або побоюються повідомляти певні факти в присутності батьків, знаючи про їх негативне ставлення до таких подій або можливе засудження поведінки дитини. Тому законним представником може виступати інша людина, що здатна представляти інтереси дитини на досудовому слідстві (педагог, працівник відповідних соціальних служб тощо).

Важливим елементом організації допиту дитини, постраждалої від протиправних діянь проти статевої свободи та статевої недоторканності є застосування відеофіксації процесу допиту. По-перше, застосування відеофіксації надасть в подальшому можливість переглянути момент допиту з метою спостереження реакції та поведінки дитини під час допиту, що залишилися поза увагою учасників допиту. По-друге, матеріали відеозапису за рішенням суду в окремих випадках можуть бути сприйняті судом як докази, що мінімізує повторне травмування дитини, пришвидшить її соціальну адаптацію та повернення до нормального життя. При цьому, застосовуючи відеофіксацію, суб'єкту розслідування необхідно передбачити таке розташування відеокамери в приміщенні, яке буде захоплювати фігуру дитини в повний зріст, а також всіх осіб, що задають питання під час допиту, й, разом з тим, камера не буде кидатися в очі та своєю наявністю закріпощати дитину під час допиту.

Ретельність та якість, з якою суб'єкт розслідування підійде до проведення допиту на етапі його підготовки, напряму визначає не лише ефективність результату допиту, але й ступінь травматизації дитини, яка стала жертвою злочинних дій проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, та, відповідно, час, який знадобиться для відновлення психіки дитини, її повернення до нормального життя, формуванню системи правильних соціальних та моральних цінностей.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФЦП КЛИМЕНКО, 2015. – 114 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Антощук Андрій Олександрович,
доцент кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

НОВА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ В УМОВАХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ПОЛІГОНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ 3D ВІЗУАЛІЗАЦІЇ

Одним із основних завдань вищих навчальних закладів, відповідно до Закону України «Про вищу освіту» є «забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності» [1]. Особливого значення у цьому контексті набуває отримання вищої освіти у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. Не є виключенням, а можна сказати і є флагманом забезпечення якісної вищої освіти Національна академія внутрішніх справ (далі – Академія) – вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання, який займає перші місця із підготовки кадрів для Національної поліції [2, с. 41–42].

Необхідно відмітити, що успішна діяльність майбутніх працівників поліції у боротьбі зі злочинністю залежить від їх професійної підготовки саме у відомчих навчальних закладах. Завданням відомчих навчальних закладів системи МВС України – виховати і виростити з числа курсантів професійних офіцерів і юристів. Тому, в Академії, як у провідному відомчому вищому навчальному закладі із специфічними умовами навчання, приділяється значна увага практичній підготовці майбутніх правоохоронців.

Надзвичайно високу ефективність освітнього процесу в Академії забезпечується кафедрою криміналістики та судової медицини завдяки застосуванню таких методів, форм і прийомів навчання, як: навчальний «полігон», ділова гра («квест»); аудіовізуальний метод навчання; дискусія із запрошенням практичних працівників; тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та інші.

З метою відпрацювання вмінь здобувачів, кафедрою спільно із іншими загальноакадемічними кафедрами створено та активно використовуються в освітньому процесі наступні навчально-тренувальні полігони: «Житлова кімната», «Банківська установа», «Кабінет службової особи», «Кімната пред'явлення для впізнання», «Наркопритон», «Нарколабораторія», «Зелена кімната», «Місця дорожньо-транспортних пригод». Завдяки використанню навчально-тренувальних полігонів здобувачі вищої освіти мають можливість в умовах максимально наближених до реальності, використовуючи знання, отримані в ході теоретичних занять відпрацювати вміння та отримати навички, які найбільше ціняться в практичних підрозділах після призначення здобувачів на відповідні посади [2, с. 44].

Саме завдяки криміналістичним полігонам, курсанти на практичних заняттях відточують свою майстерність і набувають практичні навички проведення таких слідчих (розшукових) дій, як огляд місця події, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання особи, обшук, допит. Приміщення криміналістичних полігонів складаються з імпровізованих житлових кімнат, службових кабінетів, в яких розташовані всі необхідні, наближені до реальних умов, меблі, предмети домашнього вжитку, манекени людей. Всі полігони забезпечені необхідними техніко-криміналістичними засобами, в які входять: криміналістичні валізи, фотоапарати, дактилоскопічні набори, засоби для фіксації слідів ніг та інше. Саме в умовах криміналістичного полігону при проведенні практичних занять широко застосовуються рольові ігри на таких заняттях, максимально наближених до умов реальної дійсності скоєного кримінального правопорушення, вирішуються як процесуальні, так і тактичні завдання.

Для більш якісного та функціонального використання криміналістичних полігонів, а також з метою вдосконалення проведення практичних занять, було б доречним використовувати також і інноваційні інструменти, а саме 3D моделювання (віртуальні конструктори). Загалом системи для ситуаційного моделювання розвиваються динамічно і знаходять своє застосування в багатьох сферах життєдіяльності. Зокрема, 3D моделювання застосовують, як у військовій, так і в цивільній сферах. У військовій сфері застосовуються тренажери для вогневої підготовки, симулятори реагування в умовах, наближених до «бойових», спеціальні симулятори для отримання навичок управління складною технікою. В цивільній сфері, симулятори і тренажери застосовуються для отримання навичок з управління технікою (автомобілі, літаки, танки).

Актуальність використання інноваційних технологій, а зокрема, віртуальних симуляторів в освітньому процесі визначається: по-перше, необхідністю вдосконалення методико-дидактичної організації процесу професійно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців; по-друге, об'єктивною потребою сучасного суспільства в підготовці фахівців, здатних інтегруватися; по-третє, тенденціями національної освітньої політики.

Програма 3D моделювання буде корисна для створення інтерактивних тривимірних моделей різних місць подій, а також для проведення віртуального огляду місця події. Можливості програми дозволяють помістити об'єкти і сліди в будь-якій фізичній площині. Наприклад, сліди крові, відбитки рук можна розмістити на підлозі, на стіні, на предметах оточуючої обстановки. Знаряддя кримінального правопорушення (пістолет, ніж, сокиру і інші види зброї) можна помістити під диван або на поверхню столу, на ліжку, у ванну кімнату та інші місця. Також можливо імітувати безлад в приміщенні шляхом перевертання речей в будь-якій площині, в тому числі і шляхом природного падіння на підлогу.

Крім цього, як вважає Павлюк Н. В., візуалізована 3D – модель події злочину може бути застосована під час проведення допиту, що забезпечить повноту і точність фіксації повідомленої інформації. У разі виникнення перекручень у показаннях допитуваних осіб, які є наслідком добросовісної помилки при сприйнятті події, чи прогалин у відомостях осіб внаслідок забування певних фактів, віртуальна 3D – модель місця злочину може застосовуватись як тактичний прийом пред'явлення доказів з метою відновлення в пам'яті забутої інформації. Занурення у тривимірне середовище фактично надасть можливість свідкові або потерпілому знов опинитися на місці події, пригадати та повідомити нові дані [3, с. 114].

Швейцарські дослідники досить часто використовують 3D – моделі при розслідуванні злочинів. Так, для перевірки відомостей та різних версій за фактом про вбивство літнього чоловіка його сином, а також з метою пояснення перебігу події, що сталася, використовувалася тривимірна віртуальна реконструкція. Так, перебуваючи у квартирі, під час суперечки з батьком молодий чоловік здійснив в нього постріл з пістолета, в результаті чого батько помер. У своїх показаннях син стверджував, що постріл стався випадково, коли він впав на ліжко після поштовху отриманого від батька. Спеціалістами була зроблена віртуальна 3D – реконструкція місця події й тривимірні моделі тіл самого підозрюваного та жертви, їх точне розташування стосовно один одного. На підставі травм жертви візуалізовано траєкторію польоту кулі. Були відтворені три можливі конфігурації й продемонстровані суду відеороликом, з обертанням зображення в 360°. Твердження підозрюваного було спростовано, оскільки положення жертви не відповідало напрямку пострілу. У результаті отримано висновок про те, що траєкторія віртуальної кулі не відповідає траєкторії кулі, описаної підозрюваним. Доведено, що постріл з пістолета здійснено під час перебування підозрюваного у вертикальному положенні [4].

Отже, процес підготовки здобувачів ступеня вищої освіти у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, важливо базувати на основі системного використання, начальних полігонів та інтерактивних (віртуальних) симуляторів. Саме вони виступають відмінним засобом для розвитку здобувачами вищої освіти своїх здібностей. Основними перевагами використання начальних полігонів та інтерактивних (віртуальних) симуляторів є: підвищення інтересу до освіти; розвиток навичок самостійності для проведення слідчих (розшукових) дій, розвиток відповідальності і цілеспрямованості.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII // Офіц. вісн. України. – 2014. – № 63. – Ст. 1728.
2. Антошук А. О., Курилін І. Р. Використання інноваційних підходів при викладанні криміналістичних навчальних дисциплін. *Актуальні питання криміналістики* [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд.

2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 334 с.

3. Павлюк Н. В. Застосування 3D-моделювання під час допиту та слідчого експерименту. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдеева. Харків : Право, 2019. 164 с.

4. Buck U., Naether S., Räss B., Jackowski C., Thali M. J. Accident or homicide – Virtual crime scene reconstruction using 3D methods. *Forensic Science International*. 2013. 10 Feb. Volume 225. P. 75–84. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0379073812002587?via%3Dihub>

Багаденко Ірина Петрівна,

начальник 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

**УЧАСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ**

В Україні поширюється тенденція вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Про це свідчать як повідомлення засобів масової інформації, так і статистичні дані правоохоронних органів.

Так, в Офісі Генерального прокурора заявили, що протягом 2019 року зареєстровано понад 550 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості дітей. Серед них 148 зґвалтувань неповнолітніх, що удвічі більше потерпілих від зґвалтування у порівнянні з 2018 роком [1].

Значний відсоток зазначених злочинів, як правило, вчиняється з боку осіб, з якими жертва перебуває у довірливих стосунках (члени сім'ї, сусіди, вчителі). Наприклад, поточного року на Прикарпатті мало місце розбещення малолітньої з боку старших братів [2], на Миколаївщині – зґвалтування доньки батьком [3], у Києві хлопчик був зґвалтований хрещеним батьком [4], на Вінниччині батько розбещував свою малолітню дитину [5] та інші випадки.

Зазначені злочини завдають непоправної шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю дітей-жертв, що в майбутньому може послугувати детермінантом їхньої поведінки. Адже доведено, що діти, які ставали жертвами жорстокості і знущань, ймовірніше скоять подібний злочин у майбутньому, на відміну від дітей, які не були жертвами зазначених посягань.

Головна роль у здійсненні профілактичної роботи серед дітей, а також запобігання і припинення стосовно дітей будь-яких протиправних діянь відводиться підрозділам ювенальної превенції у системі Національної поліції України [6].

Так, відповідно до наказу Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 №139 досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи органів Національної поліції та інші, передбачені ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Відповідно до п. 1.7 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, обов'язки з розкриття кримінальних правопорушень виконують органи досудового розслідування, підрозділи кримінальної поліції, міжрегіональні територіальні органи Національної поліції та їх територіальні (відокремлені) підрозділи. Інші органи та підрозділи поліції забезпечують здійснення заходів, спрямованих на отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також події і факти, які можуть сприяти їх розкриттю та досудовому розслідуванню, у межах своєї компетенції. В той же час, наголошується про обмеженість повноважень останніх змістом доручення слідчого, яке містить конкретний перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати; інші відомості, необхідні для виконання цих дій, та визначений термін його виконання [7].

Однією з ефективних форм взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні вважається створення і функціонування слідчо-оперативної групи (далі – СОГ). Відповідно до ст. 38 КПК України до складу СОГ включаються слідчий (старший СОГ), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою.

Розділ II Інструкції з організації взаємодії передбачає алгоритм дій органів досудового розслідування та інших органів і підрозділів Національної поліції України при надходженні до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. Зокрема, передбачає дії на місці події слідчого, працівника оперативного підрозділу, інспектора-криміналіста (або техника-криміналіста), діяльного офіцера поліції (або поліцейського патрульної поліції) та кінолога. Як бачимо, згадуються окремі представники підрозділу превентивної діяльності, крім працівників ювенальної превенції.

При досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи (розділ IX Інструкції з організації взаємодії), склад СОГ розширюється за рахунок включення працівника підрозділу оперативного-технічних заходів, психолога, інших працівників поліції відповідної кваліфікації (за необхідності). При цьому, ми маємо розуміти в контексті можливість участі працівника підрозділу ювенальної превенції у випадку, якщо потерпілим (або свідком тощо) буде виступати неповнолітня чи малолітня особа. На нашу думку, для однозначності розуміння участі працівника підрозділу ювенальної превенції у процесі виявлення та розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень доцільно було б передбачити алгоритм його дій поряд з іншими учасниками СОГ.

Відповідно до ст.ст. 40, 41 КПК України повноваження працівників оперативних та інших підрозділів поліції здійснюються на підставі письмового доручення слідчого. Однак, на практиці виникають спірні питання стосовно ініціативності доручення, вчасності та доцільності проведення тих чи інших дій тощо. Це відповідним чином впливає на швидкість та якість досудового розслідування.

Таким чином, ми бачимо, що існує ряд недоліків як нормативно-правового, так і організаційного характеру, який перешкоджає підрозділам ювенальної превенції здійснювати свої повноваження та взаємодіяти з іншими органами і підрозділами Національної поліції України під час досудового розслідування. Це, в свою чергу, викликає необхідність проведення окремого дослідження з подальшим розробленням пропозицій щодо удосконалення нормативно-правових актів у зазначеній сфері.

Список використаних джерел

1. У 2019 році зареєстровано 148 звалтувань, в яких потерпілими є неповнолітні, цього року – 24 злочини сексуального характеру.
URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=265953&fbclid=IwAR1ZRtPh_7GOWGL934SrAvzvmzUCTLSNB4TtGeXN_oKwiRRM-Rqi1d0UuLIs.

2. 6-річну дівчинку з Косівщини розбещували рідні брати.
URL: https://kriminal.tv/news/6_richnu_divchinku_z_kosivschini_rozbeschuvati_ri_dni_brati_jiji_peredadat_v_prijomnu_rodinu_video.html

3. Івалтував доньку кілька років: під Миколаєвом засудили чоловіка.
URL: <https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20200527-gvaltuvav-donku-kilka-rokiv-pid-mykolayevom-zasudyly-cholovika>.

4. В Києве мужчина насилувал своего 13-летнего крестника.
URL: <https://kriminal.net.ua/news/4294muzhchina-nasiloval-krestnika-i-snimal-etona-video.html>.

5. В Україні створювали порно контент за участі 8 малолітніх дітей.
URL: <https://ua.news/ua/v-ukrayne-sozdavaly-pornokontent-s-uchastyem-8-maloletnyh-detej>.

6. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 №1044. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32138.html.

7. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 №575 // Електронний ресурс : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

Бойко-Бузиль Юлія Юрївна,

заступник завідувача науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення ДНДІ МВС України, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ – СВІДКА ЧИ ЖЕРТВИ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ

Актуальним питанням сьогодення, відповідно до вимог Кримінального процесуального законодавства України, є формування якісно нового підходу до проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Тому, окрім удосконалення нормативно-правової бази, свого доопрацювання потребують психологічні аспекти допиту дітей, особливо свідків чи жертв злочину.

Психологічні особливості допиту дітей були та залишаються об'єктом наукового пошуку багатьох науковців, серед яких: І. Басиста, Л. Балобанова, Н. Бочкор, В. Бедь, О. Вакулик, Л. Васильєв, Д. Пурас, Л. Казміренко, О. Калашник, О. Цільмак, О. Швед, В. Шепітько, С. Яковенко та ін. Однак, заявлена проблематика потребує подальших розвідок, оскільки нині пріоритетним постає врахування основ дитячої психології, сприйняття і мінімізація стресу й запровадження американського досвіду [4] в рамках «Children's Justice Centre» або принципу «одного разу» (допит дитини проводиться лише один раз, однією стороною процесу (суддею або слідчим), на одному етапі досудового розслідування).

Згідно до Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., дитина – це особа віком до 18 років. Разом з тим, поняття особи, що не досягла 18 років визначається також поняттями «малолітньої» та «неповнолітньої» особи. Відповідно до Цивільного кодексу України малолітньою є особа, яка не досягла 14 років, наділена частковою дієздатністю та не несе відповідальності за завдану нею шкоду. Неповнолітньою є фізична особа у віці від 14 до 18 років та наділена неповною дієздатністю.

Допит дитини-свідка чи жертви злочинних посягань є складним процесом, оскільки окрім отримання достовірних та правдивих

свідчень обов'язково передбачає зменшення психологічної травматизації ще не достатньо зрілої психіки. Ґрунтуючись на положеннях ст. 35 Лансаротської конвенції, що визначає специфічні вимоги до допиту дитини-свідка чи жертви злочинних посягань, яка ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року та набула чинності з 1 грудня 2012 року, нами визначено психологічні особливості проведення допиту зазначеної категорії дітей [1–3].

1. Допит дитини має відбутися відразу після повідомлення факту компетентним органам. Оскільки подія злочину є травматичною, дитина з часом може забути її подробиці, плутатися у показаннях, навіть несвідомо вдаватися до фантазування і вигадкування. Таким чином психіка через механізми психологічного захисту витісняє подію, намагаючись самотужки збалансувати свій внутрішній стан. Разом з тим, досить часто переживання повертаються та ще більше травмують дитину. Тому, своєчасне проведення допиту допоможе як мінімізувати необхідність повторних зустрічей, так і підвищить екстремність та дієвість заходів психологічної реабілітації.

2. Допит необхідно проводити в спеціально обладнаному та облаштованому приміщенні, яке часто називають «зеленою кімнатою». Трапляється, що «зелену кімнату» помилково розуміють як кімнату зеленого кольору із зеленими меблями. Насправді, це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом. Відповідно до стандартів «зелена кімната» має терапевтичний зал, який нагадує звичайну дитячу кімнату в якій наявні іграшки, м'які меблі різного розміру, рослини, є фарби, олівці, книжки тощо, де безпосередньо працюють з дитиною та кімнату для спостереження або робоче приміщення для працівників компетентних органів та залучених спеціалістів (поліцейський, психолог, педагог, лікар, адвокат), з якого ведеться спостереження за поведінкою дитини. Між двома кімнатами розміщується скло-дзеркало (прозоре лише з одного боку) та вмонтовується відеоапаратура. Основна мета проведення допиту в такій кімнаті – зменшити повторну травматизацію та через провідну діяльність дитини певного віку отримати інформацію за фактом події. Наприклад, дитина дошкільного віку через запропонований сюжет гри надасть більше інформації по факту події чим відповідаючи на поставленні питання.

3. Допит здійснює спеціально підготовлений фахівець однієї статі з дитиною, який має досвід налагодження психологічного контакту з дитиною та спілкування зрозумілою дитині мовою. При цьому, організація допиту обов'язково має відбуватись з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини відповідного віку та соціальної ситуації її розвитку, а сам процес бути «дружнім до

дитини». Особа, яка проводить допит дитини має у повній мірі сприяти реалізації формули «безпечне місце + безпечний дорослий = дитина в безпеці».

4. Додатковий допит дитини рекомендовано здійснювати одними й тими самими особами. Зміна фахівця зводить нанівець проведenu попередником роботу, оскільки втрачається налагоджений психологічний контакт і у дитини зникає відчуття «безпечного середовища», «безпечний дорослий» стає «чужою особою», що може сприйматися дитиною негативно. Таким чином травмована фактом події дитина зазнає нової травматизації фактом додаткового проведення допиту.

5. Кількість допитів дитини має бути обґрунтована та визначена лише цілями кримінального провадження. Варто звернути увагу, що чим менша кількість допитів дитини, тим менша її повторна травматизація. Дитяча психіка ще не здатна до усвідомленої інтерпретації реальності і не готова до глибинних терапевтичних заходів, відтак спеціально спровоковане переживання травматичних подій у свідомості дитини буде шкідливо впливати на її психічний стан та самопочуття.

6. Тривалість допиту дитини визначається часом, необхідним і достатнім для отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Однак, час проведення допиту не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Допит дитини, особливо малолітньої, не повинен бути тривалим з перервами у допиті. Експериментальними дослідженнями доведено, що діти 5–7 років можуть бути уважними біля 15 хвилин, 7–10 років – 20 хвилин, 10–12 років – 21 хвилини, старші 12 років – 30 хвилин. Наприклад, в Сполучених Штатах Америки тривалість допиту дитини-свідка чи жертви злочинних посягань визначається за формулою, де вік дитини слід помножити на 5 хвилин. Разом з тим, варто також дотримуватися добової норми сну дитини, що рекомендована для різних вікових категорій дітей.

7. В ситуації допиту важливо забезпечити можливість супроводу дитини її законним представником або дорослим, якого вона сама вибирає. Однак компетентні органи мають впевнитися, що дана особа не має відношення до факту події. Присутність значимого дорослого забезпечує відчуття «безпечного середовища» та допомагає дитині швидше адаптуватися до ситуації допиту. З метою уникнення свідомого або несвідомого психологічного впливу, дорослий, який супроводжує дитину, перебуваючи в приміщенні не повинен бути в полі зору дитини.

8. Зафіксовані під час допиту свідчення дитини повинні розглядатися як допустимі докази по факту події та розцінюватися як важлива інформація по суті справи. Та слід враховувати і те, що

свідчення дітей нерідко своєрідні за формою, часто доповнені жестами, мімікою й можуть неоднозначно тлумачитися, тому потребують ретельного аналізу та обмірковування.

9. Етапи проведення допиту включають вільну бесіду з метою встановлення психологічного контакту, активізацію емоційної сфери дитини, основну частину, уточнення показань та складання протоколу. Відтак, підготовка до проведення допиту повинна бути продуманою та спланованою. Під час спілкування потрібно використовувати зрозумілі та переконливі слова і аргументи. Категорично забороняється імпровізація та легковажне ставлення до запланованого заходу.

10. Дітям варто здійснювати роз'яснення обов'язку давання правдивих показань, однак осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку рекомендовано не попереджати про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Висновок. Допит дитини-свідка чи жертви злочину є однією з основних форм отримання доказової інформації по суті справи. У результаті допиту здобувається та перевіряється значна частина відомостей про злочин, встановлюються мотиви та мета злочину, а також умови, за яких він вчинявся. Вище представлено психологічні особливості допиту дитини-свідка чи жертви злочинних посягань, врахування яких буде сприяти якісному отриманню достовірної інформації.

Список використаних джерел

1. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М.Цільмак, О.В. Швед та ін. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.

2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочеміровська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОРМ Клименко, 2015. 114 с.

3. Кравченко І.С., Кононець В.П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: Методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2018. 48 с.

4. За американським принципом: в Україні запровадять новий метод допиту дітей, які стали жертвами і свідками злочинів. Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/10872233-za-amerikanskim-principom-v-ukrajini-zaprovadyat-noviy-metod-dopitu-ditey-yaki-stali-zhertvami-i-svidkami-zlochiviv.html>.

Бурлака Владислав Васильович,
начальник відділу Головного слідчого
управління Національної поліції України

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ

Законодавство України значною мірою приділяє увагу забезпечення та дотримання прав неповнолітніх та малолітніх осіб, у тому числі щодо здійснення їх допиту. Національне законодавство з самого початку контакту поліції та малолітніх і неповнолітніх вживає заходи стосовно забезпечення їх прав.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає порядок допиту, у тому числі неповнолітнього, є Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України [1].

КПК України в статті 10 (Рівність перед законом і судом) передбачає, що у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Стаття 52 КПК України (Обов'язкова участь захисника) передбачає обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, а також щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру (з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою).

Неповнолітні потерпілі мають загальні права та обов'язки, передбачені статтями 55 (Потерпілий), 56 (Права потерпілого), 57 (Обов'язки потерпілого), 59 (Законний представник потерпілого) КПК України.

Неповнолітні свідки мають права та обов'язки, передбачені статтями 65 (Свідок), 66 (Права і обов'язки свідка), 67 (Відповідальність свідка) КПК України.

Разом з тим, статтею 226 КПК України (Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи) передбачено окремі аспекти такого допиту, а саме його проведення у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря; допит не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день; особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за відомо неправдиві показання; роз'яснення законному представнику, педагогу, психологу, лікарю їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Слід зазначити, що КПК України не містить спеціалізованих принципів, якими слід керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення у документах міжнародного характеру. При цьому перелік і зміст таких принципів не є сталим та у різних джерелах викладений по-різному. Так, наприклад, Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, серед принципів кримінального провадження згадують: принцип участі; принцип найкращих інтересів дитини; принцип гідності; принцип захисту від дискримінації; принцип верховенства права.

Конвенції про права дитини надає можливість стверджувати про закріплення вказаною Конвенцією наступних принципів: відсутності дискримінації (стаття 2); найкращих інтересів дитини (стаття 3); права на життя та здоровий розвиток (стаття 6); права бути почутим (стаття 12); принципу гідності (частина 1 статті 40) [5].

Особливістю, також є проведення у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, що регламентовано статтею 232 (Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування) КПК України.

Крім того, у главі 38 КПК України (Кримінальне провадження щодо неповнолітніх) передбачено окремий порядок здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх підозрюваних. Відповідно до статті 484 КПК України (Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх) кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Відповідно до частини другої статті 146 Кримінального кодексу України (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини) незаконне позбавлення волі або викрадення малолітнього є кваліфікуючою ознакою цього злочину (частини статті), за який передбачено покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Однак відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу під час розслідування злочинів середньої тяжкості здійснення негласних слідчих (розшукових) дій не передбачено. Відповідно під час розслідування кримінальних правопорушень передбачених статтею 146 Кримінального кодексу України особливо, що стосується неповнолітнього, допит є найбільш поширеним засобом отримання доказів [2].

Особливості допиту неповнолітнього, у тому числі під час досудового розслідування кримінальних правопорушень передбачених статтею 146 КПК України, пов'язані з наявністю специфічних рис їх психології. Деякі психологічні риси неповнолітніх можуть

перешкоджати отриманню повних та достовірних показань (йдеться про менший, ніж у дорослих, обсяг знань та досвіду, меншу здібність до концентрації уваги, менший розвиток аналітичних здібностей при сприйнятті та оцінці почуття, емоційність суджень та дій). Підлітки частіше від дорослих допускають помилки під час визначення відстані, відрізків часу, послідовності дій. Неповнолітні можуть використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі, перекручуючи їх реальний зміст або не розуміючи зміст, підтвердити запропоновані допитувачем формулювання, соромлячись запитати пояснення їх. Водночас неповнолітнім властиві точність сприйняття і тривалість утримання в пам'яті деталей події та властивостей предметів, які їх зацікавили.

Важливим елементом допиту є взаємодія слідчого з психологом під час допиту неповнолітнього, особливо для встановлення та підтримання психологічного контакту і довірливих відносин, здійсненні професійного спілкування з неповнолітнім, в подоланні бар'єрів і конфліктів у взаєминах з останнім, в ситуаціях протистояння, протидії з його боку, психологічна діагностика відповідності вербальної інформації, що надає допитуваний неповнолітній, його невербальній поведінці (емоційним реакціям, міміці, жестах) для виявлення неправдивих показань, замовчування інформації, що має значення для провадження, а також психологічна допомога неповнолітньому в здійсненні «виходу» із допиту, регуляція його психічного стану.

Так наприклад, Кіровоградським районним судом за вчинення злочину передбаченого ст. 166; ч. 1 ст. 125; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 146 Кримінального кодексу України було засуджено громадянку А., яка незаконно позбавив волі свого неповнолітнього сина Н., утримувала його в підвальному приміщенні не бажаючи виконувати обов'язки по догляду за дитиною та мордувала при цьому. В процесі розслідування злочину з відповідними фахівцями провела психолого-медико-педагогічна консультація. На основі діагностичного обстеження неповнолітнього Н. йому було встановлено діагноз легкої розумової відсталості. Проте, цей діагноз не вплинув на отримання належних доказів під час розслідування цього кримінального правопорушення, а свідчення потерпілого Н. були використані як належні докази при пред'явленні А. обвинувачення [3].

Слід звернути увагу, що сам порядок здійснення допиту неповнолітнього додатково до вимог КПК України регламентований криміналістичними методиками, які використовуються слідчими з метою належного та ефективного здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, у тому числі допиту неповнолітнього.

На сьогоднішній день у особи, яка проводить допит дитини, є вибір щодо місця проведення допиту. Міжнародні стандарти, національне законодавство встановлюють, що допит має бути проведений у атмосфері, дружній до дитини з урахуванням її інтересів. Альтернативою допиту дитини вдома, за місцем вчинення злочину, у

школі, дитячому садочку є допит дитини у «зеленій кімнаті», або іншому приміщенні, з урахуванням методики «зеленої кімнати» [4].

Слід зазначити, що не всі категорії кримінальних правопорушень потребують застосування методики «зеленої кімнати». Організація роботи слідчого щодо здійснення кримінального провадження здійснюється на основі індивідуального підходу до кожного неповнолітнього, малолітнього з урахуванням її віку і ступеня розвитку. На нашу думку, актуальним є проведення допиту неповнолітнього, малолітнього за методикою «зеленої кімнати» у кримінальних провадженнях, щодо сексуального насильства та експлуатації, а також у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі та торгівлі дітьми.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України, від 13.04.2012 №4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України, від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень України. [http // www.court.gov.ua](http://www.court.gov.ua).

4. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю : методичні рекомендації / Сіренко М. В., Бондар В. С., Дударець Р. М., Цуцкірідзе М. С.; / Голов. слідч. управл. Націон. поліц. України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. – 150 с.

5. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 року, ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

Бухтіярова Ірина Геннадіївна,

старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

МЕТА Й НАПРЯМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

На жаль права дітей порушуються щоденно, негативні явища у дитячому середовищі почасти мають загрозливий характер, це свідчить про недосконалість існуючої системи адміністративно-правового захисту дитинства, прогалини в нормативно-правовому забезпеченні прав дітей, як повноцінних суб'єктів. Саме тому, на моє глибоке переконання, складовою концепції розвитку українського суспільства є комплексна державна політика захисту дитинства, зокрема і такий її окремий напрямок як адміністративно-правовий захист дитинства.

Характерною особливістю адміністративно-правового захисту дитинства в Україні є владна діяльність органів публічної адміністрації, причому така діяльність повинна відповідати оптимальному забезпеченню інтересів дитини, що є визначальним для адміністративно-правового захисту дитинства та узгоджуватись із вимогами статті 3 Конвенції ООН про права дитини, згідно з якою: 1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. 3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду [1].

Для визначення пріоритетних напрямів у сфері адміністративно-правового захисту дитинства в Україні звернімося до ключового європейського документу, що має характер «дорожньої карти» щодо забезпечення прав дитини, мова йде про Стратегію Ради Європи з прав дитини (2016–2021) [2].

Основними викликами для прав дітей, визначеними у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) є такі: бідність, нерівність і виключення; насильство; система правосуддя створена для дорослих; проблеми сімей і батьків; расизм, мова ворожнечі і радикалізація; зростання в цифровому світі; міграція [3].

Задля подолання цих викликів у Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) визначено п'ять пріоритетних напрямів для гарантування права дитини, вони відповідають предметним областям, які закріплені в Конвенції ООН про права дитини, Європейській конвенції з прав людини, Європейській соціальній хартії та інших стандартах Ради Європи щодо захисту прав дитини.

До цих п'яти пріоритетних напрямів відносяться: 1. Рівні можливості для всіх дітей; 2. Участь всіх дітей; 3. Життя вільне від насильства для всіх дітей; 4. Правосуддя доброзичливе до всіх дітей; 5. Права дитини в цифровому середовищі [2].

У Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, визначено що існуюча система захисту прав та інтересів дитини в Україні базується на підході до дитини як до об'єкта впливу, без урахування того, що дитина повинна бути суб'єктом відносин. Незважаючи на наявність законодавчих норм щодо врахування думки

дитини, відсутній механізм забезпечення найкращих інтересів дитини в процесі планування державної політики [4].

Дійсно такий підхід має місце та не відповідає сучасним європейським стандартам, згідно з якими суспільство повинно розглядати дітей саме як справжніх суб'єктів прав і агентів змін [2].

Саме тому вкрай важливим і актуальним є забезпечення прав дитини у вказаних п'яти напрямках, на що зокрема і направлена Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. Відповідно до цього документу визначені такі головні напрямки та шляхи їх реалізації: створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини, а саме: розроблення та затвердження мінімальних стандартів благополуччя та безпеки дитини; забезпечення дитини якісною медичною допомогою від народження, у тому числі запровадження програм профілактики захворювань; удосконалення превентивних заходів, спрямованих на формування здорового способу життя підростаючого покоління; створення ефективного, доступного та доброзичливого освітнього середовища, спрямованого на розвиток дитини, її талантів, розумових і фізичних здібностей; забезпечення доступу до якісної освіти, насамперед у сільській місцевості; забезпечення духовного, морального і культурного розвитку дитини; інтеграція дітей, які утримуються в інтернатних закладах, у соціальний простір територіальної громади [4].

Насильство щодо дітей у будь-яких формах є неприпустимим, це категоричний імператив, який червоною лінією має проходити крізь всі стандарти, програми, нормативно-правові акти як на міжнародному, так і на національному рівні. У сучасному світі прояви насильства не обмежуються лише фізичним насиллям, вони є різноманітними, почасти добре замаскованими, що ускладнює їх виявлення, своєчасне припинення та наступну реабілітацію дітей. З огляду на це, вважаю, що державна політика щодо протидії насильству не повинна бути фрагментарною, а включати цілісну та дієву систему заходів як превентивного, так і реабілітаційно-реінтеграційного характеру, у якій ключову роль відіграє злагоджена взаємодія правоохоронних органів, закладів освіти та охорони здоров'я, а також пильна увага громадськості та благодійних організацій. Створення системи правосуддя, дружнього до дитини, а саме: упровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення; розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини.

Отже, відповідно до проаналізованих напрямків у сфері захисту дитинства, які визначені Державною соціальною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, завданнями загальнодержавного рівня, які стосуються сфер охорони здоров'я, освіти, безпеки життя,

духовного та культурного розвитку дітей, їх участі в житті суспільства та прийняття рішень щодо їх життя та власного розуміння зазначеної проблематики с: 1) визначення пріоритетів, основних завдань і принципів реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини; 2) розроблення та затвердження стандартів благополуччя та безпеки дитини; 3) розроблення показників (індикаторів) національного та регіонального рівня щодо забезпечення захисту прав та інтересів дитини; 4) модернізація системи захисту прав та інтересів дитини; 5) удосконалення та гармонізація національного законодавства у сфері прав дитини відповідно до міжнародних зобов'язань [3].

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини : підпис. 20 лист. 1989 р. Верховна Рада України. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

2. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021) : 20161003101948_CoE Strategy on children_ukr-1. URI: http://lastrada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_597.html.

3. Бухтиярова И.Г. Цель и направления административно-правовой защиты детства и материнства в Украине. Право и Закон. 2017. № 2. С. 107-112.

4. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : схв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 2017 р. № 230-р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80>.

Вишневський Сергій Вацлавович,
завідувач відділення психологічного
забезпечення відділу кадрового забезпечення
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З НЕПОВНОЛІТНІМИ ДІТЬМИ З ВИКОРИСТАННЯМ «КРИЗОВОЇ КІМНАТИ», ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ

Проблеми дотримання прав дітей в Україні мають системний характер і проявляються у нескоординованій діяльності із захисту прав дитини, розподілі відповідальності між різними міністерствами та відомствами, низькій ефективності співпраці між ними [1].

У 2018 році «Міжнародним центром розвитку і лідерства» було реалізовано, дослідницький проект з розробки моделі базової компетентності працівників соціальної сфери, які забезпечують захист прав та найкращих інтересів дітей в Україні [2]. Важливою та необхідною на наш погляд є використання методики «Зелена кімната», яка повинна застосовуватися у так званих кризових, дружніх до дитини просторах, до дітей віком від 4 до 14 років, а на розсуд слідчого чи суду – й у віці від 14 до 16 років, які потерпіли внаслідок

учинення злочинів проти статевої свободи і недоторканості, інших злочинів насильницького характеру або стали свідками таких злочинів.

Питання пов'язані з необхідністю створення спеціально обладнаних та пристосованих для допиту дітей приміщень, а також особливостями організації роботи з дітьми в кризових кімнатах за методикою «Зелена кімната» досліджували такі вчені: Н.П. Бочкор, Т.М. Бухтіарова, О.В. Даценко, С.І. Яковенко та інші. Досліджувались переважно психологічні особливості організації роботи з дітьми в кризових кімнатах, питання щодо обладнання таких кімнат, а також питання нормативно-правового забезпечення.

Неповнолітні жертви насильства становлять значну кількість по відношенню до загальної чисельності злочинів в Україні. «Кризова кімната, дружня до дитини» призначена для роботи з дітьми, які постраждали внаслідок злочину чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або такими, які підозрюються в скоєнні злочинів, за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку. Необхідною передумовою об'єктивного розслідування щодо неповнолітніх жертв насильства є спрямованість всіх органів держави на реалізацію прав і свобод громадян. Особливо це стосується неповнолітніх жертв насильства, які внаслідок їх фізичної і розумової незрілості потребуються особливої уваги з боку досудового та судового слідства.

Тема віктимності серед неповнолітніх є актуальною і виникає необхідність проведення профілактичної роботи не лише працівниками правоохоронних органів, а й соціальних служб та психологів.

Однією із передумов об'єктивного розслідування стало використання методики «Зелена кімната» та відкриття «Кризових кімнат, дружніх до дитини» по усіх регіонах України, які в свою чергу забезпечують комфорт та належні умови щоб дитина почувала себе у безпеці. З метою мінімізації повторної травматизації слідчі залучають психологів для роботи з неповнолітніми жертвами. Нормативно-правове забезпечення обумовлено міжнародними стандартами щодо захисту дітей свідків та жертв злочинів, а також Кримінальним процесуальним кодексом України.

Методика «Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом.

Основними завданнями роботи за методикою «Зелена кімната» є:

- збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;
- робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;

– поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;

– блокування гострих стресових реакцій у дитини;

– попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;

– усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;

– короткострокова чи довгострокова психокорекція;

– психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;

– психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;

– попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;

– допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації.

На думку більшості правознавців та психологів, які займаються проблемами опитування неповнолітніх свідків та жертв, необхідним є проведення психологічного обстеження дитини, важливого для оцінки рівня її розвитку, здібностей у сфері сприйняття, запам'ятовування, відтворення переживань та ін. Суттєвим з правової точки зору, щодо роботи психолога, у зеленій кімнаті, є оцінка наслідків психотравми, що безпосередньо становить предмет провадження [3].

Основні етапи роботи психолога за методикою «Зелена кімната»:

1. За дорученням слідчого щодо проведення психологічної роботи із неповнолітньою жертвою насильства психологу необхідно ознайомитись із матеріалами кримінального провадження, а саме:

– особливості злочину (фабула);

– ознайомитись із наявними матеріалами (протоколи допитів, характеристик, речових доказів та ін.);

– особистість кривдника;

– вік дитини;

– особистісна значущість кривдника для дитини (чи знайомі вони);

– систематичність посягань;

– відтермінованість злочину;

– соціальна характеристика дитини та її сім'ї;

– наявність медичних показань (хвороби дитини – за наявності);

– висновком психолога, який раніше працював з дитиною (у зв'язку зі зверненням до спеціаліста раніше);

2. Підготовчий етап – на основі отриманих відомостей психолог повинен розробити план дослідження (підготувати методики та розробити ключові питання):

- проведення психологічного дослідження;
- підготовка висновків;
- залучення фахівця (спеціаліста, психолога, психотерапевта) до судового засідання.

Психолог може допомогти у розкритті злочину, за допомогою участі у інших процесуальних діях та за допомогою результатів психологічної роботи за використанням методики «Зелена кімната» може виявитись, що самого факту насильства не було.

Висновок. В умовах сучасних судових та правоохоронних органах виникає потреба популяризації роботи та функціонування методики «Зелена кімната» з метою захисту прав і свобод неповнолітніх, а також надання психологічних консультацій досудовому та судовому слідству. Основними перевагами роботи психолога за методикою «Зелена кімната» є те, що батьки, адвокати та інші учасники процесу знаходяться окремо, тобто дитина має вільний простір і може розказати ті відомості, які не може озвучити при батьках або по сторонніх особах. Також, важливо зазначити, що у кризовій кімнаті ведеться аудіо та відео фіксація, тобто ці матеріали залучаються до матеріалів кримінального провадження як доказ.

Список використаних джерел

1. Дакал А.В. Актуальні проблеми формування та реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в Україні / А. В. Дакал // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 100–107.
2. Байдарова О. Як побудувати дієву модель професійних компетентностей фахівців сфери захисту прав та інтересів дітей в Україні / Байдарова О., Карагодіна О., Кликова П. // Вісник АПСВТ. – 2019. – № 1. С. 42–59.
3. Шаповалов В.А. Методы психологической оценки достоверности сообщаемой информации : методическое пособие / В.А. Шаповалов. – Киев: Освіта України, 2016. – 168 с.

Волишина Оксана Василівна,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

РОЛЬ СПЕЦІАЛІСТА-ПСИХОЛОГА В ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Специфічність і складність розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особистості пов'язані, в першу чергу, з тим, що єдиним джерелом доказів за кримінальним провадженням

досить часто є показання потерпілих. В тих випадках коли потерпілий являється неповнолітнім чи малолітнім суб'єктом, процес отримання і оцінки показів, який ускладнений багатьма факторами (віковими й індивідуально-психологічними особливостями допитуваного, силою психотравмуючого впливу сексуального насилля на особистість потерпілого тощо), особливо складний для слідчих. При цьому повторний (додатковий) допит неповнолітніх недоцільний, а часто і недопустимий, тому слідчий повинен організувати психологічну взаємодію з потерпілим таким чином, щоб процес отримання максимально повних, розгорнутих показань був здійснений під час одного допиту.

На нашу думку, крім основної юридичної мети – отримання показів, додатковою психологічною метою допиту зазначеної категорії суб'єктів кримінального провадження є уникнення (мінімізація) вторинної психотравматизації жертви сексуального насилля самою процедурою допиту. Ось чому комунікативний процес повинен бути у форматі взаємодії, а не одностороннього впливу слідчого на неповнолітнього допитуваного. В цьому сенсі, залучення психолога в якості спеціаліста (ст. 491 КПК України) до допиту неповнолітнього потерпілого за ставевими злочинами, дозволить суттєво оптимізувати процес психологічної взаємодії слідчого з неповнолітнім.

Допит неповнолітніх потерпілих від сексуального насилля, є однією із найскладніших слідчих дій, і юристи як представники профанного дискурсу потребують психологічних досліджень для вирішення своїх професійно важливих задач [3]. Окрім цього, психологічні дослідження не обмежуються лише залученням психолога як експерта на заключних етапах досудового розслідування, а можуть проводитись спеціалістом-психологом в період підготовки і проведення допиту неповнолітнього потерпілого, суттєво відрізняючись від досліджень, які проводить експерт. На відміну від предмета експертного психологічного дослідження, яке визначається змістом конкретних поставлених перед експертом запитань, «задача спеціаліста-психолога полягає в тому, щоб скласти загальне уявлення про психологічні можливості і особливості дитини або підлітка, яких допитують, врахування яких полегшує слідчому максимально повне отримання доказів в процесі допиту» [2, с. 220–221].

При цьому психологічні дослідження спеціаліста-психолога, на відміну від експерта-психолога, не можуть бути вичерпними через відсутність у слідчого на час проведення першого допиту неповнолітнього потерпілого повної інформації, в тому числі і про його особистість. В цьому сенсі, нас зацікавили результати дослідження К.В Васке щодо того, як на основі особливостей поведінкового і емоційного реагування неповнолітнього в передкримінальній, кримінальній та посткримінальній ситуації визначати психологічну мотивацію поведінки неповнолітнього [1]. Зокрема, результати дослідження потерпілих показали, що навіть орієнтовне встановлення

психологічної мотивації поведінки неповнолітнього в юридично значущих ситуаціях, за умов відсутності у слідчого повної інформаційної бази про особистість неповнолітнього, дозволяє максимально повно розкрити його індивідуальність як «суб'єкта діяльності і суб'єкта психічної активності».

Загальна характеристика особистості неповнолітніх потерпілих ґрунтувалась на їх соціально-демографічних даних, діагностиці індивідуально-психологічних особливостей та аналізі поведінки потерпілих в юридично значущих ситуаціях.

Емпіричну вибірку склали 224 неповнолітніх, які потерпіли від сексуального насилля. Було виділено 5 типологічних груп в залежності від низки фізичних і психічних (в широкому розумінні) факторів (обставини ситуації, психічна патологія, психологічно безпорадний стан тощо).

Тип 1 – «мотивація збереження таємниці» (43 чол. – 17,4 % від загальної кількості, з них 36 дівчаток) включає в себе жертв інцестуального зв'язку, більшість з яких малолітні (4-10 років) діти (27 потерпілих – 63 %).

Тип 2 – «мотивація еротичної ідентичності» (39 чол. – 15,8 % від загальної кількості) включає неповнолітніх потерпілих жіночої статі періоду старшого пубертатного й раннього юнацького віку (15–17 років), які під час функціонування системи «жертва-злочинець-передкримінальна ситуація» своєю «псевдопровокаційною» поведінкою сприяють реалізації потенційним насильником протиправних дій.

Тип 3 – «мотивація збереження джерела задоволення вітальних потреб» (34 чол. – 13,8 % від загальної кількості, з них хлопчиків – 51 %) включає малолітніх (8–12 років) й неповнолітніх потерпілих середнього пубертатного віку (13–14 років), які змушені забезпечувати свою життєдіяльність засобом «продажу» власного тіла.

Тип 4 – «мотивація уникнення ізоляції в мікросередовищі» (21 чол. – 8,5 % від загальної кількості, з них 4 хлопчика) включає неповнолітніх обох статей середнього і старшого пубертатного віку (12–15 років), насилля щодо яких завжди має груповий характер й скоюють його також неповнолітні з мотивацією задоволення гедоністичних потреб, які пов'язані з первинними сексуальними потягами та мотивацією покарання.

Тип 5 – «мотивація збереження життя» (87 чол. – 35,2 % від загальної кількості, з них 12 хлопчиків) включає неповнолітніх (малолітніх) потерпілих всіх вікових груп, напад на яких здійснюється з боку незнайомих старших за віком осіб із застосуванням насилля чи погрозою його застосування.

Окрім цього, нею було встановлено, що неповнолітні і малолітні потерпілі, поведінка яких в юридично значущих ситуаціях обумовлена різними мотиваціями, при допитах виявляли широкий спектр емоційного і поведінкового реагування (від прояву активності при наданні показів до

прагнення уникнути контакт чи переходу на однозначні відповіді) в залежності від умов проведення допиту і суб'єктивного відношення підлітка до особистості третіх осіб, які беруть участь в допиті. Так, як зазначає К.В. Васке, досить неохоче вступали в контакт з юридичними працівниками, в тому числі й при збереженій здатності до сприйняття і відтворення подій, що відбулися, 156 неповнолітніх потерпілих (63,2 % від загальної кількості): з мотивацією збереження тайни – 6,9 %; еротичної ідентичності – 12,8; збереження джерела задоволення вітальних потреб – 10,3; мотивація уникнення ізоляції в мікросередовищі – 9,05; збереження життя – 16 %. Як бачимо, найвищий відсоток (16 %) виявлений серед неповнолітніх із мотивацією збереження життя, в яких під час допиту спостерігалися ефекти витіснення і заміщення, а варіанти поведінки залежали від ступеня психотравмуючого впливу кримінальної ситуації, відтермінованості її в часі та особливостей посткримінальної ситуації [1].

На завершення варто наголосити, що дитина, яка зазнала сексуального насильства, це, передусім, дитина, яка страждає, і лише потім – учасник кримінального процесу [3]. З метою недопущення посилення психічної травми такої дитини слід прагнути, щоб її допит відбувався лише один раз і було забезпечено прийняття відеозапису його проведення як доказу в суді. Це відповідає вимогам Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яку Україна ратифікувала 20 червня 2012 року (ст. 35).

Таким чином, саме фахівець-психолог здатний надати дієву допомогу слідчому як в підготовці, так і в проведенні допиту неповнолітнього потерпілого від сексуального насильства, забезпечуючи максимально можливу для підлітка емоційно комфортну обстановку проведення зазначеної слідчої дії.

Список використаних джерел

1. Васкэ Е.В. К вопросу об участии специалиста-психолога в подготовке и проведении допроса несовершеннолетнего, потерпевшего от сексуального насилия [Электронный ресурс]. *Психология и право*. 2012. Том 2. № 2. URL: <https://psyjournals.ru/psyandlaw/2012/n2/52072.shtml>.
2. Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза: теория и практика. Избранные труды. М., 2010. 352 с.
3. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104.

Галустян Олена Аркадійвна,
старший науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем психологічного
забезпечення та психофізіологічних досліджень
ННІЗДН Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Специфіка допиту неповнолітніх жертв сексуального насильства обумовлена віковими особливостями, своєрідністю психології дітей та підлітків. Тому процес допиту потребує особливих тактичних прийомів з обов'язковим урахуванням психології даної категорії осіб.

Вік, фізичний та психічний розвиток дитини, а також притаманна залежність від дорослих можуть робити дітей особливо вразливими від сексуального насильства. У неповнолітніх потерпілих особливо гостро проявляється негативна емоційна реакція. Діти часто відчують вину та ніяковіють через те, що з ними сталося. Сексуальне насильство має негативний вплив на здатність дитини довіряти іншим (особливо якщо правопорушник був дорослий). Молодшим дітям може бути дуже складно зрозуміти та описати, що з ними сталося. Як й дорослі, постраждалі діти можуть відчувати посттравматичний стрес, з характерними для нього наслідками. Тому процес отримання показань від неповнолітніх (малолітніх) потерпілих повинен якщо не виключати, то обов'язково мінімізувати повторну психотравматизацію жертви сексуального насильства у ході допиту.

Слідчий має дотримуватись балансу між обов'язком не завдати шкоди та необхідністю отримання інформації. Коли ризик завдати шкоду перевищує потребу в інформації щодо вчиненого злочину, слід шукати альтернативні джерела інформації про правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України допит малолітнього або неповнолітнього проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [3]. При залученні законного представника слідчому доцільно переконатись у тому чи зацікавлений він у результаті допиту та правдивості показань неповнолітнього (малолітнього). Присутність батьків не завжди має позитивний вплив на таку слідчу дію, оскільки діти часто побоюються їх реакції на те, що ними буде повідомлено слідчому. Іноді в присутності батьків діти соромляться надати правдиву інформацію, що може негативно позначитися на перебіг допиту. Вибір педагога, якого варто запросити для участі у допиті, також має важливе тактичне значення. Деякі діти краще дають показання у присутності педагога, якого добре знають, а інші – у присутності педагога з іншої школи. У деяких випадках перед допитом слідчому варто з'ясувати у неповнолітнього (малолітнього), у присутності кого він хотів би давати показання.

В залежності від особистісних даних допитуваного слідчий може запросити для участі у слідчій дії психолога відповідного профілю діяльності. Проте участь психолога у слідчих діях не виключає необхідності наявності у слідчого психологічних знань в галузі загальної та юридичної психології, зокрема вікових особливостей дітей, типів особистості, психології проведення допиту, психології віктимної та псевдовіктимної поведінки тощо.

Специфіка допиту неповнолітнього (малолітнього) полягає й в процесі підготовки до допиту, обстановки, в якій допит проводиться, у формі запитань, які слідчий має поставити допитуваному, а також процесуальному оформленню результатів допиту.

Мета допиту неповнолітнього (малолітнього) така ж, як і для дорослих, отримати повну та достовірну інформацію. Проте сама процедура має враховувати вік та розвиток дитини. Діти молодшого віку можуть не до кінця розуміти сексуальну природу деяких видів поведінки, й, можливо знадобиться адаптувати підхід до обговорення. Слідчому варто використовувати зрозумілу для дитини мову, яка відповідає її віку та рівню розвитку, частіше вживати ті ж слова, які обирає допитувана особа. Прості, не ускладнені запитання викликають більш повні відповіді.

Також слідчому варто забезпечити для дитини дружню атмосферу, яка створить безпечний простір, в якому дитина зможе говорити. Не зайвим буде використання малюнків, карток чи ляльок, щоб допомогти дитині пояснити, що з нею (ним) відбулося.

Під час допиту слідчий також має контролювати свій емоційний стан, він має переконатися, що мова його тіла не транслює відчуття жаху чи не покаже шокową реакцію на слова дитини. Бажано сидіти так, щоб бути на одному рівні з дитиною; тримати очі на рівні її очей, не нахиляйтеся та не дивіться на дитину згори вниз. Одяг слідчого не має бути занадто формальний (поліцейський однострій варто замінити на цивільний одяг) [4, с. 23–27].

Налагодження взаєморозуміння між слідчим та дитиною може потребувати часу, але важливо обмежити тривалість допиту дитини, виходячи з її віку, розвитку та інших факторів, щоб не викликати в неї надмірної втоми та стрес.

Відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день [3]. Проте така тривалість допиту скоріш можлива для неповнолітніх старшого віку. Малолітні можуть зосереджувати увагу значно коротший час. Для дітей віком від 5 до 7 років допит має тривати не більше 15 хвилин; від 7 до 10 років – не більше 20 хвилин; від 10 до 12 років – не більше 25 хвилин; старше 12 років – не більше 30 хвилин. Слідчий має враховувати це під час планування допиту.

Тактика допиту неповнолітніх (малолітніх) постраждалих від сексуального насильства включає такі етапи [1,2]:

I. Налагодження взаєморозуміння та довіри. Слідчому варто приділити особливу увагу та виділити необхідну кількість часу для налагодження взаєморозуміння з допитуваною особою. Протягом першої фази допиту побудувати необхідний рівень довіри, щоб дитина могла бути відвертою. Використання позитивної активності чи досвіду життя дитини має допомогти більше дізнатися про дитину та розвинути ритм і модель взаємодії для допиту через вільну наративну дискусію (від англ. narrative – повість, оповідання, історія, розповідь, у тому числі про власний життєвий досвід). Вона надає можливість практикувати використання відкритих підказок і надає слідчому зразок використання мови дитини та можливості продукувати інформацію.

II. Практика відтворення епізодичних спогадів. Вона використовується для отримання зі спогадів дитини деталей про подію в минулому, особливо це актуально для дітей молодшого віку. Це може бути частиною або додатковою деталлю до налагодження взаєморозуміння. Слідчому варто визначити позитивну подію, яку дитина пережила в минулому та поставити питання про неї. Тема не має бути пов'язаною з сексуальним насильством. Мета такої практики-згадування – допомогти дитині зрозуміти рівень деталізації, який потрібен слідчому від подальшої бесіди.

III. Перехід до основних питань. Відштовхуючись від цієї події, слідчий може представити тему допиту, пояснюючи дитині, про що йтиме мова, без визначення конкретного змісту. Фрази, за допомогою яких буде представлено тему, слід обмірковувати заздалегідь. Дитина повинна розуміти, чому її допитують, але при цьому мати лише загальне уявлення про те, що документує слідчий; це може допомогти зосередитися на допиті.

IV. Вільне пригадування. В ідеалі дитина має надати показання у вільній формі, настільки детальні, наскільки він/вона може пригадати події злочину, а слідчий має використати відкриті підказки без навідних питань.

V. Завершення інтерв'ю – це остання стадія допиту. Допит не може закінчуватися раптово, важливо залишити достатньо часу, щоб його завершити належним чином. Після завершення допиту слідчому бажано провести з дитиною заключну бесіду для зняття нервової напруги та втоми та за можливістю сприяти зменшенню негативного впливу обстановки допиту на нестійку психіку дитини.

Список використаних джерел

1. Васкэ Е. В. Психология допроса несовершеннолетних правонарушителей и жертв сексуального насилия: монография. Генезис, 2014. Серия: Учебник XXI века. 312 с.

2. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства або порушення міжнародного права. Друге видання. Березень 2017. URL: http://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf.

3. Кримінальний процесуальний Кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (остання редакція від 28 квіт. 2020 р.) *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Галустян О. А., Захаренко Л. М., Юрченко-Шеховцова Т. І. Особливості професійного спілкування патрульних поліцейських з різними категоріями осіб: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 39 с.

Гарасимів Олена Іванівна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Захарова Олександра Василівна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ПОТЕРПІЛОЇ ДИТИНИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ

На жаль, сьогодні, наша держава входить в першу десятку країн світу, в котрій вчиняються злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Та, попри все це, дана тенденція зберігається і за останній період в Україні масштаби сексуального насильства над дітьми стрімко зростають. За результатами деяких соціологічних досліджень проведених в різних регіонах України, кожна п'ята опитана дівчина та кожний сьомий хлопець визнали себе об'єктами небажаних дотиків сексуального характеру, а кожна третя дівчинка шкільного віку пережила досвід сексуальних домагань. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, носять латентний характер (тобто прихований), результатом яких є десятки загиблих дітей, їх покалічені душі та життя [1].

Характерною ознакою злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є посягання на автономію, гідність дитини, примушування до небажаних для неї дій. Нерідко дитину чи підлітка спонукають до сексуального контакту всупереч їхній волі фізичною силою, психологічними засобами (погрозами, умовляннями, обманами, залякуваннями) або навмисним напоюванням чи отруєнням (наприклад, наркотиками), щоб привести в невідздатний стан.

Типовими слідами злочину проти статевої недоторканості дитини, найчастіше є сліди насильницьких дій на тілі потерпілої дитини та сліди опору на тілі злочинця (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг потерпілої дитини, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах); пошкодження і

біологічні виділення (кров, сперма тощо) на одязі потерпілої дитини, злочинця; сліди на місці злочину (сліди рук, ніг, боротьби, краплі крові, слини, сперми, транспортних засобів, кіно- фото апаратури, різного виду оргтехніка тощо); зміна обстановки місця події; сліди перебування злочинця і потерпілої дитини на місці вчинення злочину (спідня білизна, гудзики, шпильки, волосся, ворсинки одягу, мобільний телефон, ключі, особисті речі тощо) [2].

Під час провадження досудового розслідування у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей доцільно призначати такі види судових експертиз: судово-медичну, цитологічну, імунологічну, молекулярно-генетичну, одорологічну, трасологічну, судово-психіатричні та психологічні експертизи.

Хочемо звернути увагу на декотрі види судових експертиз, які доцільно призначати щодо потерпілих дітей у кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Розглядаючи такий вид експертизи, як судово-медична експертиза потерпілих дітей, хочемо зазначити, що проведення такої експертизи доручається спеціалістам Бюро судово-медичної експертизи, штатним судово-медичним експертам, а також викладачам кафедри судової медицини. У якості судового експерта може бути запрошений і практикуючий лікар, який відповідає загальним процесуальним вимогам, які пред'являються до особи експерта.

На стадії досудового розслідування злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини разом із загальноприйнятими питаннями щодо наявності тілесних ушкоджень та ступеня їх тяжкості, з'ясовуються і питання щодо вчинення статевих зносин, чи носили вони насильницький характер, наслідки цих зносин для фізичного здоров'я дитини [3].

При проведенні судово-медичної експертизи потерпілої дитини ми можемо отримати відповіді на наступні запитання: який вік потерпілої дитини; які ушкодження є у потерпілої особи, їх характер, локалізація, давність утворення, ступінь тяжкості, чим вони могли бути викликані; який механізм утворення ушкоджень; чи є на тілі потерпілої дитини сліди медичного втручання, пов'язаних з вилученням органів; чи могли бути спричинені виявлені ушкодження при насильницькому статевому акті; чи мала потерпіла дитина статеві зносини, як давно; чи досягла потерпіла дитина статевої зрілості; наскільки активним було статеве життя в потерпілої дитини, як давно; як статеві зносини вплинули на фізичне здоров'я потерпілої дитини; чи могли бути заподіяні виявлені тілесні ушкодження при обставинах, указаних потерпілою дитиною; чи могли мати місце статеві зносини з потерпілою (якщо це дівчинка) без порушення незайманої плівки; чи могли дані ушкодження бути заподіяні власною рукою потерпілої дитини; чи є в піхві потерпілої дитини, на її тілі, сліди сперми, крові, виділень біологічного походження, то яка їх групова приналежність; чи є ознаки венеричного захворювання, якого і коли вони виникли; чи

вагітна потерпіла дитина, якщо так, то строк вагітності; чи потягли за собою статеві зносини шкідливі наслідки для здоров'я потерпілої дитини, якщо так, то які, та інше [4].

Також, однієї із важливих експертиз у розслідуванні такого виду злочину, щодо особи потерпілої дитини є судово-психологічна експертиза. Призначення судової психологічної експертизи є необхідною для встановлення психічного стану дитини та визначення характеру психологічної травми, що була завдана дитині в результаті статевого насильства, впливу пережитого стресу на подальший розвиток дитини та інших обставин, пов'язаних з психічним та психологічним станом дитини.

Психологічні дослідження проводяться експертами – психологами центрів судово-психіатричних та психологічних досліджень, науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції та науково-дослідних закладів у сфері психології та психіатрії, а також іншими атестованими експертами.

Проведення судової психологічної експертизи щодо дитини потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості є необхідним для з'ясування ступеня її здатності правильно сприймати події злочину, давати про них показання, адекватно відповідати на запитання тощо. Як правило, потреба призначення судової психологічної експертизи стосовно потерпілої дитини виникає після отримання від неї одного або декількох показань. Підставами для призначення можуть бути такі обставини: показання дитини кардинально суперечать її попереднім показанням або іншим матеріалам справи, з'являються у великій кількості нові деталі; під час допиту дитина оперує поняттями або мовними зворотами, які не притаманні її віку; відмова давати показання; зміна показань від видимих причин тощо.

При призначення психологічної експертизи щодо потерпілої дитини, ми можемо отримати відповіді на наступні запитання: який рівень розумового розвитку потерпілої дитини та його відповідність віку; які основні індивідуально-психологічні особливості особистості та характеру дитини, як вони впливають на її поведінку в ситуації, що досліджується; чи могла потерпіла дитина повністю усвідомлювати характер та значення своїх дій або дій учинених відносно неї; чи потерпілій дитині властива здатність до самонавіювання і фантазування; чи здатна потерпіла дитина до логічного мислення і розповіді; чи здатна потерпіла дитина з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання; чи здатна потерпіла дитина запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предмети, ділянки місцевості тощо.

Крім того, судова психологічна експертиза призначається для вирішення питань, які стосуються психологічних переживань та

страждань, які зазнала потерпіла дитині під час та після вчинення відносно неї злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. За допомогою експертизи можна визначити: чи є дана ситуація психотравмальною для конкретної дитини, якщо так, то чи завдані дитині страждання (моральна шкода); чи виявляє потерпіла дитина будь-які психологічні переживання та страждання, якщо так, то який ступінь тяжкості наявних переживань та страждань; чи має потерпіла дитина зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли в наслідок статевого насильства, якщо дитині завдано страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання; чи знаходяться виявлені психологічні (моральні) переживання та страждання в причинному зв'язку з вчиненими стосовно потерпілої дитини діями; чи перебувала потерпіла дитина в ситуації, що складає сутність справи кримінального провадження, в безпорадному психологічному стані, тощо.

Також, хочемо зазначити, що однією із важливих експертиз, є судово-психіатрична експертиза потерпілої дитини. Дана експертиза призначається з метою визначення психічного стану потерпілої дитини від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. За допомогою даної експертизи, ми можемо визначити: чи виявляє потерпіла дитина ознаки будь-якого болісного розладу психічної діяльності, якщо так, то який ступінь тяжкості болісного розладу психічної діяльності; чи перебуває виявлений у потерпілої дитини болісний розлад психічної діяльності в причинному зв'язку з вчиненими стосовно неї діями проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Список використаних джерел

1. Особливості розслідування окремих видів злочинів: збірник методичних рекомендацій / за заг. ред. О. В. Авраменка, Р. І. Благуги, О. В. Захарової. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 692 с.

2. Криміналістика: підручник / Р. І. Благуга, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

3. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6.

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами).

Гільтайчук Валентина Миколаївна,
судовий експерт сектору досліджень у сфері
інформаційних технологій Закарпатського науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України

ПРИНЦИПИ НАЙМЕНШОЇ ПСИХОТРАВМАТИЗАЦІЇ ДИТИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЗА ЇЇ УЧАСТЮ СЛІДЧИХ ДІЙ

Насильство та жорстоке поводження з дітьми стає дедалі більш поширеним явищем у світі та Україні. Його наслідки мають руйнівний вплив на дітей, загрожують їхньому життю та фізичному здоров'ю, а також емоційному самопочуттю та перспективам у майбутньому. Всупереч поширеній думці, кривдниками не завжди є незнайомці, а часто це – родичі й люди, яких дитина знає і яким довіряє. Діти часто соромляться, або бояться розповісти про те, що з них знущаються. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів вважають страх помсти кривдника, сором перед оточенням, небажання втратити сім'ю, зневіра в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому, вважають його нормою.

Таким чином, діти стають учасниками проваджень у різних ситуаціях: вони можуть стати жертвою, чи свідком кримінального діяння. Особливості порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх пов'язані передусім з особливостями суб'єкта кримінального правопорушення. Фізичний, розумовий і психічний розвиток неповнолітніх обумовлює нестійкість їх характеру, незрілість мислення, схильність до наслідування поведінки старших за них і дорослих осіб, бажання показати себе самостійним і намагання звільнитися від контролю та опіки з боку батьків, вихователів, низька самоповага, неадекватна самооцінка, недостатній життєвий досвід та інші подібні риси, а також неможливість повною мірою самостійно захищати свої права та законні інтереси.

Протягом останнього десятиліття проводилися наукові дослідження на тему дітей-свідків, надійності і достовірності їхніх свідчень. Їх результати зводяться до одного дуже важливого висновку: діти можуть бути надійними свідками, але за однієї умови – дитину потрібно опитувати професійно і з дружнім до дитини ставленням [1, с. 3].

Слідчі дії є травматичним та стресовим досвідом для неповнолітніх осіб, особливо для дітей у складних життєвих обставинах, або які постраждали внаслідок насильницьких дій. Діти, які стали учасниками провадження, переживають напруження, тривогу, страх, почуття вини та сорому і, як правило, не розуміють його мету, не знають юридичних термінів і своїх прав у провадженні, їх лякає незнайома ситуація та люди. Умови і характер провадження впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні

відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини.

Обов'язок держави – максимально захистити дитину під час розгляду справи, не допустити її повторного травмування. Наразі в Україні недостатньо унормована спеціальна процедура проведення допиту/опитування дитини в суді та під час досудового слідства з урахуванням кращих міжнародних практик.

Тому, одним з пріоритетів Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року є створення системи правосуддя, дружнього до дитини. В контексті дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей важливе значення має гуманізація судових процесів щодо дітей, які перебувають в контакт з законом.

З метою гуманізації ставлення правової системи до дитини Міністерство юстиції спільно з Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх запропонувало проєкт закону «Про правосуддя, дружнє до дитини». Така назва була обрана з урахуванням одного із міжнародних документів, положення яких покладено в основу законопроєкту – а саме, Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. Головною метою законопроєкту є створення умов для забезпечення законності, обґрунтованості та ефективності кожного рішення щодо дитини, яка перебуває у конфлікті із законом, а також захисту прав дітей-потерпілих та дітей-свідків.

Законопроєкт містить фундаментальні норми про принципи діяльності правової системи щодо неповнолітніх у контакт з законом. У тому числі, створення умов для опитування дітей, види альтернативних позасудових заходів щодо дітей різних категорій [2].

Рада Європи ухвалила керівні принципи про правосуддя, дружнього до дітей, для того, щоб правосуддя завжди було доброзичливим до дітей, для захисту дітей і молоді від вторинної віктимізації з боку системи правосуддя, зокрема, шляхом заохочення використання холістичного підходу до дитини, заснованого на узгоджених міждисциплінарних методах роботи.

Серед основних постулатів Керівних принципів – забезпечення найкращих інтересів дитини, право на участь, повага до гідності дитини, відмова від дискримінації, захист та верховенство права.

Принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у ст. 3 Конвенції про права дитини, є основоположним міжнародно-правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами.

Як процесуальна норма, принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей. У зв'язку з цим, правозастосовним органам слід пояснювати, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію

цього права, тобто, що саме було визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також, яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема, мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи [4, с. 20].

Відповідно до Методичних рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, найкращі інтереси дитини повинні враховуватися у якості головного критерію під час вирішення усіх процесуальних питань, що впливають на дитину. При цьому під час визначення конкретних найкращих інтересів дитини слід враховувати широке коло інтересів, включаючи фізичне та психологічне благополуччя дитини.

Принцип ефективної участі неповнолітнього у провадженні є важливим не тільки тому, що він забезпечує дотримання права дитини бути почутою та відсутність дискримінації за віковою ознакою, але й тому, що він забезпечує дотримання принципу верховенства права в судовому процесі та сприяє розкриттю істини у справі.

Принцип гідності полягає в тому, що у будь-якому судовому процесі або при розгляді будь-якої справи ставлення до дітей має бути уважним, чутливим, справедливим і поважним. Особлива увага має приділятися особистій ситуації, здоров'ю і специфічним потребам з повною повагою до фізичної та психологічної цілісності дитини. Необхідно забезпечити таке ставлення до всіх дітей, незалежно від того яким чином з ними встановлено контакт у судових або позасудових процесах, або інших заходах втручання і незалежно від їхнього законного статусу та якості, у якій діти беруть участь у процесі або справі. Катування дітей, жорстока поведінка або принижуюче ставлення до дітей та покарання дітей неприпустимо.

До всіх процесуальних дій, у яких беруть участь діти, має застосовуватись принцип невідкладності задля отримання швидкої відповіді і якнайкращого захисту інтересів дитини з повагою принципу верховенства права. Так, проведення своєчасного опитування/допиту допоможе мінімізувати кількість опитувань дитини у майбутньому, зафіксувати покази дитини у передбачений законодавством строк та надасть можливість розпочати проведення з дитиною дій щодо її реабілітації.

Керівні принципи є не лише декларацією принципів, а й прагнуть бути практичним керівництвом з упровадження та просування погоджених на міжнародному рівні й обов'язкових стандартів. У цьому документі Ради Європи достатньо конкретно вказано, яким чином має здійснюватись правосуддя, щоб повторно не травмувати психіку дітей, що вже були скривджені, яким чином має бути забезпечено безпеку дітей – жертв та/або свідків злочинів, вимоги до професіоналізму спеціалістів, які працюють із такими дітьми тощо.

Неодноразові допити, оточення та процедури, що залякують, дискримінація – безліч подібних дій збільшують біль і травми дітей,

які вже знаходяться у великій біді та потребують захисту. Особливо небезпечними з точки зору тривалості негативних наслідків на психіку дитини і непередбачуваних аспектів впливу на подальшу долю особи є злочини, пов'язані із сексуальним насильством і сексуальним розбещенням дітей. Зростання кількості злочинів проти дітей на сексуальній основі, нажал, має стійку тенденцію.

При розгляді справ, що стосуються сексуального насильства над дитиною, увага правоохоронних органів більшою мірою зосереджена на доведенні злочину і покаранні. У той же час інтереси потерпілої дитини часто залишаються без уваги.

Керівні принципи містять певні стандарти поведінки із дітьми – жертвами та свідками злочинів. Так, зокрема, підрозділ «Свідчення та заяви дітей» містить положення, що вказують, що опитування дітей з метою отримання інформації та доказів по справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем. Саме в ньому йдеться про оптимальний процес та умови опитування дітей – свідків та жертв.

Коли діти вступають в контакт із законом в якості потерпілих, свідків, позивачів, або в конфлікт, як правопорушники, однаково важливо, щоб вони зустрілися із системою, яка розуміє і поважає їхні права. Правосуддя, дружнє до дитини, підтримує ідею про те, що система правоохоронних органів є потужним інструментом у формуванні життя дітей, і в той же час визнає факт, що контакт з цією системою найчастіше є не засобом правового захисту, а джерелом додаткової травми для дитини. Повага до принципів правосуддя, дружнього до дитини, не лише усуне травматичний досвід, з яким діти стикаються в правовій системі, а й також сприятиме більшій повазі їхніх прав, надаючи дітям повний доступ до правосуддя та можливість повідомляти про факти порушення їхніх прав [1, с. 9].

Прийняття керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей, є значним кроком уперед. Однак, завдання буде виконане лише тоді, коли зміни можна буде спостерігати на практиці [3, с. 9].

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.
2. Законопроект «Правосуддя дружнє до дитини»: стаття. 2020. URL: <https://rubryka.com/article/pravosuddya-druzhnye-do-dytyny/>.
3. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя дружнього до дітей: Монографія. Рада Європи, жовтень 2013. 94 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
4. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: Навч. метод. посіб. / за заг. ред. В. Щепоткіної, Т. Слущкої, 2017. 177 с. URL: <https://u.to/QUSgGA>.

Гладчук Дмитро Іванович,
начальник Управління моніторингу
дотримання прав людини Міністерства
внутрішніх справ України

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ

Охорона дитинства і захист прав дітей належать до головних завдань кожної демократичної, соціальної і правової держави. Загальносвітові принципи щодо захисту прав дітей закріплено у Женевській декларації прав дитини 1924 р., Загальній декларації прав людини 1948 р., Декларації прав дитини 1959 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенції про права дитини 1989 р., Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р. тощо.

Наша держава, рухаючись в напрямку приєднання до європейської правової спільноти взяла на себе ряд міжнародних зобов'язань, зокрема і в сфері захисту прав дитини. Разом з тим в Україні неповнолітні все частіше стають жертвами різних видів насильства і злочинів. За даними Ради Європи кожна п'ята дитина в Україні страждає від сексуального насильства та експлуатації.

Занепад суспільної моралі, зростання випадків домашнього насильства, погіршення психічного здоров'я і деформація сексуальних орієнтацій у певній частині дорослого населення призвели до утворення явища розбещення неповнолітніх, яке тривалий час замовчувалося і ігнорувалося. Суттєвою проблемою в цій сфері є високий рівень латентності розбещення неповнолітніх. Це зумовлено багатьма чинниками. Зокрема, малолітством потерпілих, через яке вони не усвідомлюють протиправність вчинених щодо них дій; страхом жертви перед злочинцем, наслідком чого є неповідомлення про вчинений злочин працівникам поліції; неповідомленням жертвами про вчинення щодо них розпусних дій через небажання викривати батьків і близьких родичів; недовірою населення до правоохоронних органів; відмовою реєстрації заяв про випадки розбещення неповнолітніх у зв'язку із складністю доказування тощо.

Найвищим рівнем латентності характеризуються злочини, передбачені статтею 156 КК України, вчинені неповнолітніми, які досягли віку кримінальної відповідальності і, вчинення розбещення з використанням комп'ютерних мереж.

Складність протидії таким випадкам сексуального насильства щодо дітей пояснюється тим, що інтернет-сайти, на яких розміщена порно-відеопродукція, як правило зареєстровані за межами України.

Проблематично затримати іноземців-збоченців, які сексуально експлуатують українських дітей та підлітків, а також важко ідентифікувати особу-власника інтернет-сторінки з порнопродукцією й довести, що саме вона особисто розмістила цей ресурс. Тобто, для

ефективної протидії сексуальному насильству щодо дітей з використанням мережі Інтернет важливо розвивати міжнародну співпрацю поліцейських структур, налагодити інформативну взаємодію профільних інтернет-компаній та інтернет-користувачів із правоохоронними органами.

Органи поліції здійснюють інформаційно-аналітичну діяльність, в рамках якої формуються та користуються базами даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС. До цих баз входять відомості щодо осіб, стосовно яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу. У зв'язку з цим вважаємо доцільним створити у межах ЄС МВС базу даних щодо осіб, які: 1. вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості; 2. схильні до вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх; 3. відбули покарання у кримінально-виконавчих установах за статеві злочини чи домашнє насильство; 4. ведуть антисоціальний спосіб життя та притягувалися до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Така база даних існує у США та є загальнодоступною відповідно до Закону Меган. Таку базу слід створити із необхідністю врахування національного законодавства, правосвідомості громадян та менталітету. Тобто обмежити доступ до неї спеціальними особами, які мають безпосереднє відношення до процесу запобігання чи розслідування цих злочинів

Необхідною складовою протидії розбещенню неповнолітніх є здійснення інформування населення про сутність та прояви цього злочину, що сприятиме формуванню знань про небезпечність та соціальну неприйнятність вчинення розпусних дій сексуального характеру з особами, які не досягли повноліття, а також дозволить донести до них оптимальні способи захисту та запобігання таким діям.

З цією метою слід реалізувати інформаційно-просвітницькі кампанії, спрямовані на поширення знань про кримінальну караність зазначеного злочину, способи виявлення розпусних дій та шляхи повідомлення про їх вчинення до правоохоронних органів.

Це може бути реалізовано завдяки публікаціям та розповсюдженню буклетів та пам'яток, розміщенню інформації на білбордах, проведенні опитування населення щодо правових знань з цього питання, створення спеціалізованого Інтернет сайту та «телефону довіри» для цілодобової підтримки й професійного консультування неповнолітніх, які постраждали від розбещення.

Для ефективного планування та реалізації запобігання розбещенню неповнолітніх необхідне комплексне поєднання усіх різновидів запобіжного впливу. Запобігання розбещенню неповнолітніх здійснюється широким колом суб'єктів, до яких належать: органи і служби у справах дітей, уповноважені підрозділи Національної поліції, органи та установи виконання покарання, органи пробації тощо. Чітка і злагоджена їх взаємодія має стати рушійною силою в протидії такого виду злочинів.

Гридковець Людмила Михайлівна,
доцент кафедри психології Київського
інституту бізнесу та технологій,
травмотерапевт, фахівець по роботі з
дітьми – жертвами сексуального
наси́льства за методикою «Зеленої
кімнати», кандидат психологічних наук

РОДИННИЙ ФАКТОР У РОЗВИТКУ ТА ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИ́ЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Тема сексуального насильства над дітьми містить не лише правовий компонент, але й емоційний. Саме проблематику сексуального насильства легко експлуатувати в маніпулятивних цілях [1].

В різні роки даються різні посилання на кількість жертв сексуального насильства серед дітей та підлітків. На разі, говориться про те, що кожна 5 дитина в Україні стає жертвою сексуального насильства [2].

Так, наприклад в 2009 році українська міліція встановила 40 фактів торгівлі дітьми, 110 згвалтувань неповнолітніх (з них – 50 дітей до 11 років), 46 епізодів статевих стосунків із неповнолітніми та 214 випадків розбещення дітей, натомість вже в 2017 г. було «zareєструвано понад 4300 кримінальних проваджень, у яких діти – жертви сексуального насильства» [3].

Існує організація «B4U-ACT» (США), що має за мету легалізацію педофілії. Нажаль до цієї організації належать чимало фахівців провідних університетів Америки та Канади. Саме прибічники ідеї легалізації педофілії активізують у суспільстві думку про неправомочність терміну «педофіл», а прагнуть запровадити термін «людина, яку ваблять неповнолітні». Представники цієї організації та їх прибічники засобами інформаційної маніпуляції поступово вводять в суспільну думку позицію про те, що переслідування осіб, що здійснюють сексуальні контакти з дітьми та підлітками є «ненауковими» [3]. Так, вже в 2013 році під час обговорення в парламенті Канади поправки С-54, що передбачає внесення до кримінального кодексу змін з приводу мінімального терміну покарання за злочини сексуального характеру проти дітей, перед чиновниками виступили науковці (Хуберт ван Гіджсгем, Вернон Квінсі), що намагалися переконати владу в природності зносин з дитиною [4]. Нажаль ці деструктивні тенденції все більшій міри проявляються в світовій практиці, що потребує розробки українськими фахівцями протидії не лише сексуальному насильству над дітьми, але й позиції узаконення сексуалізації малолітніх та неповнолітніх.

Протягом 2008–2016 років в Україні діяла кримінальна міліція у справах дітей, що забезпечувала розкриття злочинів проти дітей, оскільки мала власний слідчий відділ. Особливо ефективно цей підрозділ МВС працював у місті Києві під керівництвом Л. Зуб, що

дозволило розкрити цілу низку резонансних злочинів проти дітей попри недосконалість законодавчої бази.

На місці Кримінальної міліції у справах дітей наразі діє Управління ювенальної превенції у складі Національної поліції, що не має функції розкриття злочинів проти дітей, а відповідно не має важелів повноцінно впливати на процес допомоги дитині, що зазнала сексуального насильства.

Загальний аналіз проблеми протидії сексуальному насильству щодо дітей та підлітків, здійснений нами на основі офіційних та неофіційних джерел, дозволив виділити такі проблемні зони в цьому питанні: відсутність чіткої законодавчої бази із захисту інтересів дітей, відсутність цільового компетентного набору кадрів в Національній поліції для роботи з дітьми, відсутність системи підвищення кваліфікації прокурорів та суддів щодо питання протидії сексуальному насильству над дітьми, відсутність чітких інструкцій та протоколів по роботі з дітьми-жертвами сексуального насильства, недостатня розвиненість мережі «зелених кімнат», недостатнє устаткування наявних «Зелених кімнат», відсутність протоколів щодо організації «Зелених кімнат», відсутність правового захисту осіб, що захищають дітей у справах сексуального насильства.

Аналіз результатів психологічної роботи з особами, що мали досвід сексуального насильства в дитячому віці (834 ос.), показав, що 39 % (325 осіб) пережили травму насильства в межах родини (родичі різного рівня спорідненості); 32 % (267 осіб) у спільноті (власних знайомих чи знайомих родичів); 29 % (242 осіб) у соціумі (сторонніми особами). Попри розповсюдженість думки, що переважна більшість випадків сексуального насильства припадає на родинні зв'язки, результати нашого дослідження свідчать про умовний характер цих переваг.

Водночас варто зауважити, що останні роки зростає кількість позовів щодо сексуального насильства над дітьми, обумовлених «батьківськими війнами». Тобто спостерігається використання сексуальної тематики в якості способу маніпуляції, особливо в ситуаціях розриву подружніх стосунків. При цьому можна виділити дві категорії зазначених справ: свідоме використання питання сексуального насильства з метою усунення чоловіка/жінки з майнових претензій чи отримання інших зисків, а друга – фіксація на почутті страху, недовіри до бывшего партнера, непростення його/її з підсвідомим накладанням на нього/неї всієї відповідальності за розрив стосунків, накладання на нього/неї образу «вселенського зла», якому притаманні всі можливі збоченні, зокрема і сексуальні. Тому при здійсненні опитування дитини з подібної родини не можна обмежуватися інтерв'юванням, а для відокремлення сугестованих дитині образів, обов'язково слід використовувати батарею проєктивних методик, зокрема, позитивно зарекомендували себе такі проєктивні методики як: «Два будинки».

Метод кольорової суб'єктивізації, методика суб'єктивного образу, арттерапевтичні методики.

Також варто зазначити ще одну проблему, яка стосується сексуального насильства над дітьми. Дівчата в більшій мірі схильні розповідати рідним про сексуальні домагання чи насильство, натомість ситуації із хлопцями має інший характер. Так результати наших досліджень показали, що серед 62 випадків роботи із жертвами сексуального насильства серед чоловічої статі 52 % (32 особи) залишили цю інформацію без розголошення, 23 % (14 осіб) повідомляли рідним, проте дана інформація за межі родини не виходила, і лише 16 % (10 осіб) повідомляли родині і працювали з психологом. Зверталися до слідчих органів 6 осіб, тобто 10 % від всіх постраждалих. Незавершеність емоцій пережитої ситуації у більшості провокувала в подальшому стани психологічної невпевненості, а в період особистісних криз – розвиток невротичних станів, психічних та психосоматичних розладів. Подібний стан речей щодо низького показника звернень до слідчих органів, в першу чергу, обумовлений недовірою цих органів та страхом розповсюдження інформації [6].

В умовах проведення дізнання використовують дві форми роботи з дитиною: допит та опитування. В системі роботи кримінальної позиції (2008–2016 рр) діяв механізм на зменшення травматизації дитини, що полягав в об'єднанні цих двох процедур, а саме: слідчий в «Зеленій кімнаті» перед початком роботи з дитиною зачитував постанову та доручення на проведення психологом допиту дитини в умовах Зеленої кімнати. В процесі роботи з дитиною психолога отримувалися як матеріали допиту, так і додаткова інформація, а також здійснювалися заходи профілактики розвитку ретравматизації дитини, та надавалася дитини первинна психологічна допомога.

На сьогодні в м. Києві переважно використовується вже стандартизований протокол роботи з дитиною, що забезпечує отримання відповідей на поставлені слідством питання: чи вчинилися будь-які розпусні чи насильницькі дії відносно неповнолітньої/малолітньої особи; якщо так, то чи могла неповнолітня/малолітня особа розуміти значення вчинених відносно неї дій і чинити при цьому опір; чи може неповнолітня/малолітня назвати особу, яка вчинила відносно неї розпусні дії, та впізнати її; який віковий розвиток неповнолітньої/малолітньої особи; чи відповідає психологічний розвиток неповнолітньої/малолітньої особи віковим нормам; чи могла неповнолітня/малолітня особа правильно сприймати обставини кримінального правопорушення та чи може давати показання згідно зі своїми віковими можливостями; чи страждає на даний час неповнолітня/малолітня яким-небудь психічним захворюванням; якщо так, то яким саме та чи перебуває виникнення даного захворювання у причинно-наслідкових зв'язках з вчиненням відносно неї розпусних дій; яка загальна психологічна характеристика неповнолітньої/малолітньої особи.

Процедура проведення опитування дитини є системним, структурованим процесом, який передбачає володіння фахівцем не тільки знань з вікової та педагогічної психології, а також володіння техніками психологічного консультування, терапевтичними прийомами та методами кризової психологічної допомоги.

Список використаних джерел

1. Гридковець Л.М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу : монографія. Львів: Скриня, 2016. 514 с.
2. Кулеба М. Кожна 5-а дитина в Україні потерпає від сексуального насильства / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-seksualne-nasylstvo-dity/30278281.html>.
3. Сексуального насильства зазнали понад 4,5 тисячі дітей /BBC. 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42027535>.
4. Сайт організації B4U-ACT. URL: <https://www.b4uact.org/about-us/>.
5. Канадские и американские психологи выступили за легализацию педофилии/UNN. 2011. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/533750-kanadski-ta-amerikanski-psihologi-vistupili-za-legalizatsiyu-pedofiliyi>.
6. Гридковець Л.М. Родинний фактор у розвитку та подоланні наслідків сексуального насильства над дітьми. Практична психологія та соціальна робота: науково-практичний та освітньо-методичний журнал. Соціс-прес. Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПНУ. 2012. № 11. С. 57–62.

Давидова Ольга Василівна,

доцент кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ЩОДО ДІТЕЙ ЯК УЧАСНИКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Затвердження Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року було зумовлене необхідністю вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті із законом.

Зазначене вимагає комплексного підходу, який можливо забезпечити за умови скоординованих дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема судів, підрозділів Національної поліції, органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби, організацій громадянського суспільства, надавачів соціальних, освітніх, медичних та інших послуг [1].

У своїй професійній діяльності працівники відповідних органів стикаються з низкою питань, вирішення яких потребує високопрофесійної психологічної підготовки, а саме: урахування психологічних та фізіологічних особливостей розвитку дитини при проведенні її

опитування та допиту, здійсненні індивідуально-профілактичної роботи з дітьми, які схильні до вчинення правопорушень та перебувають на профілактичних обліках у поліції [2, с. 207]. Актуальною залишається, зокрема, проблема жорстокого поводження з дітьми, яке негативно позначається на розвитку, здоров'ї та житті дитини, порушує її соціалізацію, спричиняє бездоглядність і злочинність серед дітей [3, с. 80].

Найголовнішим питанням у запровадженні принципів правосуддя, дружнього до дитини, є підготовка фахівців – слідчих та суддів. Проте фахівці не завжди готові до виконання функцій, які покладає на них держава. Надзвичайно складно отримати достовірну та достатню повну інформацію від дитини, що стала свідком злочину чи потерпілим. Ефективність такої взаємодії буде залежати від рівня розвитку, індивідуальних особливостей та сімейного середовища дитини, характеру події та умов збереження відповідної інформації, а також умов, способу проведення допиту та рис особи, що його здійснює, аналізує та оцінює показання [4].

Існують певні вимоги до особи, яка здійснює допит дитини. Серед них найважливішими є такі: урахування рівня розвитку та можливостей дитини, гнучкість, об'єктивність, емпатія. Основоположним у встановленні контакту з дитиною є позитивний емоційний фон, створення ситуації безпеки, безумовного прийняття, довіри та відкритості. Жодна психологічна, педагогічна та соціальна допомога не приймається дитиною та не приводить до стабільних позитивних результатів, якщо вона не базується на стійких, безпечних та приймаючих ставленнях дорослих. Формування відносин, які дозволяють дитині компенсувати негативний дитячий досвід спілкування з дорослими, є умовою ефективного взаємодії.

Вивчення чинного кримінально-процесуального законодавства та аналіз слідчої та судової практики виявило необхідність залучення фахівців-психологів, оскільки сьогодні залучення педагога є формальним і зводиться лише до констатації законності слідчої дії. Тільки психологи можуть професійно вивчити особу дитини, її поведінку, встановити психологічний контакт із потерпілим чи свідком, визначити ефективні та допустимі методи психологічного впливу, а також допомогти при виборі тактики проведення слідчих дій за участю дітей.

Для повного вивчення обставин справи необхідно провести ґрунтовне психологічне вивчення особистості дитини. Без знання вікової, соціальної, педагогічної, клінічної та патопсихології психології дізнавачу, слідчому, прокурору важко в повному обсязі отримати достовірну інформацію, зокрема при розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Неправильними є намагання вивчити поведінку та діяльність неповнолітнього слідчим самостійно, без залучення фахівців-психологів, для яких ця діяльність є основним предметом дослідження. Саме психологи повинні визначити ті індивідуально-психологічні особливості особи, які вплинули на поведінку дитини, ті з них, які можуть позитивно або негативно вплинути на результати проведення слідчої дії.

Беручи участь у слідчих та судових діях, психолог допомагає слідчому (суду) отримати, правильно зафіксувати і оцінити інформацію, що витікає від потерпілого, свідка, виробити з урахуванням психічного стану, особистісних особливостей особи оптимальні умови для його допиту, проведення інших слідчих і судових дій. Психолог може звернути увагу особи, яка провадить ці дії, на ті чи інші прояви психіки, що відображені у слідах злочину або виражаються у поведінці, одязі, в іншому вигляді, розшифрувати і пояснити їх, а також при необхідності допомогти зняти зайве психічне напруження, що зберігається у потерпілого або свідка-очевидця.

Психолог-спеціаліст, який залучений до кримінального провадження може, зокрема, проводити оцінку валідності показань як під час допиту, так і при використанні методики «Зелена кімната». Якщо психолога залучають до участі у допиті, то його основним завданням є розуміти зміст, моменти розповіді, у яких інформація викладена не в повному обсязі, визначити коло запитань, з'ясування яких може суттєво вплинути на перебіг розслідування.

Участь психолога повинна здійснюватися не лише під час допиту. Його завданням має бути також підготовка дитини до свідчень, врахування рівня її розвитку, пояснення її ролі у провадженні. Крім того, він повинен подбати про сприятливий емоційний фон, що сприяє формуванню належної мотивації дитини до співпраці та свободі викладу інформації, а також про її підтримку під час проведення процесуальної дії.

Психологічна оцінка показань може здійснюватись оперативно та експертно. Оперативна оцінка передбачає оцінювання під час слідчих дій (допит, слідчий експеримент тощо), в ситуації включеного спостереження. Для цього спеціаліст-психолог повинен мати набір психодіагностичних критеріїв, які під час комунікативної взаємодії підлягають виявленню, якісному аналізу та інтерпретації з урахуванням контексту ситуації їх прояву. Оперативна оцінка має обмежений час та може нести в собі екстремальний характер перебігу. Під експертною оцінкою показань розуміється комплексне дослідження вербальних та невербальних проявів досліджуваного суб'єкта, зокрема зафіксованих на аудіо- та відеозаписах.

Участь експерта в опитуванні та аналіз матеріалів справи не є достатніми для психологічної оцінки викладу інформації. Необхідним є також проведення відповідного психологічного обстеження дитини, важливого для оцінки рівня її розвитку, здібностей у сфері сприйняття, запам'ятовування та відтворення сприйнятих вражень, а також соціально-емоційного функціонування з урахуванням тих особливостей, які є важливими для змісту й форми свідчень, з'ясування можливих механізмів, які перешкоджають викладу подій.

Психолог-експерт не приймає рішення щодо достовірності показань малолітнього свідка. Спираючись на участь в опитуванні та психологічне обстеження, він передає суду матеріал для оцінки

доказової сили показань дитини. Приклади питань, що визначають обсяг висновку психолога-експерта, який бере участь в опитуванні малолітнього свідка або потерпілого: Яким є інтелектуальний розвиток дитини-свідка? Якими є особливості дитини-свідка чи жертви у сфері сприйняття, запам'ятовування та відтворення сприйнятої інформації? Які риси є помітними у соціально-емоційному розвитку дитини, якої стосується висновок, а також як вони впливають на зміст і форму показань? Якими є відносини дитини з іншими особами та ставлення дитини до них – підозрюваного/обвинуваченого, потерпілої особи, інших свідків? Чи схильна дитина до брехні, фантазування? Чи легко дитина піддається впливу інших осіб?

Психологи, які мають досвід роботи з дітьми-свідками, вбачають необхідність врахування у своїх висновках можливостей участі дитини-свідка у подальших процесуальних діях і умов, за яких ці дії мають відбуватися – як з метою захисту інтересів свідка, так і для отримання від нього цінного доказового матеріалу. У постанові, що допускає участь психолога-експерта, доцільно поставити такі питання: можливість участі малолітнього свідка в подальших процесуальних діях; місце та час проведення такої можливої процесуальної дії; особи, присутні під час проведення процесуальних дій; присутність обвинуваченого під час процесуальної дії за участі дитини; присутність батьків, опікунів або інших осіб, близьких дитині, під час передбачуваних процесуальних дій. Питанням, суттєвим з правової точки зору, яке належить до компетенції психолога-експерта, є оцінка наслідків травми, зазваної опитуваною дитиною, яка потерпіла внаслідок подій, що становлять предмет провадження. Це особливо важливо у випадку малолітніх жертв фізичного, психічного і сексуального насильства [5, с. 82].

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prgiyi-reformuvannyasistemi-yusticiyi-shchodo-ditej-na-period-do-2023-roku>.
2. Давидова О.В. Психологічні особливості спілкування поліцейських ювенальної превенції з дітьми різного віку. Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 7 лют. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 207–210.
3. Казміренко В.О. Вияви домашнього насилля над дітьми // Юридична психологія. Київ, 2017. № 1. С. 78–90.
4. Будзінська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. W.: E.D. – DRUK-KACZMARCZYK, 2007. 64 с.
5. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюмана. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

Дуфенюк Оксана Михайлівна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 ІПФІНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВДА VS БРЕХНЯ: РИЗИКИ НЕДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Допит дитини, яка стала жертвою сексуального насильства, є однією із найбільш важливих, найбільш інформативних та водночас найбільш складних слідчих (розшукових) дій. І скільки б ми не вивчали тактику і не готували слідчих у таких справах, як слушно стверджують зарубіжні фахівці, важливо зрозуміти: «ідеального» допиту не існує [1, с. 3]. Складність полягає в необхідності врахування психоемоційного стану дитини, ступеня її розвитку та зрілості; необхідності детального обговорення специфічного типу протиправних дій, які пов'язані з інтимною сферою життя; необхідності мінімізації повторного травмування дитини через повторне переказування та переживання події; необхідності долати умовні психологічні бар'єри страху, осуду, сорому, тривоги, які часто виникають у неповнолітніх потерпілих. Отримані показання, як і інші джерела доказів у кримінальному провадженні, підлягають ретельному оцінюванню. При цьому слід враховувати існуючі ризики формування недостовірних показань у дітей.

Розглянемо докладніше типові чинники, які можуть зумовити або свідоме подання неправдивої інформації дитиною (обман), або несвідоме, помилкове сприйняття та розуміння ситуації і, як наслідок, повідомлення неправдивої інформації (помилка), або неповідомлення фактів, про які слід було б сказати працівникам поліції (приховування правди).

Ризик зумовлений чинником віку та зрілості. У багатьох наукових працях та практичних рекомендаціях звертається увага на те, що спілкування з дитиною у рамках кримінального провадження має відбуватись з урахуванням її вікових, фізіологічних та психологічних характеристик. Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р., містять чітку вказівку, що правосуддя, дружнє до дітей (*child-friendly justice*), має бути доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини [2, с. 17].

Увага до віку та зрілості невивадкова, адже дитина може бути схильна фантазувати, перекручувати факти, не володіти знаннями (наприклад, про частини тіла) для опису маніпуляцій, які могли відбутись, або ж просто не зрозуміти вчинюваних з нею дій. Так, за

даними одного з досліджень, під час якого провели експеримент – гру з дітками, а потім їх опитували про цю гру, було з'ясовано, що 5-річні діти частіше, ніж 3-річні діти, помилково стверджували, що вони грали з чоловіком. Однак, відповідаючи на прямі запитання, 3-річним дітей було легше піддати маніпулюванню і отримати неправдиве зізнання, що вони грали з ним [3]. Навіть діти одного віку мають різний досвід переживання ситуації, говорять про подію з різним рівнем деталізації та чіткості [1, с. 1].

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; обирати тактичні прийоми та комунікацію залежно від вікової групи; проконсультуватися з психологом до початку бесіди; більш ретельно вивчати дані про дитину, щоб налагодити позитивний контакт та подальшу бесіду.

Доволі часто рекомендується використовувати від час допиту неповнолітніх потерпілих від сексуального насильства анатомічні ляльки (див. фото 1), але не все так однозначно. З одного боку такі засоби допомагають долати мовний дефіцит у дітей, що виявляється у неможливості мовними засобами описати дії сексуального характеру, а з іншого – діти не завжди розуміють символічної природи таких лялек [4, с. 42]. Для ефективної роботи з ними потрібна обережність, знання психології дітей різних вікових груп та практика. Як показують результати експериментальних досліджень групи науковців (М. Брюк, С. Сесі, Е. Франкуер та Е. Ренік), інколи такі засоби можуть стимулювати подання фіктивних відомостей дітьми. Вчені розділили діток 3-х річного віку на дві підгрупи. Дітям однієї підгрупи лікарі провели звичайні медичні огляди (у тому числі геніталій). Діти другої контрольної підгрупи не піддавалися огляду геніталій. Потім опитали дітей і виявили наступні результати: 1) відразу після огляду діти з однаковою точністю показували і на ляльках, і на своєму тілі усі дії лікаря; 2) діти неточно повідомляли дії, пов'язані з геніталіями; 3) анатомічні ляльки збільшили кількість помилок щодо того, що робили лікарі (а саме показували дії проникнення, яких насправді не було) [5]. Фахівці висловили скептицизм щодо доцільності використання таких засобів. Натомість науковці, які й далі вважають анатомічні ляльки важливим інструментом пізнання істини, все ж рекомендують надавати їх дітям для демонстрації тільки після того, коли такі потерпілі вже описали деталі сексуального насильства і після цього можуть все сказане показати [6, с. 123].

Приклад комплекту анатомічних ляльок для проведення процесуальних дій з неповнолітніми потерпілими

Ризик зумовлений чинником травми. З цим чинником пов'язане небажання дитини повідомляти достовірну інформацію про злочин через перебування у складному посттравматичному стані. Вияви такого стану можуть коливатися від надмірного збудження і агресії до повної замкнутості та мовчання. Депресивні стани частіше зустрічаються у дітей старшого віку. Натомість дітки молодшого дошкільного віку можуть і не мати, на перший, погляд складних переживань, оскільки часто приймають певну насильницьку модель поведінки, як таку, яка «повинна бути», не маючи при цьому «здорового прикладу» відносин і відповідно й усвідомлення того, що насправді так «не має бути».

У посттравматичний період показання можуть бути заплутаними, суперечливими, можливі прогалини у слідах пам'яті дитини. Вчені звертають увагу, що спогади дітей, які зазнали крайніх форм травмування, вибудовуються не в лінійному режимі, а як «спалахи», а тому особі, яка допитує, слід зменшити очікування і бути готовим, що такі діти не зможуть розповісти послідовно про подію, до них неможливо застосовувати форсований стиль бесіди. Таким дітям потрібна постійна підтримка і ймовірно доведеться проводити повторні допити [1, с. 5].

Тактика дій: з'ясувати чи були симптоми, ознаки тяжких переживань дитини після події (серії чи періоду певних подій насильницького характеру); заохочувати дитину давати правдиві показання; проконсультуватися з психологом до початку бесіди; пояснювати дитині послідовність подальших кроків на кожному етапі процесу для формування більшої впевненості, стабільності та передбачуваності дій, відчуття захисту та неможливості повторення

актів насильства; застосовувати тактичні прийоми актуалізації ідеальних слідів у пам'яті дитини.

Ризик зумовлений чинником реакцій. Ризик формування неправдивих відомостей у пам'яті дитини може виникнути у відповідь на її спостереження, що при повідомленні певної інформації в оточуючих виникає реакція осуду, негативних емоцій [7, с. 133]. Суттєвий вплив має не тільки реакція працівників поліції, але й батьків, інших родичів або сторонніх осіб, яким стало відомо про ситуацію випадково (сусіди, однокласники, друзі у соціальних мережах та ін.). Такий страх осуду, насміхань зі сторони однолітків та сорому може призвести до свідомого приховування певної інформації, бажання швидше про все забути, повідомлення про те, що насильницькі дії не були доведені до кінця, що може суперечити іншим, зібраним у кримінальному провадженні доказам. Реактивний стан вмикається також у відповідь на очікування працівників поліції. Перехід від питання до питання надто швидкий, мовчазні паузи постійно перериваються. Дитина бачить, що очікування високі, і вона намагається їм відповідати. Як наслідок, відчуває себе змушеною знайти відповіді на всі питання у своїй пам'яті [1, с. 1]. Зрозуміло, що якщо чогось бракує, така дитина буде вдаватися до придумування відсутніх фрагментів інформації, а це детермінує недостовірність показань.

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; реагувати на повідомлення дитини спокійно, без осуду; давати більше часу для переходу від одних питань до інших, витримувати паузи, необхідні дитині для формулювання відповіді; більше пояснювати послідовність подальших дій для формування почуття захисту та безпеки; застосовувати прийоми переконання у необхідності викриття та попередження таких фактів та покарання винних осіб. Однак важливо при цьому не обіцяти того, що не є у сфері відповідальності працівника поліції або не можливі для виконання.

Ризик зумовлений чинником сугестії. Сугестія передбачає можливість навіювання інформації. Часте повторення навідних питань, формулювання підказок з часом може привести до бажання пристосуватися дитині до особи, яка проводить допит. Надання дитині дезорієнтуючої інформації про події, які відбулися, що може ускладнити процес спонтанного пригадування, особливо у дітей від 4 до 6 років. Не можна цілком виключати також ймовірність нав'язування дорослими певних неправдивих спогадів про подію, що з часом узгоджується з попереднім досвідом дитини і тоді вона сприймає вигаданий нав'язаний факт як реальний [7, с. 133]. Крім того, за даними багатьох зарубіжних досліджень саме проведення повторних допитів (процесуальних інтерв'ю) може викликати небезпеку навіювання [8, с. 373; 9; 10].

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; формулювати максимально відкриті питання; діагностувати за участю психолога схильність дитини до навіювання або самонавіювання; застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на налагодження

позитивного контакту та щирого спілкування на відверті теми з дитиною у дружній обстановці і без участі осіб, які мають вплив на дитину. Законні представники можуть спостерігати за процесом опитування через канали відеомоніторингу у іншому приміщенні «зеленої кімнати».

Ризик зумовлений чинником обману. Не можна виключати можливості виникнення ситуації свідомого обману. Причин повідомлення неправдивої інформації може бути кілька. По-перше, дитина, хоча й стала жертвою сексуального насильства, має почуття прив'язаності до свого кривдника (так званий, стокгольмський синдром), хоче виправдати його, тому повідомляє недостовірні факти (обман полягає у заперечуванні факту насильства, яке дійсно було). По-друге, дитина в такий спосіб намагається привернути до себе увагу, шукає емоційного відклику (любові, жалю, співчуття, турботи) (обман полягає у вигадуванні факту насильства, якого не було). По-третє, дитина обмовляє конкретну особу з метою помсти або на ґрунті ревнощів тощо. Діагностувати обман складно особливо у дітей старшого шкільного віку. За даними зарубіжних досліджень, діти більш схильні говорити правду, якщо перед бесідою вони дали таку обіцянку [1, с. 8]. Відтак важливо не нехтувати роз'яснювальною роботою і переконувати дітей говорити правду.

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; поконсультуватися з психологом; з'ясувати наявність у минулому схожих інцидентів обману; застосувати тактичні прийоми переконання у необхідності надання достовірної інформації.

Безумовно, проведене дослідження не можна вважати вичерпним, проте воно дає уявлення про можливі «підводні камені» слідів у пам'яті дитини, що постраждала від сексуального насильства. Не слід все, що каже дитина, вважати *a priori* правдою. Результатом допиту дитини є показання, які повинні піддаватися критичній оцінці, як і всі інші докази у кримінальному провадженні. Окрім знань про належність, допустимість та достовірність доказів, потрібне чітке розуміння ризиків, пов'язаних із формуванням неправдивих показань саме таких дітей, які стали жертвами сексуального насильства, і відповідно обирати тактику дій з метою нівелювання негативних чинників, які є перешкодою на шляху встановлення істини.

Список використаних джерел

1. Newlin C., Cordisco Steele L., Chamberlin A., Anderson J., Kenniston J., Russell A., Stewart H., Vaughan-Eden V. Child Forensic Interviewing: Best Practices. *Juvenile Justice Bulletin*. September 2015. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/248749.pdf>.
2. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
3. Quas J.A., Malloy L.C., Melinder A., Goodman G. S., D'Mello M., Schaaf J. Developmental Differences in the Effects of Repeated Interviews and

Interviewer Bias on Young Children's Event Memory and False Reports. *Dev Psychol.* 2007. 43(4). P. 823–837. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.4.823>.

4. Bartol C.R., Bartol A.M. *Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Justice*. Thousand Oaks, Calif. ; London ; New Delhi: Sage, cop. 2006.

5. Bruck, M., Ceci, S. J., Francouer, E., Renick, A. Anatomically Detailed Dolls Do Not Facilitate Preschoolers' Reports of a Pediatric Examination Involving Genital Touching. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 1995. 1(2). 95–109. URL: <https://doi.org/10.1037/1076-898X.1.2.95>.

6. Kapardis A. *Psychology and Law: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

7. Reference Guide on Protecting the Rights of Child Victims of Trafficking in Europe. UN Children's Fund (UNICEF), 2006. 202 p. URL: <https://www.refworld.org/docid/49997af7d.html>.

8. La Rooy, D. J., Katz, C., Malloy, L. C., & Lamb, M. E. Do we need to rethink guidance on repeated interviews? *Psychology, Public Policy and Law*. 2010. P. 373–392. URL: <https://doi.org/10.1037/a0019909>.

9. Hershkowitz, I., Terner, A. The effects of repeated interviewing on children's forensic statements of sexual abuse. *Applied Cognitive Psychology*, 2007. 21(9). P. 1131–1143. <https://doi.org/10.1002/acp.1319>.

10. Santila, P., Korkman, J., & Sandnabba, N. K. Effects of interview phase, repeated interviewing, presence of a support person, and anatomically detailed dolls on child sexual abuse interviews. *Psychology, Crime & Law*. 2004. 10(1), P. 21–35. <https://doi.org/10.1080/1068316021000044365>.

Єфіменко Ігор Миколайович,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Назаревич Вікторія Олександрівна,

здобувач ступеня вищої освіти бакалавра ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

**ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ
СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ В УКРАЇНІ**

Історія розвитку законодавства про статеві злочини сягає в далеке минуле, коли відповідальність за ці делікти регулювалася в основному церковним законодавством. Однак уже Статут князя Ярослава (1015–1054 років) «Про церковні суди» передбачив не тільки церковно-правову, а й кримінальну та цивільно-правову відповідальність. Залежно від соціального статусу потерпілого, нормами цього Статуту передбачалася юридична відповідальність за зґвалтування (ст. 3), групове зґвалтування (ст. 7), двоєженство (ст. 16), блуд з черницею і скотолозтво (ст. 18), статеві зносини між родичами і свояками (ст. 12, 14–15, 19–23), включаючи,

наприклад, статеві зносини чоловіка з двома сестрами (ст. 20) і братів з однією жінкою (ст. 23) [1].

Вперше спеціальний розділ «Про злочини проти статевої свободи та недоторканності» знайшов своє відображення в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року. В ньому передбачалася відповідальність за мужолозтво без насильства (ст. 995). Окремо кваліфікуючі ознаки цього діяння, знайшли своє відображення у ст. 996, норми якої передбачали відповідальність за мужолозтво поєданого з насильством, з малолітньою особою або психічнохворим.

Крім цього, залишилася відповідальність за скотолозтво (ст. 997). Церковному покаянню піддавалися також особи, християнської віри за протизаконне співжиття неодруженого з незаміжною (ст. 994) [2, с. 267–277].

Спеціальний розділ про злочини проти статевої свободи та недоторканності містився і у Кримінальному уложенні 1903 року. Де в главі 27 вперше, знайшли диференціації положення, що встановлювали вік потерпілого. Так, за дії, що посягають на статеву свободу дитини у віці до 14 років, винний ніс відповідальність, навіть якщо ці дії були вчинені за взаємною згодою (ч. 1 ст. 513). У той же час, відповідальність за аналогічне діяння з особою у віці від 14 до 16 років наступала лише тоді, коли була відсутня взаємна згода потерпілого, або у випадках коли відбувалася *дефлорація* [3, с. 167–169]¹.

Нормами вищезазначеного Уложення передбачалася й кримінальна відповідальність за дії сексуального характеру без згоди потерпілої особи, яка досягла 16-річного віку (ст. 514), і нарешті у ст. 515 з'явилася відповідальність за вчинення акту з особою, яка перебувала під владою винного (ч. 1), у тому числі під впливом насильства або його погрози (ч. 2), а також вчинення розбещення без статевого зносин (ч. 3).

Окремо зберігалася відповідальність за мужолозтво (ст. 516), кровозміщення (ст. 518), звідництво особи жіночої статі, яка не досягла 21 року (ст. 524). Разом з тим, нормами Укладення було декриміналізовано відповідальність за скотолозтво.

Перший радянський Кримінальний кодекс 1922 року в гл. V розд. 4 передбачав відповідальність за злочини у сфері статевих відносин [4, с. 357–361]. Норми, що у ньому містилися умовно можливо розділити на склади, пов'язані та не пов'язані із задоволенням статевої потреби. До перших складів цих деліктів відносилися статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 1 ст. 166), кваліфікуючими ознаками їх були: зносини, поєдані з розбещенням і задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (ст. 167); згвалтування (ч. 1 ст. 169); згвалтування, що

---

¹ Дефлорація (лат. *defloratio*, від *de* – «видалення», «усунення» + *flos*, род. відм. *Floris* – «квітка», «молодість», «незайманість») – медичний термін, що означає розрив (порушення) цілісності дівочої пліви.

спричинило самогубство потерпілої особи (ч. 2 ст. 169); і примушування жінки до вступу в статевий зв'язок з особою, щодо якої вона є матеріально або службово залежною. До других складів відносилися кримінально карні діяння за розбещення малолітніх і неповнолітніх (ст. 168), примушування до заняття проституцією (ст. 170), звідництво, утримання місць розпусти та вербування жінок до проституції (ч. 1 ст. 171), залучення до проституції особи, яка перебувала під опікою обвинуваченого або яка не досягла повноліття (ч. 2 ст. 171).

Кримінальний кодекс 1927 року не передбачав спеціального розділу про статеві злочини. Однак в гл. VI «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи» (ст. 161–155) містилися статті, диспозиції яких були аналогічні статтям законодавства про кримінальну відповідальність 1922 року. При цьому, кодифікованим актом 1927 року, законодавець, об'єднав в одну норму прості і кваліфіковані статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 151), а також примушування до заняття проституцією і звідництво (ст. 155) [5, с. 167–169].

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування, крім самогубства потерпілого, було визначено недосягнення потерпілим статевої зрілості і зґвалтування групою осіб (ч. 2 ст. 153). Також кримінально караним стало примушування жінки вступити не тільки в статевий зв'язок, але і задовольнити статевої пристрасті в іншій формі (ст. 154).

У 1927 році закон про кримінальну відповідальність, було доповнено ст. 154-а, яка передбачала відповідальність за добровільне і насильницьке (ч. 1), або з використанням залежного становища потерпілого (ч. 2) мужолозтво.

У 1949 році відповідальність за зґвалтування була суттєво підвищена, і передбачала ув'язнення у виправно-трудовому таборі на строк від 10 до 15 років, а за зґвалтування неповнолітньої, або зґвалтування, вчинене групою осіб чи те, що спричинило особливо тяжкі наслідки, була встановлена відповідальність у виді ув'язнення у виправно-трудовому таборі на строк від 15 до 20 років.

Кримінальний кодекс 1960 року як і 1927 року, не передбачив окремого розділу про статеві злочини. Склад цих деліктів містився здебільш у гл. III «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості». Крім цього, як і у попередньому кодифікованому акті, його норми встановлювали відповідальність за зґвалтування (ст. 117), примушування жінки до вступу в статевий зв'язок (ст. 118), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 119, без кваліфікуючих ознак), розпусні дії (ст. 120), мужолозтво (ст. 121) [6].

Частини 2 і 3 ст. 117 КК 1960 року передбачили ряд нових кваліфікуючих обставин, серед яких: зґвалтування, поєднане з погрозою вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, або вчинене групою осіб або особою, яка раніше вчинила зґвалтування (ч. 2). За передбачене ч. 3 ст. 117 КК зґвалтування, вчинене особливо

небезпечним рецидивістом чи те, яке спричинило особливо тяжкі наслідки, у тому числі зґвалтування неповнолітньої, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15.02.1962 було посилено покарання аж до застосування смертної кари. Відповідно Указом Президії Верховної Ради Української РСР у вітчизняному КК була дана нова редакція ст. 117 – 25.07.1962.

В подальшому Законом України про кримінальну відповідальність від 1992 року, редакцію ст.117 було замінено в частині четвертій, де було виділено зґвалтування, особливо небезпечним рецидивістом, або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а так само зґвалтування малолітньої особи з покаранням у виді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Кримінальним кодексом України від 05.04.2001 було декриміналізовано відповідальність за добровільне мужолозтво і встановлено відповідальність за:

– дії сексуального характеру, пов'язані із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмету, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) – ст. 152 з кваліфікуючими ознаками;

– вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) – ст. 153 з кваліфікуючими ознаками;

– примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою – ст. 154 з кваліфікуючими ознаками;

– природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені повнолітньою особою – ст. 155 з кваліфікуючими ознаками;

– вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (розбещення неповнолітніх) – ст. 156 з кваліфікуючими ознаками.

До основних кваліфікуючих ознак цих злочинів законодавець відніс вчинення будь-кого діяння із вказаних деліктів повторно та/або групою осіб, вчинення щодо особи, яка не досягла 14-річного віку, спричинення злочинними діями тяжких наслідків, вчинення дій поєднаних з погрозою застосування насильства, у тому числі щодо матеріально чи службово залежної особи.

Список використаних джерел

1. Статут князя Ярослава про церковні суди (Розширена редакція). URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/866/17/>.

2. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т-Я. 768 с.

3. Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. СПб.: Изд. В.П. Анисимова, 1903. 250 с.

4. Кримінальний кодекс УСРР 1922 // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. 2001. Т. 3: К-М. 792 с.

5. Кримінальний кодекс УСРР 1927 // Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В.Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 477.

6. Кримінальний кодекс України: Закон від 28 груд. 1960 р. (втратив чинність 01 вер. 2001 р.) *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.

Жук Олена Миколаївна,

провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції ННІ № 3 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ДІТЕЙ

Питання існування насильства щодо дітей у сім'ях лежить в площині не тільки права, а й психології, педагогіки, моралі, і навіть релігії. Натомість, запобігати цьому ганебному явищу покликані багато інститутів держави та громадськості, а особливе місце займають правоохоронні структури, які відіграють роль запобіжників, а також механізму припинення. Отже, роль та значення різних суб'єктів протидії насильства щодо дітей в сім'ях є важливою і потребує уваги з боку правової науки. Діяльність правоохоронних органів в цій сфері має досить важливе значення завдяки тому, що тільки дані органи через власну компетенцію наділені можливістю застосовувати заходи примусу до осіб, які вже вчинили прояви насильства.

Можна по-різному оцінювати діяльність правоохоронних органів та інших суб'єктів попередження домашнього насильства, але необхідно констатувати, що діяльність держави у досліджуваній сфері не відповідає реаліям сьогодення, оскільки не забезпечує в повному обсязі захист прав жертви насильства у сім'ї відповідно до міжнародних положень та норм вітчизняного законодавства. Зокрема це стосується відсутності дієвого механізму, який би припиняв насильство одразу після звернення жертви. Одним із реальних кроків у вирішенні зазначеної проблеми може бути здійснення заходів щодо підвищення рівня взаємодії і координації всіх державних органів та налагодження тісної співпраці правоохоронних органів із неурядовими організаціями [1, с. 130].

Протидія домашньому насильству є комплексом соціально-педагогічних та правових заходів спеціально-уповноважених органів держави та інституцій громадянського суспільства, що охоплюють

попередження, виявлення, припинення правопорушень у сім'ї, притягнення до відповідальності та корегування поведінки правопорушників, надання соціальної підтримки жертвам насильства [2].

Існують такі ключові характеристики домашнього насильства, як протиправного діяння: сімейне насильство має глибокі корені застарілого гніту, що засноване на міжстатевому, економічному або фізичному домінуванні у сімейних відносинах; домашнє насильство вчиняється з протиправним наміром завдати прямого чи непрямого впливу на поведінку залежного члена сім'ї (жертви насильства); насильницьке діяння у сім'ї пов'язане із завданням матеріальної чи моральної шкоди; домашнє насильство полягає у порушенні особистих прав і свобод конкретної людини, що перебуває у сімейних відносинах з агресором; домашнє насильство є таким порушенням прав, що через різні можливості агресора і жертви, ускладнює можливості самозахисту і вимагає втручання з боку держави і суспільства [3].

Зважаючи на зазначене, можна виділити наступне:

- важливу роль в профілактиці насильства щодо дітей, а також бездоглядності, безпритульності та правопорушень неповнолітніх завжди відігравали правоохоронні органи;

- за багатовікову історію даної діяльності накопичений певний позитивний досвід, не врахування якого призводить до послаблення результативності в досліджуваній сфері;

- для отримання позитивних результатів необхідна науково-обґрунтована координація діяльності усіх суб'єктів протидії насильства і, зокрема, всіх підрозділів Національної поліції при чіткому правовому розмежуванні функцій та повноважень;

- необхідна активна діяльність держави щодо підвищення, перш за все, матеріального рівня реальної захищеності сім'ї, материнства і дитинства [4, с. 46].

Заходи щодо попередження домашнього насильства здійснюють уповноважені підрозділи Національної поліції, які: виявляють причини і умови, що сприяють проявам домашнього насильства, вживають у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення; беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення таких дій та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними; відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу; виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення домашнього насильства; приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про домашнє насильство або про реальну загрозу його вчинення; направляють таких осіб до кризових центрів для проходження корекційної програми; взаємодіють із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань попередження домашнього насильства з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили таке насильство;

надають інформацію на запит уповноважених органів. здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом [5].

Головними напрямками діяльності підрозділів Національної поліції мають бути наступні: проведення індивідуальної профілактичної роботи з неповнолітніми та їх батьками, виявлення осіб, які залучають неповнолітніх до вчинення правопорушень та інших антисуспільних дій або осіб, які вчиняють щодо неповнолітніх інші протиправні діяння, а також батьків неповнолітніх або їх законних представників і посадових осіб, які не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання, навчання та утримання неповнолітніх; здійснення організаційних заходів щодо виявлення неповнолітніх, оголошених в розшук, а також неповнолітніх, які потребують допомоги держави і в установленому порядку направлення таких осіб до відповідних органів або установ; розгляд заяв і повідомлень про правопорушення, вчинені неповнолітніми, а також дітьми, які не досягли віку, з якого настає юридична відповідальність, а також про невиконання або неналежне виконання їх батьками або законними представниками або посадовими особами обов'язків з виховання, навчання і утримання неповнолітніх; участь у підготовці матеріалів щодо розгляду можливості поміщення підлітків до установ тимчасової ізоляції для неповнолітніх правопорушників тощо. Таким чином, діяльність органів Національної поліції займає ключове місце у питанні протидії домашньому насильству щодо дітей, адже саме на дану інституцію покладено обов'язок безпосередньо здійснювати комплекс попереджувальних (профілактичних) і припинювальних заходів.

Для підвищення соціальної ефективності виконуваних функцій з протидії насильству щодо дітей, а також профілактики бездоглядності, безпритульності та правопорушень неповнолітніх, потрібно вирішення наступних питань: активне впровадження в повсякденну діяльність автоматизованих обліків, формалізованих бланків документів, електронних картотек; підвищення рівня матеріально-технічної оснащеності робочого місця співробітника; подальше розширення і вдосконалення наявних інформаційно-обчислювальних і пошукових мереж, постійне оновлення інтегрованих банків даних, що сприятиме своєчасному, оперативному реагуванню на виявлені порушення.

Список використаних джерел

1. Запобігання та протидія насильству в сім'ї : методичні рекомендації для соціальних працівників. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с. 2.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
3. Мірошниченко А. В. Насильство в сім'ї. Правова освіта. URL: http://pravovaosvita.ucoz.ua/publ/nasilstvo_v_sim_39_ji/1-1-0-13.
4. Попередження домашнього насильства : навч. посіб. / упоряд.: Краснова О.В., Калашник О.А. Київ, 2016. 90 с.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Заворіна Олена Петрівна,

викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Юшно Олександр Олександрович,

завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ, ПОТЕРПІЛОЇ ВІД ЗІВАЛТУВАННЯ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НАДЗВИЧАЙНО ВРАЗЛИВОМУ СТАНІ

Статистичні дані свідчать, що протягом останніх років кількість дітей, які стали жертвами злочинів дещо зменшилась (з 5,9 тис. проти 5,8 тис.), кількість потерпілих серед малолітніх дітей віком до 14 років дещо збільшилась, (з 1591 до 1607), у тому числі від тяжких та особливо тяжких злочинів (з 455 до 510). При цьому кількість кримінальних правопорушень проти статевої свободи дітей, зокрема зівалтувань, збільшилась (з 64 до 73), насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (з 48 до 64), статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (з 21 до 33), розбещення неповнолітніх (зі 114 до 116) [1].

Усі факти статевих злочинів проти дітей та неповнолітніх набувають особливого громадського й суспільного резонансу, розповсюджуються засобами масової інформації, на що гостро реагують громадські та інші організації, вимагаючи від правоохоронних органів, зокрема органів досудового розслідування, професіональних дій уже на початку з'явлення інформації про вчинення злочинів проти статевої свободи та про хід їх дальшого розслідування.

Найбільш поширеною і водночас найбільш складною слідчою (розшуковою) дією є допит, особливо дітей і отримання від допитуваного усіх відомих йому достовірних відомостей про обставини, за яких відбувалася подія, що розслідується та про осіб, причетних до неї.

Однак, враховуючи стрімкий розвиток новітніх телекомунікаційних та Інтернет-технологій, є нагальна потреба щодо вдосконалення теоретичних досліджень і проблемних питань правозастосовної практики, методики проведення допиту дитини, зокрема потерпілої від зівалтування, яка перебуває у надзвичайно вразливому стані. Тому сьогодення вимагає від «ювенального» слідчого спеціальних знань в галузі дитячої (вікової) психології, віктимології неповнолітніх, а також володіння тактичними прийомами психологічного контактування для встановлення ефективної взаємодії з дитиною чи неповнолітнім.

Відповідно до ст.ст. 226, 227 КПК України при проведенні С(Р)Д за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Крім того, тривалість допиту не може перевищувати двох годин в день, з обов'язковою перервою через годину з початку допиту. Однак, враховуючи рівень злочинності неповнолітніх осіб, а також той факт, що всіх, без винятку, дітей чи неповнолітніх свідків та потерпілих необхідно допитувати у присутності педагога, слідчому складно знайти таку кількість педагогів або психологів, які б погодились приймати участь у проведенні С(Р)Д, особливо у сільській місцевості.

Проведення допиту дитини, потерпілої від зґвалтування, яка перебуває у надзвичайно вразливому стані має організаційні та тактичні особливості. Звичайно, слідчий повинен враховувати, що така дитина переживає, крім фізичної болі, надзвичайну напругу, тривогу, страх, почуття вини та сорому тощо. Як правило, діти не в повній мірі розуміють дії правоохоронців, не знайомі з юридичними термінами, їх лякає незнайома ситуація, присутність дорослих та зокрема у формі. Складність допиту дітей та неповнолітніх потерпілих, які перебувають в надзвичайно вразливому стані, пов'язано з кількома обставинами:

- 1) характеристиками допитуваної особи;
- 2) характеристиками особи, яка проводить допит;
- 3) видом та механізмом вчиненого злочину.

З метою отримання достовірних відомостей, необхідних для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини важливим стає планування і підготовка до допиту дитини, потерпілої від зґвалтування. Як слушно стверджує В.Ю. Шепітько, допит дітей та неповнолітніх потерпілих, є слідчою (розшуковою) дією, яка регламентована кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом, спілкування між особами, які беруть у ньому участь, що здійснюється з урахуванням вікових особливостей допитуваного та спрямована на отримання відомостей про відомі йому факти, що мають значення для встановлення істини у справі [2, с. 52–54]. Тому, перш за все, уповноважена особа, яка проводить допит неповнолітнього потерпілого, який перебуває у надзвичайно вразливому стані повинна визначитись, по-перше, з предметом допиту, з найбільш ефективними тактичними прийомами його проведення та колом обставин, які повинні бути з'ясовані під цією слідчою (розшуковою) дією. А саме: 1) подія злочину; 2) особа злочинця; 3) обставини, що передували злочину; 4) обставини, що слідували після вчинення злочину; 5) місце знаходження можливих слідів злочину, наявність очевидних або можливих свідків злочину.

По-друге, визначити коло осіб, які будуть задіяні під час проведення допиту. При проведенні допиту за участю неповнолітнього потерпілого, найчастіше залучаються наступні спеціалісти: 1) експерт-криміналіст для пошуку, фіксації, вилучення слідів при провадженні оглядів, обшуків, освідування особи; 2) судовий медик при огляді трупа,

отриманні зразків для експертизи; 3) педагог або психолог при проведенні допитів дітей і неповнолітніх. Педагоги та психологи, що залучаються до проведення слідчих дій не завжди здатні методично грамотно підготувати дитину чи неповнолітнього до процедури допиту, яка зазвичай є малоприємною, а іноді може травмувати психіку дитини, сконцентрувати увагу на події, про яку будуть розпитувати, переконати в необхідності говорити правду (враховуючи також схильність дітей до фантазування). По-третє, час, який надається для допиту дитини чи неповнолітньої особи, є досить обмеженим, що також не сприяє всебічному, повному та неупередженому дослідженню кримінального провадження через те, що на малолітнього та неповнолітнього, який надав свідчення не в повному обсязі, дорослі або інші зацікавлені особи в подальшому можуть чинити тиск, або через перенесену психологічну травму, що спричинена злочином, дитина чи неповнолітній потерпілий можуть вдруге відмовитися перебувати для проведення слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 484 КПК України гарантією прав дитини і неповнолітнього є особливий порядок кримінального провадження щодо такої категорії. В тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою. Воно здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. При цьому, суди обов'язково з'ясовують наявність документів, які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим, оскільки докази, отримані внаслідок проведення досудового розслідування щодо неповнолітнього не уповноваженим на це суб'єктом, в силу п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України є недопустимим. Однак, чітких вимог до кваліфікаційних характеристик та вимог до вказаної категорії слідчих ні в КПК України, ні будь-якому іншому закону не зазначено. Ми вважаємо, що доцільно закріпити вимоги професійного характеру до слідчих хоча б на рівні внесення змін до розділу IV п. 14 Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» від 06.07.2017 р. №570 та викласти наступним чином: «обов'язково забезпечувати дотримання спеціалізації слідчих при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених проти життя та здоров'я особи; у сфері господарської діяльності та службової діяльності; у сфері використання комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (кіберзлочинів); дорожньо-транспортних пригод; вчинених неповнолітніми або за їх участю.... Слідчий, який спеціально уповноважений на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх повинен бути належно підготовлений фахівець, який ефективно вмінє застосовувати комп'ютерні технології, специфіку інформаційного середовища в мережі Інтернет, з достатнім рівнем психологічної або педагогічної освіти, а у разі відсутності вказаної освітньої підготовки

зобов'язаний пройти курси підвищення кваліфікації, під час якої обов'язково охопити галузі знань вікової педагогіки та психології. Спеціальна підготовка та набуття відповідних професійних навичок забезпечить слідчим необхідну фахову компетенцію у роботі з неповнолітніми, дозволить підтримувати на належному рівні відповідну кваліфікацію так званого «ювенального слідчого» і максимально враховувати особливості цієї категорії осіб під час здійснення досудового розслідування [3, с. 116].

На підставі викладеного, науково-педагогічним складом Харківського національного університету внутрішніх справ надано пропозиції щодо створення центрів по наданню допомоги психологами і соціальними педагогами при проведенні слідчих (розшукових) дій з малолітньою або неповнолітньою особою, за аналогією Закону України «Про безоплатну правову допомогу», при цьому враховано зауваження практичних працівників Національної поліції щодо комплектування таких центрів спеціалістами як жіночої, так і чоловічої статі, зважаючи на особливості встановлення психологічного контакту, довірчих відносин з малолітніми/неповнолітніми потерпілими та підозрюваними під час проведення С(Р)Д у кримінальних провадженнях. В той же час підняті питання підлягають окремому дослідженню.

Список використаних джерел

1. Аналітична довідка про стан і основні тенденції криміногенної та безпекової ситуації в Україні у 2007–2017 роках. Київ. МВС України. 2017. 37 с.
2. В.Ю. Шепітько Довідник слідчого. Харків. Одиссей. 2013. 232 с.
3. Заворіна О.П., Безукладнікова Ю.С. Щодо питання про дотримання прав та законних інтересів неповнолітніх, які приймають участь у кримінальних провадженнях під час досудового розслідування // Правова наука і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 24–25 травня 2019 р.). МВС України. ХНУВС. Сумська філія. 2019. С. 113–117.

Захаренко Людмила Миколаївна,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ, ЯКІ СТАЛИ СВІДКАМИ ЧИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Відповідно до наказу МВС України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами

навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» психологи поліції здійснюють психологічне супроводження проведення працівниками поліції оперативних заходів та слідчих дій [1]. У цьому наказі визначено, що психологічне супроводження є комплексом організаційних, просвітницьких, психологічних заходів, і має на меті підвищення ефективності діяльності працівників поліції.

Психологи Національної поліції здійснюють заходи психологічного супроводження на етапі психологічної підготовки слідчого до допиту та виконання процедури допиту [3; с. 53]:

1. Надання психологічних консультацій слідчому.

Така психологічна консультація має просвітницько-інформаційний характер та може надаватися на різних етапах слідчої діяльності. Слідчий безпосередньо звертається до психолога поліції, але не пред'являє йому матеріали справи повністю. Саме тому така психологічна консультація буде неповною, адже не досліджується особистість конкретної людини.

Психологи можуть надавати психологічну консультацію як в усній, так і в письмовій формах, однак вона не має наслідків як джерело доказів. Це одна із найпоширеніших форм використання спеціальних знань.

2. Складання психологічних портретів підозрюваних, обвинувачених осіб. На етапі досудового розслідування слідчий може безпосередньо звернутися до психолога поліції за допомогою щодо складання психологічного портрета підозрюваних, обвинувачених тощо. Саме тут важливим є ознайомлення психолога з певними матеріалами справи для складання психологічного портрету особи, з якою взаємодіє слідчий під час слідчих (розшукових) дій [4].

3. Психологічне консультування слідчого під час підготовки до проведення допиту неповнолітнього найчастіше необхідне для того, щоб ефективно провести опитування дитини, яка стала жертвою чи свідком сексуального насильства. При підготовці до проведення такого опитування необхідно також врахувати особливості проведення опитування неповнолітніх осіб, якщо вони мають фізичні або психічні вади.

Дотримання оптимальних умов проведення допиту дитини, яка стала свідком чи жертвою сексуального насильства, можливе за допомогою використання «зеленої кімнати» [2].

Слідчий може проконсультуватися з психологом щодо:

– основних вікових психологічних характеристик дітей різного віку;

– психологічних особливостей дітей, які стали свідками чи жертвами сексуального насильства (їм важко розповідати про те, що сталося, через відчуття страху, низьку самооцінку, почуття провини, відчай, сором, заперечення, любов [2];

– можливими поведінковими проявами дитини-жертви сексуального насильства у ході проведення допиту:

- діти до 3 років – відзначаються агресія, страх перед чужими людьми;
- дошкільнята – регресія, відстороненість, агресія;
- діти молодшого шкільного віку – відстороненість від людей, агресивна поведінка, мовчазність або несподівана балакучість;
- діти 9–13 років – ізоляція, суперечлива поведінка;
- підлітки 13–18 років – агресивна поведінка, уникнення тілесної та емоційної інтимності, непослідовність і суперечливість поведінки.

– основними чотирма фазами проведення допиту («Побудова взаєморозуміння»; «Уведення в завдання»; «Розмова про випадок насильства»; «Завершення роботи з дитиною»), їх тривалістю, типовими запитаннями;

- методиками проведення опитування дітей різного віку.

4. Безпосередня присутність психолога під час допиту дитини, яка стала свідком чи жертвою сексуального насильства.

Допит як слідча (розшукова) дія має на меті отримання отримання словесної інформації про обставини злочину для встановлення об'єктивної істини і правильного застосування закону.

Законодавець визначив, що допит дитини проводиться у присутності педагога або психолога. До участі в допиті неповнолітнього свідка чи потерпілого може залучатись спеціаліст-фахівець у галузі психології, дитячої психології. Найкраще доручити проведення допиту дитини психологу, який є штатним працівником «зеленої кімнати» [2; с. 9]. Дитина буде почувати себе більш захищеною, якщо її допитає дорослий однієї з нею статі.

Згідно з вимогами п. 6 розділу 2 наказу МВС України від 06.02.2019 № 88 [1] психологи поліції мають вищу освіту, що відповідає ступеню магістра в галузі психології, а тому можуть бути присутніми та брати участь як спеціаліст-психолог у проведенні допиту неповнолітнього.

Залучення спеціалістів-психологів повинно допомогти слідчому:

- обрати ефективні прийоми і методи психологічного впливу та не допустити будь-який неправомірний психологічний вплив, зокрема, маніпуляцію, психологічне насильство тощо;

- при оцінці достовірності свідчень дитини врахувати особливості прояву неправдивості у дітей різного віку:

- дитина дошкільного віку може щось умовчувати, ухилитися від відповіді або навмисно обманювати, хвалитися неіснуючими досягненнями, «невмотивовано» обманювати, вигадувати;

- обман з боку дитини молодшого шкільного віку може свідчити про порушення у взаєминах з дорослими (через страх покарання; надмірний батьківський контроль і покарання) або здійснюється, щоб «зберегти обличчя» своїх батьків, взяти на себе провину значущої людини;

– діти середнього шкільного віку можуть приховувати свої справжні емоції за посмішкою або непроникним виразом обличчя (коли обманюють, то не дивляться в очі, говорять тихо, уривками, збиваючись, клянуться казати правду);

– врахувати акцентуації темпераменту та характеру неповнолітніх під час їх допиту.

Присутній на допиті дитини психолог може заперечувати проти запитань та ставити свої запитання. Також психолог може надати безпосередню психологічну допомогу допитуваному (за потреби). Психологічна допомога є одним із видів допомоги, яку надає кваліфікований психолог дитині, з метою покращення її психофізіологічного стану, пізнавальних процесів, поведінки, спілкування. Загальною позицією при наданні психологічної допомоги є ненасильство, а основна мета – зменшення впливу травматичних переживань.

Таким чином, участь психолога поліції у психологічному супроводженні проведення працівниками поліції слідчих (розшукових) дій за участю дітей, що стали свідками чи жертвами сексуального насильства, законодавчо регламентована. І хоча результати залучення психолога в процес розкриття злочинів не мають доказового значення, це допомагає більш ефективно проводити слідчі (розшукові) дії. Однак, це можливе лише за умови безпосереднього звертання суб'єкта юридичної діяльності до психолога та за наявності у штаті психолога.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 06.02.2019 № 88. *Верховна Рада України. Законодавство України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19>.

2. «Зелені кімнати» : психологічні особливості організації роботи з дітьми [Текст] / [Н. П. Бочкор та ін. ; упоряд. Н. П. Бочкор ; заг. ред. О. М. Бандурка, К. Б. Левченко] ; Харк. нац. ун-т внутр. справ [та ін.]. – К. : Агентство Україна, 2012. – 111 с.

3. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб-к [для студ. вищ. навч. закл.] / [В. Г. Андросюк, О. М. Корнеєв, О. І. Кудерміна та ін.] ; [за аг. ред. Л. І. Казміренко]. – К. : Правова єдність, 2009. – 200 с.

4. Технології профайлінгу в слідчій діяльності : метод. рекомендації / [О. А. Галустян, Л. М. Захаренко, О. І. Мотлях]. – К., 2019. 45 с.

Зімборовська Маргарита Сергіївна,
провідний фахівець відділення психологічного
забезпечення відділу кадрового забезпечення
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ СПЕЦІАЛІСТОМ-ПСИХОЛОГОМ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ДІТЬМИ В «КРИЗОВІЙ КІМНАТІ»

Постановка проблеми. Найбільш поширеною і водночас найбільш складною дією для психологів, фахівців є допит, робота з неповнолітньою дитиною в кризовій кімнаті за методикою «Зелена кімната». Складність допиту визначається не тільки тим, що психологу нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях дитини яка допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального правопорушення [1]. Особливої уваги заслуговує забезпечення гармонійного розвитку дітей та підлітків і захист неповнолітніх від протиправних посягань на їх моральний та фізичний розвиток. Забезпечення прав дитини є однією з глобальних проблем сучасності, в вирішенні якої зацікавлена вся світова спільнота.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання роботи психологів, фахівців з неповнолітніми дітьми розглядалися в роботах таких учених та практиків: Ю.М. Антонян, Ю.П. Аленін, О.М. Бандурка, Т.С. Барило, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, М.М. Биргеу, П.Д. Біленчук, В.В. Василевич, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.В. Дзунза, А.І. Долгова та ін. Разом із тим питання проведення допиту, бесіди з неповнолітніми дітьми за методикою «Зелена кімната» натепер розглянуто недостатньо.

Метою статті є дослідження особливостей проведення допиту неповнолітніх дітей в кризовій кімнаті.

Вклад основного матеріалу. Психологічні прийоми, які сприятимуть встановленню психологічного контакту з дитиною це такі, як: бесіда на сторонню тему, вимовляння імені неповнолітнього, демонстрація проінформованості психолога та інші. Навіювання може застосовуватися лише, щоб спонукати неповнолітнього говорити правду. Наслідкування передбачає копіювання неповнолітнім поведінки психолога, і тому не буде ефективним методом психологічного впливу. Маніпуляція є неправомірною і незаконною, а отже, і недопустимим способом психологічного впливу взагалі, і щодо неповнолітнього зокрема. Для отримання об'єктивної характеристики неповнолітнього обов'язково

необхідно з'ясувати: в яких зовнішніх умовах він перебуває; які стосунки склалися із оточуючим середовищем, зокрема, з батьками, вчителями, однолітками та іншими; в якому напрямку відбувається розвиток особистості, пізнавальних процесів, самосвідомості; поведінку неповнолітнього тощо. Без урахування всіх психологічних особливостей неповнолітніх неможливо якісно і правильно обрати тактичні прийоми при проведенні опитування, допиту неповнолітньої дитини. Вивчення вікових особливостей неповнолітніх не є самоцілью але має на меті допомогти у розумінні ступеня впливу вікових особливостей на поведінку неповнолітнього. Одним із напрямків використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх є допомога у налагодженні психологічного контакту з неповнолітнім учасником слідчої дії.

Важливо також уважно вивчення особистісних якостей дитини, таких як комунікабельність, відвертість чи замкнутість, імпульсивність тощо, діагностики жестів та міміки неповнолітнього, що сприятиме налагодженню психологічного контакту. До методів психологічного впливу, в діяльності психолога який працює за методикою «Зелена кімната», можна застосовувати: переконання, навіювання, використання метафоричних асоціативних карток та ін. Ефективним також буде використання спеціальних психологічних знань для діагностики правдивості показань неповнолітніх свідків, викриття неправди, а також виявлення та усунення помилок в їх показаннях. Відповідно до міжнародних стандартів щодо захисту дітей – жертв злочинів, допит має проводитись у сприятливих для дітей умовах у спеціально обладнаних для цього приміщеннях. В Україні такі приміщення отримали назву кризові кімнати за методикою «зелена кімната».

Функції спеціаліста-психолога, передбачені законом:

- брати участь у процесуальних діях;
- використовувати свої спеціальні знання і навички для допомоги слідчому і суду у виявленні, закріпленні та вилученні доказів;
- звертати увагу слідчого і суду на обставини, які пов'язані з виявленням і закріпленням доказів;
- давати показання з приводу спеціальних питань, що виникають під час проведення процесуальних дій.

Виконання наведених функцій спеціалістом-психологом можливе, насамперед, завдяки наявності в нього спеціальних вмінь і навичок, які він використовує для оцінення обставин справи. Спеціаліст-психолог може робити заяви, котрі підлягають занесенню у протокол судової чи слідчої дії. Він має право проводити спостереження, дослідити, консультувати зі спеціальних питань, допомагати правильно викладати ці питання у протоколах процесуальних дій; звертатися з дозволу суду з питаннями до інших учасників процесуальних дій.

Ефективне проведення допиту неповнолітнього передбачає обов'язкове врахування таких елементів його планування і підготовки: організаційний – забезпечення раціонального здійснення допиту (де, коли і т. ін.); змістовий – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які потрібно з'ясувати; тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту [2]. Взагалі найбільш ефективно та доцільно допитувати неповнолітніх у першій половині дня, зокрема у світлу пору доби. Під час проведення роботи у кризовій кімнаті з малолітньою або неповнолітньою особою, необхідно забезпечити присутність законного представника, а в разі потреби – лікаря. Психолог, який залучається до проведення допиту неповнолітнього, повинен мати відповідні знання, отримані під час здобуття вищої освіти за спеціальністю (при цьому обов'язково до матеріалів кримінального провадження мають бути долучені завірені належним чином копії документів про здобуття психологом освіти, бажано щоб фахівець мав ще й юридичну та медичну освіту), а також практичний досвід роботи з дітьми більше трьох років.

Висновки. Отже, резюмуючи, зазначимо, що результативність проведення роботи психолога за методикою «Зелена кімната» з неповнолітніми дітьми зумовлюється неухильним дотриманням вимог законодавства та вмілим використанням фахівцем прийомів проведення опитування дитини в кризовій кімнаті, володіння психотерапевтичними техніками, спеціальними знаннями, спеціальною освітою та необхідним інструментарієм, щоб не допустити повторної психотравмуючої ситуації.

Список використаних джерел

1. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 1999. 16 с. 2. Криміналістика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.
3. Петечел О. Ю. Деякі питання участі психолога у допиті неповнолітнього / О. Ю. Петечел // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Зб. наук. статей. – 2005. – Випуск XV. – С. 246–250.
4. Петечел О. Ю. Види та значення психологічного впливу при проведенні допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, потерпілих і свідків та його межі / О. Ю. Петечел // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні : матеріали всеукр. міжвуз. наук. конф. молодих вчених та аспірантів, Івано-Франківськ, 28 квіт. 2006 р. / редкол : В. Д. Басай, П. В. Мельник, М. В. Костицький [та ін.]. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 385–388.
5. Філонов Л. Б. Психологія слідчої діяльності. Москва : Акад. МВД СССР, 1983. 80 с.

Зубкова Любов Анатоліївна,
старший науковий співробітник секретаріату
вченої ради Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОВОГО ДОСВІДУ

Сучасна державна політика України спрямована на досягнення рівності жінок і чоловіків у суспільстві, подолання всіх форм дискримінації за ознакою статі, створення необхідних соціальних і політичних передумов для реалізації прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах трудового, суспільного та політичного життя.

Вагому роль у формуванні та реалізації гендерної політики відіграє ефективне управління гендерними процесами з боку держави і, насамперед, створення дієвих механізмів гендерної рівності.

Реалізація державної політики, спрямована на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, залежить від дієвості інституційного механізму – ключової ланки забезпечення гендерної рівності. До інституційного механізму входить розгалужена мережа державних органів, установ та закладів, що реалізують політику рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Наразі, в Україні сформовано основні складові інституційного механізму публічного управління. Важливим моментом є те, що гендер не стосується лише жінок. Йдеться про суспільство. Гендер є лакмусовим тестом на те, наскільки структури публічного управління готові до змін, готові до реформ.

Підписана у 2014 році Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом містить положення щодо гендерної рівності та рівних можливостей у главі 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей». Відповідно до угоди «сторони посиляють діалог та співробітництво щодо забезпечення гідних умов праці, політики зайнятості, соціального діалогу, соціального залучення, гендерної рівності та відсутності дискримінації» [1].

Нормативно-правові механізми мають на меті забезпечення рівних можливостей у економічній, суспільній, політичній сферах, а також у процесі прийняття рішень. Міжнародні організації зосереджені на гендерній рівності не лише з точки зору соціальної справедливості, а в першу чергу як ресурс соціально-економічного, політичного розвитку.

Незважаючи на те, що прогрес помітний, і упродовж останніх десятиріч правовий статус жінок у Європі беззаперечно покращився, до реального досягнення рівноправ'я жінок та чоловіків на практиці ще далеко. Гендерна нерівність та структурні бар'єри існують у багатьох сферах, відводячи жінкам та чоловікам їх традиційні ролі та обмежуючи жінок у можливостях користуватися своїми основними правами. Регулярний моніторинг і дослідження показують, що прогрес щодо політичної участі жінок, доступу до правосуддя та викорінення шкідливих гендерних стереотипів і сексизму відбувається дуже повільно.

Збалансована участь жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень є суттєво важливою для добре функціонуючої демократії. Незважаючи на ухвалення нових законів і політичних конструкцій у багатьох державах-членах ЄС та приклади добрих практик і заходів із підтримки у деяких державах-членах, недостатнє представництво жінок у суспільному та політичному житті залишається критичною проблемою, що ставить під сумнів повноцінне функціонування демократичних інститутів та процесів. Політична діяльність та прийняття суспільних рішень залишаються сферами, у яких переважають чоловіки. Чоловіки встановлюють політичні пріоритети, а політична культура й надалі формується навколо поведінки та життєвого досвіду чоловіка. Низка перешкод ускладнює забезпечення стабільної участі жінок у політичному та громадському процесі прийняття рішень. До таких перешкод належать виборчі системи, функціонування політичних партій, гендерні стереотипи, ролі та цінності, пропаговані певними моделями родини, а також соціальний і приватний розподіл роботи, який залишає мало місця для участі жінок у суспільному житті. У більшості держав-членів ЄС повноцінна та рівноправна участь жінок у політичному та суспільному житті [2]. Недостатнє представництво жінок у суспільному та політичному житті ставить під сумнів повноцінне функціонування демократичних інститутів та процесів. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 рр. в законодавчих, виконавчих, судових, дипломатичних і адміністративних органах на місцевому, регіональному та національному рівнях все ще не відповідає вимогам узгоджених стандартів та зобов'язань урядів щодо втілення програми «Планета 50–50 до 2030 року». Численні та змішані форми дискримінації, культури й стереотипів можуть перешкоджати повному й рівноправному доступу жінок до всіх рівнів процесів управління та прийняття рішень. Гендерний дисбаланс у процесі прийняття економічних рішень у громадському та приватному секторах є перешкодою для розширення прав жінок і економічного росту та сталого розвитку країн. Особливо це гостро відчутно на пострадянському просторі та в Україні зокрема. Жінки повинні мати рівноцінну владу та вплив на формування політичного життя країни, публічних механізмів та економічних пріоритетів. Щоб досягнути повноцінної участі жінок у суспільному, приватному та політичному житті, потрібні докорінні зміни, політичні реформи, заходи й цільові дії, спрямовані на усунення соціальних і структурних перешкод.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом підписана главами держав Європейського Союзу, Урядом та Президентом України Петром Порошенком 27 червня 2014 року.
2. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки
URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.

Іващенко Віта Олександрівна,

професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ, ВЧИНЕНІ НА ГРУНТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Однією з глобальних проблем, яка набула актуальності у всьому світі, є домашнє насильство. Не винятком стала і Україна, де прийнята спеціальна нормативно-правова база з метою запобігання та протидії цьому явищу.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. [1] визначив домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Отже, виділяють чотири форми домашнього насильства – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Одним з найбільш ганебних є сексуальне насильство. Так, згідно з діючим законодавством воно включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. За цей вид насильства передбачена кримінальна відповідальність у розділі IV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [2].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. [3] у новій редакції викладені окремі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Одним із найбільш небезпечних та поширених статевих злочинів є зґвалтування. На даний час визначається воно як вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або

оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. При цьому відповідно до примітки до ст. 152 КК згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. Поняття «супутні обставини» є оціночним і має встановлюватись судом у кожному випадку вчинення такого злочину.

Згвалтування неповнолітньої особи, передбачене ч. 3 ст. 152 КК, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років. Зазначені дії, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 4 ст. 152 КК). Тобто, зазначені злочини віднесені до особливо тяжких.

Звернемо увагу, що в діючій редакції КК для інкримінування згвалтування (чи сексуального насильства) малолітнього (малолітньої) не має значення добровільна згода потерпілої особи, а також чи розуміє вона значення дій, що з нею відбуваються. Зазначені положення статей 152 та 153 КК узгоджуються з Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р., яку ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012 р. [4]. Відповідно до ст. 18 документа держави вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації, зокрема, такої умисної поведінки – заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття такою діяльністю.

Разом з тим, про вік потерпілої особи (неповнолітній чи малолітній) винний має знати або усвідомлювати. Відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» кримінальна відповідальність настає лише за умови, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що вчиняє такі дії щодо неповнолітньої або малолітньої особи, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. При цьому суд повинен враховувати не тільки показання підсудного, а й потерпілої особи, ретельно перевіряти їх відповідність усім конкретним обставинам справи. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема, зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство винної особи з нею, володіння винною особою відповідною інформацією.

Зауважимо, якщо злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняються на ґрунті домашнього насильства, то про вік потерпілої особи винний зазвичай знає.

Останнім часом почастишали випадки виявлення правоохоронними органами злочинів, пов'язаних зі створенням, розповсюдженням, збутом порнографічних творів і зображень за участю дітей, що вчиняють батьки чи інші родичі. Примушування до

участі у створенні порнографічних творів і зображень, якщо при цьому вчиняється згвалтування потерпілих, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 301 КК.

Ст. 153 КК «Сексуальне насильство» передбачає відповідальність за вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи.

Сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи (ч. 3 ст. 152 КК) карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років, будучи тяжким злочином. Таким же за ступенем тяжкості є злочин, вчинений щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди. Караються такі дії позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Законом від 06.12.2017 р. розширено коло суб'єктів, що можуть нести відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК). Це може бути будь-яка осудна особа, яка досягла 16 років. Кваліфікований склад злочину – примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна. Це можуть бути і діти, що перебувають на утриманні особи, яка застосовує примушування, проживають на його житловій площі. Дії винного можуть спричинити істотне погіршення майнового становища потерпілої особи. Карається злочин штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

Також передбачена кримінальна відповідальність за природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені повнолітньою особою (ч. 1 ст. 155 КК). Караються такі дії обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. У той же час, ті самі дії, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (ч. 2 ст. 155 КК).

Вважається, що сексуальна спрямованість психіки підлітка є небажаною: раннє статеве життя, штучно стимулюючи статеву потребу, не лише загострює ризик настання відповідних захворювань (у т. ч. венеричних) і абортів, а й перешкоджає нормальному дозріванню психосексуальної індивідуальності, відволікає увагу від досягнення соціально важливих цілей (отримання освіти, вибір професії тощо), породжує психологічні проблеми – робить підлітків цинічними, безсоромними, не здатними розуміти глибокі почуття, що може негативним чином вплинути на майбутнє сімейне життя підростаючого покоління [5, с. 68].

З урахуванням того, що статеві відносини з особою, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди кваліфікується за ст. 152 КК або ст. 153 КК, потерпілим від злочину, передбаченого ст. 155 КК, може бути дитина від 14 до 16 років.

Ще одним злочином проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 КК) – вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Караються такі дії обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (ч. 2 ст. 156 КК).

Відповідно до примітки до ст. 155 КК у статтях 155, 156 КК під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених пунктом 1 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України. Це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що незважаючи на прийняті нормативно-правові акти щодо запобігання та протидії домашньому насильству, внесені зміни в КК, законодавство в цій сфері не є досконалим і завершеним. Потребують кримінально-правового дослідження та конкретизації окремі положення і терміни, що містить розділ IV Особливої частини КК «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Адже закон про кримінальну відповідальність має бути чітким, доступним, зручним для застосування. Разом з тим, Україна поступово впроваджує у національне кримінальне законодавство міжнародні стандарти щодо відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству

та боротьбу з цими явищами: Закон від 06 груд. 2017 р. № 2227-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

4. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи від 25 жовт. 2007 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

5. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практич. порадник / О. О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Ілляшенко Олексій Володимирович,

заступник Міністра у справах ветеранів України з питань європейської інтеграції, кандидат юридичних наук;

Зарубей Вікторія Володимирівна,

професор кафедри досудового розслідування ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Сухомлин Юлія Володимирівна,

завідувач кафедри досудового розслідування ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ВІД НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ І ТКАНИНАМИ ЛЮДИНИ

Міжнародний захист прав людини є комплексом взаємно узгоджених дій держави, а також неурядових міжнародних організацій, спрямованих на повноцінне та гармонійне функціонування людини, і надання міжнародної допомоги особам, особливо з тих країн, що розвиваються.

Не дивлячись на національні розбіжності діючих систем захисту прав пацієнтів у різних країнах, у тому числі й Європі, у більшості країн є основний перелік прав, котрі відображені у різноманітних угодах, зокрема: Рекомендаціях по медичному обслуговуванню, що була прийнята Міжнародною організацією праці у 1944 р.; Загальної Декларації прав людини, котра була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.; Лісабонській Декларації прав пацієнтів, що була прийнята Всесвітньою медичною асоціацією у 1981 р. та переглянута у 1995 р.; Європейській Хартії по правам пацієнтів, що була прийнята Європейським парламентом у 1984 р.; Декларації ВООЗ по розвитку прав пацієнтів в Європі, що була прийнята у 1994 р.; Угоді по правам людини та біомедицині, прийнятій Радою Європи у 1996 р. та ін.).

В Резолюції про приведення у відповідність законодавства держав-учасниць щодо питань вилучення, пересадки і трансплантації

матеріалів організму людини № (78)29, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 1978 р. відповідно до ст. 10 зазначається, що жодне вилучення не повинно мати місце за наявності чітких чи попередніх заперечень з боку померлого, зокрема, враховуючи його релігійні та філософські переконання. У разі відсутності висловленої чи такої, що малася на увазі, волі померлого, вилучення може бути проведено. Однак держава може вирішити, що вилучення не повинно проводитись, якщо після проведення практично можливого розслідування, враховуючи думку сім'ї померлого і в разі смерті недієздатної особи, її законного представника, заперечення стане очевидним; якщо померлий був недієздатний, може також знадобитися згода його законного представника [11].

Відповідно до Декларації про трансплантацію людських органів, що була прийнята 39-ою Всесвітньою Медичною Асамблеєю ще у жовтні 1987 р. (Декларація ВОЗ 40.13, 1987 р.): «Купівля-продаж людських органів строго засуджується» [2]. В даному документі встановлювалась заборона на надання або прийняття платної або іншої компенсації за трансплантати, окрім стягнення медичною установою винагороди за проведення операції. Також визначено, що жодний лікар не може узяти на себе відповідальність за проведення операції по пересадці органу до тих пір, поки не буде забезпечено дотримання прав і донора, і реципієнта.

Порядок трансплантації органів і тканин регламентують офіційні документи Всесвітньої медичної асоціації (ВМА): по-перше, Заява ВМА про торгівлю живими органами (1985 р.) [3], котра відбулася на XXXVII сесії, де було зазначено, що отримала широке розповсюдження надзвичайно прибуткова у фінансовому плані торгівля живими нирками та їхній продаж із країн, що розвиваються, в Європу і США. В даному документі було засуджено купівлю-продаж людських органів для трансплантації, а уряди всіх країн покликані приймати заходи для запобігання цьому.

В Рекомендаціях Ради Європи Rec (2004) 7 державам-членам про торгівлю органами, торгівля органами і тканинами людини визначається наступним чином (п. 4 ст.2): «З метою даної Рекомендації термін “торгівля органами та тканинами” застосовується задля: транспортування особи до місця вилучення органів або тканин без його/її обґрунтованої згоди; транспортування особи до місця вилучення органів або тканин з його/її згоди, але з порушенням законодавства або інших видів контролю, котрий діє у відповідній країні; трансплантації вилучених органів та тканин, транспортованих або ні, в порушенні законодавства чи інших нормативно-правових положень, котрі діють у відповідній країні, чи в порушенні міжнародних юридичних інструментів».

В наступному міжнародному документі, зокрема Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Ов'єдо, 4 квітня 1997 р.)

(підписана, але не ратифікована Україною) у ст. 5 зазначено, що будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду.

В ст. 21 Конвенції Ради Європи про захист прав людини та людської гідності передбачається кримінальне покарання за отримання фінансової вигоди від продажу тіла людини та його частин. Окрім цього, ст. 22 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та її людської гідності в частині, що стосується застосування медицини та біології, про трансплантацію органів та тканин людського походження забороняє незаконний обіг органів та тканин людського походження [4].

В п. 119 Пояснюючого доповіді до Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицини зазначається наступне: «Як зазначається в ст. 21 Конвенції, тіло людини та його частини не повинні використовуватися з метою отримання фінансової вигоди. Будь-яка торгівля органами та тканинами з метою отримання безпосередньої або часткової фінансової вигоди, відповідно до ст. 21 Протоколу, заборонена. Незаконна торгівля органами та тканинами є важливим прикладом такої незаконної торгівлі та отримання безпосередньої фінансової вигоди. Особи, які займаються незаконною торгівлею органами або тканинами, можуть також застосовувати примушування до такої торгівлі. Така практика викликає особливу занепокоєність, оскільки вона направлена на експлуатацію уразливих груп та може підірвати віру людей до системи трансплантації. Тому, заборона на незаконну торгівлю органами та тканинами окремо зазначений у ст. 22».

Наступним кроком у протидії незаконній торгівлі органами і тканинами людини було ухвалення у Страсбурзі 186-го Додаткового протоколу до Конвенції з прав людини та біомедицини відносно трансплантації органів і тканин людини від 24 січня 2002 р. Відповідно до ст. 17 «Згода і дозвіл», органи й тканини не вилучаються з тіла померлої особи, якщо не одержано згоди або дозволу, що вимагаються відповідно до законодавства. Вилучення не може бути здійснено, якщо померла особа заперечувала проти цього. Але слід відзначити, що у цьому протоколі також зазначено, що сторони вживають усіх відповідних заходів для заохочення пожертвування органів і тканин (ст. 19).

У частині 6 статті 21 говориться про заборону отримання фінансової вигоди від трансплантації: «Тіло людини і його частини не повинні використовуватися для отримання фінансової вигоди або здобуття порівняльних переваг. Оголошення про необхідність або доступність органів або тканин з метою пропозиції або здобуття фінансової вигоди і порівняльних переваг заборонені». Положення статті 22 встановлює, що «торгівля органами і тканинами заборонена» [1].

В резолюції WHA57.18 від 22 травня 2004 року, що має назву «Пересадка органів і тканин людини» наголошується, що Всесвітня асамблея охорони здоров'я, занепокоєна тим, що багато недостає людського матеріалу задля трансплантації, щоб задовільними для задоволення потреби пацієнтів, й тому наполегливо призвала держави-члени приймати міри щодо захисту найбільш бідніших та уразливих груп від «трансплантаційного туризму» та продажу тканин і органів людини, у тому числі приділяти увагу більш важливій проблемі – незаконній торгівлі тканинами та органами людини [8].

Варто відмітити, що всі відповідні аспекти запобігання та протидії торгівлі людьми з метою вилучення органів викладені у Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [5] та в Протоколі ООН про торгівлю людьми [9]. Дані документи носять фундаментальний характер та всебічно охоплюють основні питання – від кримінального переслідування до надання допомоги та захисту – тим самим покриваючи три основні аспекти – запобігання, захист та переслідування, котрі мають основоположний характер для ефективного питання про боротьбу з торгівлею людьми з метою вилучення у них органів або тканин. Дані юридично зобов'язуючі міжнародні документи розглядають всі важливі аспекти та містять основні норми боротьби з торгівлею людьми з метою вилучення органів. В заходах, котрі були передбачені в Конвенції Ради Європи СДСЕ № 197, розглядаються питання надання допомоги жертвам та забезпечення захисту жертв.

Важливим заходом у сфері протидії незаконному обігу органів людини стало внесення слів «вилучення органів» у визначення експлуатації, що міститься в Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (ст. 3, підпункт (а)) [10].

Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми [СДСЕ № 197] на сьогодні, є всеохоплюючим документом, котрий, за нашим переконанням, не залишає відкритими будь-які питання чи потреби; його рамки є всеосяжними та включають значний спектр зобов'язань для держав. Дана Конвенція [СДСЕ № 197] включає багато положень, що забезпечують належну увагу, виконання та тлумачення тих положень, котрі стосуються вилучення органів. Даний інструментарій забезпечує не лише основу для боротьби з торгівлею людьми з метою вилучення органів, але й комплексні ефективні рамки такої діяльності. На Європейському рівні, таким чином, немає потреби в будь-якому додатково зобов'язуючому документі, що стосується питання торгівлі людьми з метою вилучення органів (враховуючи Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми [СДСЕ № 197]).

Необхідно відзначити, що Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми [СДСЕ № 197] передбачає також незалежний

механізм моніторингу (ГРЕТА) для проведення моніторингу відносно того, чи правильно дотримуються положень Конвенції, та підготовки рекомендацій відносно того, що потребує пильної уваги, а також які додаткові заходи повинні бути здійснені окремими країнами. Група ГРЕТА повинна приділяти особливої уваги такому аспекту, як торгівля людьми з метою вилучення органів, домагаючись при цьому, щоб даний аспект враховувався та знаходив відображення і в національному законодавстві. Це відіграє особливу роль, оскільки Рамочне рішення ЄС про боротьбу з торгівлею людьми охоплює лише питання сексуальної та трудової експлуатації і в ньому не йдеться про вилучення органів та тканин людини. Тому у більшості держав-членів ЄС пильна увага приділяється таким аспектам, як сексуальна та трудова експлуатація, оскільки аспект вилучення органів до сих пір практично не обговорювався. Окрім цього, група ГРЕТА повинна проводити моніторинг не тільки для того, чи охоплюють положення кримінального кодексу даний аспект, але й оцінювати чи відповідають заходи надання допомоги та захисту даної мети.

На сьогодні ще одним важливим інструментом по протидії незаконному обігу органів та тканин людини став Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, зокрема в підпункті 1 (а) (і) ст. 3, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії (резолюція 54/263 Генеральної Асамблеї, додаток II), міститься вимога забезпечити криміналізацію пропозиції, передачі або отримання будь-якими засобами дитини з метою передачі органів дитини за винагороду [6].

Значний вклад у щодо протидії незаконній торгівлі органами і тканинами людини внесла Стамбульська декларація, котра була прийнята учасниками Стамбульського Самміту, що відбувся у Стамбулі з 30 квітня по 2 травня 2008 року Трансплантаційним Суспільством (TTS) та Міжнародним суспільством нефрології (ISN), оскільки вона значно розширює понятійний апарат. Так, під торгівлею органами і тканинами людини необхідно розуміти: «найом, вербування, транспортування та переміщення живих та померлих людей, чи їх органів, їх укриття та підробка документів, із застосуванням погрози, сили, службового становища або інших форм примушування, крадіжка, шахрайства та обману; з передачею чи отриманням третьою стороною оплати або інших вигод, задля отримання контролю над потенційним донором, – для використання з метою отримання органів для трансплантації» [12].

На рівні ООН не існує документа, котрий би юридично закріплював принцип заборони на отримання фінансової вигоди з тіла людини чи його частин. Даний принцип чітко зазначений у «Керуючих принципах з трансплантації людських клітин, тканин та органів» Всесвітньої організації охорони здоров'я. Необхідно зауважити, хоча дані принципи не є юридично зобов'язуючими, вони були включені до

багатьох професійних стандартів та законів, і являються не тільки загальновизнаними, але й суті незаперечними з точки зору стандартів.

Сам принцип заборони на отримання фінансової вигоди у зв'язку з людським тілом є на сьогодні важливим, оскільки без нього ставиться під загрозу система донорства. Тому, законодавство про вилучення органів у живих та померлих донорів для трансплантації повинно бути прийнято у всіх країнах і повинно відповідати відповідним принципам.

Список використаних джерел

1. Сандро Поззи Торговля людьми для изъятия органов – это не миф: URL: <http://newsland.com/news/detail/id/426307/>

2. Иванюшкин А.Я. Введение в биоэтику. / А.Я. Иванюшкин. – М.: Прогресс-Традиция, 1998. – 381 с.

3. Резолюция о приведении в соответствие законодательств государств-участников по вопросам изъятия, пересадки и трансплантации материалов организма человека N (78)29, Принята Комитетом министров 11 мая 1978 г. на 287-м совещании заместителей министров URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_071.

4. Декларация относительно трансплантации человеческих органов , Принята 39-й Всемирной медицинской ассамблеей, Мадрид, Испания, октябрь 1987 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_330.

5. Заявление о торговле живыми органами. Принято 37-ой Всемирной Медицинской Ассоциацией, Брюссель, Бельгия, октябрь 1985 года.

6. Тищенко Ксенія <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2936> Юридичний журнал Правове регулювання трансплантації органів або тканин людини в Україні.

7. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину, Ов'єдо, 4 квітня 1997 року URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.

8. Пересадка органов и тканей человека, резолюція WHA57.18 от 22 мая 2004 года URL: <https://cms.unov.org/documentrepository/indexer/MultiLanguageAlignment.bitext?DocumentID=c995f02a-cf71-4b2e-a20f-d26323027628&DocumentID=b05c23d8-a59b-40df-877c-46970793bb28>.

9. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_858.

10. Материалы Пятнадцатой сессии Комиссии по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Вена, 24–28 апреля 2006 года) «Международное сотрудничество в борьбе с транснациональной преступностью: предупреждение незаконного оборота органов человека, борьба с ним и наказание за него».

11. Стамбульская декларация о трансплантационном туризме и торговле органами URL: http://www.transpl.ru/uploaded/Stambulwskaa_Deklaracia.pdf.

12. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

Кагняк Інна Іллівна,

старший слідчий в ОВС – криміналіст
СУ Головного управління Національної
поліції у Вінницькій області, кандидат
юридичних наук

ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА Є ПОСТРАЖДАЛОЮ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Особливість досудового розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії полягає в тому, що заява про зґвалтування, сексуальне насильство чи про розбещення неповнолітніх, попадають у слідчі органи від батьків чи родичів, сусідів потерпілих, у більшості випадків не відразу після вчинення злочину. Це пояснюється, з одного боку, тим, що дитина не завжди усвідомлює, що відбувається (наприклад, при здійсненні розпусних дій), а з другого боку, потерпілий нерідко перебуває під впливом злочинця і для того, щоб про злочин стало відомо, необхідне втручання третіх осіб.

Перед слідчим при розслідуванні цих справ виникає ряд труднощів. Основні труднощі найчастіше полягають у тому, що до моменту початку розслідування багато доказів здійснення злочину втрачені.

Не завжди може дати позитивний результат і судово-медична експертиза. Тому в розпорядженні слідчого, звичайно, залишаються тільки такі докази, як показання заявника, потерпілого, свідків і показання підозрюваної особи.

Заяви про сексуальне насильство щодо дитини часто поступають значно пізніше, ніж про зґвалтування дорослих. Це пояснюється тим, що потерпілий, якщо йому при вчиненні злочину не спричиняються серйозні тілесні ушкодження, із сором'язливості замовчує про те, що трапилося і про це стає відомо лише через деякий час.

Потерпілим по вказаній категорії злочинів частіше за все є дівчатка-підлітки. Деякі з них вважають, що втручання батьків та слідчих органів в їх інтимне життя вважають недопустимим. Такі потерпілі відмовляються давати покази і нерідко вимагають припинити розслідування. Щоб отримати від них правдиві покази, необхідно роз'яснити їм, чому закон передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в чому є небезпечність цього злочину. В таких випадках бесіди та допит доцільно доручати слідчому-жінці. Велику допомогу при допиті може надати психолог. За його допомоги слідчому легше впевнити потерпілу в неправильності поглядів на те, що трапилося та в необхідності надання відвертих показань про обставини вчиненого злочину.

Крім того, на допиті неповнолітній потерпілий не завжди може чітко викласти обставини вчинення злочину і тому, в окремих випадках, спочатку важко розібратися, що ж в даному випадку трапилося: зґвалтування, розбещення, хуліганство чи інший злочин. Необхідно також мати на увазі, що потерпілий не завжди розуміє значення події що відбулася. Він може усвідомлювати, що з ним діють погано, але в чому це виражається, які наслідки можуть настати в майбутньому, в повній мірі не розуміє. Все це проявляється потім на допиті, коли потерпілий, не запам'ятавши окремі моменти, про які питає слідчий, іноді починає фантазувати.

На покази неповнолітнього потерпілого накладає відбиток його розмова з родичами та знайомим, які першими дізнаються про подію і своїм розпитуванням можуть необачно підказати в якій формі повинні даватися покази під час допиту.

Кримінальні правопорушення даної категорії іноді здійснюють родичі, які перед викликом потерпілого на допит намагаються розповісти йому, які покази необхідно давати слідчому.

До допиту потерпілих необхідно ретельно підготуватися. Варто мати на увазі, що малолітні при допиті нерідко заявляють про їхнє розбещення чи навіть зґвалтуванні за навчанням дорослих родичів, старших подруг, а в окремих випадках і під впливом хворобливої уяви (фантазії), раннього статевого дозрівання, що спостерігається нині нерідко.

Особливо критично варто ставиться до розповіді дитини, особливо, якщо ця розповідь зайво докладна й у ньому помітні судження про такі речі, що не можуть бути доступні її розумінню. Докладний, правильно організований і проведений допит з уточнення усіх, самих дрібних обставин є кращим засобом з'ясування істини по такій справі.

Однак, при проведенні допиту варто уникати таких типових помилок: потерпілі, що не досягли статевої зрілості, іноді допитуються в присутності батьків і навіть сусідів, котрі є нерідко і свідками у справі, а також допит провадиться в неналежній обстановці, запис у протокол допиту ведеться не мовою допитуваної дитини, а мовою слідчого, що допитує.

Практика допиту малолітніх у присутності їхніх батьків не може бути визнана тактично правильною. Допит дитини в присутності батьків часто не тільки не сприяє виявленню істини, а навпаки, скривує дитину і перешкоджає одержанню від неї правдивих показань.

Під час допиту дитини, що є потерпілою, варто виявляти максимум обережності і тактовності, щоб не травмувати додатково її психіку. Для участі в проведенні допиту дітей молодшого і середнього шкільного віку (до 12–14 років) рекомендується запрошувати дитячого психолога (бажано, щоб психолог був однієї статі з

допитуваним). Запрошену для присутності на допиті особу необхідно попередньо ознайомити з фабулою справи і метою допиту, щоб вона не була пасивним спостерігачем. Дитячий психолог, перебуваючи щодня серед дітей і добре знаючи дитячу психологію, може допомогти тактично правильно організувати і провести допит дитини.

При допиті дітей дошкільного віку не рекомендується відразу приступати до з'ясування питань, що цікавлять слідчого, а шляхом бесіди на стороні теми, близькі розумінню й інтересам дитини, варто попередньо заслужити від нього довіру. Допит дітей дошкільного віку краще починати з невимушеної бесіди про його родину, товаришів, про те, де він був і що бачив і. т.п. Відчувши, що дитина освоїлася з обстановкою варто переходити до предмета допиту.

Якщо за своїм розвитком і віком дитина ще не в змозі сама вільно розповісти про подію, що відбулася, то допит треба вести і фіксувати у формі питань і відповідей.

Ретельна підготовка до допиту малолітніх і вміле його проведення, правильний тон слідчого під час допиту, його уміння викликати прихильність до себе дитини попередньою бесідою в багатьох випадках забезпечують успіх при розслідуванні злочинів цієї категорії.

При допитах осіб віком від 3 до 7 років важливо знати про їх схильність до навіювання, тому питання слід ставити так, щоб вони не містили підказки або прихованої відповіді, як це має місце в навідних питаннях. Іноді таке можливе і в питаннях, що нагадують, де виклад окремих обставин, що мають на меті нагадування події, може спричинити неправильні, недійсні свідчення. В догоду особі, яка веде допит, дитина іноді підтверджуватиме все ним сказане.

У неповнолітніх дошкільного віку, як і молодшого шкільного віку, нерідко має місце схильність до фантазування. Останнє пояснюється прагненням дитини заповнити пропуски сприйняття вигаданими обставинами події сформулювати в своїх уявленнях незакінчену картину уявними подіями і обставинами.

До показань малолітніх впливає водночас належить ставитися критично і перевіряти їх шляхом проведення інших слідчих дій, зокрема огляду місця події, допиту свідків і. т.п.

Допит повинен відбуватися в дуже спокійній обстановці, допитуваний повинен бути підготовлений до оповідання про подію злочину бесідою на відверті теми. Складність допиту полягає в обранні питань, які повинні бути сформульовані стисло, в доступній формі, що виключає малозрозумілі і тим більше юридичні терміни, такі як «потерпілий», «злочинець», «підозрюваний» тощо.

В тих випадках, коли допитуваному чотири або п'ять років, педагогу слід рекомендувати ввести ігрові ситуації, що понад усе налаштовують дітей до спілкування і розуміння ситуації, пов'язані, наприклад, з кольором і формою машини, із зростом і прикметами

зовнішності злочинця, характеристикою обстановки, в якій відбулася подія.

Весь хід допиту і його результати повинні, по можливості, фіксуватися за допомогою звукового та відеозапису, що дозволить на будь-якому етапі слідства перевірити правильність тактики отримання свідчень і, крім того, виключить необхідність повторних допитів, що справляють травмуючу дію на психіку малолітніх.

При оцінці достовірності одержаних від цих неповнолітніх потерпілих свідчень слід мати на увазі, що нерідко сексуальна дія на них і статеве розбещення, а також спроби вступу в статевий зв'язок з тією чи іншою особою, здається неповнолітнім і малолітнім як деяке сексуально-привабливе доповнення до існуючих у них до цього звичайних відносин з людьми.

Потрапивши під вплив особи, схильної до педофілії, потерпілі значною мірою усвідомлюють свою вину в тому, що поступалися домовленостям і домаганням. Тому у відомостях, що повідомляються ними, може виявитися заперечення дії, що розбещує, з даною особою і навіть спроби вигородити її. В подібних випадках більш правдиві свідчення можна одержати від близьких, подруг, друзів неповнолітніх потерпілих.

При допитах неповнолітніх необхідно створювати обстановку допиту, що сприяє психологічному контакту (допит віч-на-віч, а також з участю педагога на розсуд слідчого, а у випадках, вказаних в законі, – з обов'язковою участю педагога або психолога, а за необхідності – лікаря).

Необхідно критично оцінювати одержану в ході допиту інформацію, зіставляючи її з наявними доказами, а також використовувати інформацію про особу допитуваного, одержану офіційним і неофіційним шляхом як в процесі підготовки до допиту, так і в ході його проведення.

В первинних свідченнях потерпілих (потерпілого) можуть бути певні пропуски, деякі неточності, перебільшення, замовчування окремих обставин події і своєї поведінки, яка могла бути і не цілком пристойною.

При проведенні слідчих (розшукових) дій, треба постійно пам'ятати про необхідність уважного і дбайливого ставлення до дітей. Кожна слідча дія повинна бути продумана і проведена так, щоб вона не травмувала дитину і не впливала на його нетривку психіку.

Квітка Яніна Михайлівна,
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

РЕАГУВАННЯ УПОВНОВАЖЕНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НА ФАКТИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ, ЗОКРЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Жорстоке поводження з дітьми, зокрема домашнє насильство, привертає дедалі більше уваги у світі. За статистикою 2019 року до територіальних органів поліції надійшло близько 142 тисяч заяв і повідомлень про вчинення правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, з них 1900 подано особисто дітьми. Від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, потерпіло близько 120 дітей, з них майже 90 – малолітніх (віком до 14 років).

За даними опитування, яке проводилось в Україні в рамках проекту Ради Європи в 2014 році, понад 20% дітей розповіли, що зазнавали сексуального насильства в тій чи іншій формі: контактне (зв'язування, торкання статевих органів чи примус до цього) та безконтактне (демонстрація оголених частин тіла дитині, підглядання, зваблення та непристойні пропозиції). Проблема сексуального насильства проти дітей є найбільш небезпечною.

Жорстоке поводження з дітьми не лише спричиняє непоправну шкоду фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей – жертв насильства – з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері. Жорстоке поводження у дитинстві в подальшому формує соціально дезадаптованих людей, нездатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей [11, с. 5].

Для правового регулювання діяльності Національної поліції з захисту прав дітей та протидії жорстокому поводженню з ними першочергове значення мають такі законодавчі акти, як: закони України «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про охорону дитинства» тощо.

У статті 52 Конституції України зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом [1]. Статтею 150 Сімейного кодексу України забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [2].

Закон України «Про охорону дитинства» зазначає, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від усіх форм

фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють [3]. Під жорстоким поводженням з дитиною розуміються будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [3]. Жорстоким поводженням з дитиною є: використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру; дії, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи; статеві зносини та розпусні дії стосовно дитини з використанням примусу, погрози, сили, довіри, авторитету, впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема її розумової чи фізичної неспроможності, пов'язаних з віком, фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень у тому числі в сім'ї тощо [6].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріплює, що дитина, яка постраждала від домашнього насильства це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. У разі якщо постраждалою особою є дитина, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини. Постраждала дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку [4].

У випадку виявлення факту домашнього насильства щодо дитини необхідно враховувати положення Постанови КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 № 658 [5].

Одним із органів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей є підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України. Поліцейські підрозділів ювенальної превенції уживають заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству в межах Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [8].

Дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати її життю та здоров'ю (в тому числі страждає від домашнього насильства), може бути виявлена: шляхом самозвернення до будь-якого суб'єкта виявлення та/або організації соціального захисту дітей; юридичними та фізичними особами; посадовими особами, працівниками суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей під час виконання професійних чи службових обов'язків.

Організація допомоги дітям, які постраждали від жорстокого поводження, зокрема домашнього насильства органами Національної поліції передбачає:

- цілодобове прийняття інформації, в тому числі усної, про дітей, яким загрожує небезпека, працівниками усіх підрозділів і життя невідкладних заходів реагування;

- проникнення до житла чи іншого приміщення (володіння) особи без її згоди або вмотивованого рішення суду у невідкладних випадках, пов'язаних з виникненням безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини, або за наявності підстав вважати, що така загроза існує.

- за наявності ознак кримінального правопорушення – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, у зв'язку з чим вживаються подальші слідчі (розшукові) дії [4; 6].

Тобто, поліцейський, незалежно від місця свого перебування, в разі виявлення або отримання інформації про жорстоке поводження з дитиною чи звернення до нього громадян із заявою (повідомленням) невідкладно повідомляє про це за скороченим номером екстреного виклику поліції «102» і зобов'язаний ужити заходів щодо запобігання правопорушенню, його припинення, надання допомоги особам, які її потребують, установлення і затримання осіб, які вчинили правопорушення, та охорони місця події. Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» від 08.02.2019 № 100, заява (повідомлення), що надходить телефоном за скороченим номером екстреного виклику поліції «102», реєструється в інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України» з автоматичним присвоєнням порядкових номерів ЄО [9].

Під час виїзду на місце події поліцейські з'ясовують, чи підтверджуються викладені у зверненні обставини, чи є склад правопорушення, та доповідають черговому. За необхідності надають домедичну допомогу та викликають бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги або інформують відповідний заклад охорони здоров'я. У випадку наявного факту жорстокого поводження з дитиною слід дотримуватись вимог постанови КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих

обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» від 03.10.2018 р. № 800 [6].

Якщо є ознаки кримінального правопорушення, слід повідомити чергового про необхідність прибуття слідчо-оперативної групи та інспектора ювенальної превенції, якщо він не присутній на виклику. Також, вирішується питання про доцільність винесення кривдникові термінового заборонного припису стосовно кривдника у випадку, якщо кримінальне провадження не відкрите, або кривдник не затриманий [10, с 11].

Якщо відносно дитини вчинено сексуальне насильство або вона стала свідком такого насильства ювенальний інспектор не повинен детально розпитувати її про всі подробиці, пам'ятаючи, що бажано, щоб дитина розказувала про все, що з нею сталось під час допиту в рамках кримінального провадження, по можливості, за методикою «зеленої кімнати».

Органи Національної поліції зобов'язані протягом доби поінформувати службу у справах дітей про виявлену дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, для організації її соціального захисту [4; 6].

У разі надходження повідомлення про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю якої загрожує небезпека, служба у справах дітей разом з уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, фахівцем із соціальної роботи, представниками закладу охорони здоров'я невідкладно проводить оцінку рівня безпеки дитини. До проведення такої оцінки можуть бути додатково залучені інші суб'єкти виявлення та/або організації соціального захисту дітей в межах їх повноважень [6].

У разі виявлення (підтвердження) під час проведення оцінки рівня безпеки дитини фактів загрози її життю чи здоров'ю вона може бути негайно направлена до закладу охорони здоров'я для обстеження та надання необхідної медичної допомоги, в тому числі лікування в стаціонарних умовах, та документування факту жорстокого поводження з нею або тимчасово влаштована, відповідно до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою КМУ від 24.09.2008 № 866, зокрема до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, центру соціальної підтримки дітей та сімей, у сім'ю патронатного вихователя [6; 7]

Для ефективного реагування на факти жорстокого поводження з дітьми, зокрема домашнє насильство, необхідна скоординована багаторівнева система та вдосконалення механізму реалізації законодавства в цій сфері на практиці.

Для покращення ситуації в Україні вважаємо за необхідне:

– розробити спеціальний підзаконний нормативно-правовий акт, який передбачав би процедуру прийому та розгляду скарг щодо жорстокого поводження з дітьми, зокрема домашнього насильства

відносно дітей, особливо приділивши увагу алгоритму дій, якщо дитина стала жертвою або свідком сексуального насильства;

– на законодавчому рівні закріпити обов’язкове опитування дитини у «зеленій кімнаті» або за методикою «зеленої кімнати» та передбачити відповідне фінансування на державному рівні;

– проводити тренінгові навчання для поліцейських уповноважених підрозділів органів Національної поліції України щодо виявлення фактів жорстокого поводження з дітьми, зокрема домашнього насильства та ефективного реагування на такі випадки, особливо звернувши увагу на алгоритм реагування, якщо жертвою або свідком сексуального насильства є дитина.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р.

3. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р.

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р.

5. Про затвердження Порядку взаємодії суб’єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658.

6. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров’ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 800.

7. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866.

8. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС від 19 грудня 2017 р. № 1044.

9. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: Наказ МВС України від 8 лютого 2019 р. № 100.

10. Алгоритм реагування поліцейських на звернення про жорстоке поводження щодо дитини, зокрема домашнє насильство / Ковальова О., Капуляк В.: ВГЦ «Волонтер», Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2019. – 32 с.

11. Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України. Інформаційні матеріали / Т.П. Цюман / За заг. ред. І.Д. Звереві . – К.: 2010. – 20 с.

12. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. – 24 с.

Комісарчук Юлія Анатоліївна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 ІПФНПІ Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

НЕПОВНОЛІТНІ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ЯК ОСОБЛИВІ СУБ'ЄКТИ ДОПИТУ

Насамперед, варто зауважити, що злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх властива чимала латентність, тому зареєстровані злочини зазначеної категорії та кількість викритих у їх вчиненні осіб не відображають дійсної картини їх поширення. Фактично їх є набагато більше. Дані офіційної статистики не відображають реальну кількість посягань на статевою свободу та статевою недоторканість неповнолітніх, зокрема, через закритість стосунків у сім'ях, взаємозалежність жертв й злочинців, відсутність соціального контролю за вразливими групами неповнолітніх [1, с. 5].

Неповнолітні стають учасниками кримінальних проваджень у різних ситуаціях: вони можуть стати потерпілими чи свідками злочину. Тут варто зауважити, що спільним наказом Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки та Міністерства охорони здоров'я від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» були затверджені нові для України визначення. Зокрема, вдосконалено та уточнено поняття жорстокого поводження з дитиною, відтепер ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю, трактуються як насильство над дитиною [2, с. 10]. Якщо неповнолітні стають учасниками кримінального провадження, вони переживають стрес, тривогу, страх, відчуття вини та сорому і, у більшості випадків, не розуміють мету розслідування, не знають юридичної термінології і свої права у кримінальному провадженні, їх лякають незнайомі люди, ситуація та обстановка.

Неповнолітні – це особливі потерпілі та свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість [2, с. 3]. Умови і характер провадження також впливають на їхні показання, при цьому КПК України не відображає жодного законодавчого закріплення обов'язку слідчого, прокурора перевіряти інформацію щодо індивідуальних (вікових) особливостей неповнолітнього чи то свідка, чи то потерпілого, проте, цей аспект є важливим для дотримання правомірності дій уповноважених осіб. На думку М. Сашенка, відображення цих особливостей має відбуватися ще на стадії внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (якщо є хоч якісь підстави припускати, що особа є такою, що не досягла 18-річного віку).

Слідчий, прокурор після внесення такого роду відомостей буде усвідомлювати необхідність урахування нестабільного емоційного стану неповнолітнього як з правової так і психологічної точки зору, що допоможе забезпечити права і інтереси особи [3, с. 155]. Тому дуже важливим є планування і підготовка до допиту з неповнолітніми, які постраждали від сексуального насильства. Метою такого допиту є отримання достовірних відомостей, необхідних для розслідування злочину і недопущення повторного травмування неповнолітнього потерпілого чи свідка. Практика показує, що отримати повні і достовірні показання від неповнолітніх потерпілих та свідків, найбільша імовірність під час першого допиту, коли подія кримінального правопорушення ще не є віддаленою у часі. В подальшому, в процесі розслідування, і особливо під час судового розгляду, неповнолітнім властиво змінювати свої показання в силу певних об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Впродовж останніх років проводилося багато наукових досліджень надійності та достовірності показань неповнолітніх потерпілих та свідків. Результати таких досліджень вказують на те, що неповнолітні можуть бути достатньо надійними свідками, і, як потерпілі, давати достовірні показання, але за умови дотримання певних правил:

– ведення допиту у доброзичливій атмосфері у присутності професійних спеціалістів. Так, на думку В. Мозгової, до участі у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства над дітьми має залучатися психолог (педагог не володіє достатніми для такої участі знаннями). З огляду на це, В. Мозгова вказує на окремі аспекти взаємодії особи, яка проводить допит потерпілої дитини, і психолога, а саме: слід передбачити можливість завчасно обговорити із фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік запитань з урахуванням віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей дитини. За необхідності проведення повторного допиту дитини, важливо забезпечувати присутність одного і того ж психолога (за умови, що він налагодив психологічний контакт з дитиною). Якщо такий фахівець з будь-яких причин не може бути присутнім на допиті, рекомендується, за можливості, перенести цю слідчу (розшукову) дію [4, с. 95];

– проведення допитів у «зелених кімнатах». З метою створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства (як доказ) без здійснення повторних допитів (попередження повторного травмування) [2, с. 22]. Незалежно від наявності чи відсутності такого приміщення, є низка загальних (мінімальних) вимог до кімнати, де проводиться допит: вона має відповідати потребі дитини почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час процесуальної дії [4, с. 95];

– застосування мультидисциплінарного підходу, коли знання одних спеціалістів доповнює знання інших (судова, медична, психологічна, соціальна сфери) [5, с. 14–15];

– сприймати неповнолітнього потерпілого чи свідка як дитину, яка страждає, і лише потім як учасника кримінального процесу [6, с. 86].

В процесі здійснення кримінального провадження щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх необхідно завжди дотримуватися наведених вище правил і пам'ятати, що неповнолітні в силу своїх психоемоційних особливостей не можуть повною мірою захищати себе та відстоювати свої права, оскільки є найбільш вразливою і незахищеною категорією суспільства, тому і потребують особливого ставлення до себе.

Список використаних джерел

1. Денисовський М. Д. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх: навчальний посібник. Львів, Тернопіль: ЛьвДУВС, 2018. 132 с.

2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман.; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко. 2015. 114 с.

3. Сащенко М.І. Особливості здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх // Молодий вчений. 2019. № 4 (68) С. 154–156.

4. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 94–104

5. Ведение допроса ребенка, ставшего жертвой сексуального насилия. Международный опыт в области проведения допроса потерпевших детей в рамках судебной процедуры: сб. эффективных методик / пер. з франц. Е. Шишканова, А. Герчик. М.: БИСЕ, 2013. 160 с.

6. Мозгова В. Законодавче вирішення проблеми допиту в суді неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства // Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 2. С. 84–88.

Копан Олексій Володимирович,

провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ ЗЛОЧИНУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Захист і гарантія прав дитини в системі кримінального правосуддя вимагає спільної роботи низки державних органів та інститутів юстиції, фахівців, агентств і дитячих організацій.

Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи з питань правосуддя, дружнього до дитини, особливо наголошують на необхідності мультидисциплінарного підходу до забезпечення

найкращих інтересів дитини. Необхідно стимулювати тісну співпрацю фахівців, що працюють з дітьми, з метою забезпечення повного розуміння дитини та його / її інтересів.

В міжвідомчій роботі необхідно забезпечувати конфіденційність по відношенню до дітей та обставин, в яких вони перебувають. Ефективна міжвідомча співпраця повинна гарантувати повний доступ дитини до послуг і засобів необхідного захисту, а також відсутність постійного оціночного судження про дитину та вжиття заходів залежно від ситуації, в яку потрапляє конкретна дитина, але не більше того.

Одним з керівних принципів Конвенції з прав людини є право дитини бути вислуханою, а також її дієздатність брати участь у судових розглядах відповідним для його / її віку чином з урахуванням його / її найкращих інтересів і зростаючих здібностей. У всіх випадках за участю дітей-жертв або свідків повинні вживатися заходи захисту з метою уникнення страху, каральних заходів і повторної віктимізації, які можуть мати місце в процесі участі дитини в кримінальному судочинстві.

Своєю чергою, одним з керівних принципів Конвенції про права дитини та Керівних принципів, що стосуються правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв злочинів, є «право на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» при прийнятті будь-якого рішення, що стосується дитини. Поліція, суддя і прокурори повинні ставити найкращі інтереси дитини на перше місце, включаючи продовження судового розгляду у справі без участі дитини-жертви злочинів, якщо таке вважається необхідним у світлі питань його / її розвитку і захисту.

У міжнародній практиці щодо досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей особливо увагу приділяють питанням повідомлення про злочин.

Необхідно встановлювати гарячі лінії для дітей, за якими їм буде набагато простіше повідомити про злочин або жорстоке поводження, і завдяки яким дитину можна спрямувати до відповідних служб, а, за необхідності, і до поліції.

Жертва або свідок переживають величезний психологічний стрес, коли офіційно повідомляють або розповідають про злочини в правоохоронних органах, особливо це стосується злочинів з елементами сексуального насильства або коли в ролі правопорушника виступає член сім'ї. Дитина може переживати з приводу спричинення їй можливої шкоди чи застосування щодо неї каральних заходів з боку правопорушника, можливе звинувачення через повідомлення про злочин і відкидання обвинувачення, побоювання через те, що їй не повірять, а також щодо негативної реакції батьків або громади.

Для пом'якшення таких переживань необхідно вживати заходів, а також підбадьорювати дитину, переконуючи її в тому, що вона правильно вчинила, повідомивши про злочин.

У деяких країнах створено службу спеціальних відділів поліції, що працюють з дітьми, які виявили бажання повідомити про злочин. Вони проходять навчання з питань захисту дітей та співпрацюють з місцевими службами дитячої опіки, до яких вони можуть направити дитину відразу як виникне необхідність.

З моменту вступу дитини в контакт з системою правосуддя вона повинна отримати повну інформацію про процес, через який йому / їй належить пройти, для того, щоб знизити відчуття дитиною незахищеності або занепокоєння.

На якість показань дитини може справити позитивний вплив знання таких моментів, як час, місце дачі показів, хто буде проводити бесіду, як працює процес правосуддя, коли дитині буде потрібно давати показання, хто буде присутній, які заходи захисту доступні дитині в момент первинної бесіди і в момент дачі свідчень. Надання дитині інформації наділяє його / її силою і дозволяє йому / їй відчувати контроль над невідомою йому / їй ситуацією.

Це передбачає особливе ставлення до випадків насильства, які зазвичай характеризуються маніпуляціями з боку правопорушника та відсутністю контролю з боку жертви.

Для забезпечення повної поінформованості дитини призначається навчений співробітник, наприклад, працівник соціальної служби або поліції, який керує справою дитини. Вони повинні забезпечити, щоб думки і занепокоєння дитини були почуті, надавати дитині інформацію на всіх стадіях процесу судочинства і бути присутнім поруч з дитиною в усіх моментах його / її задіяності в процесі. Вони повинні вислухати питання дитини, надати відповіді до і після судового розгляду, а також направити дитину до відповідних органів.

Правоохоронні органи повинні бути завжди готові до надання невідкладної ефективної допомоги дитині-жертві. Перебування в ролі жертви кримінального злочину може викликати серйозні наслідки, що впливають на фізичний, емоційний і психологічний розвиток дитини та його / її благополуччя, а також мати негативний вплив на його / її взаємовідносини з іншими особами. Є докази, які свідчать, що дитина, яка стала жертвою серйозного насильства, має високу ймовірність стати жертвою насильства і експлуатації в майбутньому.

Таким чином, дітям необхідно надавати максимально можливий обсяг допомоги з метою пом'якшення таких наслідків і надання сприяння реабілітації. Дитина, а також, в окремих випадках, і його / її батьки, має право на отримання інформації про всі доступні їм види допомоги, вони повинні мати здатність скористатися таким правом при першій же можливості.

Допомога може бути надана у вигляді фінансових і правових послуг, психологічного супроводу, медичних, соціальних і освітніх послуг, а також підтримки в фізичному і психологічному відновленні.

Для надання максимальної користі дитині такі види послуг повинні бути доступні з першого етапу, наступного за вчиненням

злочину або повідомленням про вчинення злочину, в рамках процесу судочинства до завершення процесу судового розгляду, а також, за необхідності, надання допомоги дитині. Такі види послуг можуть надаватися з боку державних установ, груп сімейної та громадської підтримки, НГО, школи та інших громадських організацій.

У законодавстві має бути прописано надання медичної, психологічної та соціальної допомоги дітям-жертвам. Законодавство не є достатнім інструментом, тому держави повинні повністю впроваджувати законодавчі заходи за допомогою керівних принципів, постанов і розроблення схем надання підтримки дітям-жертвам і, в разі потреби, дітям-свідкам.

Всі особи, які працюють з дітьми-жертвами або свідками, а особливо ті, з якими діти вступають в первинний контакт, повинні знати про всі доступні послуги та способи їх отримання. До цієї категорії осіб відносяться, наприклад, соціальні працівники, поліція, вчителі, співробітники гарячих ліній для дітей, лікарі та молодший медичний персонал.

У разі якщо відділи по захисту дітей розташовані в поліцейських ділянках, діти можуть отримати допомогу при першій же можливості після отримання інформації про злочин. У деяких країнах правоохоронні органи несуть відповідальність за направлення жертв до допоміжних установ надання допомоги (за їх згодою) з метою негайного забезпечення заходів.

Справи за участю дитини-жертви повинні підлягати максимально швидкому розслідуванню. Як тільки від дитини, зацікавленої особи або фахівця надходить інформація про злочин, необхідно встановити тимчасові рамки проведення розслідування з метою уникнення затримки. Такий же принцип повинен застосовуватися щодо розслідування справи, з прийняттям рішення про порушення кримінальної справи. Також необхідно врахувати час, необхідний на отримання згоди дитини взяти участь в якості свідка в судовому процесі.

На різних стадіях розслідування і підготовки справи до слухання виникає необхідність в проведенні допитів дітей-жертв. Допити повинні проводитися з урахуванням психічних особливостей дітей, їхніх потреб, з дотриманням поваги їх честі і гідності та дотриманням правил професійної етики. Водночас допити націлені на отримання точної інформації, яка може бути використана в суді.

Повторний виклад того, що сталося, може викликати у жертви або свідка повторну віктимізацію, почуття страху і шкоди, завданої правопорушником, почуття страху, що йому / їй не повірять або почуття самозвинувачення. Такі питання найкраще вирішувати, спілкуючись з дитиною, застосовуючи належні підходи до спілкування, доброзичливі по відношенню до дитини. Неправильно підібрані методи проведення допиту дитини можуть викликати у нього / неї стрес, а також призвести до

повторного допиту, якщо дитині були поставлені некоректні запитання або було отримано недостатньо доказів.

У більшості європейських країн розповсюджений допит неповнолітнього учасника кримінального провадження у вигляді процесуального інтерв'ювання.

Спосіб проведення допиту, а, відповідно, і інформація, отримана під час нього, може серйозно вплинути на результати, справедливість, ефективність і надійність всього подальшого кримінального розслідування.

Держави, через поліцію та інші органи охорони правопорядку і слідства зобов'язані поважати і захищати гідність, фізичну і психологічну недоторканість будь-якої особи, особливо під час розслідування кримінальних проваджень.

В країнах, які характеризуються високим рівнем довіри населення до правоохоронних органів (Великобританія, Норвегія, Швеція), застосовують не допит потерпілих, свідків і підозрюваних, а інтерв'ювання або опитування. Цей процесуальний метод опитування був розроблений фахівцями-практиками, які на основі наявних науково підтверджених доказів дійшли висновку, що методи із застосуванням насильства і примусу призводять до отримання ненадійної, неправдивої інформації. Водночас завдяки встановленню взаєморозуміння з допитуваним, цей підхід не лише запобігає використанню насильницьких заходів, але й вдосконалює процес збору інформації та збільшує її надійність.

Незалежно від того, чи проводяться вони з потерпілими, свідками або підозрюваними, всі інтерв'ю під час кримінального провадження називаються «процесуальними інтерв'ю» [1].

Процесуальне інтерв'ю – це метод, який передбачає відсутність примусу під час опитування потерпілого, підозрюваного чи свідка із застосуванням відкритих питань задля покращення комунікації та обміну інформацією.

Отриману під час інтерв'ю інформацію перевіряють за допомогою наявних фактів і вже зібраних доказів. Стратегічне розкриття доказів під час інтерв'ю допомагає виокремити неправдиві факти від інформації, яку можна підтвердити, а ретельно підібрані питання допомагають з'ясувати незрозумілі або неоднозначні аспекти.

Основною метою процесуального інтерв'ю є отримання точної та надійної інформації, яка в подальшому може бути використана під час судового розгляду справи.

Узагальнюючи зарубіжну практику діяльності спеціалізованих суб'єктів, функціонально покликаних здійснювати профілактику правопорушень серед неповнолітніх, варто зазначити, що ця робота здійснюється за трьома основними напрямками.

Передусім, це створення правового поля для діяльності інституту ювенальної юстиції, впровадження нових соціальних технологій, соціально-правових конструкцій і недержавних структур.

Причому в переважній кількості країн Заходу цей інститут введений досить давно і за багато років свого існування довів не тільки свою життєздатність, але і безумовну необхідність.

Другий напрям пов'язаний зі створенням спеціалізованих судів, які відіграють в системі профілактики правопорушень неповнолітніх основну організуючу і координуючу роль, є основою ювенальної юстиції.

І, нарешті, третій напрям – це створення спеціальних суб'єктів профілактики, в тому числі в структурі поліцейських органів, і покладання на них поряд з традиційними не поліцейських, гуманістичних функцій.

Список використаних джерел

1. Дозорцева Е. Г., Красавина А. Г. Правила проведення допросов несовершеннолетних, потерпевших от преступлений: изменения в следственной практике. *Культурно-историческая психология* 2017. Т. 13. № 3. С. 23–31.

Кубарева Ольга Володимирівна,

старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ ЧИ ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ, ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Сьогодні в Україні, на жаль, зберігається негативна тенденція стосовно статевих кримінальних правопорушень, в яких потерпілими і свідками стають діти. Зокрема протягом 2019 року зареєстровано понад 550 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканності дітей. Кількість потерпілих неповнолітніх лише від згвалтувань сягнула 148 осіб, що більш ніж вдвічі у порівнянні з 2018 роком [1].

Наведені дані обумовлюють невпинні дослідження, в тому числі в контексті захисту особливих інтересів та приватного життя кожної дитини, яка стала неповнолітнім учасником кримінального провадження, шляхом забезпечення її прав і свобод, створення відповідних гарантій їх реалізації і недопущення порушення балансу між завданнями кримінального провадження та правами дитини.

У Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, затверджених Генеральною Асамблеєю ООН 22 липня 2005 року, вказується, що поводження з дітьми-жертвами та свідками повинно ґрунтуватися на прояві турботи та врахуванні їх інтересів протягом всього процесу здійснення правосуддя, з огляду на їх конкретне становище і безпосередні

потреби, вік, стать, стан здоров'я і рівень зрілості, і при повній повазі їхніх фізичної, психічної і моральної недоторканності [2].

Власне, говорячи про дитину, яка стала жертвою злочину, відмітимо, що відповідно до статті 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років, а «жертва» означає будь-яку дитину, яка піддавалася сексуальній експлуатації або сексуальному насильству [3].

Згадана Конвенція, мабуть, найбільш детально регламентує вимоги щодо допиту дитини з-поміж інших міжнародних документів. Зокрема визначає необхідні законодавчі або інші заходи для забезпечення:

a) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

c) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Із наведених міжнародних документів вбачається, що законодавець зобов'язаний забезпечити найменше психологічне травмування дитини під час кримінального провадження, в тому числі шляхом пом'якшення процедури допитів дітей, які стали жертвами чи свідками статевих злочинів.

Визначаючи відповідність чинного кримінального процесуального законодавства конвенційним стандартам у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх учасників, слід констатувати, що законом встановлено більше гарантій дотримання та захисту прав неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, аніж потерпілого та свідка.

Тим не менше, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК України), орієнтуючись на загальновизнані міжнародні стандарти, що закладають вимоги до допиту дитини, містить ряд норм, спрямованих на забезпечення прав і свобод неповнолітніх потерпілих та свідків.

По-перше, це стосується особливої процедури допиту. Законодавець, враховуючи особливості суб'єкта кримінального провадження (фізичний, розумовий і психічний розвиток неповнолітніх, нестійкість їхнього характеру, незрілість мислення), забезпечує присутність педагога, психолога, лікаря, батьків та інших

законних представників (ст. 227 КПК України). Обов'язкова участь цих осіб є цілком виправданою з точки зору забезпечення найкращих інтересів дитини, її підтримки у стресовій ситуації та недопущення порушення її прав. Але при цьому, слід зазначити, законодавець не розкриває на достатньому рівні процесуальне становище згаданих учасників слідчої дії, не визначає вимоги до спеціалістів (психолога, педагога), а також не передбачає чіткої процедури їх залучення.

По-друге, з метою уникнення повторної віктимізації дитини КПК України встановлює, що у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

По-третє, особливий підхід до допиту неповнолітніх стосується також і унормування тривалості допиту для того, щоб мінімізувати ризики травмування дитини, встановивши відповідні часові обмеження. Відповідно до ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день [4]. Втім, визначення вимог стосовно тривалості та кількості допитів з урахуванням певних особливостей психічного розвитку дитини різного віку не має окремої регламентації в спеціальних нормах КПК України. Законодавче закріплення положення щодо диференціації підходів до допиту неповнолітніх різних вікових груп є вкрай важливим, оскільки кількість опитувань дитини повинна бути максимально обмежена, а їх довжина повинна бути адаптована до відповідного віку.

По-четверте, з метою забезпечення безпеки дитини, її морального здоров'я, виключення можливості вплинути на неї КПК України регламентує можливість її допиту у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування).

Імплементуючи конвенційні стандарти в національне законодавство щодо захисту прав дітей, законодавець в цілому визначив нормативно-правову базу щодо забезпечення прав дитини, яка стала свідком чи жертвою злочину. Але, разом з тим, низка процесуальних питань щодо процедури допиту дитини потребують подальшого доопрацювання. Зокрема це стосується удосконалення правового статусу педагога, психолога, лікаря, батьків та інших законних представників в контексті розширення їх прав під час допиту; детального визначення тривалості та кількості допитів неповнолітніх різних вікових категорій; обов'язкове застосування відео- та аудіофіксації допиту досліджуваної категорії осіб; проведення допиту дитини, яка стала свідком чи жертвою злочину, особою, спеціально підготовленою для цих цілей та ін.

Список використаних джерел

1. У 2019 році зареєстровано 148 згвалтувань, в яких потерпілими є неповнолітні, цього року – 24 злочини сексуального характеру. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>.

2. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів: затв. Генеральною Асамблеєю ООН 22 липня 2005 року. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Кунтій Андрій Ігорович,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФНПІ Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Хитра Андрій Ярославович,

завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФНПІ Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Кіцул Юрій Степанович,

старший інспектор з особливих доручень відділу організації превентивної роботи управління ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, кандидат юридичних наук

АСПЕКТИ СТРОКУ ПРОВАДЖЕННЯ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Наявність гострих проблем у сфері розкриття, розслідування й запобігання кримінальним правопорушенням породжує необхідність суттєво посилити роботу щодо аналізу та розроблення теоретичної бази боротьби зі злочинністю. У зв'язку з тим, актуальною постає проблема проведення досудового розслідування у формі дізнання. Тематика дізнання, як форми розслідування злочинів розглядалися в правових працях М.В. Джиги, М.М. Михеєнка. Питання кримінального процесуального забезпечення дізнання розглядалися в наукових публікаціях Г.П. Власової та О.С. Банчука. Процес реформування кримінальної юстиції, зокрема в частині формування інституту дізнання, на даний час знаходиться під пильним поглядом громадськості та жваво обговорюється теоретиками та практиками.

Прийняття законодавчих змін викликано необхідністю законодавчого врегулювання застосування положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) щодо особливостей досудового розслідування кримінальних проступків та їх судового розгляду. Зокрема, це пов'язано із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» 22.11.2018 року (далі – Закон), окремі положення якого набувають чинності з 01.07.2020.

Зазначеним законодавчим актом, запроваджується спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання та суттєво скорочуються процесуальні строки досудового розслідування.

Змінами до ч. 3 ст. 219 КПК України, передбачається, що з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене:

1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² цього Кодексу;

2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім;

3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою статті 298⁴ цього Кодексу;

Одночасно, частиною 4 зазначеної статті КПК України цей строк може бути продовжено до одного місяця.

У разі вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості неповнолітньою особою, виникає необхідність призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього підозрюваного, підстави та порядок проведення її визначені ст. 486 КПК України. Відповідно до цього, даний вид експертного дослідження призначається, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза неповнолітнього підозрюваного, проводиться стаціонарно і її проведення потребує тривалого часу. Під час інтерв'ювання працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, встановлено, що така експертиза проводиться орієнтовно 30 днів.

Звідси постає питання, чи достатньо часу для провадження досудового розслідування у формі дізнання, у разі проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи. На нашу думку, це зробити не є можливим. Виходом із цієї ситуації є прийняття змін до ч. 4 ст. 219 КК України та викласти її у такій редакції:

Строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 глави 24 цього Кодексу. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати:

1) двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини третьої цієї статті.

Сподіваємось, що така законодавча ініціатива забезпечить не тільки швидке, але й ефективне досудове розслідування та якісний судовий розгляд кримінальних проступків, зокрема проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а також дотримання засади розумних строків.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11. 2018 року № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Козлова Анна Георгіївна,

судовий експерт сектору мистецтвознавчих та психологічних досліджень відділу мистецтвознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ДИТИНОЮ ПЕРЕБІГУ ЗЛОЧИНУ

Істотна складність при розслідуванні кримінальних проваджень щодо насильства відносно дітей полягає в тому, що часто єдиним джерелом важливої для слідства інформації є сама дитина. Отримання надійних і повних відомостей від дитини, а особливо, дитини дошкільного віку – непросте завдання, яке вимагає від слідчого знання дитячої психології, розуміння специфіки роботи із дітьми.

Крім основної юридичної мети – отримання показів, додатковою психологічною метою допиту даної категорії суб'єктів кримінального процесу є уникнення (мінімізація) вторинного психотравмування жертви сексуального насильства самою процедурою проведення слідчої дії, тому комунікативний процес повинен носити характер саме

взаємодії, а не односторонньої дії слідчого на особистість неповнолітнього допитуваного.

Існує ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на обсяг і якість показань свідків дітей. Внутрішні фактори пов'язані із індивідуально-психологічними особливостями дітей, а зовнішні – із умовами проведення слідчих дій. Якщо говорити про особливості організації самої слідчої дії, наприклад, допит, то за організацію та залучення спеціалістів та учасників відповідає саме слідчий. Але існують певні психологічні особливості сприйняття дитиною учасників процесу, що суттєво впливають на встановлення психологічного контакту з дитиною, а також на зміст розповіді дитини про перебіг подій.

Я. І. Гілінський виділяє чотири групи дітей, які мають певні особливості щодо повідомлень про факти злочинних посягань відносно них: діти, які готові детально розповісти про те, що трапилося одному або декільком людям; діти, які можуть частково розказати про перебіг подій – вони або применшують, або приховують інформацію про насильство; діти, які психологічно не готові розказати про обставини подій; діти, щодо яких факт насильства тільки підозрюється, причому самі вони з різних причин не хочуть розповідати про те, що трапилося [4].

Тому, для отримання інформації про обставини події важливо залучати психологів. Професійна діяльність фахівця-психолога може бути спрямована не тільки на оптимізацію проведення самого допиту, але і процедуру його підготовки. Отримання навіть разових непроцесуальних психологічних консультацій в період підготовки допиту, наприклад, відомостей про типові особливості сприйняття, пам'яті, мислення дітей певного віку, що сприяють подальшому правильному вибору слідчим тактичних прийомів допиту: черговість постановки нейтральних, непрямих або деталізують питань потерпілому; формулювання відкритих або закритих, спрямованість уточнюючих запитань; пред'явлення наочного матеріалу; доцільність отримання показань від потерпілого в усній формі або вибірково через письмову, тощо) [2].

Виходячи із вищевказаного, виникає необхідність врахування психологічних особливостей, які суттєво впливають на процес відтворення дитини обставин подій, а саме:

- вікові особливості дітей (існують різні підходи щодо встановлення психологічного контакту із дітьми різного віку);

- скільки пройшло часу з моменту злочину до проведення допиту (або іншої слідчої дії) – однією із причин чому діти не бажають розповідати про акти насильства над ними — це включення захисних механізмів особистості за допомогою яких психіка дитини намагається «пережити травмувальну подію»);

- кількість учасників, які приймають участь у процесі. Слід обмежити кількість осіб, які беруть участь в опитуванні дитини. Значна кількість людей, особливо тих, які активно ведуть себе під час розмови з дитиною, може викликати у неї відчуття дезорієнтації,

зниження уваги, призвести до втрати довіри і тим самим обмежити готовність до взаємодії [3].

Щоб отримати від дитини якомога точнішу інформацію, особа, яка проводить допит, повинна створити сприятливу атмосферу та бути неупередженою. Так наприклад, присутність батьків стримує дитину від того, що вона розкаже максимально деталізовано обставини події. Це пов'язано із тим, що реакція батьків суттєво впливає на дітей, а дуже часто сама реакція наносить травму дитині. Саме тому важливим аспектом є використання методики «Зелена кімната», яка зможе забезпечити: відмежування учасників, які можуть впливати на дитину, забезпечення комфортного та безпечного для дитини середовища, забезпечення відеофіксації.

У роботах, присвячених проблемам особливостям відтворення дітьми обставин злочинних подій, прийнято виділяти докримінальну, кримінальну, посткримінальну і слідчу ситуації [1]. Особливості відтворення цих стадій дають змогу визначати особливості перебігу подій.

Докримінальна ситуація запам'ятовується дитиною, як правило, добре, а її свідчення можуть дати цінну інформацію про обставини, що призвели до вчинення проти неї злочину. Спогади дитини про деталі кримінальної ситуації можуть бути схильні до спотворень, якщо вона мала виражений насильницький характер і викликала у дитини сильні негативні емоції. Посткримінальна ситуація охоплює весь період після скоєння по відношенню до дитини протиправних дій і має велике значення для збереження і відтворення нею інформації про ці дії. Важлива тривалість проміжку часу від злочину до фіксації показань дитини, особливо якщо мова йде про малолітньому дитині, довготривала пам'ять якої ще недостатньо розвинена. Не менше значення має характер спілкування і відносин дитини з оточуючими його людьми. У цей період на дитину можуть впливати близькі, які виявили факт насильства або вчиняли відносно дитини насильство і нерідко мають власну версію того, що сталося, або особи, зацікавлені в приховуванні злочину. Велике значення має мотивація самої дитини: відомо, що при внутрішньосімейному насильстві діти часто схильні заперечувати вчинення подібних дій і не давати обвинувальних свідчень.

Отже, розуміння психологічних особливостей відтворення дитиною обставин психотравмувальної події лежить в основі створення оптимальних умов для проведення слідчих дій та розуміння необхідності проведення подальших досліджень дитини.

Список використаних джерел

1. Васкэ Е. В. Методологические основы психологии взаимодействия работников следственных органов с несовершеннолетними допрашиваемыми // Психологическая наука и образование psyedu. ru. 2012. № 2. URL: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2012/n2/53475.shtml.

2. Краева М. Ю., Зотова Л. Э. Профилактика и выявление насилия над детьми в замещающих семьях : учебно-методическое пособие для студентов. Москва : Издательский дом Академии Естествознания, 2017. 130 с.

3. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

4. Модель комплексной психологической реабилитации детей. URL: <https://cutt.ly/iyV5eVP>.

Корж Валентина Павлівна,

професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИННИХ ДІЙ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Становлення та розвиток новітніх телекомунікаційних технологій відкриває можливості застосування їх форм на досудовому слідстві і в суді. Законодавче унормування проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (стаття 232 КПК) дозволяє зробити висновок про становлення у кримінальному процесуальному праві нового правового інституту. Слід зазначити, що інститут дистанційного досудового розслідування надає слідчому додаткові можливості удосконалити методи отримання доказів, засоби безпеки і захисту прав учасників процесу.

Як свідчить слідча практика допит неповнолітнього або малолітнього потерпілого від злочинних дій сексуального характеру відноситься до невідкладних слідчих дій. Допит зазначених осіб проводиться із урахуванням вікових, фізіологічних, психологічних, психосоціальних факторів і має певні процесуальні та тактичні особливості. При цьому треба виходити з того, що, потерпіла з числа неповнолітніх може бути як дитина віком 1–3 роки (раннє дитинство), так і від 3 до 7 років (дошкільний вік), від 7 до 11–12 років молодший шкільний вік, від 11 до 14 років (підлітковий вік), від 14 до 18 років (старший підлітковий вік). Всі перелічені групи неповнолітніх мають свої вікові особливості, які слідчому необхідно враховувати під час допиту неповнолітніх, звертаючись на відповідну допомогу спеціаліста – психолога або педагога [1, с. 306].

Розслідування злочинних дій сексуального характеру відносно малолітнього або неповнолітнього потерпілого потребує застосування особливої методики та тактики допиту. У зв'язку з цим допит у режимі

відеоконференції малолітнього або неповнолітнього потерпілого має важливе доказове значення, забезпечує безпеку і захист прав потерпілого.

Рішення про здійснення дистанційного досудового провадження приймається слідчим, прокурором, слідчим суддею з власної ініціативи або на підставі клопотання сторони захисту. Як правильно зазначає В.М.Тертишник для проведення допиту у режимі відеоконференції потрібне спеціальне устаткування: відеокамера, засоби підтримки звукової та відеоінформації, кодер-декодер для стиснення і декомпресії звукових і відеосигналів, мікрофон, швидкісний модем і вихід в мережу. Відеозв'язок, що передбачає передачу відео зображень і звуку, може здійснюватися телефонними лініями, Інтернетом або локальною мережею [2, с. 343]. Зазначене свідчить про те, що в процесі підготовки до допиту у режимі відеоконференції слідчому необхідно виконати сумісно із спеціалістами у сфері телекомунікаційних засобів низку організаційних та підготовчих дій.

Важливою особливістю підготовки до допиту у режимі відеоконференції малолітнього або неповнолітнього потерпілого від злочинних дій сексуального характеру є залучення слідчим законного представника, педагога, психолога або лікаря. У чинному КПК визначено, що як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичи або члени сім'ї, а також представники органів опіки та піклування. До участі в допиті у режимі відеоконференції малолітнього потерпілого доцільно залучати спеціаліста – фахівця в галузі дитячої психології, а у допиті неповнолітнього потерпілого – спеціаліста-фахівця у сфері юнацької психології. Слідчий залучає лікаря до участі у допиті малолітнього або неповнолітнього потерпілого в ситуації, коли має місце його хворобливість або відсталість у фізичному чи розумовому розвитку. Слід зазначити, що слідчому доцільно залучати педагога до участі у допиті малолітнього або неповнолітнього потерпілого у режимі відеоконференції, із урахуванням його особистісних якостей, з метою отримання повних і правдивих показань.

Як свідчить практика, належна психологічна атмосфера допиту у режимі відеоконференції малолітнього або неповнолітнього потерпілого залежить від підготовки до участі у допиті спеціалістів. Так, психолог повинен володіти спеціальними знаннями у галузі дитячої психології при допиті малолітнього потерпілого, і – у галузі юнацької психології при допиті неповнолітнього потерпілого. Залучені спеціалісти у галузі педагогіки, у сфері телекомунікаційних засобів повинні володіти спеціальними знаннями і мати достатній стаж роботи. Водночас слідчий повинен застосовувати найбільш раціональні та ефективні, у конкретній ситуації, тактичні прийоми допиту неповнолітнього або малолітнього потерпілого, правила судової етики. Вважаємо, що неприпустимим є будь-який тиск на потерпілого та використання під час його допиту тактичних «хитрощів» і «пасток», оскільки вони можуть дезорієнтувати

малолітню або неповнолітню особу і тим самим перешкодити досягненню мети допиту.

Зазначене дозволяє зробити висновок про те, що перспективними для науки і практики криміналістики є:

- розробка криміналістичних рекомендацій по підготовці до проведення допиту у режимі відеоконференції неповнолітнього потерпілого від злочинних дій сексуального характеру;

- розробка криміналістичних рекомендацій по підготовці до проведення допиту у режимі відеоконференції малолітнього потерпілого від злочинних дій сексуального характеру;

- розробка тактичних прийомів дистанційного допиту неповнолітнього потерпілого від злочинних дій сексуального характеру;

- розробка тактичних прийомів дистанційного допиту малолітнього потерпілого від злочинних дій сексуального характеру;

- розробка криміналістичних рекомендацій щодо залучення законного представника, педагога, психолога або лікаря та участі їх у проведенні допиту у режимі відеоконференції неповнолітнього або малолітнього потерпілого;

- розробка криміналістичних рекомендацій щодо реалізації процесуальних прав законним представником неповнолітнього або малолітнього потерпілого, захисником – представником, педагогом, психологом або лікарем під час допиту у режимі відеоконференції;

- розробка криміналістичних рекомендацій щодо використання технічних засобів і технологій, забезпечення належної якості, відображення й звука, інформаційної безпеки під час допиту у режимі відеоконференції;

- розробка криміналістичних рекомендацій щодо фіксації ходу і результатів час допиту у режимі відеоконференції з використанням технічних засобів аудіо- відеозапису.

Допит у режимі відеоконференції малолітнього або неповнолітнього потерпілого та використання інших форм телекомунікаційних технологій на досудовому слідстві потребує удосконалення тактичних прийомів і тактичних комбінацій, розробку нових криміналістичних рекомендацій, впливає на сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики.

Список використаних джерел

1. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

2. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те, доповн. і перероб. Київ: Правова Єдність, 2017. 824с.

Куценко Дмитро Володимирович,

провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має певні складності, які у першу чергу пов'язані із особою постраждалого та характером скоєння самого злочину.

Процес розслідування цієї категорії справ так або інакше пов'язаний із необхідністю проведення допитів та інших слідчих і процесуальних дій за участю неповнолітньої або навіть малолітньої особи, що у свою чергу тягне як процесуальні так і психологічні особливості при їх залученні до сфери кримінального провадження. Слід також відзначити, що неповнолітня особа може бути залучена до кримінального судочинства у якості як потерпілого або свідка, так і у певних випадках як підозрюваного, обвинувачуваного.

Можливість проведення перевірки показань неповнолітньої особи ускладнюється певними процесуальними особливостями, до яких слід віднести:

- заборона проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування (ч. 12 ст. 224 КПК України) [1].

- обмеження в часі при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 2 ст. 226 КПК України).

- обов'язкова участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України).

Вважаємо, що зазначені обмеження закріплені законодавцем з метою обмеження дитячої психіки від додаткових руйнуючих факторів та зайвого навантаження а також дотримання інших прав дитини, що на нашу думку є цілком обґрунтованим.

Але поруч із вищенаведеним завданням перед кримінальним провадженням стоїть ще й завдання швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК України), реалізація якого також має відбуватись максимально ефективно. У зв'язку з чим виникає потреба в ефективному застосуванні, передбаченого кримінальним процесуальним законодавством, арсеналу слідчих

та процесуальних дій відповідними суб'єктами в умовах наведених обмежень.

При проведенні допиту слідчий/прокурор отримує різні види інформації, також і у невербальній формі природно зумовлених ознак комунікації: міміка обличчя і жести тіла, які постійно супроводжують мовленеве спілкування і певною мірою відтворюють істинну реакцію особи на сприйняту інформацію [2].

Можна погодитись із думкою Ващук О.П., що будь-яка слідча (розшукова) дія або негласна слідча (розшукова) дія в основі має людську комунікацію. Інакше неможливе було б її фактичне проведення та фіксування. Важливою умовою одержання повних і достовірних даних при проведенні вищезазначених дій є вивчення проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження [3, с. 280].

Учасник кримінального провадження є джерелом криміналістичної інформації (вербальної і невербальної), суб'єктом ідеальних відображень, слідів, що необхідні при розслідуванні злочинів [4].

Слід відзначити, що психіка жертви що була піддана сексуальному насильству є дуже вразливою, особливо, якщо це ще не сформована психіка дитини. Після подібних подій, людина зазвичай не схильна до розповіді деталей злочину, у зв'язку з чим важливим є чітке розуміння стану потерпілої особи та отримання додаткової інформації щодо обставин події, що у свою чергу має відбуватись в умовах, лояльних до психіки постраждалої особи, з метою її збереження та уникнення нанесення додаткової шкоди.

Під час спілкування із дитиною однаково важливим є як отримання об'єктивної інформації, так і збереження чутливої психіки дитини, особливо в умовах психотравмуючих наслідків скоєного відносно неї злочину, що посягає на статеву свободу та недоторканність. Також, при спілкуванні, потрібно враховувати можливість навмисної або ненавмисної зміни обставин події, що у свою чергу може відбуватись через особливості дитячої психології, до яких слід віднести фантазування, гіперболізація або перебільшення, сугестивність тощо.

Успішному вирішенню зазначених вище завдань може сприяти застосування знань зі сфери невербальної комунікації людини.

Вважається, що на відміну від вербальних, невербальні сигнали практично завжди спонтанні, несвідомі і щирі, тобто вільні від обману. Також невербаліка є майже універсальною мовою спілкування, яка не залежить від знання іноземної мови.

Невербальну інформацію, так або інакше, усі розуміють на підсвідомому рівні. Знання мови жестів і рухів дозволяє не лише краще розуміти співрозмовника, а й (що найважливіше) передбачити, яке враження справить на нього почуте ще до того, як він висловиться з цього приводу.

До невербальної інформації можна віднести зовнішній вигляд (типовий вираз обличчя, одяг, зачіска, прикраси, макіяж, постава),

динамічну експресію (жести, хода, дотики, потискування, погладжування), звукову експресію (сміх, плач, покашлювання, позихання, тон, темп, тембр голосу, акценти, наголоси) та дотримання дистанції тощо. Усе це відіграє важливу роль також і у діалозі посадової особи (переважно це слідчий) з дитиною.

Найчастіше невербальна передача відбувається одночасно з вербальною і може чи підсилювати чи змінювати зміст слів. Невербальна комунікація або доповнює деталями вербальний зміст промови опонента (розбіжність зі змістом висловлених слів також вважаємо доповненням) або навіть повністю замінює вербальну комунікацію, у випадках, коли мовлення неможливе або небажане. Наприклад, коли дорослий нахилиється й розмовляє з дитиною на рівні її очей, то він не лише проявляє дружелюбність і менше лякає дитину, але ще й робить своє висловлювання більш легким і доступним для сприйняття на слух [5]. Або, коли немає можливості комунікувати вголос чи за допомогою писемності можуть використовуватись рухи тіла.

Іншими словами, така безслівна мова може попередити про те, чи слід змінити власну поведінку або зробити щось інше, щоб досягти потрібного результату.

У зв'язку з чим, певні завдання слідчого при спілкуванні із дитиною під час досудового розслідування по злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності вбачаються також і у свідомому коригуванні власних невербальних меседжів та чуткому «розумінні» стану дитини із якою відбувається спілкування.

Необхідним безумовно є створення комфортних для дитини умов під час проведення слідчих дій, чому може сприяти наприклад проведення допиту у «Зеленій кімнаті». Проведення відеофіксації ходу слідчих дій за участі неповнолітніх надасть можливість уникнути необґрунтованого звинувачення у здійсненні недопустимих дій відносно дітей а також переглянути у подальшому поведінку дитини з боку та уважніше оцінити невербальні ознаки які були проявлені при спілкуванні. Участь педагога або психолога також має бути використана з максимальною ефективністю, адже досвідчений фахівець допоможе встановити контакт дитиною і одержати від нього правдиві показання. Його компетентна консультація дозволить також розібратися в тому, що зі сказаного або показаного відповідає дійсності, а що і з яких причин викликає сумнів. Допомога фахівця може бути використана для більш точного фіксування особливостей мови, характерних для неповнолітнього, у протоколі [6, с. 24].

Розуміння змісту невербального спілкування починає відігравати важливе значення вже від народження дитини і проходить крізь все життя. Дехто може інтерпретувати невербальні прояви більш ефективно, дехто менш але ця комунікація відіграє важливу роль у міжособистісному спілкуванні людей незалежно від віку. У зв'язку з чим бачиться доречним додаткове отримання та активне запровадження знань в сфері невербального спілкування посадовими

особами, які беруть участь у спілкуванні із дитиною, особливо у справах по злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дитини.

Отже, вважаємо, що застосування навичок невербального спілкування з дитиною під час проведення слідчих дій дозволяє не лише отримувати додаткову інформацію, яка може бути корисною при подальшому проведенні кримінального провадження а й навести ефективну комунікацію з дитиною, завдати їй меншого стресу під час розслідування тощо.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

2. McGimsey C. L. Forensic interviews: Plan to succeed / C. L. McGimsey, D. Whelan // Journal of Accountancy. – 2015. – Iss. 220. – № 2. – P. 34-42

3. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретикометодологічні основи : монографія / О. П. Ващук. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 430 с.

4. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину / О. П. Ващук // Правове життя сучасної України: матер. Міжнародної наук.-практ. конференції (16-17 травня 2013 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін ; НУ"ОЮА". – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 525.

5. Невербальне спілкування : поради батькам [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://childdevelop.com.ua/articles/psychology/1839>.

6. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие. Москва : Изд-во ВИПИИРМПП Прокуратуры СССР, 1966. 91 с.

Кучеренко Тетяна Вікторівна,

судовий експерт сектору досліджень у сфері інформаційних технологій Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ДОБІР УЧАСНИКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЇ ЗА УЧАСТЮ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК СЕКСУАЛЬНИХ ДОМАГАНЬ

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність, захист гідності та найкраще забезпечення її інтересів. Проблема насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Поширення насильства щодо дитини виявляє зв'язок із загальним зростанням кількості випадків насильства в суспільстві, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків з летальним результатом.

Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного, сексуального, економічного та психологічного насильства, образ, недбалого й жорстокого поводження з нею, залучення до найгірших форм дитячої праці, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх

замінюють, а також вживає необхідних заходів для забезпечення прав дітей, які стали свідками у кримінальному провадженні.

Стаття 227 КПК України встановлює, що при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [1].

У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього Іншого законного представника.

Відповідно до пп. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України [1] малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Як законні представники до участі в допиті можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній [2, с. 276].

Процесуальний порядок залучення законного представника до участі у кримінальному провадженні передбачений ст. 44 КПК [1].

Стосовно малолітніх поняття «педагог» включає також і вихователів дитячих дошкільних установ.

Кримінальний процесуальний закон чітко не регламентує права та обов'язки педагога або психолога. Уявляється, що вони виступають у такому випадку як спеціалісти. Педагог повинен займатися вихованням і навчанням малолітніх або неповнолітніх такого ж віку, що і дитина, яка бере участь у слідчій дії. Психолог має бути фахівцем у галузі дитячої та юнацької психології. Завдання педагога та психолога допомогти слідчому встановити психологічний контакт із неповнолітнім, виробити правильну тактику проведення слідчої дії, сформулювати, якщо це необхідно, запитання з урахуванням дитячої психіки. Для цього педагог або психолог може бути ознайомлений із деякими обставинами кримінального провадження, даними про особу неповнолітнього, про його ставлення до підозрюваного, потерпілого, про подію кримінального правопорушення тощо [3, с. 309].

Педагог може бути викликаний через адміністрацію школи або дитячої дошкільної установи у порядку, передбаченому гл. 11 КПК [1].

Під необхідними випадками, які потребують участі лікаря при проведенні слідчої (розшукової) дії за участю малолітньої або неповнолітньої особи, слід розуміти випадки, коли є дані про розумову відсталість дитини, психічне захворювання, хворобливий стан тощо.

Батьки та інші законні представники, як правило, мають авторитет і довіру неповнолітнього, можуть сприяти встановленню контакту з дитиною, а також захисту його прав і законних інтересів. Разом із тим у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні взагалі та залучити замість нього іншого законного представника. До таких, зокрема, можна віднести випадки, коли є підстави вважати, що законні представники заінтересовані в неправдивих показаннях неповнолітнього, справляють на нього негативний вплив чи їх інтереси суперечать інтересам особи, яку вони представляють, тощо.

Невід'ємною частиною нормативно-правового забезпечення опитування дітей – свідків та жертв злочинів, функціонування «зелених кімнат» є також підзаконні акти – розпорядчі документи Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, спільні накази й інструкції міністерств та відомств тощо. Національне законодавство базується на нормах міжнародного права. У статті 9 Конституції України зазначається, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому, розглядаючи нормативно-правову основу забезпечення опитування дітей – жертв та свідків злочинів, важливо звернути увагу на міжнародні та європейські стандарти, що існують у цій сфері та слугують основою для прийняття та вдосконалення національних законодавств [4, с. 4].

Коли діти вступають в контакт із законом в якості потерпілих, свідків, позивачів або в конфлікт як правопорушники, однаково важливо, щоб вони зустрілися із системою, яка розуміє і поважає їхні права. Правосуддя, дружнє до дитини, підтримує ідею про те, що система правоохоронних органів є потужним інструментом у формуванні життя дітей, і в той же час визнає факт, що контакт з цією системою найчастіше є не засобом правового захисту, а джерелом додаткової травми для дитини. Повага до принципів правосуддя, дружнього до дитини, не лише усуне травматичний досвід, з яким діти стикаються в правовій системі, а й також сприятиме більшій повазі їхніх прав, надаючи дітям повний доступ до правосуддя та можливість повідомляти про факти порушення їхніх прав.

Соціальні працівники, правоохоронці, вчителі, лікарі, медсестри, і всі, хто може зіткнутися з дитиною-жертвою, повинні отримати відповідну підготовку і мати можливість швидко звернутися до відповідних представників компетентних структур. Певні дії

повинні бути негайно здійснені для захисту дітей-жертв від подальшої травматизації: діти повинні бути направлені до відповідних фахівців, які їм нададуть послуги для досягнення повної фізичної та психологічної реабілітації.

Перед допитом слідчий може порадитися з педагогом, лікарем, законним представником з приводу тактики ведення допиту, формування і послідовності постановки запитань неповнолітньому та того, які питання доцільно ставити їм самим. При допиті дитини – свідка та жертви злочину слід врахувати, що, як правило, вона легше, ніж дорослий, піддається навіюванню, схильна до фантазування і швидше втомлюється, стає неуважною. Через те допит дитини, особливо малолітньої, не повинен бути тривалим. При цьому вважається, що дитина здатна правильно розуміти хід подій й свідомо свідчити в кримінальному процесі з певного віку. У деяких країнах він чітко визначений у законі (як правило, це 5 років), в інших – здатність давати свідчення малолітніх (до 12 років) визначає експерт. Це положення особливо важливе стосовно дітей з особливими потребами – інвалідів, дітей з певними особливостями розвитку, наприклад, аутистів. Особа, якій доручено проводити опитування дитини (дізнавач, слідчий, психолог «зеленої кімнати»), повинна вивчити матеріали кримінальної справи, щоб розробити орієнтовний план опитування, визначити коло питань, на які потрібно отримати відповіді дитини та закріпити їх документально (у формі протоколу й відеозапису) [4, с. 14].

Слід врахувати, що найбільш прихованою формою насильства є сексуальне насильство в сім'ї. В 75 % випадків гвалтівники знайомі дітям в тій чи іншій мірі, причому у 45 % випадків з них нападником стає родич (частіше за все батько, вітчим, піклувальник), у 30 % – більш далекий знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері) [4, с. 53].

Таким чином, діти – це особливі учасники, а особливо потерпілі внаслідок сексуальних домагань, у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини.

Враховуючи вищенаведене, при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога, психолога, експерта-психолога, а за необхідності – лікаря.

Законні представники – це батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і

підкування, установ і організацій, під опікою чи підкуванням яких перебуває неповнолітній.

Разом із тим у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього потерпілого, слідчий, прокурор має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні взагалі та залучити замість нього іншого законного представника.

Кримінальний процесуальний закон чітко не регламентує права та обов'язки педагога або психолога. Уявляється, що вони виступають у такому випадку як спеціалісти. Педагог або психолог має бути фахівцями у галузі дитячої та юнацької психології. Завдання педагога та психолога допомогти слідчому встановити психологічний контакт із неповнолітнім, виробити правильну тактику проведення слідчої дії, сформулювати, якщо це необхідно, запитання з урахуванням дитячої психіки.

Участь лікаря при проведенні слідчої (розшукової) дії за участю малолітньої або неповнолітньої особи необхідна у випадках, коли є дані про розумову відсталість дитини, психічне захворювання, хворобливий стан тощо.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Ковальчук С. О. Участь потерпілого, його представника й законного представника у формуванні речових доказів / С. О. Ковальчук // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2014. – № 4 (2). – С. 275–282.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.
5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201), яка була ратифікована Верховною Радою України 20.06. 2012 і набула чинності з 1 грудня 2012 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

Левченко Катерина Борисівна,

Урядова уповноважена з питань гендерної політики доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор;

Остапенко Олександр Олександрович,

головний спеціаліст Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики

АКТУАЛЬНІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Для забезпечення ефективного реагування на злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливим є не лише вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства в цій сфері, а й формування та реалізація загальнополітичних та правових заходів, які базуються на міжнародних стандартах захисту прав дітей, а також визначенні насильства, в тому числі, сексуального як злочину та порушення прав людини. Серед актуальних завдань у цьому напрямі визначимо наступні.

По-перше, ратифікація Конвенції Ради Європи із запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству та боротьбу із ними (Стамбульської Конвенції), яка застосовує комплексний підхід до боротьби з насиллям, в тому числі по відношенню до дітей та дівчат зокрема. Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 року, але досі її не ратифікувала. Проект Закону про ратифікацію Конвенції, що вносився до Верховної Ради в 2016 році, не набрав необхідної кількості голосів. Разом з тим петиція до Президента В.Зеленського з закликом ратифікувати Стамбульську конвенцію набрала необхідну для розгляду кількість голосів. Ратифікація Конвенції створить можливість впровадження додаткових механізмів захисту прав постраждалих від гендерно зумовленого насильства, усуне деякі прогалини в українському законодавстві та надасть можливість державі ширше співпрацювати із міжнародним співтовариством, отримати доступ до додаткової інформації, міжнародних механізмів захисту, моніторингу і рекомендацій.

По-друге, важливим завданням є прийняття законопроекту № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». Ситуація, внаслідок якої Україна позбавлена можливості здійснення ефективного контролю над частиною тимчасово окупованої Російською Федерацією території АРК і частково Донецької та Луганської областей кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт і щодо якого діють норми міжнародного гуманітарного права, серйозні порушення якого визнаються міжнародними злочинами, передусім – воєнними та

злочинами проти людяності. Кількість постраждалих є високою, серед них є й діти. І досі залишається проблемним питанням документування та розслідування злочинів сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом, в тому числі використання дітей в порнографії.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), стосується окремих або типових проявів практики зґвалтування (але не зводиться до нього), сексуального рабства, примусу до проституції, примусової вагітності, насильницької стерилізації та інших форм сексуального насильства порівнянної тяжкості (примусове оголення, примусовий шлюб, примусовий аборт, напад із посяганням на сексуальну недоторканність, торгівля людьми, невідповідні медичні огляди) по відношенню до жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків [1]. Проте, винним у вчиненні більшості з них наразі вдається уникати переслідування через відсутність складу відповідного злочину у КК України як підстави кримінальної відповідальності. Положення законопроекту № 2689 як раз і спрямовані на усунення зазначених прогалин у законодавстві.

По-третє, з метою забезпечення належного рівня підготовки превентивних та реабілітаційних програм, а також проведення інших заходів, спрямованих на попередження сексуальних злочинів проти дітей, вбачається доцільним використовувати сформовану статистику з розбивкою за ознакою статі щодо неповнолітніх осіб, які є постраждалими, свідками або вчинили кримінальні правопорушення. При цьому не можна не відмітити рівень деталізації існуючої судової статистики, де інформація як щодо потерпілих, так і щодо засуджених наводиться з розбивкою за рядом важливих критеріїв (стать, вік, рід занять, громадянство, рівень освіти тощо) та рівень деталізації статистики щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, яка ведеться з розбивкою за такими ж критеріями.

Одним з основних напрямів розвитку державної статистики, визначених затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 р. № 222 Програмою розвитку державної статистики до 2023 року є модернізація державної статистики через імплементацію міжнародних стандартів. Згідно з Кодексом діяльності європейської статистики (2017), якість статистичних результатів вимірюють, зокрема, за тим, наскільки статистичні дані є релевантними. Крім того, у п. 20 Заключних зауважень Комітету ООН з прав дитини (зауваження за результатом розгляду третьої та четвертої зведеної періодичної доповіді України на своєму 1602-му та 1603-му засіданнях – CRC/C/SR.1602 та CRC/C/SR.1603), Комітет рекомендує Державі-учасниці вжити усіх необхідних заходів для створення національної бази з питань дотримання прав дитини з комплексними даними, деталізованими за віком, статтю, етнічним і соціально-економічним походженням.

Список використаних джерел

1. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2-ге вид. Березень 2017 р. URL: <http://womenslibrary.org/2017/03/27-international-protocol-2017-2nd-edition-ukr.pdf>.

Левченко Юрій Олександрович,
завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТІВ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ ЧИ ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ

Допит дітей потребує ретельної та ґрунтовної підготовки, яка дозволить не лише отримати необхідні свідчення для з'ясування обставин справи, але й зменшити психологічне травмування дитини в процесі допиту. Саме тому необхідно серйозно підходити до проведення цієї слідчої дії, а особливо коли йдеться про проведення слідчих дій з неповнолітніми чи малолітніми особами. Адаже слідчі дії за участю зазначеної категорії осіб потребують особливого підходу. Правоохоронні органи, які працюють з неповнолітніми, зобов'язані докладати максимальних зусиль для забезпечення усіх прав неповнолітнього.

Діти часто не усвідомлюють, що інформація, відома їм, є важливим доказом для слідства [1]. При допиті неповнолітнього можна досягнути як позитивного, так і негативного результату. Тому, якщо слідчий врахує всі істотні особливості особи неповнолітнього та здійснить належну підготовку до слідчої дії, можна очікувати хороший результат.

Нинішній стан справ із злочинами проти дітей, зокрема, зі злочинами, пов'язаними із сексуальним насиллям та сексуальним розбещенням, та зазначені міжнародні документи вимагають від держави пом'якшення процедури опитувань, допитів дітей, які стали жертвами чи свідками злочинів у найкращих інтересах постраждалої дитини, особливо у тому випадку, коли дитина наважилася повідомити відповідні органи про скоєний проти неї злочин.

В.О. Коновалова пропонує під час допиту неповнолітніх дотримуватися таких рекомендацій:

- створювати обстановку допиту, найбільш сприятливу для встановлення психологічного контакту;
- бути ввічливим та уважним, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього, відчуття достоїнства;
- особливу увагу звертати на формування запитань – вони повинні мати зрозумілу, чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, враховуючи віковий та інтелектуальний розвиток;
- не вживати складні терміни;
- акцентувати увагу допитуваного на наявних у справі доказах в цілях попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови;
- роз'яснювати присутнім стороннім особам їх роль у допомозі слідчому, акцентуючи увагу на тому, що оціночні функції не входять у компетенцію допитуючого чого [2].

Як правило, малолітніх доцільно допитувати в звичній для них обстановці, в умовах, найбільш наближених до їх повсякденного оточення, це може бути у школі, вдома або в дитячому садку. У такий спосіб слідчий «урівнює» себе із допитуваним, тим самим сприяє відвертій бесіді, входить у довіру неповнолітнього та встановлює контакт.

Важливе значення має тривалість допиту малолітніх. Опитування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку необхідно планувати з урахуванням розкладу їх дня, обираючи період оптимальної активності. Розповідь дитини про події, часто незрозумілі та вимагають від неї значних зусиль. Варто уникати опитування у після обідній час, час денного сну або – у випадку хвороби дитини – у час прийому ліків. Для дітей середнього та старшого шкільного віку варто подбати про те, щоб години опитування не збігалися з іншими важливими або особливо привабливими для свідка чи потерпілого заняттями. Якщо не дотримуватися цих рекомендацій, то можна очікувати зниження готовності дитини до співпраці, її мотивації до надання свідчень.

За можливості, опитування дитини має проводитися на етапі досудового слідства, коли встановлено особу, що підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Це збільшує шанси на те, що дитину опитуватимуть лише один раз. Найдоцільніше залишити виконання цього завдання психологу, якщо він був залучений до участі в опитуванні дитини. Інформація про дитину полегшить проведення бесіди з нею, а також визначить очікування, які враховують рівень її розвитку та розуміння досвіду, системи ставлень, мотивації до співпраці з особою, яка проводитиме опитування. Це дозволить зважено вести процесуальну дію за участю дитини [3].

Плануючи час опитування дитини-свідка чи жертви, слід враховувати: вік та рівень розвитку; психофізичний стан (особливо, коли йдеться про фізичне, психологічне або сексуальне насильство); специфіку виховання й рівень турботи про дитину в сім'ї.

Тривалість опитування повинна визначатися з урахуванням можливостей дитини. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Отже, варто під час проведення опитування спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому. У разі потреби можна змінити форму її активності, пропонуючи, наприклад, виконати малюнок або оголосити перерву. Здатність до зосередження уваги дошкільнят є короткотривалою і зазвичай обмежується 20–30 хвилинами. Школярі, чий інтелектуальний та соціально-емоційний розвиток відбувається гармонійно, звикли зосереджувати увагу в 45-хвилинному ритмі. Однак варто пам'ятати, що інформація, яку переказують малолітні

свідки, є для них дуже обтяжливою з емоційної точки зору, а це значить – порівняно зі шкільним матеріалом – передача такої інформації є більш виснажливою [4]. Чим молодшою є дитина, тим коротшою повинна бути тривалість процесуальних дій за її участі.

Водночас, питання тривалості та кількості допитів неповнолітніх потерпілих та свідків злочинів не є врегульованим Кримінальним процесуальним кодексом України. Невизначеність у цьому питанні є причиною можливих зловживань з боку осіб, які їх проводять, призводить до негативного впливу на здоров'я та психіку дітей. Слід відмітити, що експериментальними дослідженнями доведено: діти 5–7 років можуть уважними біля 15 хвилин, 7–10 років біля 20 хвилин, 10–12 років – біля 21 хвилини, старші 12 років – біля 30 хвилин. Вивчення зарубіжного досвіду у питаннях методики проведення опитувань дітей теж дає підстави наполягати на унормуванні питання тривалості їх допитів. Зокрема, в Сполучених Штатах Америки тривалість опитування дітей, що стали жертвами та свідками злочинів, визначається таким чином: вік дитини помножений на 5 хвилин. Отримана у результаті множення сума дорівнює часу опитування дитини. Наприклад, дитині 7 років: $7 \times 5 = 35$ (хвилин).

Важливим також є питання встановлення часового проміжку доби, у який може здійснюватися допит неповнолітнього: з 9.00 до 18.00. Проведення допитів в іншу частину доби становить загрозу фізичному розвитку дитини та її здоров'ю, оскільки у протилежному випадку не дотримуватиметься добова норма сну дитини, рекомендована компетентними органами і організаціями охорони здоров'я для різних вікових категорій дітей. У комплексі із травмуванням від злочину проведення допитів у неприйнятний для дитини час призводитиме до серйозних проблем з психічним розвитком неповнолітнього.

Буває так, що старші діти хочуть як найшвидше надати свідчення й віддають перевагу ситуації, коли опитування проводиться без перерви. Плануючи опитування дитини, слід подбати про те, щоб вона не чекала занадто довго на початок процесуальної дії за її участі. Очікування опитування є обтяжливим і спричинює втому, а також викликає занепокоєння. Дослідження переконують, що довге очікування, а потім поспіх під час опитування негативно впливають на зміст і форму свідчень. Тому слід, визначити тривалість опитування з урахуванням можливостей дитини, а при плануванні процесуальної дії за її участі врахувати потребу в перервах та необхідність пристосування до індивідуального темпу роботи дитини – жертви чи свідка [5].

О.Ю. Скічко вважає, що при допиті малолітніх потерпілих звуко-, відеозапис повинен стати обов'язковим засобом фіксації їх показань [6]. Безперечно користь приносить відеозапис допитів малолітніх потерпілих, особливо тих з них, які погано володіють мовою і тому широко використовують для передачі інформації жести, міміку і інші виразні засоби. Звуко-, відеозапис сприяє вдосконаленню процесу перевірки і оцінки доказів, що включає не лише дослідження

фактів, про які повідомив допитуваний, але й аналіз умов, методів, засобів отримання від нього відомостей.

Обов'язково потрібно заздалегідь запланувати спосіб документування опитування дитини – свідка чи жертви. Перш ніж приступити до опитування, варто пояснити дитині, чому і яким чином розмова з нею буде документуватися.

Слід пам'ятати, що опитування дитини безпосередньо після травматичної події або через невеликий проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям нещодавньої кривди, призвести до поглиблення страху і до виникнення захисних реакцій. Опитування, якщо немає особливих обставин, не повинно проводитися в період проявів у дитини симптомів посттравматичного стресового розладу, які призводять до погіршення пізнавальних та емоційних процесів. Цього вимагають не лише інтереси дитини, а й правосуддя.

Для ефективного результату слід пам'ятати, що діти часто не хочуть розкривати правдиву інформацію у присутності близької їм людини, оскільки відчувають сором з приводу зазваної кривди, побоюються реакції близьких або стараються їх захистити від емоційно важкої інформації; під час розповіді про травматичний досвід діти відчувають емоційне напруження близької їм людини та викликані цим негативні емоції, що природно становить додатковий психічний тягар; присутність близької людини, навіть якщо її поведінка буде пасивною, може сприйматися як форма тиску на дитину та створювати підставу для того, щоб поставити під сумнів вірогідність розповіді; присутність цих осіб при допиті дитини суперечитиме подальшому виконанню ними ролі свідка в справі.

Протягом останнього десятиліття проводилися наукові дослідження на тему дітей свідків, надійності і достовірності їхніх свідчень. Їх результати зводяться до одного дуже важливого висновку: діти можуть буди дуже надійними свідками, але за однієї умови – дитину потрібно опитувати дуже професійно і з дружнім до дитини ставленням [7].

Список використаних джерел

1. Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України. Інформаційні матеріали / Т. П. Цюман / за заг. ред. І. Д. Звереві. К., 2010. 114 с.
2. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. Х.: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. 176 с.
3. Кулагина И.Ю. Развитие ребенка от рождения до 17 лет. – Электронный ресурс. Режим доступа: [http:// www. globalteca.ru/](http://www.globalteca.ru/).
4. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учеб. пособие / Н. И. Порубов. М.: БЕК, 1998. 208 с.
5. Кэмпбелл Д. Насилие как защита от нервного расстройства в подростковом возрасте. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов,

студентов педагогических ВУЗов / Под ред. Н.К. Асановой. М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС. – 1997. С. 241–253.

6. Скичко О.Ю. Тактико-психологические основы допроса несовершеннолетних свидетелей и потерпевших на предварительном следствии / О. Ю. Скичко / под. ред. В. И. Комисарова. М.: Юрлитинформ, 2010. 184 с.

7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство – Електронний ресурс. Режим доступу: <https://fm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b>.

Лісогор Віталій Григорович,

доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 155 КК УКРАЇНИ

Аналіз ст. 155 КК України (статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) свідчить, що осіб злочинців цього кримінального правопорушення можна поділити на дві групи:

- 1) повнолітня особа (ч. 1);
- 2) близькі родичі, члени сім'ї, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (ч. 2).

У ЦК України мова йде про часткову цивільну дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (ст. 31), і неповну цивільну дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 32), тобто повна дієздатність особи настає з 18 років, вона стає повнолітньою. Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

Отже, особою злочинця по ч. 1 ст. 155 КК України є особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років. Ця особа знає або припускає, що потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку. Це стосується і випадків, коли правопорушник міг і повинен був це передбачити. При цьому особа злочинця усвідомлювала (достовірно знала або припускала), що потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати.

Щодо ч. 2 ст. 155 КК України, особою злочинця може бути особа, яка є близьким родичем (батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою), членом сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Питання щодо встановлення походження дитини від батьків залежно від того, перебувають вони у шлюбі чи ні, внесення відповідних записів до документу народження дитини, а також порядок оспорювання батьківства і материнства вирішуються у встановленому законом порядку.

Законодавством визначено, що вітчимом вважається нерідний батько – чоловік рідної матері дитини, а мачухою – нерідна мати – дружина рідного батька дитини, з якою вони проживають однією сім'єю. Якщо шлюб із батьком (матір'ю) дитини припинено внаслідок його (її) смерті, вдова (вдівець), який залишається спільно проживати з дитиною, буде і надалі для останньої мачухою (вітчимом). У разі розірвання шлюбу з батьком (матір'ю) дитини колишня дружина (колишній чоловік) не може вважатись мачухою (вітчимом) для дитини, навіть якщо вона (він) продовжує проживати з нею спільно.

Опіка і піклування встановлюються над дітьми, які залишились без батьківського піклування з тих чи інших причин, і мають на меті забезпечення виховання таких дітей, а також захист їх особистих немайнових і майнових прав та інтересів. Опікун – це призначена органом опіки та піклування за її згодою повнолітня дієздатна особа, яка здійснює опіку над дитиною, котрій не виповнилось 14 років. Піклувальник – це зазначена особа, яка здійснює піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років.

Якщо позбавлена батьківського піклування дитина, яка не має опікуна чи піклувальника, постійно проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, функції опікуна чи піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію закладу і виконуються його керівником (директор, завідувач, головний лікар).

До осіб, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, слід відносити: а) патронатного вихователя (особа, яка на підставі договору про патронат взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування); б) прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання, відповідно, від одного до чотирьох та не менш як п'ять дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування); в) фактичного вихователя (особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту чи дитину, з інших причин позбавлену батьківського піклування, і яка згідно з вимогами Сімейного кодексу України зобов'язана виховувати таку дитину і піклуватись про неї так само, як опікун чи піклувальник); г) особу, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої дитини або нагляд за нею на підставі договору (няня, гувернантка, домашній вчитель та ін.); д) відповідних працівників закладів охорони здоров'я, навчальних, позашкільних навчальних та інших закладів, зобов'язаних наглядати за дітьми і піклуватись про них (лікарні, будинки дитини, школи, дитячі садочки, оздоровчі табори, дитячі будинки, дитячі будинки-інтернати, школи-інтернати, притулки для дітей тощо).

У певних випадках обов'язок утримувати своїх малолітніх і неповнолітніх онуків закон покладає на діда і бабу, а обов'язок утримувати малолітніх і неповнолітніх братів і сестер – на повнолітніх братів і сестер. Незважаючи на це, дід, баба, повнолітні брати і сестри не можуть бути визнані особами, на яких покладено обов'язки щодо

виховання потерпілого або піклування про нього, як цього вимагає ч. 2 ст. 155 КК України, оскільки Сімейний кодекс України не покладає на вказаних осіб (на відміну, зокрема, від батьків) такі особисті немайнові і відмінні від майнових (утримання) обов'язки, як виховувати дитину, піклуватись про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання [1, с. 58–60].

Список використаних джерел

1. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / [О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

Лозова Світлана Миколаївна,

доцент кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології Харківського
національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ДІТЕЙ

Соціально-економічна ситуація в Україні, на сьогоднішній час, залишається достатньо нестабільною з тенденцією її подальшого погіршення, в тому числі, внаслідок карантину викликаного COVID-19. Багато людей залишаються без роботи, можливості гідно утримувати свою сім'ю. Вже давно в Україні також існують «заробітчани», які змушені виїжджати в інші країни на заробітки для підтримки своїх сімей. Є багато ситуацій, в яких діти залишаються без уваги: від простої нестачі уваги, внаслідок того, що батьки працюють в іншій країні до повної байдужості в неблагополучних сім'ях алкоголіків, наркоманів. Значною мірою сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, в тому числі до дітей, такі обставини, як безконтрольність з боку батьків, їх незайнятість, вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів, проблеми в сім'ях, безробіття батьків і відсутність у них коштів на утримання дітей. Все це і багато інших факторів призводить до того, що діти дедалі частіше стають суб'єктами кримінального провадження в якості потерпілих.

За статистикою понад 40 % засуджених неповнолітніх на момент вчинення злочинів перебували поза контролем з боку суспільства, оскільки ніде не навчались і не працювали. Непоодинокі випадки, коли тільки в судовому засіданні з'ясувалось, що 14-річна дитина не ходить до школи і не вміє ні читати, ні писати. Однією з причин вчинення статевих злочинів щодо дітей є п'янство неповнолітніх. У стані алкогольного сп'яніння вчинив злочин кожен шостий засуджений підліток. Підліткова злочинність молодшає:

кожний третій підліток вчинив злочин у віці 14–15 років. Відмічено стійку тенденцію до зростання кількості неповнолітніх, які на момент вчинення злочинів виховувалися у неповних сім'ях (майже 45 %) [1].

Іноді під час розслідування злочинів неповнолітніх, вчинених щодо дитини, у слідчого виникають сумніви у психічному здоров'ї підозрюваного. Ст. 486 КПК України передбачає в такому випадку проведення комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого [2]. Таким чином у разі необхідності вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно врахувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

Під час підготовки і призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи важливого значення набуває збір матеріалів, що характеризують особистість підекспертного. Від якості підготовчої роботи багато в чому залежать повнота і всебічність експертного дослідження, а також надійність експертних висновків. Підготовча діяльність слідчого багато в чому визначається характером підстав для призначення експертизи. Якщо існує інформація про перебування неповнолітнього підозрюваного під спостереженням психіатра, експерту необхідно витребувати медичну документацію з відповідних психіатричних установ, а також документацію із судово-психіатричних експертних відділень і комісій (копію акта судово-психіатричної експертизи), якщо така особа піддавалась судово-психіатричній експертизі. Основною такою установою є психоневрологічний диспансер за місцем проживання особи. Крім цього, слідчий повинен надати експертам медичну документацію з наркологічних установ, якщо відомо, що особа лікувалась в них від алкоголізму чи наркоманії. До наркологічних установ належать наркологічні диспансери, наркологічні лікарні та відділення.

В окремих випадках експерту-психіатру потрібна медична документація зі звичайних, неспеціалізованих поліклінік, лікарень, медичних пунктів, куди особа могла звертатись у зв'язку із захворюваннями головного мозку – енцефалітом, травмою черепа та ін.

Крім збирання медичних документів слідчому необхідно провести допити осіб, яким відомі особливості поведінки суб'єкта дослідження (батьки, інші члени сім'ї, опікуни, піклувальники, вчителі, однокласники і т.п.). Це важливо насамперед тоді, коли цей суб'єкт раніше не спостерігався у психіатра, а підставою для призначення судово-психіатричної експертизи була неадекватність

його поведінки. Будь-які свідчення про таку поведінку підозрюваного мають бути уточненими й деталізованими, з'ясовано у чому конкретно виявлялась неадекватність поведінки.

Відомості про поведінку неповнолітнього не повинні бути уривчастими і хаотичними. Їх необхідно збирати систематизовано і послідовно. Підвищену увагу слід приділяти таким обставинам, як перенесені захворювання, характер відносин з оточенням, успішність навчання і дисципліна в навчальному закладі, родинний стан, вживання спиртних напоїв, наркотичних та інших одурманюючих речовин, вчинення в минулому правопорушень і злочинів, звертання по психіатричну допомогу, перебування на примусовому лікуванні та ін. Особливий інтерес мають становити періоди істотних змін у поведінці неповнолітнього, несподівані, різкі зміни в його житті: раптове і різке погіршення успішності; поява у суб'єкта невластивих йому раніше брутальності, озлобленості, конфліктності; емоційна холодність, черствість до рідних і близьких, відносини з якими були колись дружніми і теплими; втрата колишніх інтересів і захоплень; постійне зниження соціальної адаптації; наростаюча соціальна дезорганізація і деградація особистості.

Як свідчить експертна практика, основний недолік підготовки матеріалів для судово-психіатричної експертизи полягає в їх неповноті: відсутня медична документація; не допитуються особи, які добре знали суб'єкта дослідження, особливості його поведінки; не встановлюються інші обставини, що стосуються предмета експертизи. Це змушує експертів заявляти численні клопотання про надання відсутніх матеріалів, що призводить до затягування термінів експертизи, а отже, і термінів судочинства, до порушення прав громадян, необґрунтованих втрат часу експертів [3, с. 169–170].

У комплексній експертизі такого типу в компетенцію експерта-психіатра входить установлення наявності або відсутності нервово-психічних розладів в обстежуваній особі, а експерт-психолог установлює здатність особи із зазначеними видами патології правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні показання, а також правильно розуміти характер і значення вчинених у відношенні його дій. Перед комплексною судовою психолого-психіатричною експертизою можуть бути поставлені наступні питання:

- 1) чи страждає дана особа розладом психічної діяльності;
- 2) чи перебувала дана особа в момент здійснення правопорушення в стані тимчасового розладу психічної діяльності;
- 3) чи перебувала дана особа в момент здійснення правопорушення в стані афекту;
- 4) чи могла дана особа в момент вчинення протиправних дій розуміти характер і суспільну небезпеку вчинених дій.

За узагальненням судової практики, лише в незначній кількості кримінальних проваджень органи досудового розслідування у

відповідності до положень ст. 242 КПК України проводяться судово-психіатричні експертизи. Відповідно до статистичних даних лише щодо 10 % неповнолітніх підозрюваних проводилися судово-психіатричні експертизи. З них у 62 % виявлено розлади психіки: дисоціальний розлад особистості, розумова відсталість – органічні психічні розлади у неповнолітніх, які підозрюються у вчиненні того чи іншого кримінального правопорушення. В більшості випадків, слідчими призначається судово-психіатрична експертиза лише в тому випадку, якщо неповнолітній перебував на обліку у психіатра, хоча поведінка неповнолітнього, його показання, освіта та обставини злочину дають підстави для висновку, що проведення органами досудового розслідування згідно зі ст. 486 КПК України комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи було б доцільним [4].

Слід відмітити тенденцію зростання кількості психічних захворювань в сучасному суспільстві (Україна, на жаль, займає перше місце в Європі за кількістю психічних розладів) [5], і, відповідно, зростання кількості злочинів, вчинених неповнолітніми особами з психічними розладами щодо дітей. Тому під час розслідування злочинів, що вчинені неповнолітніми слідчому слід більш уважно вивчати дані про особу неповнолітнього, не обмежуючись наявністю довідки про неперебування підозрюваного на обліку. Відсутність перебування неповнолітнього на диспансерному обліку у психіатра не є запорукою його психічного здоров'я, а лише фактом, що особа не зверталася за допомогою, що не свідчить про відсутність проблем з психічним здоров'ям. Зважаючи на це, нагальну увагу слідчим, судам слід звертати на використання спеціальних психологічних і психіатричних знань як у формі консультацій обізнаної особи, так і призначення судової психологічної і комплексної психолого-психіатричної експертизи, розмежування їх компетенції і правильний підбір питань експертам.

Список використаних джерел

1. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Судова психіатрія: Навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. К.: МАУП, 2004. 176 с.
4. Аналіз судової практики розгляду в 2015 році кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми судами Дніпропетровської області URL: https://dpa.court.gov.ua/sud0490/pokazniki-diyalnosti/uzagaln_stat_dani11/analiz_nepovnolitni_2015.
5. Украина занимает первое место по количеству психических расстройств в Европе URL : <https://tsn.ua/ru/ukrayina/ukraina-zanimaet-pervoe-mesto-po-kolichestvu-psihicheskikh-rasstroystv-v-evrope-1009380.html>.

Лубенець Ірина Григорівна,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, кандидат
юридичних наук

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ

На сьогодні найбільш резонансними злочинами є злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності (далі – ССтСН) дитини. За даними різних джерел, в Україні спостерігається погіршення криміногенної ситуації та зростання кількості злочинів проти дітей на сексуальному підґрунті

Зокрема, згідно вибіркових даних статистики, наданих фахівцями ювенальної превенції Національної поліції, протягом 2018 року було виявлено 60 потерпілих дітей від зґвалтування, тоді як уже в наступному 2019 році їх виявили удвічі більше – 125.

Разом з тим, за результатами дослідження, проведеного фахівцями офісу Президента спільно з Міжнародним союзом електров'язку, де було опитано понад 5 тис. дітей до 18 років і близько 5,5 тис. батьків, з'ясувалося, що кожна 5-та дитина в Україні потерпає від сексуального насильства [1].

Тобто злочини проти ССтСН дітей відрізняються високим рівнем латентності: лише про 10 % злочинів стає відомо поліції, ще менше потрапляє до суду [2].

Слід вказати, що в Україні 69 % випадків сексуального насильства відносно дітей здійснюється в домашніх умовах, у неповноцінних сім'ях і над дітьми-сиротами. У 85–90 % випадків злочинець добре відомий дитині, і лише 10–15 % зґвалтувань скоюють незнайомці. Зокрема, на частку членів сім'ї (вітчимів, дядьків, братів, батьків, дідусів) припадає 35–40 % зґвалтувань [3]. І саме такі злочини розслідувати найважче.

При виявленні злочинів проти ССтСН виникають складності з їх документуванням, адже одним із способів зібрання максимально надійної доказової бази – це професійно здійснене опитування дитини-жертви, що потребує спеціальних методів та методик. Одночасно, слід враховувати, що «статеві злочини» завдають глибокої психологічної травми потерпілій дитині, тому збираючи докази необхідно якнайменше травмувати її.

Одним із документів, де докладно визначені особливості та вимоги до проведення допиту (опитування) дитини, направлені на зменшення повторної її травматизації під час слідчих дій, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства («Лансаротська конвенція»), ратифікована

20.06.2012 № 4988-VI [4]. Зокрема, у ст. 35 «Опитування дитини» зазначається про необхідність забезпечення:

- проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама обирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Вимагається вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її внутрішнього законодавства [4].

На сьогодні, Україна намагається впровадити ці та інші міжнародні положення в частині забезпечення дружнього до дитини правосуддя. Зокрема, в Україні з 2008 року почали створюватися перші «зелені кімнати» [5, с. 17], основним призначенням яких є проведення опитування (допитів) дитини за допомогою спеціальної методики (з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей), яка позбавляє або мінімізує повторну травматизацію психіки дитини в подальших слідчих діях. Разом з тим, таких приміщень за вимогами «зелених кімнат» дуже мало, що гальмує ефективне розслідування злочинів даної категорії. Досі існує негативна практика, коли особи, які проводять допит (опитування) дитини, у своїх робочих кабінетах, що є вкрай небажаним, оскільки може спровокувати додаткову психологічну травму для дитини [6, с. 245].

Згідно вітчизняного законодавства (ч. 5 ст. 224 КПК України) [7], під час допиту може застосовуватися аудіо- та/або відеофіксація. У тому числі при допиті (опитуванні) дитини. На жаль, ця норма не є обов'язковою. Нерідкі випадки, коли дитину допитують багато разів як під час досудового слідства (зокрема, слідчий, експерти та ін.), так і під час судового розгляду – прокурор, представник потерпілого, захисник потерпілого, захисник обвинуваченого, суддя, іноді поставити запитання має право сам обвинувачений.

На сьогоднішній день, уникнути процедури опитування в суді дитини, постраждалої від злочинів, що посягають на ССтСН можливо шляхом подання клопотання з боку: представника дитини (наприклад, батьків, опікунів), захисника дитини або прокурора, де зазначається,

що в суді дитину допитувати не бажано у зв'язку з наявною психологічною травмою.

На наш погляд, доцільно було б навпаки, законодавчо визначити в КПК України можливість (необхідність) опитування дитини в судовому засіданні лише в окремих випадках за клопотанням однієї зі сторін (наприклад, представників дитини, її захисника, прокурора), відповідно ухвали суду. В усіх інших випадках в інтересах здоров'я та психологічного стану дитини в суді її не допитувати (такий досвід успішно реалізується багатьох країнах, зокрема, у Польщі). Натомість, в якості доказів використовувати відеозаписи допиту (опитування) та/або показання з чужих слів (згідно до ст. 97 КПК України) [7], тобто осіб, які були присутні під час допиту (опитування) дитини.

У разі ж нагальної необхідності опитування дитини в суді забезпечити виключно формат дистанційного судового провадження, тобто допитувати дитину поза залом судового засідання зі спеціально обладнаної у приміщенні суду кімнати чи іншого приміщення (у тому числі поза межами суду) з використанням відеоконференції (відповідно п. 3 ч. 1 ст. 336 КПК та ч. 4 ст. 354 КПК України) [7].

При неможливості забезпечити відокремлений вхід до іншої кімнати у приміщенні суду, де під час судового засідання може знаходитись дитина, проводити допит з іншого суду або кімнати з окремим входом для легендарованого свідка [8, с. 40].

На думку науковців, а також практиків (суддів, прокурорів, слідчих та ін.) проведення опитувань дитини повинно здійснюватися психологом, спеціально підготовленим для роботи з дітьми (визначеного віку), які зазнали сексуального насильства. Інші учасники процесу (слідчий, експерти, слідчий суддя та ін.) повинні бути присутніми під час допиту (опитування) дитини і мати змогу ставити дитині запитання через психолога дистанційно (за допомогою навушника), при цьому спостерігаючи за її реакцією, перебуваючи за спеціальним склом (або на моніторі).

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне з метою забезпечення прав дітей, постраждалих від злочинів, що посягають на ССтСН та позбавлення повторної травматизації їх психіки під час проведення слідчих дій, запропонувати:

по-перше, ввести відеофіксацію допиту (опитування) як обов'язкову норму для уникнення багаторазових опитувань;

по-друге, не опитувати дитину в залі суду взагалі, а використати в якості доказу відео допиту, що проводився на стадії досудового слідства та/або показання з чужих слів;

по-третє, проводити опитування професійно підготовленим психологом, який має досвід роботи з дітьми, постраждалими від сексуального насильства.

Список використаних джерел

1. Кожна 5 дитина в Україні потерпає від сексуального насильства, – дитячий омбудсмен Кулеба/ Українські новини від 19.11.2019. URL: <https://ukranews.com/ua/news/666713-vid-seksualnogo-nasylstva-v-ukrayini-strazhdaye-kozhna-5-ta-dytyna>.
2. Гаврилюк І. Рідний гвалтівник. Чому на Прикарпатті діти страждають від сексуального насилля // Репортер. 2019. URL: <http://report.if.ua/lyudy/ridnyj-%D2%91valtivnyk-chomu-na-prykarpattai-dity-strazhdayut-vid-seksualnogo-nasylyya>.
3. Домашнє насильство. Статистика, що шокує. URL: <https://pedpresa.ua/35469-domashnje-nasylstvo-movoyu-tsyfr.html>.
4. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Закон України від 20.06.2012 р. № 4988-VI. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124988.html.
5. Запобігання правопорушенням неповнолітніх : зб. метод. рек. – К.: ДНДІ МВС України. 2016. – 285 с.
6. Васін Д. Допит потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією // Підприємництво, господарство і право. 2019. № 2. С. 244–248 .
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон від 13.04.2012 № 4651-VI // Відом. Верховної Ради України. № 9–І. С. 474. Ст. 88.
8. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту /опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation.2015. 52 с. URL: <https://childhub.org/uk/child-protection-online-library/doslidzhennya-peredumov-zaprovadzheniya-novoyi-praktiki-dopitu>.

Майстренко Марія Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Дитина, яка стала жертвою злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості отримує психологічну травму – результат стресового впливу, який виявився для психіки нездоланим. В результаті травматичного досвіду можуть виникнути когнітивні викривлення по відношенню до себе, оточуючого середовища. Також посттравматичний стан може виражатися у негативному впливі на пам'ять і сприйняття, а відповідно і на хід розслідування.

Перед компетентними органами, що уповноважені на здійснення досудового розслідування у межах кримінального провадження стоїть непроста поліаспектна задача – розкрити злочин, притягнути винувату особу до відповідальності у міру її вини, уникнути при цьому повторної травматизації дитини-жертви та

створити умови для зниження рівня напруги та корекції посттравматичних когнітивних викривлень.

Повторна травматизація буде відбуватися кожного разу під час проведення слідчих (розшукових) дій, а саме допитів, чи наприклад експертиз. Тому необхідно законодавчо закріпити рекомендацію щодо кількості проведення допитів, звівши їх до якомога до найменшої кількості.

Для здійснення повного та швидкого розслідування важливим фактором є час. Те наскільки швидко після події компетентні органи отримують максимальну повну інформацію – залежатиме хід і результати досудового розслідування. Тому слід наголосити, що перше спілкування з дитиною з метою встановлення обставин злочину має відбуватися без необґрунтованих затримок.

В межах аналізованої тематики, що характеризується особливістю об'єктивної сторони злочину та особи жертви, пропонується відійти від класичної, закріпленої у нормах кримінального процесуального закону моделі – допиту неповнолітнього. Оскільки спосіб проведення допиту може серйозно вплинути як на подальший хід кримінального провадження, так і на саму жертву злочинних діянь, доцільним вбачається розглядати дану слідчу дію з позиції процесуального інтерв'ювання чи опитування.

Інтерв'ювання чи опитування дитини-жертви має свої особливості на відміну від допиту. Серед основних особливостей можна зазначити модель «ДЕ» – «ХТО» – «ЯК»:

- місце проведення – спеціально облаштоване приміщення по типу «Зеленої кімнати»;

- команда фахівців – дитячий психолог та психологічна підготовлена особа, що визначена для проведення досудового розслідування, або дії зокрема;

- тактика проведення дії.

Оскільки тема «Зелених кімнат» у науковій літературі та практичних рекомендаціях висвітлена доволі широко, вбачається доцільним наголосити саме на наповненні кімнати з точки зору допоміжних засобів (окрім анатомічних ляльок), що забезпечуватимуть можливості індивідуального підходу у конкретних ситуаціях.

Серед таких слід акцентувати увагу на засобі психологічної діагностики та корекції – Юнгіанська пісочниця – інтерактивна пісочниця для арт-терапії. Це дерев'яний ящик, який має чітко встановлені параметри – 50/70/8 см. Саме такий розмір є комфортним для сприймання. Дно і борти пофарбовані блакитним кольором, що символізує небо та водойми. Стіл із пісочницею має бути мобільним, для того щоб у разі потреби його можна було б розміщувати в центрі кімнати, для дотримання вимоги забезпечення вільного доступу зі всіх сторін.

Окремо на стелажах розміщуються мініатюрні фігурки, які є необхідними у пісочній терапії. Їх має бути достатня кількість і дуже важливо дозволити дитині самостійно обирати предмети для роботи.

Особливістю під час занять з піском є те, що психолог уважно спостерігає, а не керує, що дозволяє краще зрозуміти почуття та емоції дитини. Пісок – це надзвичайно цікавий і загадковий матеріал. Він здатний знімати нервову напругу, покращувати настрої, викликати найбагатші асоціації. Це однозначно сприятиме встановленню контакту з дитиною та налагодженню ефективної комунікації [1].

Відносно фахової команди осіб, які здійснюватимуть опитування дитини слід встановити обмеження, яке полягає у тому що проведення усіх опитувань (допитів) має здійснюватися одними й тими самими особами – дитячим психологом та слідчим. До цього слідчі мають пройти відповідні фахові тренінги. Таким чином утворюється унікальний вид слідчої дії з терапевтичним ефектом.

Про склад команди слід додати та наголосити, що невиправдане збільшення чисельності фахової команди для проведення дії, може негативно вплинути на її хід. Присутність зайвих людей у кімнаті несприятливо для встановлення та підтримання контакту із психологічно травмованою дитиною.

Щодо тактики проведення опитування головним чином слід зупинитися на обов'язковій відеофіксації під час першої же зустрічі. Обумовлюється це, по-перше, складністю фіксування показань письмово у протоколі – формулювання синтаксичних конструкцій у процесуальному документі потребує значного часу з огляду, наприклад на опис маніпуляцій з анатомічними ляльками, або в ситуації коли, сама дитина може і не знати, як описати те, що відчула.

По-друге, з психологічної точки зору, невербальної комунікації, особа, яка постійно відволікається для записування інтимних, подекуди ганебних «пережитих» жертвою діянь, створює враження формальності обстановки (у якій би кімнаті не вони знаходились) та викликає у дитини відчуття скутості, почуття сорому та небажання ділитися, а навпаки якнайшвидше завершити ситуацію. При цьому, це не виключає можливість робити письмові нотатки з боку осіб, які проводять дію.

Ось чому, обов'язковість відеофіксації будь то допиту, чи опитування неповнолітніх, що стали жертвами злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, потребує законодавчого закріплення у нормах Кримінального процесуального кодексу України.

Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства Україна відзначила, що сексуальна експлуатація дітей, зокрема у формах дитячої порнографії та проституції, а також всі інші форми сексуального насильства стосовно дітей є руйнівними для дитячого здоров'я та психосоціального розвитку [2]. А тому для вирішення даної проблеми необхідні концептуальні та синергетичні підходи. А відповідно і визнання того, що кримінальне провадження даної категорії справ потребує співпраці з психологічними службами зовні та фахової підготовки уповноважених на здійснення кримінальних проваджень осіб, всередині.

Список використаних джерел

1. Войцеховська О. В. Піскова терапія як форма психологічної допомоги дітям та дорослим. *Молодий вчений. Психологічні науки*. 2018. № 4 (56). С. 634–637.
2. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція, Міжнародний документ від 25.10.2007 року ратифікована 20.06.2012 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

Макарова Олена Павлівна,

старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА В ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ЖЕРТВИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Процес розслідування злочинів проти сексуальної недоторканості та статевої свободи особистості пов'язана в першу чергу з тим що, єдиним джерелом доказів, досить часто, виступають свідчення потерпілих. В тих випадках коли потерпілим є малолітня або неповнолітня особа, процес отримання та оцінки свідчень, будучи обумовлений безліччю факторів (віковими та індивідуально – психологічними особливостями опитуваного, силою психотравмуючого впливу сексуального насильства на особистість потерпілого і т.д.) представляє певну складність для працівників поліції. При цьому додатковий допит неповнолітнього є недоцільним, щоб не занурювати потерплого у неприємні спогади. Тому все повинно бути організовано таким чином, щоб процес отримання максимально розгорнутих показань був здійснений в ході одного допиту.

Під час допиту потерпілого від сексуального злочину неповнолітнього існують юридичні та психологічні цілі: до юридичних цілей відносять – отримання показань; до психологічних цілей – запобігання вторинної психотравматизації жертви сексуального насильства. Тому комунікативний процес направлений на взаємодію а не на односторонній вплив поліцейського на особистість неповнолітнього допитуваного. Згідно Статті 226 КПК України залучення психолога до допиту неповнолітнього потерпілого від сексуального насильства, суттєво поліпшує процес психологічної взаємодії працівників поліції з неповнолітнім [3].

На відміну від процесуальної організації допиту неповнолітніх підозрюваних і обвинувачуваних, Стаття 490 КПК України, чітко регламентує: обов'язкову присутність захисника під час допиту неповнолітнього підозрюваного у досудовому провадженні; стиль записів показань у протоколі допиту має бути простим, зрозумілим для неповнолітнього, викладення показань має враховувати особливості його мови; з метою уникнення повторних і додаткових допитів

неповнолітнього доцільним є застосування під час допиту відео- або аудіозапису. Допитуючи неповнолітнього підозрюваного, слід керуватися нормами тривалості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, встановленими ч. 2 ст. 226 КПК: без перерви – до однієї години, а в цілому - до двох годин на день [3].

Участь психологів або педагогів під час допиту малолітніх осіб та підлітків іноді зводиться до їх простої присутності на допиті в якості пасивних спостерігачів, а інколи суттєво ускладнює встановлення і пролонгацію психологічного контакту слідчого з потерпілим.

Допит неповнолітнього постраждалого від сексуального насильства є найбільш тяжкою слідчою дією, тому юристи теж потребують психологічних допомоги для вирішення своїх професійних завдань [4]. Психологічне допомога не обмежується залученням психолога як експерта на заключних етапах попереднього слідства. А можуть проводитись спеціалістом – психологом під час підготовки та проведення допиту неповнолітнього потерпілого, істотно відрізняючись від дослідження проведеного експертом. На відміну від предмета експертного психологічного дослідження, що визначається конкретним змістом поставленими перед експертом питаннями, завдання спеціаліста – психолога полягає в тому, щоб скласти загальне уявлення про психологічні можливості та особливості допитуваної дитини чи підлітка, що полегшує слідчому максимально повне вилучення доказів в процесі допиту [2].

Професійна діяльність психолога може бути направлена не тільки на оптимізацію проведення самого допиту, а і на процедуру його підготовки. Навіть отримання разових не процесуальних психологічних консультацій під час підготовки до допиту, наприклад відомостей про типові особливості пам'яті, мислення, сприйняття потерпілих певного віку [1], сприяють подальшому правильному обранню слідчим тактичних прийомів допиту, послідовність постановки запитань потерпілому, формулювання та направленість запитань, застосування або незастосування наочного матеріалу, доцільність отримання показань від постраждалої особи в усній формі або вибірково через малювання, письмову продукцію і т.д.

Професійна допомога психолога, який залучений до допиту неповнолітнього постраждалого, в якості спеціаліста, включає ретельну підготовленість психологічних складових допиту (обрання місця, часу його проведення, психологічної підготовленості потерпілого до допиту та ін.); сприяння в здійсненні психологічної взаємодії слідчого з потерпілим в ході проведення слідчої дії (усунення емоційних і когнітивних бар'єрів в ході взаємодії, зниження емоційної напруженості потерпілого через ситуаційно – обумовлену постановку нейтральних питань, визначення часу початку і тривалості перерв під час допиту, отримання інформації від малолітньої дитини при використанні анатомічних іграшок, і т.д.); консультування слідчого щодо психологічних аспектів обставин, з'ясування яких

необхідне для проведення подальших слідчих дій, допомога у формулюванні запитань до експерта – психолога, в разі необхідності проведення судово-психологічної або комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи щодо неповнолітнього потерпілого.

Професійна діяльність психолога при підготовці та проведенні допиту заснована з урахуванням індивідуальності неповнолітнього як неповторного поєднання вікових, характерологічних, інтелектуальних, емоційно-вольових, ціннісно-сміслових та інших особливостей особистості, які формулюються під впливом зовнішніх (соціальних і мікросоціальних) та внутрішніх (психофізіологічних) факторів. При цьому психологічне дослідження спеціаліста-психолога, на відміну від експерта-психолога, не можуть бути вичерпними у зв'язку з відсутністю у слідчого на час проведення першого допиту неповнолітнього постраждалого повної інформації в тому числі щодо його особистості. На нашу думку саме спеціаліст-психолог здатен надати допомогу слідчому як в підготовці так і в проведенні допиту неповнолітнього постраждалого, забезпечуючи максимально можливу для підлітка емоційно комфортну обстановку проведення певної слідчої дії. При визначенні слідчим можливості участі в допиті неповнолітнього потерпілого конкретної особи в якості законного представника, доцільно виходити з психологічної мотивації поведінки потерпілого в юридично значущих ситуаціях та соціально – демографічних особливостей допитуваного. В тих випадках коли потерпілим є підліток, сексуальне насильство у відношенні якого скоєно зі сторони неповнолітніх з його мікросоціального оточення, а його поведінка в предкримінальній, кримінальній та пост кримінальній ситуаціях обумовлена мотивацією уникнення мікросередової ізоляції, присутність на допиті представника з його мікросередовища (дитячі будинки сімейного типу і т.д.), як його законного представника в більшості випадків буде затрудняти процес психологічної взаємодії слідчого з неповнолітнім. І навпаки, коли потерпілим є дитина молодшого шкільного віку з соціально – неблагополучної родини, поведінка якого при скоєнні у відношенні нього сексуального внутрішньо сімейного насильства було обумовлено бажанням збереження таємниці, присутність на допиті законного представника з числа соціальних робітників, які надавали психологічну допомогу дитині після скоєного, може бути доречним. Або присутність на допиті неповнолітньої потерпілої з мотивацією еротичної мотивації її матері як законного представника може сприяти здійсненню конструктивної взаємодії, а у неповнолітньої з бажанням збереження таємниці – перешкоджати, провокуючи виникнення (збільшення) негативного емоційного стану підлітка. Залучення до допиту педагога тієї ж статті що і потерпіла особа, не завжди є доречним. Так у неповнолітнього чоловічої статті – жертви насильницьких дій сексуального характеру з бажанням збереження джерела задоволення вітальних потреб або бажанням збереження життя можуть виникнути емоції страху або

навпаки, сором при спілкуванні з дорослим чоловіком в ситуації вимушеного заглиблення у спогади щодо події.

Під час проведення допиту професійна діяльність спеціаліста – психолога повинна бути направлена на забезпечення психологічної захищеності підлітка, а також на допомогу слідчому в усуненні емоційних та когнітивних бар'єрів під час взаємодії. Психолог консулює слідчого у просторовому розташуванні потерпілого щодо інших учасників слідчої дії, яке обумовлено їхніми взаємовідносинами (або їх відсутністю). Фахівці вважають що в допиті даної категорії суб'єктів кримінального процесу неповнолітніх потерпілих, з бажанням зберегти таємницю, буде доцільним розташувати поза увагою від законного представника, а з бажанням збереження життя – поруч.

Частоту, тривалість і час перерв доцільно визначати слідчому, спираючись на професійну думку психолога, засноване на знаннях вікових особливостей дитини з урахуванням характеристик конкретної комунікативної ситуації допиту. Під час перерви слідчий може отримати консультацію спеціаліста – психолога відносно здійснення подальшої комунікації потерпілою особою.

Допит потерпілого дошкільного віку і молодшого шкільного віку доцільно починати із залученням дитини до бесіди, що не стосується справи, за допомогою психолога. Зняття психологом емоційної напруги неповнолітнього потерпілого можуть сприяти: спонуканню його до розповіді на абстрактні теми шляхом постановки нейтральних по суті справи, але відносяться до зони його інтересу питань; запропонувати намалювати малюнок на нейтрально відносно кримінальної ситуації тему з подальшим його обговоренням постановкою відкритих запитань. У випадках коли малолітньому потерпілому важко висловити певні відомості у формі вільної розповіді, розуміючи лише зовнішню сторону подій, психолог може запропонувати йому намалювати будь які фрагменти, що стосуються кримінальної справи. Доцільним буде використання анатомічних ляльок для демонстрації дитиною зовнішніх та внутрішніх боків подій. У випадку домінування непереборних емоцій збентеження при розповіді щодо подій у неповнолітніх потерпілих старшої вікової групи психолог може запропонувати їм викласти свідчення у письмовій формі, а питання доцільно формулювати як відкриті, закриті так і уточнюючі запитання.

З вищевикладеного можемо з впевненістю стверджувати, що психолог є діючою активною фігурою при підготовці та проведенні допиту неповнолітніх жертв сексуального насильства. Використання професійних психологічних знань, на протязі всіх етапів розслідування злочинів проти статевої недоторканості та статевої свободи, є необхідною умовою його проведення, а в подальшому збереження психологічного здоров'я неповнолітнього.

Список використаних джерел

1. Конышева Л.П., Коченов М.М. Использование следователем психологических познаний при расследовании дел об изнасилованиях несовершеннолетних: Метод. пособие. М. 1989.
2. Коченов М.М. Судбно-психологическая экспертиза: теория и практика. Избранные труды. М., 2010.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
4. Сафуанов Ф.С. Существует ли специальная методология юридической психологии? Приглашение к дискуссии // Прикладная юридическая психология. 2011. № 1.

Максименко Олена Василівна,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ЧИ СВДКАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ, У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що все частіше в Україні та світі діти стають жертвами або свідками злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості.

За оцінками ВООЗ, близько 150 мільйонів дівчаток і 73 мільйони хлопчиків у віці до 18 років вступали у примусовий статевий зв'язок або піддавалися іншим формам статевого насильства з фізичним контактом, хоча насправді ці цифри є приблизними і заниженими. Діти часто замовчують подібні випадки, не усвідомлюючи їх суспільної небезпеки.

Відповідно до українського законодавства за вчинення будь-яких дій сексуального характеру щодо дитини настає кримінальна відповідальність.

Зазначені діяння передбачені розділом IV Особливої частини Кримінального Кодексу України. Злочинами, що посягають на статево свободу та статево недоторканість особи є: звалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу у статевий зв'язок, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, і розбещення неповнолітніх. Визначено також правове поняття «статево свобода» та «статево недоторканність».

Статево недоторканість – це встановлений законодавством України про кримінальну відповідальність імунітет дітей та психічно хворих осіб, які внаслідок малоліття або хворобливого психічного стану не усвідомлюють характер статево відносин, їх соціальне

значення та природні наслідки, щодо неприпустимості сексуального спілкування з ними [1].

Тяжкість наслідків від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності по відношенню до дітей, складно перебільшити. Такі злочини часто є латентними. Значна кількість дітей, які стали жертвами чи свідками злочинів, не заявляють про факти сексуального насильства, особливо, якщо це стосується шкоди від їх близьких людей, побоюючись розголосу таких діянь, насміханням однолітків чи друзів, того, що їм не повірять тощо. Варто відмітити складність в отриманні офіційної статистики в Україні, щодо сексуального насильства над дітьми та сексуального розбещення дітей. У більшості випадків таке сексуальне насильство скоюють члени родини або інші особи, які мешкають у родині дитини або часто відвідують родину. Зазвичай ці люди користуються довірою дітей і нерідко виконують обов'язки піклувальників. Проведені спостереження окремими дослідниками доводять, що найбільш поширеним є насильство дорослого члена сім'ї або друга сім'ї над дитиною. У цілому на частку членів сім'ї (вітчимів, дядьків, братів, батьків та інших) припадає 35–40 % зґвалтувань. Ще 40–50 % випадків відбувається із вини вхожих у будинок друзів членів сім'ї. Тобто, в 85–90 % випадків злочинець добре відомий дитині, і тільки 10–15 % зґвалтувань здійснюється незнайомцями. Тому, діти часто бояться надавати свідчення. Уповноважений з прав дитини в Україні М. Кулеба наголошує, що кожна п'ята дитина в нашій державі потерпає від сексуального насильства [2].

Експерти заявляють, що наслідки сексуального насильства для дитини тяжкі завжди, вплив такого досвіду відчувається протягом усього подальшого життя.

На сторожі захисту прав і свобод дитини є система Міжнародних та національних правових механізмів.

Комітет ООН з прав дитини в заключних зауваженнях до доповіді «Про прийняття Україною заходів щодо закріплення визнаних у Конвенції ООН прав», рекомендує Державі-учасниці вжити всіх необхідних заходів для того, щоб прискорити процес реформування законодавства, особливо з метою введення ювенальної юстиції та ювенального кримінального процесу [3].

Статистика свідчить, що члени сім'ї, особи, які мають захищати дітей часто порушують їх права і тому, вважаємо, що має бути створено чіткий механізм захисту прав дитини органами ювенальної юстиції.

У теорії існує різноманіття поглядів щодо розуміння ювенальної юстиції. Найчастіше ювенальну юстицію розглядають у широкому та у вузькому розумінні. У вузькому – це спеціалізована гілка судової системи; у широкому – це сукупність правових механізмів, призначених для забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, що реалізуються системою державних і недержавних органів, установ і організацій [4].

Розглянемо широке розуміння системи ювенальної юстиції, яка має базуватися на основних принципах:

- забезпечення найкращих інтересів дитини;
- використання не лише правових знань у юридичному процесі;
- забезпечення комфорту і безпеки дитини;
- індивідуалізація юридичного процесу, в якому фігурує дитини (в тому числі й у кримінальному процесі).

Особливо актуальним в процесі досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які стали жертвами чи свідками таких злочинів є дотримання вище зазначених принципів. Із метою пом'якшення впливу на психіку дитини під час провадження кримінального провадження міжнародними актами, в основу яких покладено вище згадані принципи рекомендується введення до національного законодавства положень, які забезпечать:

- проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [5].

Аналізуючи норми національного кримінального процесуального законодавства, спостерігаємо позитивні риси в дотриманні прав дитини. Зокрема, в статті 354 Кримінального процесуального Кодексу зазначено особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого у всіх злочинах. А саме:

1. Допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

3. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

4. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

5. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею [6].

Положення Закону частково втілюють вимоги міжнародних актів.

Враховуючи особливості злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, їх впливу на психіку та подальше життя дітей, вважаємо за доцільне доповнити кримінальний процес в Україні спрощеним та більш гуманним механізмом опитувань, допитів дітей, які стали жертвами чи свідками таких злочинів.

Отже, з метою забезпечення прав дитини, яка стала жертвою чи свідком злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, вважаємо за доцільне вище зазначені основні принципи міжнародних норм та діяльності органів ювенальної юстиції втілити у кримінальному процесі України. Зокрема, пропонуємо доповнити статтю 354 Кримінального процесуального Кодексу України пунктом 6, виклавши його в такій редакції: «Допит дітей, які стали жертвами чи свідками злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості здійснювати із обов'язковим залученням психолога та використанням засобів відео фіксації. Отримані відео матеріали використовувати під час проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та судового розгляду, без участі дітей. В разі необхідності, дитина може бути допитаною додатково із участю психолога в зручному для неї приміщенні з використанням відеоконференції».

Саме така норма дасть можливість уникнути порушення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, використання психологічних, технічних та інших знань у кримінальному процесі, забезпечить комфорт і безпеку дитини, індивідуалізує процес допиту дитини, яка стала жертвою чи свідком злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. Перешкодить повторній віктимізації дитини-жертви злочину, відмови свідка від надання органам слідства і суду відомих йому відомостей тощо.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар ККУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meگو.info/матеріал/науково-практичний-коментар-кримінального-кодексу-україни-том-2-ковальський-вс-2009р>.

2. Виступ Уповноваженого з прав дитини М. Кулеби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaє-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html>.

3. Доповідь Комітету ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wcu-network.org.ua/ua/defence-rights/article/1950/>.

4. Гурєва Ю. Ювенальна юстиція. Перспективи введення в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/yuvenalna-yustytisiya-perespektivu-vvedennya-v-ukrajini>.

5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

6. Кримінальний процесуальний Кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Матюшкова Тетяна Петрівна,

доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Протягом минулого року зареєстровано понад 550 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. Кількість потерпілих неповнолітніх лише від звалтувань сягнула 148 осіб, що більш ніж вдвічі у порівнянні з 2018 роком [1]. Забезпечення належного відправлення правосуддя при розслідуванні зазначених злочинів вимагає ретельного аналізу наукової, методичної, нормативної літератури та, за необхідності, відповідних змін чинного законодавства. Це необхідне для ефективного й оперативного розслідування вказаних злочинів, мінімізації додаткової психологічної травми жертв, обумовленої процесом досудового розслідування та судового розгляду, належного відправлення правосуддя.

Неповнолітні жертви злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, неповнолітні очевидці таких злочинів, у тому числі з особливостями фізичного чи(і) ментального розвитку, є надзвичайно-вразливими особами, участь яких у кримінальному судочинстві потребує особливої уваги [2]. У словнику української мови «вразливий» розкривається як такий, що «легко й швидко піддається зовнішнім подразненням; сприйнятливий, чутливий, має підвищену здатність нервово збуджуватися, реагувати на образи» [3]. Безумовно, це все повною мірою відноситься до вказаних осіб, увагу на підвищений рівень вразливості яких у докримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях вже давно привертає увагу науковців [4]. Звернення до академічного тлумачного словника дозволяє визначити, що одним із значень слова «належний» є потрібний, необхідний, відповідний [5], який треба [6], а синонімами – підходящий, пристойний, гідний [7]. У зв'язку з чим постає питання, наскільки на сьогодні в Україні забезпечене гідне, потрібне, відповідне, тобто належне

відправлення правосуддя у справах проти статевої свободи та статевої недоторканості надзвичайно-вразливих осіб.

На наш погляд, про існування широкого кола проблемних питань у належному забезпеченні прав дитини в Україні, у тому числі, яка стала жертвою досліджуваних злочинів, свідчить систематична увага вітчизняних та міжнародних інституцій. Так, у серпні 2017 року Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Agriteam Canada підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо впровадження ініціативи зі співробітництва у сфері захисту дітей [8], результатом якого став проект «Розбудова потенціалу поліції для забезпечення прав та якнайкращих інтересів дитини» [9]. Наприкінці грудня 2018 схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [10], з 2019 року в Україні запроваджено проект «Дружня до дитини система правосуддя: гуманізація судових процесів та нетравматичні методи опитувань» [11], з початку 2020 року в складі Офісу Генерального прокурора створено відділ протидії насильству щодо дітей, що ввійшов в Управління захисту прав дітей та протидії насильству [12].

Водночас, слід відмітити і суттєвий вклад міжнародних організацій у забезпечення належного відправлення правосуддя, у тому числі, у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Зокрема, Консультативною місією Європейського союзу в Україні розроблені пропозиції щодо внесення до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) нової статті – забезпечення під час кримінального провадження захисту потерпілих від вторинної віктимізації, залякування та помсти, у тому числі від ризику завдання емоціональної, психологічної і фізичної шкоди. Аналіз вказаних пропозицій дозволяє визначити, що такий захист, на думка авторів, має відбуватись шляхом: 1) запровадження заходів безпеки потерпілого, його представника, законного представника, членів сім'ї та близьких родичів; 2) планування процесуальних дій таким чином, щоб виключити можливість контакту між потерпілим та членами його сім'ї та особою, яку потерпілий вважає особою, що вчинила кримінальне правопорушення, підозрюваним, обвинуваченим, засудженим; 3) здійснення процесуальних дій за участю потерпілого у «скоординованій та шанобливій формі» [13, с. 107–108].

На сьогодні заходи забезпечення захисту потерпілих від злочинів містяться у різних нормативно-правових актах, в тому числі, у різних статтях КПК України. Зокрема, до положень, що стосуються належного відправлення правосуддя та забезпечення безпеки надзвичайно-вразливих потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, можна віднести такі:

1. Здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини у разі розгляду справи про злочин проти статевої

свободи та статевої недоторканості особи (п. 2 ч. 2 ст. 27). 2. Право потерпілого, у тому числі, на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла (п. 5 ч. 1 ст. 56). 3. Особливий порядок ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та після призначення справи до судового розгляду – за винятком тих, що стосуються застосування заходів безпеки (ч. 1 ст. 221; ч. 3 ст. 317). 4. У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним (ч. 9 ст. 224). 7. Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, зокрема у разі існування небезпеки для життя і здоров'я зазначених учасників процесу, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ст. 225). 8. Проведення впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням (ч. 4 ст. 228). 9. Проведення допиту осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування та судового провадження у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення у випадках необхідності забезпечення їхньої безпеки. (п. 2 ч. 1 і ч. 10 ст. 232; п. 2 ч. 1 та ч. 8 ст. 336; ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353). 10. Допит свідка за відсутності певного допитаного свідка (ч. 5 ст. 352). 11. Допит особи, яка перебуває закордоном, за допомогою відеоконференції або телефонної конференції в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 567). 12. Відсторонення від посади службової особи, яка в силу службового становища може чинити тиск на особу, взяту під захист (ст. 154). 13. Запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177). 14. Додаткові обов'язки особи при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою (не відлучатися з певного населеного пункту, утримуватися від спілкування з конкретною особою, не відвідувати певні місця, носити електронний засіб контролю тощо (ч. ч. 5, 6 ст. 194) та інші.

Не зважаючи на вказані та інші положення, спрямовані на належне відправлення правосуддя, у тому числі, і відносно дітей, потерпілих від злочинів проти їх статевої свободи та статевої недоторканості, слід відзначити доцільність подальших змін та доповнень чинного законодавства у цій сфері. Так, подальшого аналізу потребують пропозиції, висловлені з метою захисту вразливих потерпілих під вторинної віктимізації [13, с. 109–171]:

1. Розширити коло учасників кримінального процесу за рахунок «вразливого потерпілого», «особи, яка надає психологічну підтримку потерпілому» і «колективного представника потерпілих». При цьому статусу вразливого потерпілого може набути особа, яка має фізичні,

психічні або психологічні чи сенсорні вади, які не дозволяють їй повною мірою брати участь у житті суспільства, потерпіла від певних видів злочинів (наприклад, торгівлі людьми, злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості, ін.), а також за певних умов вчинення злочинів (відносно близької особи, із застосуванням насильства тощо). На наш погляд, введення у кримінальний процес «особи, яка надає психологічну підтримку потерпілому» потребує додаткової аргументації з огляду на необхідність: чіткого відмежування функцій такої особи від психолога; зваженого підходу до кількості осіб, що можуть приймати участь у допиті потерпілої дитини; визначення повноважень такої особи тощо.

2. Передбачити виключність випадків повторного допиту малолітньої або неповнолітньої особи щодо обставин, спогади про які через вік можуть негативно вплинути на її психічний та моральний розвиток. В цілому слід погодитись із необхідністю закріплення такого положення у діючому КПК України.

3. Внести додаткову підставу проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування» (за участю вразливого потерпілого, який не бажає мати безпосереднього візуального контакту з підозрюваним), а також проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції або з використанням інших технічних засобів під час судового провадження – за необхідності запобігання вторинній віктимізації потерпілого.

4. Закріпити можливість під час судового розгляду справи зачитати або відтворити матеріали аудіо-, відеозапису допиту малолітньої або неповнолітньої особи щодо обставин, спогади про які через вік можуть негативно вплинути на її психічний та моральний розвиток, отримані в результаті допиту під час досудового розслідування. На наш погляд, на сьогоднішній день необхідність неповнолітніх потерпілих свідчити в суді може бути забезпечена за рахунок проведення їх допиту в порядку ст. 225 КПК України.

Резюмуючи викладене, слід відзначити, що на сьогодні можна виокремити кілька напрямів забезпечення належного відправлення правосуддя у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості надзвичайно-вразливих осіб: 1) зміни та доповнення у КПК України щодо особливостей проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих та свідків вказаних злочинів; (зокрема, в частині таких нетравматичних методів допиту надзвичайно-вразливих осіб, як методика «Зелена кімната», «Допит, дружній до дитини», «Процесуальне інтерв'ю»; виключних випадків їх повторного допиту, можливості вважати допустимим доказом оголошення або відтворення аудіо-, відеозапису показань неповнолітніх потерпілих в суді та ін.); 2) вдосконалення криміналістичних рекомендацій з питань тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій й методики розслідування окремих видів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) широке впровадження у слідчу і судову практику вказаних спеціальних практик і механізмів.

Список використаних джерел

1. Торік майже півтори сотні неповнолітніх в Україні стали жертвами згвалтування – офіс Генеральної Прокуратури України [Електронний ресурс] // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nasyllia-dity-zgvaltuvannia-prokuratura/30408729.html>.
2. Матюшкова Т.П. Особливості тактики допиту неповнолітніх у надзвичайно-вразливому стані // Проблеми забезпечення прав і свобод людини : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 13 груд. 2019 р., Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 192–194.
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 758. [Електронний ресурс] // URL: <http://sum.in.ua/s/vrazlyvyj>.
4. Матюшкова Т.П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 255 с.
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). [Електронний ресурс] // URL: <http://sum.in.ua/s/nalezhny>.
6. Словник синонімів Караванського. [Електронний ресурс] // URL: <http://slovopedia.org.ua/41/53405/268336.html>.
7. Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс] // URL : <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9>.
8. Проектний офіс МВС. Річний звіт. Електронний ресурс] // URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/11383_proektniy_ofis_mvsv_richniy_zvit_foto_prezentac_iya.htm.
9. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посібник у 2х частинах. Київ. 2019.
10. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. [Електронний ресурс] // URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prgiyi-reformuvannya-sistemi-yusticiyi-shchodo-ditej-na-period-do-2023-roku>.
11. Фундація DEJURE запускає новий проєкт напрямку «Правосуддя, дружнє до дитини» // URL: <https://dejure.foundation/news/fundacia-dejure-zapuskae-novyi-proekt-napriamku-pravosuddia-dlia-ditey>.
12. Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора: Наказ Генеральної прокуратури України від 21.12.2019 р. № 99-шц [Електронний ресурс] // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19>.
13. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу: електронний ресурс. URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>.

Мельник Оксана Вікторівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

БЕЗПОСЕРЕДНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗАНЬ, РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ: ЗАЛУЧЕННЯ ДИТИНИ ДО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

В умовах стрімкого протистояння проявам злочинності особливої уваги потребують питання захищеності дітей під час кримінального провадження незалежно від їх процесуального статусу. В свою чергу, прерогатива суду – чинити правосуддя визначається через реалізацію основних засад кримінального процесу, які є базовою необхідністю та мають бути чітко виконані. Зокрема, новела Кримінального процесуального кодексу України – засада безпосередності дослідження показань, речей і документів має свої умови реалізації.

Термін «безпосередність» відповідно до тлумачного словника В. Бусела означає: «який не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва кого-небудь, прямий ... який прямо впливає з чого-небудь або зумовлює щось» [1, с. 278].

В КПК засада безпосередності дослідження показань, речей і документів закріплена як вимога ст. 23 дослідити докази безпосередньо суду. Крім того, зазначено, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК.

Водночас в КПК допускається те, що суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, але лише у випадках, передбачених КПК.

В ст. 225 КПК регламентовано, що «у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб» [2].

А чи використовуються такі можливості закону під час реалізації правосуддя, дружнього до дитини в кримінальному процесі? Спробуємо розібратися.

Відповідно до Конвенції про права дитини «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [3].

Відповідно до КПК України «неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», а «малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [2].

Таким чином, категорії «дитина», «неповнолітній» та «малолітній» певною мірою перетинаються та є синонімічними [4] в широкому сенсі.

Незважаючи на процесуальний статус дитини в кримінальному провадженні: чи вона є свідком, чи потерпілим, чи підозрюваним/обвинуваченим, – для уникнення повторної/подальшої травматизації/віктимізації бажаним під час кримінального провадження є *її допит лише один раз*. Тоді і виникає запитання відносно того, чи є можливість це зробити відповідно до чинного КПК: як допитати дитину лише один раз, якщо під час досудового розслідування її вже допитали? Показання цієї дитини можуть бути визнані доказовими виключно якщо суд (відповідно до безпосередності дослідження показань, речей і документів) безпосередньо, тобто особисто проаналізує показання (почує самостійно усно під час судового засідання), а виключення, що міститься в положенні ст. 225 КПК чітко не регламентують такої можливості щодо неповнолітніх.

Таким чином, виникає просте рішення – про необхідність долучити відео, аудіо-матеріали допиту дитини (що було проведено під час досудового розслідування) в судовому засіданні *без залучення* самої дитини. Вочевидь, така позиція може бути виправданою, оскільки має інтегральний характер, – нерозривно зв'язаний, єдиний, суцільний, в першу чергу, із психологією. Такі зміни до кримінального процесуального законодавства в частині допиту дитини сприяли б гармонізації законодавства, оскільки, як відомо, будь-яке виключення лише підтверджує правило.

Крім цього, варто згадати класичну думку: «не держись устава, яко слепой стены; в нем бо порядки писаны, а времен и случаев нет». Метою будь-яких змін законодавства щодо дитини має бути така система координат та цінностей, яка б не заважала, а була «легкою» для сприйняття та використання на практиці. Лише в такому випадку і за таких умов буде здійснено захист і дружність до дитини, зокрема, в частині правосуддя. Тож закон має містити в достатній мірі й оціночні категорії, завдяки яким в конкретних ситуаціях у випадках з дітьми можливо було б ними скористатися і це не було протиріччям до закону, але в той же час мало на меті захист дитини. І варто завжди порівнювати інтереси дитини з інтересами провадження, тоді і відповіді стають очевидними, і одразу розуміння приходить про «необхідність» другого опитування/допиту.

Основним же правилом будь-якої особи, що веде провадження (чи то слідчий – під час досудового розслідування, чи то суддя – у судовій залі) залишається постійне нагадування собі класичного правила про те, що поведінка дитини є лише способом висловити свій біль. Саме тому поведінка в кримінальному провадженні з дитиною повинно мати на меті ще й емпатичне ставлення, що дозволить ефективніше для дитини здійснити свою діяльність.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / за ред. А. В. Столітнього. Харків: Право, 2019. 952с.
3. Конвенція Ради Європи про права дитини: підпис. 16 вересня 2010 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Попович М.В. Дитиноцентризм в кримінальному провадженні / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства». Маріуполь, 2020. С. 83–85.

Микитчик Андрій Васильович,

доцент кафедри криминології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

На сьогодні в Україні предметом особливої уваги громадськості та правоохоронних органів стала тема захисту прав дітей і підлітків, яка пов'язана зі збільшенням кількості злочинів проти неповнолітніх. Порушення, що виникають внаслідок сексуального насильства, охоплюють всі рівні життя дитини: пізнавальну сферу, фізіологічні процеси, соматичне здоров'я. У дитини, яка зазнала насильства, спостерігаються стійкі зміни особистості, які перешкоджають повноцінному розвитку і соціалізації в суспільстві.

Відповідно до статистичної інформації протягом 2019 року було зареєстровано злочинів проти статевої свободи та недоторканості, зокрема за ст. 152 КК України – 355 злочинів з них щодо неповнолітніх – 56 (15,8 %), малолітніх 92 (25,9 %), за ст. 155 КК України – 64 злочини, за ст. 156–250 [1].

Особлива вразливість неповнолітніх у випадках насильства пояснюється їх фізичною, психічною і соціальною незрілістю, а також залежним, підлеглим становищем до відношення до дорослих, будь то батьки, опікуни, вихователі чи педагоги. Психологічні травми дитинства справляють суттєвий вплив на все подальше життя людини, формування його характеру, майбутнє сексуальне життя, психічне і фізичне здоров'я, на адаптацію в суспільстві в цілому.

Основи статевого виховання необхідно закладати в сім'ї, тобто в тому місці, де дитина проводить більшу частину свого життя, отримує основи сімейного виховання. При цьому в 70 % випадків посягання на статеву недоторканність і статеву свободу неповнолітнього відбуваються саме всередині сім'ї.

До найважливіших профілактичних заходів щодо запобігання статевих злочинів щодо неповнолітніх відноситься зміцнення інституту сім'ї. Нерідко батьки не виконують покладені на них функції щодо виховання неповнолітніх і контролю за їх поведінкою, прирікаючи тим самим останніх на безпритульність, що є однією з передумов вчинення розглянутої групи посягань. Тому важливого значення набуває боротьба з безпритульністю. Крім того, останнім часом однією з причин вчинення даної групи посягань є неналежний нагляд за дітьми з боку батьків.

Більшість статевих злочинів було вчинено в результаті того, що батьки залишали дітей без нагляду грати на вулиці, не проводжали до школи і дитячі сади, чим користувалися злочинці, ведучи дітей під різними приводами в відокремлені місця, де і вчиняли злочини. Тому для запобігання подібних посягань на статеву недоторканність неповнолітніх необхідно поліпшити профілактичну роботу в освітніх установах, постійно роз'яснюючи підліткам правила поведінки на вулиці і в інших місцях.

У зв'язку з наявною проблемою і виникаючими питаннями хто найчастіше вчиняє злочини стосовно неповнолітніх доцільно більш детально розглянути кримінологічну характеристику осіб які схильні до вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Отже, за результатами проведених наукових досліджень та вивчення матеріалів кримінальних проваджень можливо виокремити наступні категорії осіб які схильні до вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а саме:

- особи, які проживають окремо чи у віддаленій місцевості або мають можливість усамітнюватися в окремому приміщенні (дача, будинок в селі, будівлі релігійних громад та інше.), які періодично відвідують неповнолітні;

- особи, які проводять заняття з дітьми без документів, що дозволяють їх проведення (малювання, спортивні заняття, музика, розвиваючі заняття);

- особи, схильні до вживання спиртних напоїв, наркотиків, переглядів заборонених відеофільмів та порнографічних сайтів;

- особи, що проповідують різні форми релігії і сект;

- особи, які безцільно відвідують територію дитячих освітніх і дошкільних установ, в яких не проходять навчання або виховання їх діти;

- антисоціальні особи, що мають на вихованні неповнолітніх дітей;

- прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу тощо, в яких крім прийомних, є повнолітні біологічні діти, які не вступили в законний шлюб;

- особи, які безоплатно неодноразово передають стороннім дітям будь-які предмети (телефони, іграшки, солодощі тощо), а також постійно надають їм знаки уваги;

– особи, які відкрито, пропонують неповнолітнім вступити в статевий зв'язок, взяти участь у відвертій відео- фотозйомці, або показати стороннім інтимні частини тіла;

– самотні працівники дошкільних установ і закладів освіти, медичних установ, які проводять багато часу з дітьми наодинці (проведення додаткових занять, гуртків, секцій).

У своїй більшості злочинці, які вчиняють злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, перебуваючи у дитячому віці, на собі зазнали жорстокого ставлення з боку батьків, законних представників або сторонніх дорослих, або стали жертвами статевих злочинів. В результаті, ставши дорослими, вони продовжують на підсвідомому рівні відчувати загрозу з боку дорослих і починають шукати відносини з неповнолітніми, тобто з особами, які перебувають у віці до застосування до них насильства. Злочинці після затримання, як правило, або закриваються і ні про що не повідомляють, або повідомляють, що на вчинення злочину їх підштовхнули сімейні обставини (сексуальне життя було одноманітним і не приносило задоволення), а в деяких випадках, звинувачують постраждалих дітей, що нібито останні змусили вступити з ними в статеві зносини. Чому реалізувати свою сексуальну незадоволеність вони спробували з неповнолітніми, пояснити не можуть. Всіляко намагаються уникнути покарання.

Ще один з різновидів даних злочинів є розміщення головним чином на особистих електронних сторінках соціальних мереж відеоролики, відеофільми і фотографії порнографічного змісту для загального перегляду, громадяни в більшості випадків не здогадуються про протиправність своїх дій, або вважають, що залишаться поза досяжності для правоохоронних органів, разом з тим дані дії тягнуть за собою кримінальну відповідальність Суспільна небезпека даного злочину проявляється в заподіянні істотної шкоди суспільній моралі і засад, які регулюють сприйняття статевих відносин між людьми. Статеві стосунки належать до сфери інтимного життя людини, демонстрація якої суспільною мораллю визнається недопустимою або обмежується рамками мистецтва, освіти чи медицини. Грубе, вульгарне, демонстративне зображення статевого акту і геніталій має істотний негативний вплив на культуру статевих відносин, особливої шкоди завдає формуванню статевої чуттєвості неповнолітніх, стимулює передчасне і перекручене формування статевої пристрасті, стирає межі дозволеного і неприпустимого в статевих відносинах. Непрямим чином поширення порнографії впливає на кількісні та якісні показники злочинності в сфері статевої свободи та статевої недоторканості.

Порнографія може використовуватися для розбещення неповнолітніх і малолітніх, для задоволення сексуальних інстинктів людини. Важливу роль в поширенні подібних злочинів зіграв Інтернет. Соціальні мережі стали великим полем для діяльності педофілів. Статистика свідчить, що кожна четверта дитина у віці від 10 до 17 років, що користується Інтернетом, з його допомогою отримувала

пропозиції сексуального характеру від дорослих користувачів. Кожній третій дитині, хто вступив через соціальні мережі або месенджери в листування з дорослими користувачами, були показані фотографії або відео порнографічного характеру. «Мережеві педофіли» створюють спеціалізовані сайти, де спілкуються між собою, розповідають один одному про чергові «перемоги». Іноді спокушання дитини починається прямо в Інтернеті і закінчується зустрічами в реальному житті, але найчастіше просто отримується необхідна кількість інформації про дитину, і коли між співрозмовниками виникає певна ступінь довіри, призначається зустріч. У такому випадку зазвичай вона закінчується насильством над дитиною і носить одноразовий характер.

Також необхідно звертати увагу на неповнолітніх які різко змінили свою поведінку, а саме: ведуть дорослі розмови про інтимне життя; - купують речі і предмети, які раніше їм не могли дозволити батьки, законні представники (мобільні телефони, планшети та інше.); збільшується кількість спілкувань за коштами мобільного зв'язку та Інтернету, з особами, які не є їх однолітками; з'являються гроші, в тому числі і на засобах мобільного зв'язку від сторонніх осіб, походження яких діти не можуть пояснити або явно брешуть; відмовляються продовжувати ходити на додаткові приватні заняття, різко змінюють своє ставлення з позитивного на негативний, щодо особи яка проводила заняття, при цьому не можуть пояснити причину своєї поведінки; відмовляються, або намагаються уникнути проходження планового медичного обстеження; намагаються більше часу проводити на вулиці, в колі друзів, в спілкуванні з дорослими стають замкнутими; боячись дорослих, про те, що відбувається насильство розповідають «по секрету» своїм близьким друзям, скаржаться на болі статевих і внутрішніх органів.

Практика свідчить, що у вирішенні завдань щодо запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, необхідний комплексний підхід як всіх правоохоронних органів так і інших зацікавлених відомств: охорони здоров'я, освіти, праці, зайнятості та соціального захисту населення, місцевих органів влади та інших. Більш того, громадськість не повинна залишатися осторонь від настільки глобальної проблеми. Належна організація спільної роботи дозволить своєчасно виявляти такі факти і всіляко впливати на осіб які схильні до вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2019 рік Режим доступу: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2019.html?dir_id=113898.

Миронюк Тетяна Василівна,

доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ ПІД ЧАС ДОПИТУ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Сексуальне насильство над дітьми – є прихована проблема, при якій точну кількість потерпілих установити надзвичайно складно. Часто засоби масової інформації, висвітлюючи історії про дітей, які зазнали насильства, були викрадені чи навіть убиті, описують злочинців як незнайомців. Однак важливо знати, що це нетипові приклади. У восьми випадках із десяти сексуальне насильство над дітьми скоюють добре знайомі дитині люди (за даними NSPCC). Це можуть бути члени сім'ї, друзі, сусіди. Деякі з них обіймають посади, що передбачають постійний контакт з дітьми, інші мають авторитет і користуються довірою й повагою серед дорослих. У випадку, коли агресор – близький родич, дитина може не розповідати про насильство, допоки не стане дорослою [1].

За даними різних джерел, сексуальне насильство щодо дітей в Україні набуло тривожних масштабів. Результати опитувань дітей свідчать, що кожна п'ята дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80 % таких випадків злочинці були знайомими для дітей людьми, у 90 % випадків про насильство відносно дітей у відповідні органи ніхто не повідомляв [2].

Сексуальне насильство щодо дитини – це взаємодія між дитиною та старшою за неї або дорослою людиною, де дитина використовується як об'єкт задоволення сексуальних потреб старшої за неї особи. Сексуальне насильство над дитиною є латентним явищем. Діти та батьки дітей, які пережили сексуальне насильство, зазвичай не розповідають про те, що сталося, і не повідомляють про злочин у відповідні служби. На тему сексуального насильства важко говорити навіть фахівцям, які працюють з дітьми. Розповідь дитини про сексуальне насильство, яке над нею вчиняли, – тяжке випробування для тих, кому доводиться це вислуховувати. Не меншим, а набагато складнішим випробуванням це є і для самої дитини. Розповідати про те, що сталося, дитині складно через цілу низку тих відчуттів, які її при цьому охоплюють: перш за все, це відчуття страху, адже дитина вірить усьому, що обіцяє зробити насильник (вижене з дому, скривдить когось із рідних чи друзів, уб'є улюблену собаку тощо); низька самооцінка (дитина часто вважає, що якщо це відбувається з нею, а з іншими дітьми – ні, це означає, що вона на це заслуговує); почуття провини (діти часто відчувають провину за те, наприклад, що

недостатньо захищалися чи їх поведінка якимось чином провокувала насильника); відчай (дитина може думати, що ніхто їй не повірить і не зможе допомогти, буде тільки гірше); сором (дитина може боятись того, що близькі люди розсердяться чи відвернуться від них, коли дізнаються); заперечення (дитина може виправдовувати насильника тим, що він чи вона насправді не скривдили її сильно); любов (як відомо, значний відсоток випадків сексуального насильства над дітьми вчиняють їх рідні та близькі, до яких діти відчувають любов та прив'язаність) [3]. Маленькі діти дивляться на дорослих як на всемогутніх та всезнаючих людей. Тому вони можуть вважати, що дорослі знають про сексуальне насильство, яке над ними вчиняє насильник, отже так і має бути.

На думку Н.К. Асанової, будь-яка форма жорстокого поводження з дитиною – це перш за все психологічна травма, яка зачіпає всі сфери життя дитини – фізіологічну, інтелектуальну, особистісну, міжособистісних стосунків та соціальної компетентності [4].

Наслідком цих порушень є формування в сім'ї, де сталося насильство над дитиною, специфічних життєвих сценаріїв, які можуть мати глибокі наслідки для майбутнього дитини. У багатьох дітей, котрі зазнали насильства, можуть розвиватися неврози, алергічні захворювання, а також захворювання шлунково-кишкового тракту. Але найважчим наслідком насильства, пережитого в дитячому віці, є формування травмованої особистості, яка характеризується цілим комплексом психологічних особливостей. Їх нескладно розпізнати: низька самооцінка, неспроможність добиватися успіху і будувати продуктивні стосунки. В одних жертв наслідки насильства можуть проявлятися в агресії, жорстокості, схильності до саморуйнування, в інших – у безсиллі, невпевненості в собі, своїх силах, страхах [4].

За даними науковців та медичних працівників, сексуальне насильство призводить до:

- травматичних стресових реакцій (безсоння, страх, поганий апетит, хвилювання, тик, розлад шлунку, поява енурезу/енкопрезу, нічні жахи);

- нервово-психічних (гіперсексуальність, депресія та суїцидальна поведінка, порушення статевої ідентифікації, розвиток шизофренії);

- психосоматичних хвороб (хронічні болі в низу живота, дерматити, головні болі та інше);

- ушкодження генітальної/анальної ділянок; інфікування ВІЛ/СНІД та іншими ХПСШ, інфекціями сечовивідних шляхів;

- вагітності/аборту;

- вживання наркотиків, алкоголю, клею або інших хімічних речовин;

- психологічних порушень (страх, низька самооцінка, безнадія, агресія, імпульсивність у поведінці, жорстокість, крадійство);
- тяги до флірту, поведінки, що провокує секс;
- поганого навчання (втрата інтересу до навчання, занять у секціях, погана концентрація, погана пам'ять, недисциплінованість);
- змішуванні понять любові та сексу;
- появи підозри та недовіри до дорослих тощо. Крім короточасних наслідків можливі й довготривалі, серед яких:
  - порушення фізичних та емоційних кордонів протягом життя;
  - порушення тілесної експресії, стилю рухів;
  - сексуалізація поведінки;
  - поведінкові розлади: підвищена цікавість до питань сексу, показ геніталій, агресивна сексуальна поведінка, асоціації «любов – біль» і т. ін.;
- домінування таких психологічних станів, як ненависть, страх, залежність, депресія [5].

Як показує практика фахівців, що працюють з дітьми, які постраждали від сексуального насильства, ці діти є групою ризику щодо втягнення в злочинну діяльність, у проституцію, виготовлення дитячої порнографії, а також нерідко мають прояви девіантної поведінки. Також частим наслідком сексуального насильства є потрапляння дитини в залежність від алкоголю чи наркотиків. Психотерапевт Н. В. Тарабрин зазначає, що дуже важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, враховуючи її вікові особливості [3].

У різні періоди життя реакція на подібну психологічну травму може проявлятися по-різному. Найбільш загальними симптомами, залежно від віку дитини, є:

- для дітей до 3 років – страхи, сплутаність почуттів, порушення сну, втрата апетиту, в поведінці відзначаються агресія, страх перед чужими людьми, потяг до сексуальних ігор;
- для дошкільнят – тривога, боязкість, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, огиди, почуття безпорадності, зіпсованості; в поведінці відзначаються регресія, відстороненість, агресія, сексуальні ігри, мастурбація;
- для дітей молодшого шкільного віку – амбівалентні почуття стосовно дорослих, труднощі у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, огиди, зіпсованості, недовіри до всього; в поведінці відзначаються відстороненість від людей, порушення сну, апетиту, агресивна поведінка, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана балакучість, сексуальні дії з іншими дітьми;
- для дітей 9–13 років – те ж, що й для молодшого шкільного віку, а також депресія, почуття втрати відчуттів; у поведінці

відзначаються ізоляція, намагання маніпулювати іншими дітьми з метою отримання сексуального задоволення, суперечлива поведінка;

– для підлітків 13–18 років – відраз, сором, провина, недовіра, амбівалентні почуття по відношенню до дорослих, сексуальні порушення, несформованість соціальних ролей і своєї ролі в родині, почуття власної непотрібності; в поведінці відзначаються спроби суїциду, втечі з дому, агресивна поведінка, уникнення тілесної та емоційної інтимності, непослідовність і суперечливість поведінки [6].

Всі ці особливості важливо знати і враховувати під час проведення допиту дитини, яка постраждала від сексуального насильства.

Список використаних джерел

1. Навчіть дитину захищатися // Методичний посібник – Електронний ресурс – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/bezpeka/manual-indergarten.pdf>.

2. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. – Електронний ресурс – Режим доступу: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf.

3. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса – СПб: Питер, 2001. – 272 с: ил. – (Серия «Практикум по психологии»).

4. Воспитательная программа по предупреждению насилия над детьми. Руководство для родителей и воспитателей / под ред. Н.К. Асановой, М., 1997.

5. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / за ред. Петрашук О.П. та Цушка І.І. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 248 с.

6. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації. Самовчитель для спеціалістів / Стефані Ділані, Колін Котеріл. – К. : 2004. – 64 с.

Мікіш Артем Сергійович,

заступник начальника СУ ГУНП
в Івано-Франківській області

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО СПРОЩЕНОГО ПОРЯДКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сьогодні в Україні відбувається бурхлива динаміка проведення реформ правоохоронних органів та адаптації національного законодавства до вимог міжнародного права.

Реформування кримінального законодавства, розробка нової доктрини кримінального законодавства, яке б максимально відповідало стандартам демократичної, соціальної та правової держави, є основним завданням української кримінально-правової науки.

Проблемам реформування законодавства про кримінальну відповідальність щодо введення до Кримінального кодексу України (далі – КК України) інституту кримінального проступку або створення окремого закону про кримінальні проступки, та невідповідності норм і положень КК України та інших законодавчих актів, які передбачають інші види юридичної відповідальності принципам існування демократичного суспільства, присвячували свої роботи Банчук О.А., Голосніченко І.П., Гуторова Н.О., Коліушко І.Б., Колпаков В.К., Куц В.М., Хавронюк М.І., Фріс П.Л., а також інші вчені. Проте слід зазначити, що єдності поглядів науковців на цю проблему нажаль не існує, є такі, які вважають, що чинна модель законодавства України про кримінальну відповідальність є вдалою і змін взагалі не потребує.

Одним із останніх нормативно-правових актів, підписаних Президентом України, став Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким з 01 липня 2020 року запроваджується досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання [1]. Кримінальним проступком є передбачене Кримінальним кодексом України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [2]. Законодавці мають на увазі злочини з невисоким рівнем суспільної небезпеки: некваліфіковані крадіжки, шахрайство, незаконні дії з наркотичними засобами без мети збуту, хуліганство тощо. Крім того, управління транспортом у стані сп'яніння за новим законом є теж кримінальним проступком. Про запровадження диференційованої процедури розслідування кримінальних правопорушень залежно від їх тяжкості йшлося давно.

Правопорушення, які згідно указанного Закону підпадають під ознаки кримінальних проступків складають близько половини всіх злочинів. Тож таке нововведення може значно розвантажити слідчих. Так, з 01 липня 2020 року проступки будуть розслідувати дізнавачі, службові особи «підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків». Розслідування відбуватиметься за спрощеною процедурою і триватиме не більше, ніж 72 години з моменту повідомлення особі про підозру. В окремих випадках цей термін може бути продовжено до місяця.

Арештувати підозрюваного за вчинення кримінального проступку зможуть лише у виключних випадках: на одну добу, якщо особа нетвереза і становить небезпеку для оточуючих, і на 72 години у випадку, коли підозрюваний чинить опір правоохоронцям чи намагається втекти. Суд матиме розглядати такі справи протягом 5 днів від моменту отримання від прокурора обвинувального акту. Після відбуття покарання правопорушник вважатиметься таким, що не має судимості. В Естонії, Латвії, Туреччині, Німеччині та Швейцарії вже діє подібний поділ правопорушень.

Спрошене провадження практикують у кримінальному процесі багатьох інших країн. Зокрема, у Великій Британії таким чином розслідується 98% від усіх кримінальних правопорушень, а в США – переважно їх більшість. Інститут поліцейського розслідування закріплено в КПК Франції (гл. 4, ст. 537) та ФРН (параграф 417–420) [3].

Для прикладу, у 2018 році ГУНП в Івано-Франківській області зареєстровано 13 тис. 759 кримінальних правопорушень, до цієї цифри також доречно б було додати 4 тис. 208 адмінпротоколів за ст. 130 КУпАП, так як з 01.01.2020 дане правопорушення буде кримінальним проступком, передбаченим ст. 286-1 КК України, тобто можна вважати, що було зареєстровано всього 17 тис. 969 правопорушень. Із них, більше 11 тисяч правопорушень (із врахуванням ст. 130 КУпАП), згідно змін до КК України, становлять кримінальні проступки, тобто більше 60 %. Здійснення досудового розслідування кримінальних проступків покладається на органи дізнання. Отже, створені підрозділи дізнання кардинально відрізнятимуться від тих, які здійснювали свої повноваження відповідно до вимог Кримінально-процесуального кодексу в редакції 1960 року, не тільки штатною чисельністю, а й своїми повноваженнями.

Разом з тим, під час застосування і реалізації положень указанного Закону може виникнути ряд теоретичних та практичних проблем. Розглянемо деякі з них.

1. Змінами до Кримінального кодексу України впроваджуються такі юридичні категорії, як «кримінальні правопорушення», «кримінальний проступок». Однак у тексті Конституції України (частина третя статті 29; частина третя статті 30; стаття 31; частина третя статті 34; частина друга статті 39; частини перша, друга статті 60; частини перша, друга статті 62; частина третя статті 76; пункт 22 частини першої статті 92, частини перша та шоста статті 111, пункт 5 частини другої статті 126) вжито термін «злочин». Згідно з частиною третьою статті 29 Конституції України у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою [4]. В даному випадку йдеться про очевидні злочини, де підозрювана особа

відома. З огляду на зазначений припис Конституції України такий тимчасовий запобіжний захід не може бути застосований у разі вчинення особою кримінального проступку. Це саме стосується і інших положень Конституції України, де йдеться про злочин. Відтак, незважаючи на «аксіоматичне» положення про те, що кримінальний закон має ґрунтуватися на Конституції України, його положення не узгоджуватимуться з низкою конституційних норм.

2. Крім того, звертаємо увагу, що 02.06.2016 під час прийняття Закону України №1401-VIII щодо внесення змін до Конституції України була змінена редакція пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України. В результаті прийнятих змін поняття «органи дізнання і слідства» було замінено поняттям «органи досудового розслідування». Отже, положення закону щодо розслідування кримінальних проступків органами дізнання, так само як і поняття «кримінальні проступки» не впливають із Конституції України.

3. Частина друга статті 217 «Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування» КПК України доповнюється положеннями, відповідно до яких не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину, «крім випадків, коли це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду», при цьому слова «коли це може негативно вплинути» також носять оціночний характер;

4. Викладено у новій редакції статтю 38 КПК України, яка визначає органи досудового розслідування. Серед іншого цією статтею передбачено, що досудове слідство здійснюють слідчі одноособово або слідчою групою. Однак, аналогічних положень про дізнавача в цій статті не передбачено. Зокрема, не визначено, чи він одноособово веде дізнання чи в групі, адже у частині третій статті зазначено, що дізнання здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів. Не передбачені такі положення і в статті 40-1, яка присвячена повноваженням дізнавача.

5. Відповідно до пункту 2 частини другої статті 40-1 КПК України дізнавач уповноважений проводити негласні слідчі (розшукові) дії. Варто зауважити, що це положення не узгоджено із частиною другою статті 246 КПК України, яка передбачає, що негласні слідчі (розшукові) дії (окрім установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, передбаченого статтею 268 КПК України) проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, а відтак не можуть бути застосовані при досудовому розслідуванні кримінальних проступків.

6. Відповідно до частини третьої статті 40-1 КПК України дізнавач зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора,

які надаються у письмовій формі. Водночас, змін до статті 36 КПК України, що визначає процесуальний статус прокурора в кримінальному провадженні в частині визначення повноваження прокурора, надавати письмові вказівки дізнавачу про проведення процесуальних дій Законом не передбачено. Крім того, статтями 39 та 39-1, такі повноваження не передбачені і для керівників органу досудового розслідування та органу дізнання, а це свідчить про відсутність системного унормування, про неповноту правового регулювання суспільних відносин.

7. Частиною шостою статті 298-2 передбачено, що уповноважена особа, що здійснила затримання, здійснює особистий обшук затриманої особи з дотримання правил, передбачених частиною сьомою статті 223 КПК України. Проте чинний КПК України, на відміну від КПК України 1960 року (стаття 184), не містить окремої норми, яка б регламентувала порядок проведення особистого обшуку. Відсутній він і у статтях 208, 234, та інших статтях КПК України. У статті 223 КПК України з приводу обшуку особи записано лише, що він здійснюється в присутності двох понять.

8. Пунктом 1 частини третьої статті 219 КПК України серед іншого передбачено, що у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 КПК України досудове розслідування повинно бути закінчене протягом сімдесяти двох годин з дня повідомлення особі про підозру. Водночас вказаною нормою не вбачається з якого саме моменту повинен рахуватися строк досудового розслідування: з моменту повідомлення особі про підозру чи з початку доби, протягом якої особі повідомлено про підозру, що свідчить про наявність юридичної невизначеності. Також слід зазначити, що частина четверта статті 298-2 КПК України (у редакції проекту) не містить порядку затримання особи, а лише передбачає строки, на які особу може бути затримано.

9. Кримінальне провадження повинно завершитися протягом 72 годин з моменту повідомлення про підозру або 20 діб, якщо особа не визнає вину. Враховуючи практичний досвід, з впевненістю можна зазначити, що це може викликати проблему з дотриманням строків дізнання. Більше того, це може спровокувати окремих працівників правоохоронних органів до отримання зізнання «за будь-яку ціну».

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо наступні шляхи вирішення проблемних питань щодо застосування указанного Закону:

– стосовно пунктів 1-9 запропонувати законотворцям ще раз переглянути окремі положення указанного Закону з врахуванням поглядів законодавців, теоретиків та практиків, а також попереднього досвіду нашої держави та зарубіжного досвіду.

– ураховуючи зміни до ст. 214 КПК України [5] (частину третю викладено в новій редакції, зокрема доповнено пунктом 2 «проведено медичне освідчення» та пунктом 3 «отримано висновок спеціаліста»), розробити спільні накази з організації взаємодії із закладами охорони здоров'я та іншими установами;

– внести зміни до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» щодо складу поліції – доповнити пунктом 7 «органи дізнання»;

– внести зміни до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139 «Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань», зокрема після слів «слідчий», «слідчі» доповнити «дізнавач», «дізнавачі», після слів «керівник (керівники) органів досудового розслідування» доповнити «керівник (керівники) органу дізнання».

Отже, значні зусилля, зроблені в останні роки для реалізації амбіцій, викладених у Кримінальному процесуальному кодексі щодо запровадження в систему кримінальної юстиції концепції кримінального проступку та відповідної спрощеної процедури, заслуговують на похвалу. Реалізація цієї амбіції має вирішальне значення для внеску, який вона зробить для гуманізації кримінальної системи шляхом вилучення позбавлення волі як можливого покарання за певні правопорушення та забезпечення того, щоб розгляд відповідних справ був ефективнішим за допомогою менш строгих вимог, ніж ті, які застосовуються до більш серйозних правопорушень, але все ж у спосіб, сумісний з правами, передбаченими Європейською конвенцією [6].

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».
2. Кримінальний кодекс України.
3. Черней В.В. Перспективи подальшого реформування органів досудового розслідування// Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 3. – С. 5-18.
4. Конституція України.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України.
6. Висновок Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту Закону № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Мілорадова Наталя Едуардівна,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент;

Федоренко Олена Іванівна,

завідувачка кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор педагогічних наук, професор

ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ

Допит дитини проводиться згідно чинного законодавства ст. 226–227 КПК України. Сучасна практика кримінальних проваджень потребує науково обгрунтованих рекомендацій щодо врахування психологічних особливостей отримання і оцінки свідчень неповнолітніх.

Розглядаючи психологічну складову проведення допиту (опитування) дитини необхідно звернути увагу на декілька основних моментів.

По-перше, врахування при проведенні допиту суттєвих відмінностей між комунікацією з дітьми та комунікацією з дорослою людиною. Ці відмінності стосуються: психологічних, фізіологічних та вікових особливостях розвитку дитини, типових поведінкових проявів, характерних для її віку; особливостях вибору часу взаємодії з дитиною; тривалості взаємодії з дитиною; організації простору взаємодії; вибору тематики взаємодії [3, с. 109].

По-друге, підготовленість працівників поліції до проведення допиту (опитування) дитини. Це момент включає:

– наявність знань про: особливості комунікації з дитиною, вікові особливості дітей та готовність спілкуватися з дітьми різного віку; складові проведення допиту (опитування) дитини та їх характеристики, техніки опитування;

– сформованість загальних (встановлення контакту; чутливість до невербальних проявів станів інших людей; управління увагою співрозмовника; слухати і розуміти інформацію; виявляти неправду і нещирість; керувати процесами спілкування; складати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації; брати на себе та виконувати різні соціальні ролі та ін.) та спеціальних (швидко організовувати а встановлювати контакт з дитиною; завжди бути «у психологічній формі», тобто здійснювати вольове управління своєю поведінкою; чутливість до невербальних проявів дитини як індикаторів її внутрішньої позиції; розуміння психологічних станів дитини; управління предметом розмови при бесіді з дитиною; виявлення неправди та нещирості на відміну від щирої помилки у

взаємодії з дитиною; прояснення прихованої інформації; формулювання запитання та ін.) комунікативних умінь [3, с. 151].

Крім того сформованість таких комунікативних якостей як простота, доброзичливість, справедливість, об'єктивність, товариськість значно полегшують встановлення психологічного контакту слідчого з дитиною під час допиту. Побудова взаємодії з дитиною повинна будуватися на:

- гнучкості (не дотримуватися жорстких сценаріїв, а враховувати індивідуальні особливості дитини – темп її роботи, процес мислення й розуміння світу);

- об'єктивності (необхідність нейтрального ставлення особи, яка веде допит, уникання тенденційності, що може проявлятися свідомо чи несвідомо у голосі, миміці, позі тіла або запитаннях, які містять вказівку щодо відповідей або їх оцінку);

- емпатії (допомога дитині впоратися зі страхом, пов'язаним із раніше пережитим негативним досвідом та з ситуацією опитування) [4].

По-третє, залучення спеціаліста-психолога як на стадії підготовки до проведення допиту, так і безпосередньо в сам процес. Функціями психолога на різних етапах проведення допиту можуть бути: підготовка дитини до надання свідчень, роз'яснення дитині, відповідно до її віку, ролі у цьому процесі; допомога та роз'яснення слідчому психофізіологічних та вікових особливостей дитини та її можливостей надавати свідчення; підвищення вмотивованості дитини до співпраці; підтримка дитини під час проведення слідчої-розшукової дії задля зниження можливості повторної травмизації психіки дитини в процесі допиту; оцінка наслідків травми, якої зазнала дитина та ін.

По-четверте, створення безпечних умов проведення допиту (опитування) дитини, щоб отримати повну та надійну інформацію і водночас не допустити вторинного травмування дитини. Саме використання методики «зелена кімната» та технік опитування в роботі із різними категоріями дітей надає можливості проведення такої роботи по отриманню надійних свідчень. «Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом.

Система роботи в «зелених кімнатах» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі, порівняно із дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги.

Як підкреслюють фахівці [1, 2, 4], основною вимогою до такого приміщення є наявність зручної кімнати, яка забезпечує дитині почуття безпеки та конфіденційності й відповідає потребам дітей почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час опитування.

Метою проведення опитування в такій кімнаті є запобігання повторної травматизації психіки дитини.

П'ятим моментом, на якому доцільно зосередитися є розвиток вмінь слідчого формулювати запитання дитині на допиті відповідно до його стану, психофізіологічних та вікових особливостей. Тому що зміст, форма, якість, а тим самим і достовірність свідчень дітей цілком залежать від психологічних можливостей і особливостей їхнього розвитку. До загальних вимог, щодо формулювання запитань при проведенні допиту (опитування) дитини слід віднести [2, 4]:

- застосування відкритих запитань. Відкриті запитання збільшують імовірність отримання важливої та водночас правдивої інформації. Відкриті запитання допомагають дитині пригадати більшу кількість подробиць події або низки подій;

- уникання запитань, які можуть викликати почуття провини. Це може також спричинити повторне травмування дитини;

- побудова запитань і техніка їх задавання повинна базуватися на урахуванні особливостей розвитку дитини.

Крім того при проведенні допиту (опитування) важливо дотримуватися таких рекомендацій:

- звертатися до дитини спокійним тоном, говорити повільно без зайвої міміки та жестикуляції;

- спостерігати за тим, чи чує та розуміє вас дитина;

- послідовно підвищувати складність запитань та дочікуватися відповіді на них;

- формулювати запитання зрозуміло, коротко максимально на два-три слова довше за речення, які вживає дитина та не перескакуйте з теми на тему;

- не задавайте одночасно декілька запитань;

- використовуйте власні назви та імена, просту термінологію та уникайте незрозумілих, багатозначних виразів та абстрактних термінів та ін.

Шостим важливим моментом є розуміння тривалість взаємодії з дитиною. Згідно з вимогами ч. 2 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад 2 години на день. Тривалість допиту не може бути єдиною для всіх дітей, вона визначається з урахуванням віку й індивідуальних особливостей дитини. Існує загальна закономірність чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. Втома може спричинити збільшену піддатливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Отже, варто під час взаємодії спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому. В більшості випадків продуктивно надавати свідчення діти 3–5 років можуть близько 15–20 хв.; діти 5–7 років – близько 20–25 хв.; діти 7–10 років – від 25 до 35 хв. Якщо за цей час слідчий не

встиг з'ясувати питання, що цікавлять його, бажано зробити перерву (після двох періодів допиту продуктивність інтелекту дітей помітно знижується) [4, с. 411].

І *сьомим* важливим моментом розуміння проведення допиту (опитування) дитини є врахування психологічних особливостей кожної стадії цієї слідчої (розшукової) дії, а саме: попередньої, вступної, вільної розповіді, детальних запитань, завершальної.

Таким чином врахування зазначених психологічних особливостей при проведенні допиту (опитування) дитини сприятиме зниженню дії захисних механізмів психіки, мінімізує повторну її ретравматизацію, дозволить дитині відчувати себе більш спокійно та захищено, а слідчому – отримати достовірну інформацію про події конкретного злочину.

Список використаних джерел

1. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н. П. Бочкор, О. М. Цільмак, О. В. Швед та ін. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.
3. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посіб. Ч. 1 ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб, О. В. Ковальнової, Ю. В. Пилипас ; В. Л. Андрєєнкова, К. А. Бороздіна, Н.Е. Мілорадова, Т. І. Бугаєць та ін. Київ : Вид-во ФОП Бура О. Д., 2019. 515 с.
4. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Мозоль Вікторія Василівна,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції ННІ № 3 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ГУМАНІЗАЦІЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Допит неповнолітніх – тема чутлива та болюча, адже незважаючи на світові практики та міжнародні зобов'язання, представники правоохоронних органів продовжують травмувати дітей у контакті з законом.

Для нас звичним є використання терміну «допит», оскільки цей термін живиться у Кримінальному процесуальному кодексі України. Разом з тим, міжнародні стандарти використовують термін «опитування», маючи на увазі допит як процесуальну дію, так і будь-які інші варіанти опитування дитини уповноваженими на це особами.

Проте, насправді не термін має вирішальну роль, а підхід до цього. Сама організація чи то допиту, чи то опитування має відбуватись з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини відповідного віку, а сам процес, незалежно від терміну, що використовується, має бути дружнім до дитини [1].

Необхідність гуманізації опитування дітей у контакті з законом зумовлена кількома факторами.

По-перше, кримінальне правосуддя має нарешті перестати травмувати дітей, які стали жертвами або свідками насильства. Наразі дитину, яка й так травмована насильством щодо неї, допитують протягом кримінального провадження кілька разів, і це спричиняє її вторинну віктимізацію.

По-друге, Україна має відповідні міжнародні зобов'язання у сфері захисту прав дитини. Зокрема, це Лансаротська конвенція (Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства). Це й спеціальна підготовка особи, яка проводить таке опитування, й якомога менша кількість таких опитувань, і спеціально обладнане приміщення для опитування.

По-третє, коректні з позицій захисту прав дітей опитування дитини у контакті з законом, сприятимуть і якості розслідування злочинів, вчинених проти дітей, оскільки від дитини, яка опитується у комфортній обстановці спеціально підготовленою особою можна буде отримати повну та адекватну інформацію про те, що сталося з нею. Рівень доказування у цій категорії справ тим самим зростатиме [2].

Одним з ключових міжнародних документів, що визначає особливості опитування, а так само і допиту, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства або Лансаротська конвенція, яка була ратифікована Україною ще у 2012 році, а тому є частиною нашого законодавства.

Відповідно до статті 35 цієї Конвенції, опитування дитини, а так само і її допит, має відбуватись із врахуванням наступного:

1. опитування чи допит має здійснюватись без обгрунтованої затримки;
2. опитування чи допит має відбуватись у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
3. особа, яка проводить опитування чи допит дитини, має пройти відповідну підготовку;
4. проведення усіх опитувань чи допитів дитини має бути здійснено однією й тією ж особою;
5. має бути якомога менша кількість опитувань чи допитів дитини;
6. під час опитування чи допиту дитини її має супроводжувати дорослий, якому дитина довіряє;
7. має бути забезпечена відеофіксація опитувань чи допитів дитини та прийняття відеосвідчень дитини як доказ у справі [3].

Дотримання вищезазначених особливостей мінімізує у дитини, незалежно від її процесуального статусу, почуття небезпеки та надасть можливість сконцентруватись на свідченнях, які вона дає, зменшить рівень повторної травматизації, а так само рівень напруги.

Насильство та жорстоке поводження з дітьми стає дедалі більш поширеним явищем у світі та Україні. Діти найчастіше зазнають жорстокості з боку ровесників, але багато дітей стикаються з цим у власній родині. Забезпечення та захист прав та інтересів дитини залежатиме від побудови ефективної та безпечної взаємодії з нею, наслідком чого є інформація, необхідна для розслідування злочину. Зміст, форма, якість, а тим самим і достовірність свідчень малолітніх та неповнолітніх буде залежать від психологічних можливостей і особливостей розвитку дитини та комунікативних знань та вмінь особи, що проводить опитування

Отже, питання повинно бути не в тому, може чи ні дитина надати реальну інформацію стосовно події, а в тому, що потрібно для того, щоб побудувати таку взаємодію з нею, щоб отримати інформацію і водночас не допустити вторинного травмування дитини. Тому оволодіння комунікативними знаннями, навичками та вміннями є необхідною умовою побудови якісної та безпечної комунікації з дитиною [2].

Водночас доцільно докладати зусиль, щоб діти брали участь в опитуванні, якщо це можливо, лише один раз у відповідний час у зручних умовах і з використанням відповідних технік. Такий підхід гарантує безпеку дитині та сприяє отриманню цінного доказового матеріалу у справі.

Організація роботи повинна здійснюватися на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. Основою є розуміння психологічних особливостей спілкування з неповнолітніми в залежності від ситуації взаємодії та з урахуванням віку. Основою ефективної взаємодії з дитиною є дотримання певних правил пов'язаних з наявністю:

- безпечного дорослого, що володіє знаннями стосовно психологічних, фізіологічних та вікових особливостей розвитку дитини, особливостей комунікації з дитиною з урахуванням віку, комунікативними навичками, вміннями необхідними для ефективного спілкування з дитиною;

- безпечного середовища або так званої «зеленої кімнати», що представляє собою організовану систему заходів, метою яких є забезпечення законності, гуманності та ефективності кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті з законом [4, с. 25].

Подолання негативних наслідків, стресу, відхилень у поведінці та деформації психіки дітей можливе за допомогою психологічної профілактики. Одним з ефективних способів такої профілактики є організація роботи з дітьми в «зелених кімнатах».

У «зеленій кімнаті», як того вимагають міжнародні стандарти, – зручні для дітей меблі, іграшки, встановлено скло позавізуального спостереження, спеціальну відео- та аудіозаписувальну апаратуру, яка дає змогу вести відеозапис і надалі використовувати його для слідства без проведення повторного допиту, що зменшує ступінь травматизму дитячої психіки.

Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей.

«Зелена кімната» допомагає дітям відчувати домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими. Система роботи в «зелених кімнатах» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі, порівняно із дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях [5, с. 4].

Враховання потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу та врахування потреб та інтересів кожної дитини. Робота щодо створення «зелених кімнат» сприятиме також підвищенню професійного рівня фахівців, надасть можливість проводити ефективну комплексну та системну роботу з дітьми, досягати в ній належних результатів.

Щоправда, тут мало тільки створити подібні приміщення – важливо змінити підхід до роботи з дітьми, насамперед правоохоронців, «вдихнувши» в нього нову філософію гуманізації процесів дізнання та проведення досудового слідства, для цього потрібно приділити особливу увагу підготовці професійних поліцейських кадрів.

Список використаних джерел

1. Гуманізація допитів. Опитування. URL: https://24tv.ua/gumanizatsiya_dopitiv_chomu_potribno_perestati_kalichiti_ditey_n1149921.
2. Гуманізація допитів: чому потрібно перестати калічити дітей URL: <https://dejure.foundation/news/gumanizacia-dopytiv-chomu-potribno-perestaty-kalichyty-ditey>.
3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція від 20 жовтня 2007 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с.

5. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. – 28 с.

Мотлях Олександр Іванович,

завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ТА ЇХ ПОКАРАННЯ

Слід констатувати факт того, що наразі в Україні є не кращою криміногенна ситуація, зокрема в показниках зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, в тому числі злочинів проти життя та здоров'я особи. Особливе місце протиправної діяльності займають злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітніх осіб. За офіційними статистичними даними Офісу генерального прокурора України протягом минулого року правоохоронці зареєстрували понад 550 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості малолітніх та неповнолітніх. Кількість таких потерпілих від звалтувань сягнула 148 осіб, що більше а ніж вдвічі у порівнянні з 2018 роком. У співвідношенні до їх кваліфікації у 2018 році було зареєстровано 84 випадків вступу у статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 Кримінального кодексу України) та 274 випадків вчинення розбещення неповнолітніх (ст. 156 Кримінального кодексу України), а з січня по жовтень 2019 року обліковано 65 та 250 злочинів відповідно [1].

Поточного року вже зареєстровано 24 злочини сексуального характеру проти малолітніх та неповнолітніх осіб і це не межа. Зрозуміло, що відображені дані фіксують тільки офіційну, зареєстровану злочинність, проте реальний стан справ дещо інший. Згідно проведених вітчизняними фахівцями кримінологічних досліджень рівень латентності таких злочинів, зокрема, розбещення неповнолітніх може перевищувати 80% кількості зареєстрованих посягань, що створює загрозливу ситуацію для вітчизняного соціуму.

Варто наголосити, що злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості малолітніх і неповнолітніх осіб завжди становили підвищену суспільну небезпеку та привертали увагу громадськості своєю цинічністю і аморальністю. Окрім того, такі злочини уособлюють собою високу суспільну небезпеку тим, що заподіюють

шкоду іншим суспільним відносинам та соціальним і моральним цінностям нормального фізичного та психологічного розвитку малолітніх та неповнолітніх громадян нашої країни. Одночасно вони руйнують соціальні зв'язки жертв насильства, їх подальшу тривалу адаптацію в соціумі після перенесених моральних та фізичних травм, виникнення небезпечних посттравматичних психічних розладів і т.п. У даному питанні дієвим механізмом може бути тільки впровадження невідкладних заходів протидії та запобіганню вчиненню злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітніх та неповнолітніх осіб і зокрема посилення кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів. Тобто, упорядкування цього проблемного питання безпосередньо на законодавчому рівні. Як результат минулого року у Верховній Раді України було зареєстровано два проекти законів, пов'язані із запровадженням примусової чи добровільної хімічної кастрації як виду покарання, а саме: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості» №° 6449 від 15.05.2017 року та «Проект закону про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього)» № 6607 від 21.06.2017 року. Обидва проекти законів були розглянуті на сесії Верховної Ради України і їх результатом стало погодження в першому читанні проекту № 6607 та прийняття Закону № 6449, що викликало хвилю обурень як серед парламентарів, так і в цілому в соціумі із-за низки суперечливих позицій, що містилися в цих документах. Активно відреагував на стан речей Президент України Володимир Зеленський, який повернув проект закону № 6449 його авторам на доопрацювання із наданням своїх пропозицій щодо подолання існуючих у ньому прогалин. Після тривалих дискусій цей нормативно-правовий акт був допрацьований і у січні місяці поточного року (14.01.2020) підписаний Президентом України. Таким чином з 16 січня набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» № 409-іх від 19.12.2019. Наразі цей реєстр перебуває на етапі свого формування. Доступ до нього буде містити обмежений характер і відкритим тільки для посадовців правоохоронних органів України, інших компетентних структур, відомств, установ та органів державного управління владою. Практика щодо такого виду реєстрів для зарубіжних кран не нова, але дієва. Навіть в деяких країнах інформація про злочинців цієї категорії є

відкритою та загальнодоступною. Приміром, в Польщі з 1 січня 2018 року запроваджено вільний доступ до онлайн-ресурсу педофілів та небезпечних гвалтівників. На переконання міністра юстиції Польщі Збігнева Зебро, злочинець має перебувати під постійним контролем, а всі мають знати, хто живе поруч.

У нашій державі в цьому плані пішли дещо іншим шляхом, а саме:

1. Єдиний реєстр буде вести Міністерство юстиції України. *(Це електронна база даних, де будуть збирати й зберігати інформацію про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та недоторканості дітей).*

2. До реєстру будуть заноситися відомості щодо прізвища, імені, по батькові засудженого, дати народження, місця проживання чи перебування, злочину, за який його було засуджено, виду кримінального покарання, який до нього був застосований, інформацію про фактично відбуте ним покарання, а також про порушення правил адміністративного нагляду. *(Інформація про особу вноситься до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. У разі якщо особа вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформація про таку особу вноситься до реєстру на підставі ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора).*

На загал цей реєстр має стати запобіжником для повторення (рецидиву) таких злочинів через певну поінформованість осіб, на яких законом покладено обов'язки з виховання малолітнього (малолітньої). Ним же визначається встановлення ретельного адміністративного нагляду за відповідною категорією засуджених осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Також Законом посилено відповідальність за злочини, передбачені ст. 152, 153 КК, вчинені щодо особи, яка не досягла 14 років, незалежно від її добровільної згоди, особою яка раніше вчиняла такі злочини (у разі їх повторності) – до довічного позбавлення волі [2].

У цілому позитивно оцінюючи законодавче врегулювання питання щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за такі злочини, слід констатувати факт того, що й на тепер точиться дискусія в середовищі правників стосовно заходів покарання осіб-педофілів. А саме: на етапі розробки зазначених вище проектів законів вченими і практиками висловлювалися позиції щодо різних видів покарання злочинців-педофілів, у тому числі введенням хімічної чи фізичної кастрації або ж тривалого чи довічного ув'язнення за прикладом низки країн ближнього і дальнього зарубіжжя. Водночас, вітчизняний законодавець обрав форму підсилення покарання злочинців через ув'язнення, відкинувши добровільну чи примусову хімічну кастрацію.

Тобто гуманно поставився до осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, захищаючи їх власні інтереси більшою мірою, а ніж інтереси малолітніх та неповнолітніх, які стали жертвами сексуального насильства. Багато хто з фахівців вважає, що з проєкту закону добровільну кастрацію вилучили керуючись наступним: по-перше, через дорогі медичні препарати і скарги правозахисників, які наголошували на дуже жорстокому поводженні з хворими на педофілію через кастрацію, бо це суперечить прийнятій загальносвітової практиці; по-друге, через вартісну процедуру реалізації цього добровільного заходу, де держава повинна витратити значні кошти на закупівлю медичних препаратів для лікування хворих на педофілію, хоча їй це занадто витратно, простіше ув'язнити злочинця, а ніж його лікувати. Але не потрібно забувати того, що педофілія – це хвороба, яка самостійно не лікується, й особа після відбуття покарання повернеться такою ж хворою і вчинить рецидив злочину. Більше того, засуджена особа, повернувшись через тривалий проміжок часу з місць позбавлення волі, може застосувати помсту до жертви, через яку вона понесла кримінальне покарання. Та й сама жертва сексуального насильства навіть з плином часу відчуватиме тривогу того, що її кривдник після довготривалого ув'язнення цілком може вчинити відносно неї чи членів її сім'ї протиправні кримінально каранні діяння. У цьому плані, за кордоном з метою мінімізації чинників загроз застосовується медикаментозна профілактика статевих злочинів для педофілів. У більшості країн світу застосовують хімічну кастрацію, зокрема в Канаді, Франції; хірургічну кастрацію в Чехії; добровільну кастрацію – Польщі та Німеччині. У Росії і Казахстані і у низці штатів США застосовується примусова хімічна кастрація. Медикаментозна профілактика статевих злочинів застосовується в багатьох європейських державах (Великобританія, Франція, Німеччина, Данія, Швеція, Норвегія, Естонія) та в інших країнах таких як Канада, Ізраїль тощо [3].

Як бачимо із зазначеного вище переліку країн найпоширенішою є хімічна кастрація, яка полягає у прийомі спеціальних ліків, котрі пригнічують вироблення тестостерону. Зрозуміло, що хімічна кастрація не може бути панацеєю у боротьбі з педофілами, але на наш погляд її застосування до таких злочинців знизило б кількісний показник хворих осіб на цю недугу і убезпечило б малолітніх і неповнолітніх громадян України від ймовірних протиправних дій проти їх статевої свободи та статевої недоторканості.

Але маємо, що маємо. про ефективність єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього можна буде судити з плином часу. щиро сподіваємося на те, що запроваджений реєстр буде сприяти зниженню кількості злочинів цієї категорії в Україні.

Список використаних джерел

1. <https://www.unian.ua/society/10853504-zgvaltuvannya-nepovnolitnih-oprilyudnena-statistika-yaka-shokuye.html>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19 грудня 2019 р. url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20>.
3. <https://dyvys.info/2020/01/14/yedynyj-reyestr-pedofiliv-chy-dopomozhe-tse-vberegty-ditej-vid-zbochentsiv/>.

Нагайник Тарас Григорович,

старший викладач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІДУВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ І ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ СУДОВО-МЕДИЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ

Кримінальні правопорушення, які посягають на життя та здоров'я особи залишаються досить розповсюдженими. В значній частині їх фігурантами виступають неповнолітні особи.

Освідування, як одна із слідчих дій, займає надзвичайно важливе значення під час проведення досудового розслідування. Метою його проведення є перевірка вже зібраних у провадженні доказів, отримання відомостей про особу, по можливості встановлення нових доказів. Необхідність у проведенні освідування виникає у випадках, коли потерпілий, свідки під час допиту вказують на особливі прикмети, які є на тілі підозрюваного у вигляді шрамів, татуювань, родимих плям та ін., а також тілесні ушкодження, які могли залишитися на тілі в результаті опору або (та) інших дій, які супроводжували правопорушення.

Відповідно статті 241 КПК України, освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується.

Якщо КПК України 1960 року передбачав два види освідування: слідче та судово-медичне, що мали відмінності в завданнях, суб'єктах проведення та документальному оформленні, то в новому КПК України таке чітке розмежування відсутнє. Але на теперішній час залишається відмінність освідування від судово-медичної експертизи.

У багатьох кримінальних провадженнях рекомендується проводити освідування як потерпілого, так і підозрюваного, а коли свідки злочину причетні до нанесення тілесних ушкоджень, як потерпілому та і підозрюваному (захищали потерпілого, відсторонювали учасників бійки та інше), то також слід в обов'язковому порядку провести і їх освідування. Законодавцем передбачено примусове проведення даної слідчої (розшукової) дії. Очевидно, що найкращим варіантом у кримінальному провадженні є добровільне проведення освідування, за якого процесуальний примус не застосовують. Тому, що для неповнолітніх властива брутальність, зухвалість, дратівливість, як, можливо, результат поганого виховання або як результат пережитого психологічного стресу. Ці фактори обов'язково необхідно враховувати при контакті з ними. Враховуючі вікові особливості, їм властива упертість та нещирість, яка межує з упертістю. При цьому, необхідно враховувати, що нещирість підлітка не завжди визначається тільки рисою характеру. Як правило підліткова нещирість є результатом невірного розуміння дружби і товариства, страхом виглядати зрадником, бажанням виділитися або привернути увагу.

Освідування дозволяє слідчому ознайомитися в максимальні строки з об'єктом для виявлення слідів злочину, особливих прикмет і з'ясування або уточнення обставин подій, важливих для кримінального провадження, скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця, висувати слідчі версії та правильно визначати напрямки розслідування. В подальшому, це дає можливість слідчому якісно підготуватися для призначення експертизи та визначитися з обсягом питань, які будуть винесені на розгляд судово-медичної експертизи.

Освідування як різновид слідчого огляду треба відмежовувати від судово-медичного огляду як різновиду судово-медичної експертизи. Р.С. Белкін вважає, що слідче освідування не слід ототожнювати з судово-медичним освідуванням. Перше являє собою різновид слідчого огляду і для його проведення не потрібно спеціальних знань, друге є одним із видів судово-медичної експертизи, при якому вирішуються спеціальні питання з галузі судової медицини.

Основними завданнями освідування є:

- чи є на тілі оглянутого особливі прикмети, які саме і їх локалізація;
- чи є на тілі або одязі оглянутого особи часточки тих чи інших речовин, що їх він міг винести з місця події або принести на нього;
- чи є на тілі або одязі ознаки, що свідчать про його професію;
- чи відповідають пошкодження на одязі оглянутого ушкодженням на його тілі тощо.

Слідче освідування не вимагає спеціальних знань. Тому слідчий обов'язково повинен враховувати та забезпечити можливість особі мати можливість переодягнутися, якщо експерти приймуть рішення про потребу направлення одягу на експертизу. А в окремих випадках,

рекомендується переодягнути потенційного підекспертного, що дасть можливість збереження слідів біологічного походження.

Прийняття рішення слідчого про проведення освідування повинно базуватися на даних, що свідчать про наявність на тілі конкретної особи слідів злочину чи особливих прикмет. Потім слідчий повинен ретельно підготуватися до проведення освідування, що в себе включає:

1) вирішення питання про залучення понять, бажано однієї статі з освідуваною особою та необхідних спеціалістів;

2) підготовка науково-технічних засобів фіксації ходу та результатів освідування – фотоапарат, відеокамеру, а також засоби виявлення слідів – лупу, світлофільтри, ультрафіолетовий освітлювач, електронно-оптичний перетворювач;

3) визначення місця, час проведення освідування. При виборі місця проведення освідування слід брати до уваги мету проведення слідчої (розшукової) дії. При визначенні часу проведення необхідно пам'ятати, що це – невідкладна слідча (розшукова) дія. Зволікання з її проведенням може привести до втрати доказової інформації й речових доказів унаслідок навмисних або ненавмисних дій особи, яка підлягає освідуванню, спрямованих на знищення слідів злочину;

4) складання плану проведення освідування, в якому зазначається найбільш раціональна послідовність дій слідчого з особою, що освідується.

Крім того, з метою запобігання всім можливим конфліктним ситуаціям перед проведенням освідування слідчому, необхідно вжити всіх необхідних заходів для переконання особи в доцільності добровільного освідування, і лише в певних випадках проводити освідування примусово.

Під час проведення освідування слідчому слід дотримуватися певної послідовності.

Слід зазначити, що до даного часу не до кінця визначено, яке ж місце займає судово-медичний експерт при проведенні освідування. В.Г. Дрозд зазначає, що, визначення стану людини дещо виходить за межі освідування, оскільки потребує проведення відповідних ґрунтовних досліджень. Подібної позиції дотримується Є.Д. Лук'янчиков, зазначаючи, що сп'яніння, як стан організму людини, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися шляхом проведенням судово-медичної експертизи.

Закон передбачає цілий ряд гарантій, які спрямовані на захист честі і гідності неповнолітніх підозрюваних, котрі піддаються освідуванню. Зокрема, слідчому чи прокурору забороняється бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголення останньої, ч. 4 ст. 241 КПК України забороняє при освідуванні вчиняти дії, що принижують гідність освідуваної особи або небезпечні для її здоров'я. Крім того, не допускаються дії, що завдають біль та дії, що негативно впливають на зовнішній вигляд і самопочуття неповнолітнього освідуваного. Тільки на основі поваги до

особи неповнолітнього освідуданого та дотримання слідчим морально-етичних норм може скластись психологічний контакт. Його встановлення забезпечить сприятливу атмосферу проведення освідудання, зніме напругу та негативні емоції між учасниками цієї слідчої (розшукової) дії, що дозволить виконати поставлені перед ними завдання. Тому залучення психолога для проведення слідчих дій на багато спростить роботу слідчого.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що освідудання – це невідкладна та важлива слідча дія, неякісна підготовка до якого тягне за собою втрату важливих доказів. Залучення до освідудання психолога та судово-медичного експерта спрощують виконання завдання, а в багатьох випадках підвищують його результативність.

Судово-медичний експерт залучається як спеціаліст до проведення слідчої дії. Тому він обмежений в своїх можливостях. А призначення експертизи дає можливість експерту якісніше та глибше провести освідудання особи і відібрати зразки для експертизи. В той же час, при проведенні експертизи, експерт залучає фахівців інших галузей медицини, що дає можливість більш обґрунтовано відповісти на запитання. Тому проведення освідудання, а в подальшому призначення експертизи тільки покращує якість та результативність роботи слідчого. А використання зазначеної послідовності, ще і забезпечує оперативність та швидкість прийняття рішень щодо подальших слідчих дій.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88).
2. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України МОЗ України; Наказ, Правила від 17.01.1995 № 6.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
4. Криміналістика : підруч. / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544с.

Нестеренко Віра Абакарівна,

завідувач сектору досліджень у сфері інформаційних технологій Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

«ЗЕЛЕНА КІМНАТА»: ДОЦІЛЬНІСТЬ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ, УЧАСНИКИ, МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

«Протягом 2019 року зареєстровано понад 550 кримінальних злочинів проти статевої свободи та недоторканості дітей. Кількість постраждалих неповнолітніх тільки від зґвалтувань досягла 148 осіб, що більш ніж удвічі в порівнянні з 2018 роком. Цього року

zareєстровано вже 24 злочини сексуального характеру», – повідомляє прес-служба Офісу генпрокурора.

І це, я вважаю, не точні дані, стосовно кількості злочинів, в зв'язку з тим, що не у всіх випадках діти або батьки заявляють про вищевказану категорію злочинів, щоб приховати те, що сталося, із страху чи сорому або діти не розуміють, що дії дорослих по відношенню до них протизаконні.

Наявна потреба у спеціальному, безпечному просторі, в метафізичному та практичному сенсі, для дітей, які зазнали насильство в будь-яких формах. Пункт 30 Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів наголошує на «д) застосуванні процедур, що враховують інтереси дітей, в тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення опитувань», і крім того в п. 13 зазначено, що «для запобігання створення для дитини додаткових труднощів опитування, допит та інші форми розслідування мають проводитись підготовленими спеціалістами, що діють з умовою врахування, поваги та всебічного вивчення інтересів дитини».

Такі дружні для проведення опитування кімнати та методика роботи з дітьми в ході відправлення правосуддя в Україні отримали назву «зелена кімната». «Зелена кімната», в широкому розумінні, це керівний принцип дії в якнайкращих інтересах дітей, один із напрямів системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини.

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом. Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей [2, с. 5].

В 2015 році в Україні вийшли Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство. Це видання було підготовлене в рамках виконання Проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні». При підготовці видання використовувались матеріали порадника для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих «Як опитувати дитину» Аліції Будзінської, який перекладено з польської. Ці рекомендації та порадник можуть бути використані, як психологами, так і слідчими, і співробітниками ювенальної превенції.

Згідно рекомендаціям до обладнання «зелених кімнат» [1, с. 28] це дві суміжні кімнати – терапевтичний зал та робоча кімната, кожна з окремим входом і обладнані аудіо-, відеоапаратурою, між кімнатами має бути вмонтоване скло позавізального спостереження. В терапевтичному залі з дитиною працює, бажано, одна людина – працівник поліції або психолог. Внутрішнє оформлення та облаштування залу має бути між офіційним та домашнім стилями. Приміщення має бути затишним і комфортним, але в той же час «сприяти зосередженню уваги, мобілізації пам'яті, відвертості у бесіді» [3, с. 52]. В робочій кімнаті за тим, що відбувається в залі, можуть спостерігати законний представник, залучені спеціалісти, працівники ювенальної превенції. Згідно ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Вважаю, що в якнайкращих інтересах дитини психолог має бути не просто присутнім, а має проводити опитування, допит дитини, після консультації та спільної підготовки зі слідчим. Психолог, який підбере відповідні техніки опитування та обізнаний з методикою опитування дітей, що потерпіли від злочину чи підозрюються в скоєнні злочину. Важливим чинником ефективного опитування дитини є час та тривалість опитування, що має обиратись не випадково, а враховуючи вік, звички та розпорядок дня дитини.

Якщо немає спеціально обладнаної кімнати, то опитування проводиться в приміщенні максимально наближеному до «зеленої кімнати», в якому не проводяться одночасно інші слідчі дії та з мінімально можливою кількістю учасників. Значна кількість людей, які просто присутні або, тим більш, активно приймає участь у допиті дезорієнтують дитину, призводять до виникнення почуття занепокоєння, розсіювання уваги, роздратування і як наслідок втрати довіри та бажання співпрацювати. Також при опитуванні необхідно враховувати вплив на дитину законного представника (в більшості випадків це батьки або усиновлювачі), оскільки діти часто не хочуть надавати правдиву інформацію в присутності близької особи від страху за її реакцію на викладену інформацію, від сорому, або щоб вберегти близьку людину від негативних емоцій.

Необхідно уникати допиту дитини на місці злочину, або на місці, яке може з ним асоціюватись і також не рекомендується опитувати дитину в місці її проживання, щоб уникнути в майбутньому сприйняття цього його, як місця пов'язаного зі злочином і внаслідок чого втрати почуття захищеності та безпеки. Хоча, часто, місце злочину це і є місце, де проживає дитина, бо в 45 % випадків кривдниками дитини є родичі.

Щоб зменшити кількість допитів дитини, в ідеалі це має бути один допит, доцільно проводити допит після того, як встановлено особу підозрюваного або обвинувачуваного у вчиненні злочину і після ретельної підготовки та збору інформації про дитину та її оточення.

Важливо з'ясувати чи не проявляються в дитини симптоми ПТСР і в цей період опитування не проводити, оскільки це може погіршити стан дитини і негативно впливає на якість показів дитини.

В пораднику для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих «Як опитувати дитину» Аліції Будзиньської виокремлено такі фази опитування дитини: попередня фаза; вступна фаза; фаза вільної розповіді; фаза детальних запитань; заключна фаза.

Попередня фаза передує контакту з дитиною і вона полягає в зборі інформації про дитину, плануванні допиту. Під час вступної фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, встановлення контакту з нею, роз'яснення мети зустрічі. Розмову слід починати з нейтральних, безпечних для дитини тем, дати дитині час, щоб освоїлась в новій обстановці. Важливо встановити чи в змозі дитина відрізнити правду від обману та пояснити дитині її обов'язок говорити правду. Одним із складних моментів допиту є повідомлення дитині згідно ст. 66 КПК України, що свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення або згідно або ст. 56 КПК України, що потерпілий має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати.

Перед тим, як приступити безпосередньо до опитування слід розказати дитині, що вона може не знати відповіді на всі запитання, може не розуміти запитання, бути невпевненою в своїх відповідях або мати труднощі з формулюванням відповідей. Не в останню чергу треба домовитись з дитиною, щоб вона відразу повідомляла про втому, спрагу чи інші свої потреби.

Під час фази вільної розповіді необхідно надати дитині можливість в своєму темпі і у вибраному нею порядку розповісти про події. У фазі детальних запитань особа, яка проводить допит в ході розмови з дитиною ставить питання таким чином, щоб доповнити та впорядкувати вільну розповідь дитини. В пріоритеті тут мають бути відкриті запитання, побудову яких необхідно підбирати з урахуванням віку та розвитку дитини. Однією з засад, яка зменшує травматичність допиту є уникнення запитань, які можуть викликати почуття провини, відповідальності за події, а також оцінки дитини та її поведінки.

Заключна фаза є важливою для захисту психіки дитини. В кінці допиту дитина, як може почувати себе розслаблено, так і поводити себе нервово, неспокійно, думаючи про наслідки своїх висловлювань та свою роль в подальшому розслідуванні. Необхідно запитати як дитина себе відчуває, чи є в неї якісь питання чи сумніви, страхи. Пояснити дитині, що буде далі відбуватись з розслідуванням провадження та подальшу роль дитини в цьому. Щоб сприяти зниженню напруження завершати зустріч треба розмовою на нейтральні теми.

Допит дитини бажано фіксувати на відео з кількох причин. Перша – уникнення додаткової травматизації дитини в ході повторних допитів. Відеозапис допиту можна використовувати, як в ході подальшого слідства, так і в суді. Друга – уникнення звинувачень в тому що на дитину чинився тиск та ставились питання, які направляли відповідь дитини у необхідне слідству русло.

Питання доцільності існування «зелених кімнат», на мою думку, взагалі, не має ставитись. Кількість дружнього до дітей простору в правоохоронній сфері має зростати. Тим більше, кімнати треба застосовувати і для роботи з дітьми, які знаходяться в конфлікті з законом і їх не менше ніж дітей, які стали жертвами злочинів. Згідно п. 5.1 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») «Система правосуддя у відношенні до неповнолітніх направлена в першу чергу на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які міри впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення».

В 2015 році згідно «Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства» Євгенії Сльозки в Україні «зелені кімнати» були облаштовані тільки в Києві, Харкові та Одесі. На весні 2020 року такі приміщення вже є в Дніпрі, Кам'янському (Дніпропетровська область), Івано-Франківську, Сарнах (Рівненська область), Щасті (Луганська область) та Дружківці, Маріуполі, Слов'янську (Донецька область). В цьому році також в складі Офісу генпрокурора був створений відділ протидії насильству щодо дітей і всі злочини щодо сексуального насильства над неповнолітніми перебувають на контролі керівництва Офісу.

В наказі МВС України № 1176 від 19.12.2012 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» була згадка про методику «Зелена кімната» – «Проведення опитування дитини, яка є потерпілою або свідком у кримінальному провадженні, здійснюється у спеціально обладнаному чи облаштованому для цих цілей приміщенні із застосуванням методики «Зелена кімната»». В наказі МВС України № 1044 від 19.12.2017 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» про «зелену кімнату» немає і слова, що вважаю кроком назад у питаннях захисту і забезпечення прав дітей. Вважаю за необхідне законодавчо закріпити сам термін «зелена кімната» і перелік злочинів проти дитини, чи скоєних дитиною при розслідуванні яких необхідно обов'язково використовувати приміщення, які відповідають принципам дружнього до дітей простору при участі спеціалістів, які пройшли відповідну підготовку і володіють навичками опитування дітей що стали свідками та/або жертвами насильства, або вчинили насильство.

Список використаних джерел

1. «Зелені кімнати» рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. – 28 с. [Електронний ресурс]. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/green_room_equipment.pdf.

2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. – 114 с. [Електронний ресурс]. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Rekomendatsii_oputyvannya_Rada_Evropy.pdf.

3. Сльозка Євгенія Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства [Електронний ресурс]. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf.

Никифорчук Дмитро Йосипович,

начальник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Чемерис Дмитро Дмитрович,

ад'юнкт відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Ручка Юрій Іванович,

співробітник Національного антикорупційного бюро України;

Никифорчук Вадим Дмитрович,

співробітник Державного бюро розслідувань, кандидат юридичних наук

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗШУКУ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛИХ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

На сьогоднішній день проблема розшуку неповнолітніх є надзвичайно актуальною для українського суспільства. Дане питання перебуває на посиленому контролі керівництва Національної поліції та Міністерства внутрішніх справ України.

Департаментом карного розшуку МВС України окремо ведеться облік статистичних даних щодо неповнолітніх осіб чоловічої та жіночої статі по таким категоріям:

- які стали жертвами кримінальних правопорушень;
- які зникли в зоні проведення операцій АТО/ООС;
- які втекли з сім'ї та спецустанов.

У 2019 році в Україні відкрито 829 кримінальних проваджень за фактами безвісного зникнення неповнолітніх.

Нерідко на території держави реєструються злочини щодо неповнолітніх, які на думку авторів, можуть бути причиною їх

безвісного зникнення. Так у травні 2020 року зареєстровано 987 кримінальних правопорушень, учинених проти статевої свободи та недоторканності неповнолітніх, 4 факти незаконного позбавлення волі, 2 факти трудової експлуатації дітей, 2 випадки використання дитини для заняття жебрацтвом [1].

В підрозділі, де працював один з авторів, 18.04.2020 року було вчинено злочин у відношенні двох неповнолітніх осіб жіночої статі, яких злочинець заманив у лісосмугу в районі місця мешкання, де погрожуючи фізичною розправою зв'язав мотузкою та згвалтував. В ході проведення слідчих (розшукових) дій останнього було затримано, генетико-молекулярна експертиза підтвердила його причетність до вчинення даного злочину. Наразі досудове розслідування триває.

Також в деяких регіонах України в останні роки мали місце вбивства неповнолітніх на сексуальному ґрунті, інсценовані під безвісне зникнення. Наприклад, такі резонансні справи [3]:

– безвісне зникнення неповнолітньої Діани Хріненко, яке мало місце 24.08.2018 року в селі Суботці Знамянського району Кіровоградської області. Останки розшукованої були виявлені в березні 2019 року. Для ідентифікації тіла проведено ряд експертиз, в тому числі молекулярно-генетична експертиза (ДНК). У серпні 2019 року, в рамках міжнародного співробітництва в м Познань (Польща) був затриманий підозрюваний у вбивстві Діани Хріненко громадянин Н.

– безвісне зникнення неповнолітньої Дарії Лук'яненко, що мало місце 13.06.2019 в селі Іванівка Одеської області, труп якої було виявлено у зливній ямі домоволодіння місцевого жителя, якого було вкрито у вчиненні даного злочину.

В окремих кримінальних провадженнях подібні злочини залишаються нерозкритими.

Надзвичайно актуальним є питання міжнародного розшуку дітей, які з різних причин виїжджають за кордон і можуть стати жертвами злочинів. На погляд авторів, найбільш вразливими в цьому контексті є соціально незахищені категорії неповнолітніх. З 2016 року по I півріччя 2019 року за кордон на навчання виїхало 104 дитини із числа сиріт та позбавлених батьківського піклування. При цьому дозвіл на виїзд за кордон органом опіки та піклування надавався лише в 23 випадках [2].

Станом на 11.06.2020 року, в міжнародному розшуку за лінією Інтерполу по «Жовтій картці» перебувало 6 неповнолітніх українців [4].

В діяльності по розшуку неповнолітніх задіюються різні підрозділи Національної поліції. Головна роль належить працівникам оперативних підрозділів кримінальної поліції, які безпосередньо здійснюють розшук. Значну роль при цьому відіграють працівники слідчого підрозділу, ювенальної превенції, дільничні офіцери поліції та в необхідних випадках додані сили (в тому числі громадські формування). В залежності від ситуації безвісного зникнення, важливо

грамотно організувати взаємодію вказаних сил. Наприклад, з метою розшуку і рятуння людей, слідчі та оперативні підрозділи можуть взаємодіяти з територіальними підрозділами ДСНС та Національної гвардії МВС України і використовувати їх допомогу при процісуванні території [4]. Так 02.11.2019 в с. Реутинці Кролевецького району Сумської області, в ході проведення спільних пошукових заходів був розшуканий неповнолітній, який зник під час проведення спортивних ігор у лісі [3].

Отже, на думку авторів даних тез, при безвісному зникненні неповнолітньої особи найбільш важливо встановити наявність чи відсутність ознак вчинення щодо неї злочину, а також раціонально використовувати наявні сили і засоби, що забезпечить швидке встановлення розшукуваного. У даних справах вирішальну роль відіграє фактор часу [6, с. 240].

Наприклад, 11.06.2020, біля села Количівка Чернігівського району Чернігівської області була розшукана 3-річна дівчина, яка заблукала у лісі. Відстань до найближчого населеного пункту складала 2 км, поруч знаходяться дві водойми, тому від швидкості проведених пошукових заходів могло залежати життя дитини. Дівчину вдалося знайти за короткий проміжок часу завдяки тому, що у пошуках було задіяно 50 поліцейських, 20 нацгвардійців, 13 рятувальників ДСНС та 20 представників громадськості. Крім того, використовувалося 5 службово-розшукових собак та 2 квадрокоптери [3].

Список використаних джерел

1. Генеральна прокуратура України. Офіційний сайт. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

2. Щорічна доповідь уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан додержання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/Information>.

3. Національна поліція України. Фейсбук. Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/UA.National.Police>.

4. Interpol. The International Criminal Police Organization. URL: <https://www.interpol.int/How-we-work/Notices/View-Yellow-Notices>.

5. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події. Наказ МВС від 22.08.2016 № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16>.

6. Никифорчук Д.Й., Чемерис Д.Д. Особенности розыска без вести пропавших лиц по горячим следам. Научно-практический журнал. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*, 2019. № 1 (37). 2019. С. 237–241.

Никоненко Михайло Якович,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ В СПЕЦІАЛЬНО ОБЛАДНАНОМУ ПРИМІЩЕННІ

Процес доказування у кримінальному провадженні являє собою сукупність складових елементів, які логічно і збалансовано створюють єдину і нероздільну систему дій і рішень уповноважених державних органів і посадових осіб, що дає змогу забезпечити виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1].

І саме перед учасниками кримінального провадження, які представляють сторону кримінального провадження з боку обвинувачення, (якими, згідно п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор), виходячи із його завдань, поставлена проблема: виконуючи свої функціональні обов'язки – з одного боку необхідно забезпечити охорону прав, свобод та законних інтересів всіх без виключення учасників кримінального провадження, а з іншого – забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд.

При цьому підвищені вимоги до названих учасників кримінального провадження ставляться в тому разі, якщо в сфері дії кримінальних процесуальних правовідносин потрапляють особи до досягнення ними повноліття. Тобто, особи, які, згідно ч. 3 ст. 484 КПК України, не досягли вісімнадцятирічного віку.

Відразу хочеться звернути увагу на той факт, що законодавець, згідно ч. 1 ст. 484 КПК України, визначаючи порядок здійснення кримінального провадження щодо названої категорії осіб, підкреслює, що порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами КПК України з урахуванням особливостей, передбачених главою 38 КПК України, яка має назву «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх».

Таке положення законодавства спонукає учасників кримінального провадження, які представляють сторону кримінального провадження з боку обвинувачення, виконуючи свої функціональні обов'язки, не відступати від загальних правил здійснення кримінального провадження, тобто, не порушувати кримінальної процесуальної форми як однієї із гарантій кримінального провадження. А особливості, передбачені вищеназваною главою 38 КПК України, стосуються, з огляду на зміст ч. 2 ст. 384 КПК України, саме підвищення гарантій прав, свобод і законних інтересів названої категорії осіб.

Саме так слід тлумачити сформоване у ч. 2 ст. 384 КПК України положення щодо того, що під час кримінального провадження щодо

неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

З урахуванням практики застосування кримінального процесуального законодавства, можливо виділити значну кількість проблем, що стосуються саме здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Проте, орієнтуючись на запропоновану тему і враховуючи рекомендований обсяг матеріалу, що подається, акцент уваги спрямовуємо на досить актуальний блок проблем, пов'язаний із допитом малолітньої або неповнолітньої особи у спеціально обладнаному приміщенні.

Спробуємо визначити чи не є відступом від вимог кримінального процесуального законодавства сама постановка питання про допит зазначеної категорії осіб у спеціально обладнаному приміщенні і які приміщення можливо називати спеціально обладнаними для зазначених цілей.

Відповідаючи на перше питання, слід зазначити, що згідно ч. 1 ст. 224 КПК України, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Щоб зрозуміти логіку законодавця стосовно загального правила визначення місця проведення досудового розслідування, необхідно звернутись до ч. 1 ст. 218 КПК України, де визначено, що досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення. Можливо зробити висновок, що саме місце розташування органу досудового розслідування і визначається як місце проведення досудового розслідування. І саме в цьому місці можливо проведення допиту.

Що ж до питання про визначення іншого місця для проведення допиту, то, у разі допиту малолітньої або неповнолітньої особи, уявляється, не буде відступом від вимог кримінального процесуального законодавства, якщо такий допит буде проведений в спеціально обладнаному приміщенні. І таким спеціально обладнаним приміщенням цілком може бути визнана так звана «зелена кімната». В літературі вироблено визначення такого поняття. Так, «зелена кімната» – спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом. [2, с. 4].

При цьому акцентуємо увагу на тому, що вибір місця допиту, враховуючи вище назване положення закону, необхідно погоджувати із особою, яку планують допитувати.

Проте, зважаючи на вік малолітньої або неповнолітньої особи, слід враховувати, що згідно ч. 1 ст. 227 КПК України при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується, серед інших осіб, також участь законного представника. А згідно ч. 5 ст. 44 КПК України законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

В цьому контексті звернемося до положень кримінального процесуального законодавства, яким врегульовується порядок проведення допиту, з метою з'ясування права на вибір місця проведення допиту законним представником неповнолітнього.

Детальний аналіз кримінального процесуального законодавства дає нам право зробити висновок про те, що вибір місця проведення допиту не відноситься до процесуальних прав неповнолітнього, реалізація яких здійснюється лише ним безпосередньо.

Проте, з метою охорони прав, свобод і законних інтересів неповнолітньої особи при взаємодії із законним представником, законодавець створив певні гарантії. Так, згідно ч. 4 ст. 44 КПК України, у разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим.

Тепер щодо проблем, пов'язаних з організацією допиту названої категорії осіб в спеціально обладнаному приміщенні – «зеленій кімнаті». Тут потребується дати відповідь на питання, які виникають, як правило, у кожного, хто до такого допиту причетний. І справа не в тім, що такі питання не врегульовані законодавцем (хоч окремі з них дійсно потребують законодавчого закріплення), а справа в тім, що на практиці досить часто виникають проблеми реалізації норм права в конкретній ситуації.

Взяти, наприклад, питання щодо часу проведення допиту. Так, згідно ч. 2 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день. Проте, слід пам'ятати, що тривалість перерви законом не визначено. І це цілком логічно. Головне, що перерва повинна бути обов'язково, а її тривалість залежить від багатьох факторів. Варто лише в порядку рекомендації зазначити щодо мінімального проміжку часу для перерви при допиті: відведений для перерви час повинен бути об'єктивно достатнім для досягнення мети перерви.

Слід відмітити, що в літературі досить справедливо зазначається про те, що «дитина не повинна в жодному разі зустрічатися із звинуваченим у вчиненні злочину, що розслідується. Якщо необхідно провести впізнання підозрюваних, це може бути зроблене тільки через скло позавізувального спостереження. Якщо дитина побачить виконавця злочину безпосередньо, шанси отримання достовірної інформації значно зменшаться» [3, с. 14–15].

Більше того, законодавець з метою подальшої охорони прав, свобод і законних інтересів малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого, створив додаткові гарантії, зазначивши в ч. 9 ст. 224 КПК України про те, що у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

На охорону прав, свобод і законних інтересів малолітньої або неповнолітньої особи направлене також положення ч. 3 ст. 227 КПК України, згідно якого у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Таким чином, при дотриманні норм кримінального процесуального законодавства допит малолітньої або неповнолітньої особи у спеціально обладнаному приміщенні з одного боку сприятиме забезпеченню охорони прав, свобод та законних інтересів такої категорії осіб, а з іншого – сприятиме забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: Методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ / І.С. Кравченко, В.П. Кононець. Дніпро: ДДУВС, 2018. 48 с.

3. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с.

Останович Інна Петрівна.

начальник сектору ювенальної превенції
УПД Головного управління Національної
поліції у Волинській області

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ І СВДІКІВ ЗЛОЧИНУ

Охорона та захист дитини є одним із пріоритетних завдань правової політики держави, оскільки діти є найбільш незахищеними та вразливими в силу своїх вікових особливостей. Забезпечення інтересів дитини у кримінальному провадженні впливає не лише на конкретного учасника кримінальних процесуальних відносин та хід кримінального провадження, але й сприяє вихованню здорового покоління.

Процес допиту дитини-жертви та свідка насильницького злочину вимагає забезпечення особливих умов, підходу, а також володіння необхідними навичками особою, яка проводить опитування. Це сприятиме отриманню від дитини найбільш достовірних і правдивих свідчень, а також надасть можливість зменшити психологічне травмування дитини в процесі проведення відповідної процедури.

Україна ратифікувала усі основні міжнародно-правові документи Організації Об'єднаних Націй в галузі прав людини, в тому числі і Конвенцію ООН про права дитини.

Стаття 39 Конвенції ООН про права дитини встановлює, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини» [3].

Зазначена норма знайшли свій розвиток у одному з основних міжнародних документах, а саме Керівних принципах ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів. Відповідні Керівні принципи було затверджені Резолюцією 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 р. У них викладені оптимальні практики, засновані на узгодженні сучасних знань і відповідних міжнародних та регіональних норм, стандартів і принципів. Серед основних принципів – повага до гідності дитини, відмова від дискримінації, забезпечення найкращих інтересів дитини, захист, гармонійний розвиток, право на участь. У даному документі достатньо конкретно вказано, яким чином має здійснюватися правосуддя, щоб повторно не травмувати психіку дітей, які вже були скривджені, яким чином має бути забезпечено безпеку дітей – жертв та свідків злочинів, вимоги до професіоналізму спеціалістів, які працюють із такими дітьми тощо. Керівні принципи містять Розділ XI, що стосується права на захист у важких ситуаціях під час процесу відправлення правосуддя. Саме в

цьому розділі йдеться про оптимальний процес та умови допиту дітей – жертв та свідків злочинів [1].

Для України, окрім універсальних стандартів ООН, також актуальними є і регіональні стандарти, зокрема документи Ради Європи. Одним з документів, в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікованої від 20.06.2012 № 4988-VI.

Конвенція передбачає окремий розділ «Розслідування, кримінальне переслідування та процесуальне право». Зокрема, у ст. 35 цієї Конвенції вказується, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Також передбачено, що кожна сторона повинна вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, дитини-свідка та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства [4].

Потрібно згадати ще один документ Ради Європи який носить рекомендаційний характер, а саме Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17.11.2010. Ці Керівні принципи розраховані на застосування у всіх випадках, коли діти в будь-якій якості опиняються в контакті з усіма компетентними органами і службами, що беруть участь у здійсненні кримінального, цивільного чи адміністративного права. В тексті Керівних принципів підкреслюється, що зміст «правосуддя, дружнього до дітей» ширший, ніж фактична система правосуддя і судового розгляду. Цей термін стосується всіх фахівців, що працюють з дітьми під час та поза судовим розглядом. Такі органи, як поліція, соціальні та служби охорони психічного здоров'я, також відповідальні за те, щоб зробити правосуддя більш дружнім до дітей. Керівні принципи прагнуть забезпечення обізнаності та неухильного дотримання прав дітей усіма цими фахівцями.

Серед основних принципів, на яких базується даний документ, – честь, повага до гідності, інтереси дитини, захист від дискримінації, верховенство закону. І хоча даний документ більш сфокусовано на встановлення стандартів поведіння із дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, Керівні принципи містять певні положення щодо дітей у контакт із законом і стандарти поведіння із дітьми-жертвами та свідками злочинів. Так, зокрема, п. 64 розділу 6 «Свідчення (заяви) дітей» містить положення, які вказують, що опитування дітей з метою отримання інформації та доказів по справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем. Таке опитування дітей має проходити у сприятливих умовах, враховуючи вік, зрілість та рівень розуміння обставин дитиною, а також будь-які складнощі у спілкуванні. У п. 74 зазначається, що «необхідно вивчити можливості відбирання показів дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних приміщеннях, обладнаних для дітей, і у спеціальних сприятливих для дітей умовах» [2, 6].

Керівні принципи Ради Європи надають конкретний європейський вимір стандартам захисту прав дітей, розроблених на міжнародному рівні, зокрема, Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та Керівних принципів ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей – жертв і свідків злочинів (2005).

Аналізуючи міжнародні стандарти щодо захисту прав дітей – жертв та свідків злочинів, необхідно звернути увагу на той факт, що ці стандарти є частиною ювенальної юстиції, яка включає в себе також стандарти щодо дотримання прав дітей, які порушили закон. Україна, як сумлінний член і Організації Об'єднаних Націй, і Ради Європи, має не тільки прагнути до застосування вище перелічених стандартів, а й впроваджувати їх у життя.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв і свідків злочинів, затверджених Резолюцією 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

2. Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17.11.2010. URL: https://rescentre.org.ua/Uploads/Files/docs/Guidelines_cChild_Friendly_Justice_Ukr.pdf.

3. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікованої від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

5. Левченко К.Б., Євсюкова М.В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.

6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

Оперук Віталій Ігорович,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та оперативно-розшукової діяльності Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ) Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ

Становлення України як демократичної, соціальної, правової держави, поряд із позитивними змінами у процесі її розбудови і лібералізації всього суспільного життя, супроводжується і негативними явищами, пов'язаними, зокрема, із занепадом моральності. Відтак над актуальною залишається проблема злочинів у сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи, які щороку стають украй жорстокішими, дедалі більше просякнуті знущаннями відносно жертви.

Варто зазначити, що сьогодні насильство широко розповсюджене в нашому буденному житті. Поширення насильства щодо дитини виявляє зв'язок із загальним зростанням кількості випадків насильства в суспільстві, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків з летальним результатом. Тому одним із пріоритетних напрямків соціальної політики України є боротьба зі злочинами проти життя, здоров'я, волі й гідності особистості [1, с. 76].

Підготовка і проведення допиту малолітніх зумовлені віковими особливостями допитуваної особи. Знання цих особливостей має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на малолітнього, оцінки його свідчень.

Вікові особливості – це сукупність взаємопов'язаних типових для певного віку процесів, станів і властивостей, що виявляються у поведінці та вказують на загальну спрямованість розвитку особи. При розгляді психологічних особливостей малолітніх деяких вікових груп слід враховувати не тільки хронологічний вік, а й загальні якості культури і товариства, до якого вони належать, соціально-економічний стан, стать, індивідуально-типологічні якості.

Вік, починаючи з якого малолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінальному процесуальному законодавстві не визначено. У ст. 226 КПК України зазначається, що нижню вікову межу учасників судочинства законодавець не встановлює і тому всі діти віком до чотирнадцяти років можуть бути віднесені до категорії «малолітніх осіб», а можливість їхнього допиту визначається конкретною ситуацією, зокрема, й колом та характером обставин, відомих малолітній особі і які належить з'ясувати під час такого допиту. Вік особи встановлюється в загальному порядку за відповідними документами, а в разі їх відсутності – іншим шляхом, зокрема, шляхом призначення судово-медичної або комплексної судової медичної та психологічної експертизи [2].

Характерні для неповнолітніх особливості психіки не є психічними чи фізичними вадами, але вони, без сумніву, впливають на процес формування і давання показань. Зупинимось на таких особливостях більш детальноше.

Одним із обов'язкових криміналістичних елементів є встановлення часу вчинення злочину. Під час допиту встановлення часу вчинення злочину, який виступає предметом доказування в кримінальному провадженні, з правової точки зору, є одним з ключових питань. У випадку дітей - свідків чи жертв, визначення часу вчинення злочину або низки подій викликає значні труднощі.

Так, уміння визначати час за календарем і годинником формується поступово у малолітніх віком від 7 до 10 років. Це пов'язано із загальним пізнавальним розвитком та зі шкільними обов'язками, які вимагають уміння розрізняти дні тижня залежно від шкільних уроків та позашкільних занять. Особливі труднощі викликає у дітей уміння визначати і розрізняти часові інтервали. Їхня оцінка, як правило, залежить від міри привабливості занять та уподобань дитини. Наприклад, уроки мови здаються першокласнику довгими, а уроки фізичної культури чи малювання – порівняно короткими [3, с. 93].

Дитина дошкільного віку зазвичай вміє перелічити у правильній послідовності дні тижня та години. Вона знає пори року, хоча може мати труднощі з визначенням їх послідовності, часом знає також назви місяців. Ці знання є для дошкільнят знаннями без смислового розуміння і повторюються автоматично, аналогічно до вивченого напам'ять вірша.

У жодному випадку це не означає, що дитина в змозі визначити час подій за годинником і календарем та оцінити їх тривалість. Для дошкільнят занадто складним є також використання слів, які вказують на часові співвідношення, наприклад, «завтра», «вчора». Однак навіть дитина дошкільного віку вміє, відповідно до рівня свого розвитку, дати інформацію, яка дозволяє визначити час події. Проте при формулюванні запитань на цю тему слід рахуватися з обмеженнями, які впливають з вікових та індивідуальних особливостей дитини - жертви чи свідка.

У запитаннях про частину дня, під час якої подія мала місце, слід згадати про звичні дії дитини, пов'язані з її щоденним режимом дня – наприклад, час програми «На добраніч, діти», купання, сну, обіду, повернення когось із батьків з роботи, повернення дитини із садочка тощо, або про явища, за якими спостерігає дитина – наприклад, ніч, сонце, дощ тощо.

У запитаннях про день події, пору року чи рік можна співвіднести інформацію з особливими днями або особливими періодами в житті дитини. Наприклад, це був будній день чи вихідний; дитина ходила тоді до дитячого садка чи до школи; це був період канікул чи дитина була тоді в школі/дитячому садку; це було

приблизно у той самий період, що й день народження, іменини, прикрашання ялинки, фарбування писанок, або інші важливі для дитини події, такі як, наприклад, хвороба члена сім'ї, купівля собаки, зміна квартири, від'їзд родини у відпустку [3, с. 94].

Досвід роботи зі школярами, навіть підлітками, засвідчує, що у них виникають труднощі з визначенням часу подій з віддаленого минулого за календарем і годинником. Для визначення часу вони, зазвичай, не використовують ні дати, ні години. Достовірним, з психологічної точки зору, є описування ними часу події у ширшому контексті конкретної ситуації, що дозволяє приблизно встановити дату. Приклад – визначення часу, що вимагає пригадування класу, в який дитина ходила, занять, на які їздила, кількості уроків чи предметів, які мала в школі у критичний день, контрольних робіт чи інших важливих подій, пов'язаних із сім'єю або середовищем однолітків. Якщо дитина, яку опитують, вказує точну дату події, яка є предметом провадження, або її точну годину, слід запитати, яким чином їй вдалося це визначити, а потім запам'ятати. У випадку дошкільнят доцільно встановити, чи вміють вони визначати час за годинником, наприклад, попросити показати на годиннику, котра зараз година. Можна також запитати дитину про поточну дату, день тижня, попросити назвати поточний місяць. Такі дії є важливими, оскільки в даній ситуації не можна виключати, що інформацію дитині передала доросла особа.

Отже, підводячи підсумок вищезазначеного, можемо дійти одного важливого висновку, який полягає в тому, що - діти можуть буди дуже надійними свідками, але за однієї умови – дитину потрібно опитувати дуже професійно і з дружнім до дитини ставленням. Володіння слідчим знаннями, щодо психологічних особливостей розвитку малолітніх, дає можливість зрозуміти йому допитуваного та правильно налагодити з ним психологічний контакт, а це в свою чергу є запорукою успішного проведення допиту.

Список використаних джерел

1. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / О. Кочемировська, Д. Стрейстяну, Г. Христова. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
3. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОРМ Кліменко, 2015. – 114 с.

Павленко Наталія Григорівна,

провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

Казміренко Вікторія Олександрівна,

старший оперуповноважений Департаменту Національної поліції України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПЛОГО ВІД ОБОВ'ЯЗКУ СВІДЧИТИ В ЗАЛІ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ

У літературі допит неповнолітнього визначають як регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, які беруть у ньому участь, що здійснюється з урахуванням вікових особливостей допитуваного та спрямований на отримання відомостей про відомі йому факти, що мають значення для встановлення істини у справі [1, с. 10].

Однією з засад кримінального провадження в Україні є безпосередність дослідження показань, речей і документів.

Відповідно до частини першої статті 23 Кримінального процесуального кодексу України суд оцінює докази безпосередньо, а показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Крім того, частина третя статті 23 Кримінального процесуального кодексу України наголошує, що сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом.

Стосовно реалізації засади безпосередності у стадії судового розгляду кримінальний процесуальний закон встановлює значно меншу кількість обмежень в особистому сприйнятті доказів, порівняно зі стадією досудового розслідування. Виходячи з істотного значення, яке засада безпосередності має для постановлення законного та обґрунтованого рішення, такі обмеження мають винятковий характер [2, с. 324].

Крім кримінального процесуального законодавства України, права дитини, яка потерпіла від статевих злочинів, передбачені Конвенцією Ради Європи № 201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

Стаття 35 Конвенції «Опитування дитини» наголошує, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

– проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цього приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально для цього підготовленою;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Таким чином, дотримання перерахованих вище прав неповнолітнього потерпілого від статевих злочинів вимагає розумного обмеження кількості допитів такої особи під час судового розгляду.

Стаття 225 Кримінального процесуального кодексу України містить норми, що дозволяють уникнути необхідності проводити судовий допит неповнолітнього потерпілого від статевих злочинів.

Відповідно до частини першої статті 225 Кримінального процесуального кодексу України у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотримання правил проведення допиту під час судового розгляду.

Як бачимо, кримінальне процесуальне законодавство дозволяє без виклику в судове засідання здійснювати допит неповнолітнього потерпілого за місцем його перебування у сприятливих умовах, що мінімізують негативний психологічний вплив.

Також частина перша статті 225 Кримінального процесуального кодексу України містить важливу норму про те, що допит особи згідно з положеннями цієї статті може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні. У цьому випадку теоретично буде виключено можливість негативного психологічного впливу на неповнолітнього потерпілого з боку підозрюваного.

У зв'язку з цим виникає питання – чи потрібно проводити повторний допит неповнолітнього потерпілого після оголошення підозри з метою реалізації підозрюваним свого права на захист?

Кримінальне процесуальне законодавство не передбачає обов'язку проведення повторного допиту неповнолітнього потерпілого. Відповідно до частини четвертої статті 255 Кримінального процесуального кодексу України суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил цієї статті, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування.

Ще однією можливістю мінімізації негативного психологічного впливу на неповнолітнього потерпілого є його допит у режимі відеоконференції. Частина перша статті 232 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість проведення допиту осіб під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадку проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого. Такий спосіб допиту дасть змогу усунути прямий контакт неповнолітнього потерпілого з особами, які можуть тим чи іншим способом негативно вплинути на них, залякати чи іншим чином погіршити їхній психологічний стан.

О.М. Процюк наголошує, що при обиранні часу проведення допиту неповнолітнього та визначенні його тривалості потрібно враховувати вікові та індивідуальні психологічні особливості кожного окремого неповнолітнього допитуваного і на початку допиту встановити розумні часові межі такого допиту. Стан втоми як стан тимчасового зниження працездатності, а також розсіяність та апатія є одними з видів тимчасової дезорганізації свідомості. Відомо ж, що людина більш працездатна у стані бадьорості, а не втоми. У зв'язку з цим дуже важливо вчасно перервати допит, щоб дати неповнолітньому і його організму можливість відпочити, відновитися та налаштуватися на продовження розмови [3, с. 68].

Таким чином, можна зробити висновок, що кримінальне процесуальне законодавство дозволяє мінімізувати негативний психологічний вплив на неповнолітнього потерпілого від статевих злочинів шляхом усунення обов'язку прибувати до зали судових засідань для проведення допиту. З цією метою відповідна процесуальна дія має бути проведена на досудовому слідстві за участі слідчого судді.

Список використаних джерел

1. Шепитько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1991. 24 с.
2. Дехтяр О.Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та співвідношення механізму її реалізації під час досудового розслідування та судового розгляду. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1 (3). С. 319–329.
3. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.

Павлова Наталя Валеріївна,

доцент кафедри криміналістики та
домедичної підготовки Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ДОПИТУ ДИТИНИ, ПОСТРАЖДАЛОЇ ВІД НАСИЛЬСТВА

Проблема насильства у відношенні дитини є однією з актуальніших у нашій державі. Натомість, дитина, яка постраждала від насильства, нерідко відмовляється надавати показання або каже неправду, особливо в випадках, коли кривдником є близька особа. Щоб уникнути зайвого психологічного травматизму, проводити допит необхідно особою, яка викликає довіру, в умовах, дружніх для дитини та в обстановці, в якій вона відчуватиме себе в безпеці. Разом з тим, через певні вікові та психологічні особливості дитини, допит з нею має свою специфіку, що пов'язана із делікатністю спілкування, психологічним обміркуванням всіх питань та відповідей, використанням різноманітних демонстраційних засобів (анатомічні ляльки, іграшки, картки, малюнки тощо) тощо. Від того, як правильно слідчий здійснить підготовку до проведення допиту за участю малолітньої особи, часто залежить результативність усього розслідування у кримінальному провадженні в цілому.

Важливим у ході підготовки до допиту малолітнього є встановлення умов його життя, відносин із батьками, обстановки в соціумі та його впливу на дитину. При виборі місця проведення допиту бажано забезпечити умови, за яких була б створена атмосфера довіри. З огляду на особливості дитячої психіки, для допиту малолітнього краще обирати місце, обстановка якого є по відношенню до нього найбільш дружньою (будинок, дошкільний навчальний заклад). Між тим, краще проводити допит у спеціально обладнаному приміщенні для провадження слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх (дитячими меблями, іграшками, ляльками, в тому числі анатомічними) – «Кризовій кімнаті, дружній до дитини». Така обстановка сприяє досягненню більш повного психологічного контакту слідчого з потерпілим [1, с. 64].

Визначаючи коло осіб, яких планується запросити на допит, по-перше, необхідно виходити з кримінально-процесуальних вимог і запрошувати учасників, які є обов'язковими для проведення слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього. Поряд з цим, може виникнути необхідність у запрошенні інших осіб, які надаватимуть технічну допомогу, спеціалістів у певних галузях та ін. Водночас, слід враховувати, що велика кількість осіб у кімнаті для допиту є істотним подразником при роботі з дитиною. Якщо допит відбувається із використанням відео-зв'язку, основний склад повинен знаходитися в іншій кімнаті і спостерігати хід проведення допиту. Для передачі інформації і задавання, у разі необхідності, питань, необхідно

перевірити роботу технічного обладнання, якість звуку та зображення тощо, а також заздалегідь підготувати та покласти у зручному місці необхідні документи та демонстраційні засоби для пред'явлення.

Згідно ст. 227 КПК України, при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Виходячи зі змісту цієї норми можна побачити, що законодавець передбачає альтернативний варіант у вирішенні питання щодо запрошення на допит вказаної категорії осіб – тобто можна запросити як педагога, так і психолога. Проте, на нашу думку, у випадку допиту дитини, постраждалої від насильства, особливо, якщо передбачається під час допиту використовувати анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби, участь психолога повинна бути не альтернативним, а обов'язковим варіантом. Адже малолітній має схильність до самонавіювання, фантазування, неправильного сприйняття фактів та подій, в нього не достатньо сформований словниковий запас, він може плутатися у формах, кольорах та розмірах тощо. Їх свідчення вимагають психологічно обґрунтованої інтерпретації. Знаючи особливості психологічного розвитку на певному етапі розвитку дитини, саме психолог допоможе слідчому надати правильну оцінку показань малолітньої особи та сформулювати питання з точки зору педагогіки і психології.

Діти, які стали жертвами статевих та насильницьких злочинів, потребують особливої уваги, адже така категорія злочинів є досить приватною і ділитися, згадувати пережите досить важко, особливо неповнолітнім (малолітнім) особам. Такий злочин щодо них може нанести в майбутньому непоправні психологічні проблеми, що завдасть їм нормального розвиватися, створювати сім'ї. Тому, встановлення психологічного контакту та повної довіри під час допиту край важливе [2, с. 282].

Спеціаліст-психолог може робити заяви, котрі підлягають занесенню у протокол судової чи слідчої дії. Він має право проводити спостереження, консультувати зі спеціальних питань, допомагати правильно викладати ці питання у протоколах процесуальних дій; звертатися з дозволу слідчого з питаннями до інших учасників процесуальних дій. Проте, як слушно зауважують С.В. Белан та Т.О. Луценко, ці можливості мають і ряд обмежень, серед яких заборона робити висновки про правильність проведення слідчим допиту неповнолітнього та відсутність права діяти самостійно без вказівки слідчого, суду на допиті [3, с. 31].

Разом з тим, зовсім не йдеться про пасивну позицію з боку психолога. Слід сказати, що більшість науковців наполягає на активній позиції спеціаліста під час допиту неповнолітніх. На думку В. Мозгової, щоб участь психолога не була формальною, слід передбачити можливість завчасно обговорити з фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надає можливість

визначити тривалість допиту і скласти перелік запитань з урахуванням особливостей дитини [4, с. 95]. Навіть якщо дитина після пережитого тримається добре, тільки психолог правильно визначить її фізичне та психологічне самопочуття й, за потреби, зможе надати кваліфіковану допомогу й необхідні поради, а також, застосовуючи різні методики, допоможе дитині послабити відчуття страху, суму, сорому, провини, злості тощо [5, с. 75].

При допиті малолітніх необхідно враховувати їх швидку стомлюваність і нездатність тривалий час зосередитися на одному об'єкті. Тому, тривалість спілкування повинна бути мінімальною і слідчий, залежно від психологічних особливостей дитини, повинен призначати перерви, під час яких психолог може допомогти дитині відвернути увагу від предмету допиту та відпочити.

Бажано запрошувати психолога, з урахуванням гендерних ознак дитини. Як свідчить практика, дівчинка краще йде на контакт зі слідчим та психологом жіночої статі, а хлопчики – навпаки. Хоча іноді хлопчики бажають також спілкуватися із жінками. Ці обставини обов'язково необхідно з'ясувати перед початком допиту.

Слід враховувати, що діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятися один від одного. Втім, загальні закономірності психічного розвитку дітей дозволяють виділити в загальному вигляді важливі особливості психіки, характерні для дітей, що відносяться до однієї вікової групи. При оцінці рівня розвитку дитини, обов'язковим є з'ясування рівня володіння мовою та розуміння всіх запитань та слів, які використовуються. Маленькі діти погано орієнтуються в часі та просторі, тому також важливо перевірити, які вони називають дні тижня, пори року, чи правильно розрізняють поняття «вчора», «завтра» тощо. Слід перевірити, як дитина знає кольори, форми, розміри тощо. Якщо допит планується фіксувати за допомогою відео- зв'язку із трансляцією в інше приміщення, про це обов'язково зазначається малолітній особі, однак повідомити про це необхідно якомога делікатно.

Отримати необхідні свідчення від дитини без стресу та психологічного травмування можна шляхом використання демонстраційних засобів, у тому числі анатомічних ляльок, оскільки дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, яким чином їй завдали шкоди. Тобто, завдяки постановці питання «від третьої особи» краще встановлюється контакт між психологом, слідчим та дитиною. Разом з тим, такі демонстраційні засоби повинні використовуватись лише працівниками, навченими до їх використання, та за обов'язкової участі психолога, який має досвід такого спілкування. Інакше є ризик вторинної травматизації дітей, які будуть допитані.

Таким чином, при допиті малолітньої особи, постраждалої від насильства, особливо з боку близьких родичів, слід враховувати низку факторів, зокрема: вікові особливості, рівень психологічного та інтелектуального розвитку таких осіб, соціальне оточення та його

вплив на неповнолітнього тощо. Остаточною запорукою успіху є залучення до допиту психолога, який не тільки має відповідний диплом про психологічну освіту, а й багаторічний досвід роботи із такою категорією дітей. Участь психолога повинна бути не альтернативним, а обов'язковим варіантом і це положення необхідно закріпити на законодавчому рівні.

Список використаних джерел

1. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136.
2. Авраменко С. М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. № 1/2016. С. 279–288.
3. Белан С. В., Луценко Т. О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип.7. 2010.
4. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства / В. Мозгова // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 94–97.
5. Волинець Л.С. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик: метод. посіб.: Всеукр. громад. орг. «Служба захисту дітей». КИЇВ: К.І.С., 2011.

Пампура Ігор Іванович,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення ДНДІ МВС України

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ПІД ЧАС ДОПИТУ ДИТИНИ – СВІДКА ЧИ ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНУ

Світовою практикою доведено, що діти, які перебувають в контакті із законом, потребують особливого поведіння, зважаючи на особливості психофізичних станів, що притаманні їх віковій категорії та соціальному статусу тощо.

Наша держава ратифікувала усі основні міжнародно-правові документи Організації Об'єднаних Націй в галузі прав людини, в тому числі і Конвенцію ООН про права дитини та є активною учасницею діяльності цієї системи.

Керівними принципами ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів, наголошується на необхідності застосування процедур, що є дружніми до дітей, у тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення допиту, призначених спеціально для дітей, пристосування судових приміщень до

інтересів дітей-свідків, створення належної системи повідомлень, що забезпечує виклик дитини у суд тільки в разі необхідності, прийняття інших заходів, що полегшують процес дачі дитиною показань [3].

В європейських країнах ґрунтовно підійшли до забезпечення створення, обладнання та функціонування спеціальних кімнат і методик для проведення допиту дітей, присвоївши їм різноманітні назви.

В Україні у 2008 р. з'явився термін «зелена кімната» як спеціальне приміщення для проведення профілактичної роботи з дітьми певної категорії.

«Зелена кімната» – це сучасна ефективна форма роботи з дітьми, надання соціально-психологічної та правової допомоги дітям, які потерпіли від злочинних посягань чи стали свідками злочину.

Перше таке приміщення для допиту дітей, учасників злочинів, було обладнано у Польщі, де колір стін був синім. Звідти пішла назва «блакитної кімнати» стосовно усіх спеціалізованих кімнатах для допиту дітей. Ідея «блакитних кімнат» полягала у тому, що всі процедури виконуються на одному і тому ж місці і лише одноразово. Потім запис від цього допиту міг бути використаним відповідними органами: судом, прокуратурою, обізнаною особою при здійсненні експертизи тощо. Таку ж назву отримала зазначена форма роботи з дітьми і в Болгарії.

У таких країнах, як Англія, Естонія, Франція, Польща, Ірландія, США створюються так звані «дружні кімнати», завдяки яким відбуваються судові процеси, не травмуючи при цьому психіку дитини шляхом повторного допиту в суді. У кожній з названих країн є певні особливості, пов'язані з використанням зазначених кімнат. Так, у Німеччині та Нідерландах поліцейський, який працює з такими дітьми, повинен пройти спеціальний дев'ятимісячний курс навчання, а потім йому все одно допомагає психолог. У країнах Західної Європи та США, з огляду на рекомендації щодо створення таких кімнат, насамперед обирається спокійний, не надто людний район, а приміщення, в якому обладнується «дружня кімната», повинно мати окремий вхід тощо [5].

Отже, яку б назву не мала така кімната (у даному випадку – «зелена кімната»), основним її призначенням є проведення допиту дитини за допомогою спеціальної методики, яка позбавляє дитину від повторної травматизації психіки у подальших слідчих діях.

Відповідно до міжнародних стандартів, насамперед, повинна бути відокремленість зручного приміщення (кімнати), що відповідатиме потребам дітей різного віку почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час допиту. Тут мається на увазі створення ілюзії перебування дитини у домашній (дитячій) кімнаті, наприклад, завдяки наступним складовим:

- іграшкам (у тому числі анатомічним лялькам);
- іграм;
- м'яким меблям;

«спокійним» кольорам стін (не виключаючи художній розпис за дитячою тематикою);
м'якому покриттю підлоги (килиму);
належній звукоізоляції;
«живому» кутку (рослинам, тваринам);
необхідним канцелярським предметам (кольорові олівці, фломастери, ручки, фарби, дошка для малювання, папір (у тому числі кольоровий), пластилін, дитяча література, малюнки (у тому числі анатомічні малюнки) тощо.

Для забезпечення безбар'єрного (комфортного та відвертого) спілкування з дитиною бажано, щоб допит проводив один фахівець (наприклад, психолог) тієї ж статі, що й дитина, або протилежної від статі особи, яка завдала шкоду дитині. При цьому можливість участі інших фахівців (слідчого, захисника, законного представника тощо) у процесі допиту дитини забезпечується завдяки спеціальному обладнанню та технічному оснащенню такого приміщення, що дозволяє спостерігати за проведенням допиту з іншого приміщення та спілкуватися з дитиною через систему зв'язку [6].

Це означає, що приміщення «зеленої кімнати» складатися з двох суміжних кімнат, а саме:

1) терапевтичного залу, в якому з дитиною безпосередньо працює спеціаліст: працівник поліції, психолог, фахівець із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо (як зазначалося вище, бажано, щоб допит проводив один спеціаліст, психолог чи соціальний педагог який володіє необхідними навичками та методикам; якщо допит проводить слідчий, також обов'язкова присутність кваліфікованого психолога або соціального педагога);

2) робочого приміщення для працівників поліції та залучених спеціалістів, в якому відбувається спостереження за поведінкою дітей (кімната для спостереження); при цьому, якщо у фахівців є запитання чи зауваження, вони можуть переказати їх психологу під час перерви або через спеціальні засоби спілкування.

Між цими суміжними кімнатами повинно бути встановлене скло позавізуального спостереження (так зване венеціанське дзеркало) і вмонтована відеопаратура. Завдяки цьому участь інших фахівців у процесі допиту дитини не впливає на загальну атмосферу інтимності в терапевтичному залі. Отже, використання технічних засобів при проведенні допиту в «зеленій кімнаті» найменше травмує психіку дитини. Найкращим є варіант, коли дитині взагалі не доведеться свідчити в суді, суд візьме до уваги відеозапис допиту, проведеного у «зеленій кімнаті», і провина обвинуваченого буде доведена з найменшою травматизацією дитини, завдяки проведенню лише одного допиту.

Особливо хочеться наголосити, що фахівець який проводить допит, повинен мати досвід спілкування з дітьми та розуміти дитячу психологію. Також він повинен мати навички критичного мислення, а під час спілкування використовувати зрозумілі та переконливі слова і

аргументи. Важливо бути добре підготовленим до можливих різноманітних реакцій та відповідей на поставлені запитання. Слід враховувати рівень розвитку та рівень мови дитини, її пізнавальну здатність, можливі проблеми (наприклад, дитина зі специфічними потребами) або її специфічні медичні діагнози. Також необхідно зважати на культурні відмінності сім'ї, душевний стан дитини та її бажання брати участь у розмові [2].

Таким чином, практика використання «зелених кімнат» забезпечує дотримання прав дітей у кримінальному процесі, налагодження під час їх допиту атмосфери довіри та взаєморозуміння, подолання страху надавати свідчення незнайомим дорослим людям, та, відповідно, наближує Україну до втілення найкращих міжнародних стандартів захисту прав дитини.

Список використаних джерел

1. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Організація: Жіночий консорціум України за підтримки BICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf.

2. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед та ін. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.

3. Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв і свідків злочинів, затверджених Резолюцією 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

4. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

5. Община Несебра создает «голубую комнату» для допроса детей. URL: burgas-reporter.ru/2012/09/община-несебра-создаст-голубую-комнату.

6. Швед О.В. Интервьювання дітей – жертв і свідків сексуального та домашнього насильства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 4. С. 130–140.

Пекарський Сергій Петрович,

доцент кафедри спеціальних дисциплін та професійної підготовки Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДЛЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ

До підрозділів, які є основними службами, що виконують обов'язки з розкриття кримінальних правопорушень органами Національної поліції і відповідають за кінцевий результат цієї роботи за

напрямами діяльності відносяться підрозділи кримінальної поліції. Відповідно до предмету наукового заходу, серед підрозділів кримінальної поліції зазначаємо підрозділи карного розшуку, які уповноважені виявляти та розкривати загально-кримінальні злочини, що посягають на життя, здоров'я, статеvu свободу та статеvu недоторканність особи. Зокрема – зґвалтування дитини, розбещення дітей, вчинення стосовно дітей сексуального насильства, статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, домашнє насильство тощо відносяться до компетенції підрозділів карного розшуку. Своєю чергою підрозділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми уповноважені виявляти та розкривати злочинні дії у сфері суспільної моралі, пов'язані з сексуальною експлуатацією особи. Також у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікативних технологій актуальним є необхідність своєчасної протидії підрозділами кіберполіції злочинним діям, які зазіхають на особисте безпечне життя дитини. Зокрема інформаційно-комунікативні технології надають можливість дитині вийти за межі особистого безпечного простору, а також батьківського чи вчительського контролю. Так, сучасні діти використовують різні цифрові пристрої, зокрема: мобільні телефони, ноутбуки, комп'ютери планшети, а також спілкуються через соціальні мережі, форуми чи ігри тощо. Вікітмні особливості дітей різних вікових категорій не дозволяють їм своєчасно проявити критичне мислення та розпізнати злочинні дії щодо себе. У зв'язку з цим з'являються ризики безпеки дитини у різних проявах, а саме: грумінгу, секстизму, кібербулінгу, дитячої порнографії, сексуальної експлуатації, сексуального насильства тощо.

Під груміноґом (англ. grooming) слід розуміти входження в довіру до дитини з метою її схилення до будь-якого брутального поводження, в тому числі і в сексуальному плані [1]. Так особи, які за мету мають злочинні дії, встановлюють психологічний контакт з дитиною в чатах або на форумах, пропонують допомогу та підтримку у вирішенні певних питань. Показуючи своє співчуття, злочинці пропонують дитини перейти в більш відокремлене віртуальне місце спілкування, результатом чого стає пропозиція зустрічі в реальному світі для вступу з ними в інтимний зв'язок, шантажування та залякування [1]. Секстинґ – інтимне листування й пересилка фото інтимного характеру [1]. Своєю чергою, булінґ (цькування) – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [2].

Своєю чергою відповідно до положень Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року № 1296-IV (у редакції від 13.02.2020) під дитячою порнографією розуміємо зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як

дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Також слід зазначити, що Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікована з заявами Законом України № 4988-VI від 20.06.2012, визначає кримінальними наступні умисні дії:

– заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру;

– заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли використовується примус, сила чи погрози, або насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища [3].

Положення даної Конвенції відображені у відповідних статтях Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (у редакції від 28.04.2020), де передбачені підстави кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в тому числі і вчинені відносно дітей.

Означене ставить перед уповноваженими підрозділами кримінальної поліції завдання здійснення необхідних заходів щодо попередження та розкриття злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. На нашу думку парадигмою якісної роботи з даного напрямку є: по-перше, уміння здійснювати відповідні оперативно-розшукові заходи щодо виявлення інформації та документування відповідних злочинних дій, а по-друге – уміння встановлення комунікації та діалогу з дитиною. Саме тому висуваємо гіпотезу, відповідно до якої серед працівників уповноважених підрозділів кримінальної поліції повинні бути фахівці, які спеціалізуються на роботі з дітьми. Як приклад, наводимо діяльність до 2015 року підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, де частина оперуповноважених співробітників мала педагогічну освіту, що надавало можливість швидше встановлювати психологічний контакт з дітьми, які були у конфлікті з законом, а також з дітьми, які були жертвами злочинних дій.

Саме тому, пропонуємо, відповідно до вимог Стандарту вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 26 «Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність», який затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 578 [4], з метою запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, а саме злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей передбачити вивчення окремо особливостей проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій з дітьми. Зокрема,

проведення опитування та допиту дитини, застосування методики «Зелена кімната».

Своєю чергою, в рамках післядипломної освіти поліцейських [5] на курсах підвищення кваліфікації за спеціалізацією підрозділів кримінальної поліції, вважаємо за доцільне, передбачити вивчення:

- основ вікової педагогіки та психології;
- компетенції підрозділів кримінальної поліції щодо попередження та виявлення злочинів, що вчиняються дітьми та стосовно дітей;

- попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з втягненням дітей у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, зокрема у сфері сексуальної експлуатації та суспільної моралі;

- взаємодія підрозділів кримінальної поліції з органами досудового розслідування та ювенальною превенцією у попередженні та розкритті злочинів щодо дітей.

Отже, вищенаведене дозволяє нам дійти висновку про те, що фахова підготовка співробітників кримінальної поліції для роботи з дітьми, які стали жертвами злочинних дій потребує відповідного обговорення, визначення її структури та закріплення у відповідних навчальних планах, як для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 26 «Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність», спеціалізації «кримінальна поліція» так і відповідно в рамках післядипломної освіти поліцейських на курсах підвищення кваліфікації за спеціалізацією підрозділів кримінальної поліції.

Список використаних джерел

1. Секстинг, грумінг, мобінг: від чого страждають діти в інтернеті : веб-сайт. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/kids/seksting_gruming_mobing_vid_chogo_strazhdayut_diti_v_interneti.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (зі змінами та доповненнями станом на 14.05.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>.

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: ратифікована Законом України від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#n2.

4. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 26 «Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність»: затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 578

5. Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: затверджено наказом МВС України від 24.12.2015 № 1625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#n14>.

Плетенець Віктор Миколайович,
доцент кафедри криміналістики та
домедичної підготовки Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ ЗА ФАКТАМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: СТАН І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Проблема подолання насильства по відношенню до неповнолітніх в нашій державі є багатогранною та комплексною. Загально поширеною є думка про те, що неповнолітні, котрі стали жертвами насильства (фізичного та /або сексуального) повідомляють про факт із значним запізненням, якщо роблять це взагалі. Встановлення відповідної події може відбутися випадково, через значний проміжок часу (місяці, чи роки після його вчинення), що ускладнює діяльність правоохоронців у встановленні її обставин. Вказане не дозволяє на належному рівні оцінити масштаби існуючої проблеми, та віднайти шляхи її вирішення.

За результатами досліджень кожна п'ята опитана дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80 % таких випадків злочинці були знайомими для дітей людьми, у 90 % випадків про насильство відносно дітей у відповідні органи ніхто не повідомляв [1, с. 4].

Однією з причин, чому не з'ясовуються всі обставини фактів насильства стають проблеми правоохоронців в організації та тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема й допиту вказаних осіб. Застосування безтактних, бездумних, примусових, директивних підходів у провадженні з неповнолітніми, призводить до їх «закриття», та неможливості отримання вагомої для прийняття рішень інформації. Поширеною є ситуація відсутності усвідомлення правоохоронцями того, що діти, можуть бути не тільки жертвами чи свідками насильства, а й об'єктами тиску (фізичного, психічного) з боку протидіючої розслідуванню сторони.

Усвідомлення не справедливості може стати рушійною силою до спроб відстоювання постраждалим неповнолітнім своєї правоти. Так, з 5 до 12 років ставлення до моральності змінюються від: морального реалізму (тверде і вельми однозначне розуміння добра і зла) до морального релятивізму (кожен має право справедливого ставлення до себе) [2]. На даному етапі життя та соціалізації вказані особи можуть усвідомити і безсилля правоохоронної системи. Так, вірогідним є формування стереотипу всюдозволеності, який ґрунтуватиметься, з одного боку на зневірі у дієвості правоохоронців з викриття кривдників, а з іншого – справедливому їх покаранні. Цю ж точку зору у свідомості дітей, у тому числі, шляхом нав'ювання, можуть закріпити дорослі.

Численні дослідження вказують на достовірний і вельми міцний зв'язок між несприятливими подіями дитинства і багатьма психічними розладами, включаючи депресію, тривогу, розлади особистості і навіть психози, в тому числі у хворих на шизофренію [3].

Пережите у дитинстві насильство, особливо якщо цьому факту не було надано належної оцінки та допомоги з боку психологів, призводить до віддзеркалення дій особи у дорослому віці та виміщуванні образи на інших більш слабких: жінках і, знов таки, дітях. Фізичного та сексуального насильства в Україні щороку зазнає приблизно 1 мільйон жінок, з яких звертаються до поліції максимум 10 % та від 1 до 3 млн. дітей, котрі стають жертвами або свідками насильства [4].

Зазначене демонструє не тільки проблему особи, що пережила насильство, а й соціуму, в якому подібні факти, у разі не надання їм належного значення, відбуватимуться й надалі.

Приділення уваги доцільно зосередити на профілактику не тільки домашнього насильства, а й вчинення тяжких та особливо тяжких суспільно-небезпечних діянь у тому числі з особливою жорстокістю. Зокрема, поширеною причиною формування серійних маніяків є пережиті у дитинстві різних травм від психічного, фізичного, сексуального насильства [5].

Якщо неповнолітнім жертвам насильства у кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, приділяється з боку відповідних служб психологічна допомога, то свідкам зазначених фактів, здебільшого ні. Однак, відсутність помітних психічних розладів у дитини, що стала свідком події насильницького або будь-якого іншого трагічного характеру, не позбавляє потреби надання їй психологічної допомоги як і жертві відповідних фактів. У свою чергу діяльність правоохоронців, за вказаними випадками потребує застосування дружніх до дітей процедур опитування та допиту.

У той же час розробки методичних рекомендації [6; 7]; впровадження «Зелених кімнат» [8], що набувають масового поширення в Україні та напрацювання нормативно-правового забезпечення їх функціонування [9]; проведення тренінгів регіонального [10], й міжнародного рівня [11]; здійснення занять за розглядуваною тематикою для співробітників Національної поліції України [12] проведення науково-практичних заходів [13] та інше демонструє усвідомлення існуючої проблеми на державному рівні та пошук шляхів її подолання.

Окрім зазначено потребує вдосконалення діяльність з: – формування міждисциплінарних служб, з різних за напрямком фахівців, допомога яких може бути потрібною постраждалим неповнолітнім та/або свідкам; – мінімізації кількості опитувань (допитів) та їх проведення спеціально підготовленою для цього особою; – унеможливлення

здійснення на дитину тиску (погроз, шантажу тощо) з боку зацікавлених у відповідних результатах розслідування осіб тощо.

Однак, не зважаючи на вказані спроби, існуюча ситуація поки що не знайшла свого вирішення. Наведене варто сприймати як комплексну проблему, що потребує системного характеру пошуку шляхів її вирішення. Це сприятиме не тільки більш ефективній організації діяльності у протидії розглядуваних фактів, а й покращенню криміногенної обстановки в державі.

Список використаних джерел

1. Сльозка Є. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation 2015. 48 с.
2. Формирование и развитие личности ребенка на разных возрастных этапах. URL : http://koi.tspu.ru/koi_books/belyaeva/str18.htm.
3. Иногда причины психических расстройств следует искать в несчастном детстве <https://www.kommersant.ru/doc/3377290>.
4. За домашне насильство – за ґрати: Як в Україні та світі боряться зі знуцанням у родині URL:https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo_za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146
5. Фионик Д. Маньяк среди нас URL: <https://zaborona.com/interactive/maniak-pomizh-namy-4-ru>.
6. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136 с.
7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.
8. Методика «Зелена кімната» URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/metodika-zelena-kimmnata.html>.
9. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О. М. Бандурки та К.Б. Левченко. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.
10. Навчальний тренінг «Питання забезпечення та захисту прав дитини поліцейськими» URL:<https://dduvs.in.ua/2019/11/22/politsejskijv>.
11. Працівники університету взяли участь в тренінгу щодо тактики допиту потерпілих, що знаходяться у надзвичайно вразливому стані URL:<http://univd.edu.ua/uk/news/5849>.
12. Заняття із застосуванням міжнародного досвіду URL: <https://dduvs.in.ua/2019/12/02/diznannya>.
13. Зупинимо насильство над дітьми URL:https://mvs.gov.ua/ua/news/21188_Tetyana_Kovalchuk_SHCHoroku_vid_1_do_3_mln_ditey_v_Ukrai_ni_strazhdayut_vid_nasilstva.htm.

Попович Мирослав Вікторович,
завідувач криміналістичної лабораторії
ім. Ганса Гросса Чернівецького національного
університету ім. Юрія Федьковича

ДИТИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

27 вересня 1991 року набула чинності для України Конвенція ООН про права дитини [2], яка є міжнародним правовим документом, що визначає права дітей в державах-учасниках організації. Впровадження положень цього першого міжнародно-правового документа обов'язкового характеру, що присвячений широкому колу питань прав дитини, має фундаментальне значення для країни та наближається до свого 30-ти річчя.

Але фундамент складають засади і якщо мова йде про кримінальні процесуальні відносини щодо прав дітей, то слід розібратися з основними категоріями.

Відповідно до тлумачного словника термін «засада» подається як «основа чогось; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб здійснення» [1, с. 419]. Слово «загальний» тлумачиться як «який охоплює все, всіх» [1, с. 382]. Таким чином, в широкому сенсі під «загальними засадами кримінального провадження» розуміються вихідні положення, що охоплюють все та всіх під час кримінального провадження.

З огляду на це, вельми актуальним є пропозиція щодо внесення у Кримінальний процесуальний кодекс України нової загальної засади кримінального провадження під назвою «дитиноцентризм».

Водночас, слово «центр» означає «щось основне в чому-небудь». А під терміном «дитина» прийнято говорити про особу віком до 18 років. Кримінальний процесуальний кодекс України використовує в даному випадку (коли мова йде про дитину), термін малолітня або неповнолітня особа. Про розмежування та використання цих термінів (дитина, малолітня особа, неповнолітня особа; дитина у конфлікті та у контакті із законом тощо) ми зазначали в своїх доробках раніше [6, с. 237].

Таким чином, термін «дитиноцентризм у кримінальному провадженні» означає, що найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні мають бути першочерговими та пріоритетними.

На свою підтримку запровадження такої засади в кримінальному провадженні наведемо положення Комплексної стратегії проти насильства, відповідно до положень якої «комплексна система» для захисту дітей: 1) розміщує дитину в центрі системи; 2) розміщує найкращі інтереси дитини в основі системи; 3) працює на сприяння, захистом та реалізацією прав дітей на захист, як це передбачено в Конвенції про права дитини; 4) приділяє особливу увагу правам вразливих груп, таких як діти, позбавлені волі, та діти, які перебувають у конфлікті із законом; 5) забезпечує, щоб всі основні

учасники та системи – освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, правосуддя, громадянське суспільство, громада та сім'я – діяли для захисту та підтримки дітей. [5]

Отже, *інтегрований*, комплексний характер під час розгляду будь-яких питань дитини у кримінальному провадженні є очевидним та, певною мірою, навіть виходить далеко за межі кримінального процесу, що свідчить зайвий раз про її глобальний, надважливий характер.

Крім цього, варто зазначити, що не лише представники різних відомств, але й, в першу чергу, суб'єкти кримінального процесу мають діяти для захисту та підтримки малолітніх (неповнолітніх). Функція захисту прямо передбачена ст. 2 чинного КПК України, проте вона стосується всіх осіб, а не виключно дітей, та відповідно одне із його значень: «заступництво, охорона, підтримка» [3]. Видається, термін «захист» включає в себе інший, більш вузький термін – «підтримка», тому у загальному значенні і захист, і підтримка малолітніх (неповнолітніх) є синонімічними категоріями. Водночас, під «підтримкою» прийнято розуміти чутливий підхід до найкращих інтересів дитини.

На нашу думку, *beatipossidentes* (щасливі ті, хто володіє) [4, с. 41] знаннями про п'ять почуттів, оскільки, як відомо, хто володіє п'ятьма почуттями, той володіє над всесвітом, бо все в житті буває від них чи через них.

Чутливий підхід в кримінальному провадженні, скоріше за все, не те, про що прийнято писати статті, проте ми зробимо спробу визначити основні його складові, що можуть служити досягненню ефективності допиту дитини-жертви під час досудового розслідування.

П'ять надважливих елементів чуття, що об'єднуються в єдине ціле – це зір, слух, смак, нюх і дотик. Спробуємо розібратися на прикладах яке значення в кримінальному процесі вони можуть мати під час розв'язання ситуацій з дітьми.

Зір. Недаремно існує вислів, що очі – це дві безтілесні руки, якими відчувається те, що на відстані. З однієї сторони, зореве сприйняття будь-якої протиправної поведінки дитиною-потерпілим спричиняє «покадровість» під час постійного згадування всієї ситуації, наче кінофільму, чим сприяє віктимізації. З іншої сторони, під час подальшого допиту потерпілої дитини за допомогою зору (а це перше чуття, яке «контактує» у дитині зі слідчим) можливо встановити психологічний контакт завдяки, наприклад, спеціально обладнаному приміщенню зеленого кольору («зелена кімната») та інших спеціально підібраних елементів інтер'єру, зовнішньому приємному погляду слідчого тощо.

Слух. Слух (або почуте) здатен зберігати в пам'яті дитини в уяві різні моделі поганого ставлення. Відомі випадки, коли злочинець помирає, а жертва ще довгий час чує його голос. Вкрай печальними є такі випадки з дитиною-жертвою. В той же час, під час допиту саме через спокійний тон та сприяє голос слідчого дитина може почати «розкриватися» та

надавати показання. В цьому разі від слідчого вимагається бути не зверхнім, а дуже обережним у висловлюваннях.

Смак. Чуття смаку хоча і є одним із чуттів, проте по своєму впливу на дитину є першим серед усіх. Завдяки грамотним запитанням слідчого саме про смакові властивості того чи іншого можна дізнатися взагалі чи мала місце подія злочину, наприклад, в статевих злочинах. З іншої сторони, під час допиту дитина може відчувати спрагу чи буркотіння в животі, тож необхідні елементарні продукти мають бути заздалегідь приготовлені: вода, печиво, а можливо, й улюблені цукерки конкретної дитини. Мета в такому випадку – заспокоїти дитину.

Нюх. В кримінальному провадженні надважливим є приміщення для допиту дитини. Воно має бути просторим, бажано з вікном, оскільки особливою умовою сприятливого спілкування є свіже (нейтральне) повітря в кабінеті. Неприпустимі зайві аромати, оскільки вони можуть слугувати нагадуванням про подію кримінального правопорушення, що може несподівано викликати бурхливу неочікувану для слідчого реакцію дитини. Крім того, під час спілкування зі слідчим дитина може пригадувати окремі моменти правопорушення та починати важко дихати, що трапляється часто. Тож свіже повітря допоможе не втратити баланс в організмі дитини.

Дотик. Вважається, що органом дотику є руки, проте в дійсності це чуття притаманне всій поверхні тіла, оскільки кожна його частина може стати органом дотику. Саме тому під час допиту дитини важливо не чіпати її, в першу чергу, на самому початку процесуальної дії. Ненавмисно, не знаючи дрібниць злочинної поведінки суб'єкта, слідчий може доторкнутися до дитини-жертви так, що нагадає дотик злочинця. Крім цього, неможливо порушувати особистий простір дитини, це зведе нанівець вже на початку всю слідчу (розшукову) дію. Проте, відомі випадки, коли наприкінці допиту слідчий за умови згоди та бажання дитини, може доторкнутися рукою за руку чи плече дитини на знак чуйності, співчуття чи підтримки.

Сьогодні, як ніколи, під час високого динамізму соціальних перетворень та девальвації моральних цінностей, росту злочинності (де жертви-діти) пріоритетним є чуттєве ставлення до малолітнього/неповнолітнього. І як не згадати аксіому Аристотеля, що ніщо не вийде в ум, якщо не вийде через чуття. Саме тому поняття «дитиноцентризм» та «чуттєве ставлення до дитини» співвідносяться та, врешті решт, будь-який вплив через чуття надважливий не лише для розслідування в цілому, а й для процесу авіктимізації.

Як результат розуміння кожним слідчим (який працює з дітьми) своєї високої ролі, що була довірена йому суспільством – є впровадження в кримінальний процес таких елементів допиту, що сприяли б звільненню від уяви конкретної дитини про те, що вона жертва. Уява дитини над всіма чуттями носить об'ємлюючий характер. Тож, вирішальним під час роботи слідчого з уявою дитини-жертви є виміщення болю дитини на демонстраційних ляльках, про які ми напишемо окремо.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 173бс.
2. Конвенція ООН про права дитини (учинено 20.11.1989, ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91): режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року.: режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> із змінами та доповненнями станом на 28.04.2020.
4. Овруцкий Н.О. Крылатые латинские выражения в литературе. М., «Просвещение», 1969.
5. Рада Європи «Комплексна стратегія проти насильства». Режим доступу: <https://rm.coe.int/168046eb82>.
6. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. 328 с.

Процик Любов Сергіївна,

науковий співробітник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України, кандидат психологічних наук

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ ТА НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

У зв'язку із динамічним розвитком суспільства зростає загальна кількість випадків насильства, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків. Діти часто стають жертвами, свідками чи самі можуть бути у конфлікті із законом або безпосередніми заявниками про вчинення злочину. Вони є особливими учасниками допиту через специфіку розвитку, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Для продуктивного проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб необхідно враховувати їх вікові особливості.

Особливості допиту малолітніх та неповнолітніх осіб розглядалися багатьма вченими: Л. Васильєвим, А. Закатовим, Л. Каневським, В. Коноваловою, Т. Кобцовою, Н. Павлюком, В. Тертишником, С. Пришляк, І. Федотовим, Т. Шмиголем, А. Шуличенко та іншими. Вікові особливості розвитку особистості вивчали І. Булах, Л. Виготський, М. Заброцький, І. Кон, Г. Костюк, Г. Крайг, Р. Павелків, Ю. Приходько, М. Савчин та інші.

Серед міжнародних стандартів у галузі дотримання прав та забезпечення потреб дітей груп ризику, одним з документів, в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини-свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., СЕТС № 201), яка була ратифікована Верховною

Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р. Стаття 35 зазначеної Конвенції безпосередньо стосується допиту дітей.

За кримінально-процесуальним законодавством України (КПК України) передбачається як допит дитини як на стадії досудового слідства (ст. 168 КПК України), так і на стадії судового розгляду справи (статті 307, 308 КПК України), у ході якого всі учасники процесу, а також суд та прокурор матимуть можливість задавати питання свідкові чи потерпілому [1; 2].

Відповідно до КПК України малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років, що відповідають віковим етапам: ранній (до 3 років), дошкільний (3–6 років), молодший шкільний вік (6–10 років), підлітковий (11–15 років) та рання юність (16–18 років). Варто зауважити, що КПК України не встановлює мінімального віку, з якого особа може бути допитана у якості свідка або потерпілого. Відповідно кожному віковому періоду розвитку притаманні особливості пізнавальних процесів, емоційно-вольових якостей, різні види провідних потреб, становлення ціннісних орієнтацій та соціальних ситуацій. Діти, які стали свідками кримінального правопорушення також зазнають травматичного впливу на психіку. Всі ці фактори суттєво впливають на поведінку дитини, ставлення до подій, у тому числі до процедури судочинства, що слід враховувати.

Відомо, що діти вже в *ранньому віці* здатні до сприйняття людей, їх дій, об'єктів, що особливо вирізняється своєю яскравістю і незвичністю. На власному досвіді вони починають розуміти, що значить штовхнути, вдарити, битися. Але, описуючи предмети чи явища, дитина часто вдається до порівнянь, однак ці порівняння бувають вельми відносні. У разі переживання травмуючої ситуації у дитини можуть проявлятися страхи, сплутаність почуттів, у поведінці відзначаються порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми [3].

У *дошкільному віці* дитина стає більш самостійною, а гра стає провідною діяльністю, яка значно впливає на розвиток дитини та може бути корисною у процесі допиту. Адже зміст гри відображає особливості оточуючого світу та відносини дорослих, які відтворюються дитиною. Інтенсивно зростає словниковий склад мови, сприймання стає осмисленим, цілеспрямованим, з'являються елементи аналізу. Основна лінія розвитку мислення – перехід від наочно-дієвого до наочно-образного, а в кінці вікового періоду – до словесно-логічного мислення. Старші дошкільнята починають аналізувати вчинки не лише за їх результатами, а й за мотивами; їх цікавлять такі складні етичні питання, як справедливість, нагороди, відплата за заподіяне зло та ін. Якщо дитина у дошкільному віці пережила стресові події, пов'язані з насильством, вона може проявляти тривогу, боязкість, почуття провини, сорому, відрази, безпорадності,

брехливість, схильність до злочинства та підпалювання, а також негативізм, відчуження й агресію поряд із надмірною поступливістю.

У *молодшому шкільному віці* навчання для дитини стає провідною діяльністю. Переживання набувають нового сенсу для дитини, з'являється смислова орієнтовна основа вчинку – ланка між бажанням щось зробити і діями, які розгортаються. Завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення, продовжує розвиватись пам'ять. На відміну від дошкільнят, вони здатні цілеспрямовано, довільно запам'ятовувати події, схильні дослівно відтворювати те, що запам'ятали. Увага молодших школярів відрізняється невеликим обсягом, малою стійкістю – вони можуть зосереджено займатися однією справою протягом 10–20 хвилин (у той час як підлітки – 40–45 хвилин, а юнаки – до 45–50 хвилин). Переживши травматичну подію у дітей молодшого шкільного віку можуть проявлятися сплутані почуття стосовно дорослих, складності у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, відрази, недовіри до світу, у поведінці відзначаються відчуження від людей, мовчазність або несподівана говіркість.

Підлітковий вік пов'язаний з перебудовою організму дитини – статевим дозріванням. Значно розширюються пізнавальні інтереси, зростає самосвідомість, прагнення до самостійності, самоствердження, загострюються окремі риси характеру (надмірна самовпевненість, самозакоханість тощо). Емоційний фон в підлітковому віці стає нестабільним, емоційні реакції можуть пом'якшуватись при теплих, довірливих відносинах з дорослими, які повинні проявити розуміння й тактовність. І навпаки, недоречно зауваження, крик або іронія, посилюють негативізм. Почуття дорослості стає центральним новоутворенням підліткового віку. Провідною діяльністю у цей період стає інтимно-особистісне спілкування. При переживанні насильницьких ситуацій у поведінці підлітка відзначаються ізоляція, маніпулювання іншими дітьми (в тому числі з метою одержання сексуального задоволення), суперечливість у діях.

Рання юність є перехідним періодом між підлітковим і юнацьким віком. Пошуки сенсу життя, свого місця у світі можуть стати особливо напруженими. Інтерес викликають дорослі, чий досвід, знання допомагають орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з майбутнім. Але не у всіх дітей цей період виявляється напруженим: деякі старшокласники плавно і поступово просуваються до переломного моменту в своєму житті, а потім відносно легко включаються у нову систему відносин. Потребу в емоційному теплі, розумінні, душевній близькості відображають юнацькі мрії про кохання. Старшокласники так само, як і підлітки, схильні наслідувати один одного і самостверджуватися в очах однолітків за допомогою дійсних чи уявних «перемог». У юнацькому віці інтенсивно

розвивається саморегуляція, підвищується контроль за своєю поведінкою, проявом емоцій. Починає розвиватися і моральна стійкість особистості. У своїй поведінці юнаки дедалі більше орієнтуються на власні погляди, переконання, які формуються на основі набутих знань і свого, нехай не дуже великого, життєвого досвіду. У разі переживання травмуючих подій можуть проявлятися відраза, сором, почуття провини, недовіра, суперечливі почуття до дорослих, порушення сексуальної поведінки, почуття власної непотрібності. У поведінковій сфері відзначаються спроби суїциду, реалізоване чи нереалізоване бажання покинути власну домівку, агресивне поводження, запобігання тілесної й емоційної інтимності, непослідовність і суперечливість у діях.

Опитування дитини безпосередньо після травматичної події або через невеликий проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям зазваної нещодавно кривди, інтенсифікувати відчуття загрози, призвести до поглиблення страху і до виникнення захисних реакцій. Важливо планувати процесуальні дії за участю дитини на час, коли вона перебуває у безпечній, стабільній сімейній ситуації, і коли вона ізольована від осіб, які можуть їй загрожувати або маніпулювати нею [4].

Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже актуальним стає планування і підготовка до бесіди для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини. Успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено. Допит неповнолітніх доцільно проводити не більше однієї години, а дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відповідно, – не більше 20 та 30 хвилин [5].

Також необхідно зазначити, що у випадку допиту нахабних дітей, що знаходяться у конфлікті із законом, доцільно проявляти суворість та серйозність, або навпаки, якщо неповнолітній сором'язливий, його необхідно підбадьорити. У разі коли малолітня або неповнолітня особа налякана, спочатку потрібно заспокоїти дитину й наголосити, що її свідчення дуже необхідні для розкриття злочину та звернутись за допомогою до фахівців (педагогів, психологів, лікарів) [6].

Таким чином, проведення допиту малолітніх та неповнолітніх як окремої категорії осіб у кримінальному провадженні обумовлюється віковими особливостями їх психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин справи. Тому, плануючи опитування дитини слід враховувати: вік та специфіку розвитку, психофізичний стан (особливо, коли йдеться про фізичне, психологічне або сексуальне насильство) та стиль виховання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Ст. 226–227.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4651-VI від 13.04.2012 р. Харків: Право, 2012. С. 254–256.
3. Юридична психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець, Г. М. Ржевський. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.
4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. – 14 с.
5. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология допроса: учебное пособие. Москва: ВЮЗИ, 1990. 147 с.
6. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Jurnalul juridic național: teorie și practică Национальный юридический журнал: теория и практика National law journal: theory and practice. 2016. № 2/1(18). С. 130–133. URL:http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/1/part_2.

Процюк Олеся Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ПЕДАГОГА АБО ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО

Законодавець розглядає неповнолітнього як особу, яка не в змозі повною мірою особисто захистити свої законні права та інтереси. Така оцінка неповнолітнього пов'язана з низкою питань, з яких основними необхідно визнати вікові особливості розвитку людського організму, головним чином, психіки; специфіки суспільного становища (вплив сім'ї, недостатній життєвий досвід). Усе це певним чином позначається на особистості неповнолітнього і при проведенні слідчих (розшукових) дій з його участю вимагає створення для нього додаткових правових гарантій [4, с. 77].

Під час допиту неповнолітнього підозрюваного обов'язковими учасниками є законний представник, захисник, педагог або психолог. Результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень, у яких підозрюваним виступав неповнолітній, свідчать про те, що на практиці дуже часто запрошують «штатних» педагогів, які лише формально присутні під час проведення слідчим допиту та не беруть жодної участі у проведенні слідчої (розшукової) дії чи наданні допомоги уявленню. Такий приклад свідчить про те, що не всі слідчі мають уявлення про суть залучення педагога до допиту за участю неповнолітніх осіб, що призводить до невиконання педагогом

покладених на нього законом функцій. Його участь у допиті стає формальною. Такий висновок підтверджується й нашим дослідженням. 47 % опитаних слідчих залучають педагога з метою отримання допомоги під час встановлення контакту, вироблення правильної тактики проведення допиту; 38 % респондентів – з метою засвідчення підписом у протоколі правильності фіксації показань неповнолітніх підозрюваних; 33 % опитаних – з метою подолання замкнутості неповнолітнього. Ще 22 % слідчих бажають, щоб педагог сформулював запитання до допитуваного з урахуванням дитячої психіки, а 6 % – попередити зміну показань допитуваного в майбутньому [4, с. 91].

Важливо визначити специфічні завдання участі педагога. Вони полягають у наданні допомоги слідчому при проведенні допиту з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх, умов їх виховання, особливостей їх психічного розвитку. Звідси випливає і вимога, яка має пред'являтися до педагогів. Вважаємо, що педагог має бути спеціалістом у певній віковій категорії неповнолітніх, оскільки відомо, що підлітки часто у складній для них життєвій ситуації стають замкнутими і, водночас, при вмілому до них підході швидше, ніж дорослі, стають довірливими.

Участь педагога в підготовці до допиту неповнолітнього, насамперед, полягає у вивченні обставин події, матеріалів провадження, пов'язаних із характеристикою особистості неповнолітнього.

Спірним є і питання про те, чи варто залучати знайомого педагога для неповнолітнього підозрюваного. Питання про запрошення знайомого чи незнайомого педагога дуже важливе і його рішення залежить від цілої низки факторів. У даній ситуації необхідно враховувати ступінь розвитку неповнолітнього, характер вчиненого, інші обставини провадження. У правозастосовній практиці виникають ситуації, коли виклик знайомого педагога для участі в допиті підлітка не лише не сприяє результативності допиту, а й виявляється шкідливим, тому що допитуваний соромиться розповісти при ньому відомі йому факти [4, с. 95]. Як показує практика, якщо неповнолітній підозрюваний навчається в освітньому закладі, то в цьому закладі є педагог, який повинен його знати. В інших випадках, коли неповнолітній ніде не навчається, доречніше буде запросити його колишнього педагога або психолога, який коли-небудь підтримував із підлітком контакт. Таке правило слід закріпити в законі [5, с. 82].

Незважаючи на важливе значення такої участі фахівців у галузі педагогіки, дитячої і юнацької психології, їх процесуальне становище в КПК України визначено неповно. Ґрунтуючись на результатах опитування слідчих, які проводять допити неповнолітніх підозрюваних, та на результатах аналізу матеріалів кримінальних проваджень, вважаємо, що доцільніше залучати психолога до участі в допиті неповнолітнього підозрюваного. 54 % опитаних слідчих вважають, що психолог допомагає слідчому виявляти особливості характеру і поведінки підлітка, що

зумовлені його фізичними і психічними формуваннями; 39 % респондентів зазначають, що психолог може виявити психологічні причини і мотиви вчинення злочину неповнолітнім підозрюваним. Попри ці основні функції, психолог, залучений до проведення допиту, може здійснити діагностику психічного стану допитуваного (12,4 % опитаних), визначити емоційно-вольові установки та мотиви злочинної поведінки (13,3 %), спрогнозувати можливу поведінку для встановлення психологічного контакту (14,2 %), захистити неповнолітнього від відкритого та прихованого психологічного тиску, який може чинити слідчий [4, с. 97].

Зважаючи на те, що безпосередньо під час допиту одним із перших завдань психолога, який бере участь у ньому, є швидка й правильна діагностика індивідуальних виявів вікових особливостей підлітка, експрес-аналіз інформації, що надходить від нього, яка повідомляється не тільки за допомогою слів, а й міміки, пози, жестикуляції, погляду, голосового оформлення мови, зовнішнього вигляду, одягу. В інформації, яку психолог одержує за цими каналами, виділяються її різні рівні: відомості про стійкі особливості особистості допитуваного, його інтелектуальний рівень, сильні і слабкі сторони характеру неповнолітнього. Психолог повинен допомагати у створенні сприятливої для нього атмосфери, що настроює на продуктивну бесіду. Зусилля психолога на даному етапі спрямовані, насамперед, на розкриття позитивних якостей особистості підлітка. Негативні якості також варто вчасно виявляти й брати до відома, але без спеціального зосередження на них уваги. Це необхідно для недопущення різкого загострення ситуації під час допиту, її конфліктного розвитку, зміцнення неминучого в низці випадків протистояння та ін.

За допомогою психолога слідчий повинен не тільки отримати об'єктивне бачення про позитивні й негативні якості особистості неповнолітнього, а й підібрати найбільш безболісні засоби нейтралізації вад особистості підлітка. Для підтримання психологічного контакту набагато важливіше використовувати засоби, які дають позитивні імпульси. Однак засоби варіювання ситуації в психолога дещо обмежені: усе, що він робить, усі питання, які ставить перед неповнолітнім, повинні отримати схвалення слідчого, оскільки саме він організовує, направляє й контролює спілкування під час допиту.

Допомагаючи слідчому в досягненні цілей процесуальної дії, психолог одночасно повинен не допускати негативного впливу з його боку на особистість неповнолітнього, ретельно стежити за тим, щоб вплив, який здійснюється, був коректним, педагогічно правильним. Це завдання значно ускладнюється в ситуації наростання протистояння, зіткнення інтересів слідчого й допитуваного, що може бути обумовлено, наприклад, наявністю суперечностей у показаннях неповнолітнього. Психологу необхідно не допускати чіткої постановки слідчим питань до підлітка, водночас, з метою встановлення істини спонукати неповнолітнього до дачі правдивих показань про відомі йому обставини,

стимулювати його активність, переконати виправити поведінку. Здійснити це психолог може, лише ґрунтуючись на позитивних якостях особистості неповнолітнього, домагаючись взаєморозуміння, показуючи об'єктивний зв'язок його інтересів з пропозиціями й рішеннями слідчого, підкреслюючи їх законність, справедливість, гуманність. Це вимагає від психолога дуже тонкого, делікатного підходу, що поєднує в собі знання й інтуїцію. Особливо це важливо у випадках, коли ігнорування завдання встановлення соціально позитивних якостей особистості неповнолітнього злочинця свідчить про обвинувальний ухил слідчого, про його байдужість до подальшої долі підлітка.

Дорослий, який здійснює допит або бере участь у ньому, отримавши від підлітка які-небудь показання, не повинен залишати його наодинці зі своєю провиною або лихом напризволяще. Почавши критично осмислювати свою негативну поведінку, підлітку необхідно відчувати розуміння і підтримку з боку дорослих, що має бути не епізодичною, а постійною. Навіть якщо під час допиту не було досягнуто згоди, виникало чимало розбіжностей, психолог повинен обов'язково докласти зусиль, щоб спілкування слідчого з підлітком закінчувалося в доброзичливому дусі. Примирлива нота наприкінці бесіди дає надію на врегулювання спірних питань у майбутньому, прояснення значимих обставин на наступних допитах, під час проведення інших слідчих дій за участю неповнолітнього, це також дуже важливо щодо надання позитивного виховного впливу [2, с. 30].

Залучення психологів до проведення слідчих (розшукових) дій для розкриття злочинів, учинених неповнолітніми, дасть змогу виявити психологічні причини і мотиви їх вчинення, отримати повну й достовірну інформацію від підлітків про обставини злочину тощо. Психолог може грамотно підготувати неповнолітнього до проведення різних слідчих (розшукових) дій, зокрема, допиту, який за своїм змістом може бути травмуючим для його несформованої психіки. До того ж психологу набагато легше переконати підлітка говорити правду. Психолог може допомогти слідчому у виявленні та вилученні додаткових доказів, дати пояснення з питань, що належать до вікових, психологічних особливостей неповнолітніх, звернути увагу слідчого на певні обставини. Щоб правильно дати неповнолітньому характеристику, яка відповідає дійсності, знайти до нього підхід, виробити доцільні прийоми допиту чи тактику розмови, потрібно вивчити характер і погляди, інтереси й уподобання підлітка. Вивчити неповнолітнього – це не тільки встановити, чи притягався від до відповідальності, як поведився в школі тощо, а проникнути в його психологічну сферу: хто він, які фактори сприяли вчиненню злочину тощо. Слід враховувати, що якої б тяжкості злочин не вчинив неповнолітній, він намагається якомога краще виглядати в очах оточуючих, і дуже переживає, якщо в них інша думка.

При запрошенні до участі у кримінальному провадженні психолога, як і у випадку залучення педагога, необхідно враховувати його

незацікавленість у результатах провадження. Слід звернути увагу на те, що для встановлення необхідного психологічного контакту, забезпечення доброзичливої атмосфери при допиті осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення ними віку кримінальної відповідальності, а також тих, яких є підстави вважати розумово відсталими, доцільніше залучати психолога, а не педагога [1, с. 190–191].

Участь педагога або психолога під час досудового розслідування у справах неповнолітніх, зокрема під час допиту неповнолітнього, одна з додаткових процесуальних гарантій, що забезпечує врахування вікових та індивідуальних психологічних особливостей неповнолітніх підозрюваних. Залучати спеціаліста-психолога доцільно на стадії підготовки до проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, що забезпечить отримання повних та достовірних показань підлітка (здійснення діагностики його психічного стану, визначення емоційно-вольових установок та мотивів злочинної поведінки, прогнозування можливої поведінки для встановлення психологічного контакту з ним під час проведення допиту тощо). Педагог покликаний допомогти неповнолітньому подолати почуття сорому та страху, налаштувати його на давання правдивих і повних показань. Також активна взаємодія слідчого з психологом або педагогом допоможе уникнути давання неправдивих показань неповнолітнім та забезпечить налагодження з ним психологічного контакту, що є запорукою проведення ефективного допиту.

Використання спеціальних знань при проведенні допиту неповнолітніх є запорукою отримання максимальної кількості доказової інформації за кримінальним провадженням з мінімальними витратами часу, сил та засобів. Наведене сприятиме підвищенню якості як проведення слідчих (розшукових) дій, так і розслідування кримінальних проваджень [3, с. 144].

Список використаних джерел

1. Зеленський С. М. Використання спеціальних знань психолога у справах про суспільно небезпечні діяння дітей. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3 С. 190–193.
2. Меркулова Ю. В. Участь психолога в слідчих діях відносно неповнолітніх учасників кримінального процесу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 9. С. 307–309.
3. Плетенець В.М., Балюра А.О. Можливості використання спеціальних знань при допиті неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішні справ*. 2018. № 3. С. 142–145.
4. Процюк О.М., Благута Р.І. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітніх підозрюваних: монографія. Київ-Івано-Франківськ. 2019. 204 с.
5. Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85.

Пясковський Вадим Валерійович,

професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Вовчек Дар'я Віталіївна,

здобувач ступеня вищої освіти магістра ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ

ЗВ'ЯЗОК ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ НАСИЛЬНИЦЬКІ СТАТЕВІ ЗЛОЧИНИ ЩОДО МАЛОЛІТНІХ, ІЗ ЖЕРТВОЮ

Вивчення особи злочинця, який вчиняє насильницькі статеві злочини відносно малолітніх, та його зв'язку з жертвою, дозволяє визначити найбільш перспективні напрями розслідування злочинів даного виду, оптимізувати процес висунення і перевірки слідчих версій.

В свою чергу, криміналістичне вивчення особи злочинця не може бути повним без урахування та оцінки конкретних соціально-демографічних особливостей осіб, які вчинили розглядувані злочини. Найбільш поширеним типом такого злочинця є чоловік, як правило, у віці від 18 до 40 років, неодружений, непрацюючий, житель великого міста, має неповну середню освіту, раніше не судимий, знайомий або близький родич потерпілої дитини, який вчинив злочин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [1, с. 72–74].

Морально-психологічний образ таких осіб характеризують наступні риси: а) грубість, що часто переходить в жорстокість; б) цинізм, відсутність почуття сорому, неповага та споживацьке ставлення до оточуючих, егоїзм; в) крайній примітивізм в поглядах на взаємовідносини статей, що зводить їх до фізіологічного акту; г) зловживання спиртними напоями чи наркотичними засобами. Все це свідчить про низьку ймовірність можливого перевиховання злочинців даної категорії [2, с. 17, 18].

У кожному різновиді даного злочину особа злочинця має специфічно деформовану структуру, що впливає на спосіб реалізації мотиву. Так, для першої категорії осіб психологічний сенс вчиненого діяння можна розглядати як прагнення утвердити себе в очах своїх товаришів. Для другої категорії суб'єктів злочину вирішальне значення має самоповага, яка розглядається як наслідок психічного порушення самоідентифікації з традиційним розумінням чоловічих якостей, чоловічої ролі.

У більшості випадків у сексуальних насильників виявляються ознаки органічного ураження головного мозку складного генезу, залишкові явища ураження головного мозку з різними відхиленнями. Це обумовлено зовнішніми негативними впливами, при яких виникають в підкірковій частині головного мозку мікропошкодження, які є причиною їх специфічної поведінки. Також простежується

взаємозв'язок між органічними психічними розладами і сексуальними порушеннями.

Найбільш характерною жертвою подібних злочинів є дівчинка у віці від 7 до 14 років, раніше знайома зі злочинцем, поведінка якої не мала провокуючого характеру, до цього не жила статевим життям [3, с. 9]. У більшості дітей – жертв насильства – в подальшому з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері.

Особливе криміналістичне значення набувають відомості про зв'язки і взаємини особи, яка вчиняє насильницькі статеві злочини відносно малолітніх з жертвою. Результати вивчення взаємозв'язку насильника і жертви, показують, що такий зв'язок не є однотипним. Тут виділяються різні рівні, різноманітні типи зв'язків між злочинцем і жертвою. Залежно від ступеня близькості, інтенсивності і тривалості відносин злочинця і жертви, було виділено чотири групи потерпілих.

До першої групи належать потерпілі, які перебувають зі злочинцем в сімейних відносинах (діти, пасинки, падчерки, племінниці, племінники, старші брати і т.п.). Гвалтівники цієї категорії жертв найбільш небезпечні. Вчинені ними злочини часто носять тривалий характер, статеві акти відбуваються систематично протягом більш-менш тривалого часу.

До другої групи потерпілих відносяться діти та родичі знайомих. Тут насильники діють в двох напрямках. У першому випадку контакти з жертвою швидкоплинні. При цьому злочинець обґрунтовано вважає, що в такому разі його буде важче встановити і викрити. У другому випадку насильник прагне до встановлення тривалих контактів, намагаючись задобрити жертву подарунками, різними обіцянками, а також морально розбестити, вселивши думку, що розпусні дії це невинне і цікаве заняття.

У третю групу входять потерпілі, незнайомі зі злочинцем, зустрілися з ним випадково (на вулиці, в парку і т.п.) безпосередньо перед вчиненням злочину або незадовго до нього. В даному випадку насильники крім насильницьких дій сексуального характеру, вчиняють й інші злочини проти жертви (наприклад, грабежі, розбої, нанесення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, вбивство та ін.).

У четвертій групі спостерігається зв'язок всіх трьох класифікаційних груп. Встановлено, що близько 37 % від усіх насильницьких злочинів сексуального характеру відносно малолітніх, відбувається з використанням безпорадного стану батьків дитини, що виник в результаті алкогольного або наркотичного сп'яніння. У 19 % випадків подібні злочини провокуються вираженням недбалим ставленням до дітей (використання дітей для бродяжництва, жебрацтва), пияцтво батьків, що змушує дітей йти з дому через постійні побої і голод [4, с. 14].

Тривалість розвитку зв'язку «насилник – жертва» може бути будь-якою – від декількох хвилин до тривалого часового періоду. Нами пропонується розрізнити:

– зв'язок, що виникає в процесі або в момент злочинного події. При такому зв'язку насилник і жертва в більшості випадків незнайомі, або їх зустріч відбулася незадовго до нього, і факт цієї зустрічі послужив поштовхом до динамічного розвитку злочинної події;

– зв'язок, що розвивається до події злочину протягом певного періоду часу при наявності ряду об'єктивних і суб'єктивних обставин.

Таким чином, під час розслідування насильницьких статевих злочинів відносно малолітніх, треба враховувати що наявність зв'язку «насилник – жертва» сприяє пошуку джерел інформації.

Список використаних джерел

1. Пясковський В.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 70–80.

2. Іванов А.В. Розслідування зґвалтувань малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябінськ, 2004. 32 с.

3. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

4. Мілованова М.М. Методика розслідування сексуальних злочинів, що вчиняються відносно малолітніх дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2003. 23 с.

Ряшко Олена Василівна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 ПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ВИДИ ЕКСПЕРТИЗ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Сучасне законодавче регулювання потребує деяких змін, а саме стосовно віку осіб, які є жертвами зґвалтування. Що стосується статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, то тут ситуація інша. Насамперед такі зносини мають добровільний характер, тобто здійснюються без застосування фізичного насильства, погрози його застосування й використання безпорадного стану потерпілої особи. Звідси випливає, що, оскільки потерпіла (потерпілий) за своїм розвитком і психічним станом розуміє характер і наслідки вчинюваних із нею (ним) дій і добровільно погоджується на це, ані статевої свободі, ані статевої недоторканності шкода не заподіюється.

Особа, яка не досягла статевої зрілості, цілком спроможна (особливо у вік високих інформаційних технологій) адекватно

усвідомлювати значення певних дій, бути носієм статевої свободи та за власною ініціативою реалізувати своє суб'єктивне право. Невипадково, законодавець деяких країн як кваліфікуючу обставину статевого зносин та інших дій сексуального характеру з особою, що не досягла шістнадцятирічного віку, передбачає вчинення таких діянь щодо особи, яка досягла дванадцятирічного, але не досягла чотирнадцятирічного віку (наприклад, ч. 3 ст. 13, ч. 2 ст. 135 КК РФ). З огляду на виключно добровільний характер цих діянь, стає ще більш очевидним, що в сучасних умовах уже дванадцятирічні суб'єкти добре розуміють характер вчинюваних щодо них дій. Інша справа, що це виходить за межі галузі приватних інтересів і торкається інтересів суспільства, яке не зацікавлено в зростанні кількості ранніх сексуальних контактів [1, с. 325].

Що ж стосується нормального фізичного, психічного та соціального розвитку неповнолітніх, який найчастіше називається або як основний (ст. 155, 156), або як додатковий (ст. 152, 153) об'єкт статевих злочинів, то варто зазначити, що його охорона не задекларована в назві жодного розділу. Треба зауважити, що окремої частини КК України, де передбачаються відповідні розділи про злочини проти інтересів неповнолітніх, немає, на відміну, наприклад, від КК Республіки Молдова чи КК Республіки Вірменія, тобто зазначений розвиток не є в Україні складником загального об'єкта кримінально-правової охорони. Отже, законодавець прагне вирішити проблему, наприклад, тієї ж педофілії виключно за рахунок репресивних можливостей кримінального покарання. Варто зазначити, що статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, і розбещення неповнолітніх з погляду їхньої кримінально-правової природи є злочинами проти моральності (інтересів суспільства в сексуальній сфері) і повинні бути розміщені в розділі XII КК України.

Сьогодні в Нацполіції України пропонують створити відкритий реєстр педофілів. Україні необхідний реєстр педофілів, проте чи повинен він бути відкритим, питання не вирішене, зауважила уповноважена Кабінету Міністрів з питань гендерної політики Катерина Левченко. За її словами, відкритий реєстр – це та мета, до якої треба йти. Проте доступність даних може використовуватись для тиску на особу. Ще влітку минулого року в парламенті зареєстрували законопроект, що має допомогти захистити дітей від статевих злочинів. Спочатку він передбачав упровадження відкритого реєстру педофілів, але після низки зауважень його відкликали на доопрацювання. Зареєстрований у парламенті законопроект, окрім створення єдиного реєстру педофілів, також розділяє осіб, засуджених за статеві злочини проти дітей, на дві групи: здорові та хворі на педофілію. Здорові відбуватимуть покарання відповідно до вироку – до двадцяти років позбавлення волі. Міжнародний досвід свідчить, що відкривати такі реєстри для широкого загалу не варто, зазначила представниця Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї

Оксана Філіпішина. За її словами, тоді в родинях, де вчинено насильство, починають його ретельно приховувати. У 1996 році у США ухвалили закон Меган Канка. Він названий на честь семирічної дівчинки, яку звалтував і вбив педофіл, котрий раніше вже відбував покарання за розбещення малолітніх дівчат. Відповідно до цього закону, у США створено відкриту електронну базу персональних даних осіб, які здійснювали сексуальні злочини й засуджені за це. У різних країнах такі реєстри неоднакові. Вони відкриті для всіх або лише для відповідних відомств та установ. У Польщі відкритий реєстр осіб, засуджених за злочини, пов'язані із сексуальною наругою над малолітніми. Він створений наприкінці минулого року. Усього оприлюднено імена, адреси, фотографії 800 педофілів, жертвами яких ставали діти до 15 років [2].

Судово-слідча практика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх свідчить, що найчастіше під час кримінальних проваджень щодо цих правопорушень призначають судово-медичну експертизу потерпілого і підозрюваного, судово-медичну експертизу об'єктів слідової інформації, судово-психіатричну експертизу підозрюваного, судово-психологічну експертизу потерпілого, криміналістичні експертизи. Проведення експертиз багато в чому залежить від правильного вилучення слідової інформації. До типових помилок, які допускають під час упакування об'єктів дослідження, належать використання ненадійного пакувального матеріалу, упакування вологого (непросушеного) одягу тощо. Важливе значення має порядок призначення різних видів експертиз. Він має забезпечити максимально повне дослідження всіх вилучених об'єктів слідової інформації (тобто під час попередніх експертиз не повинні знищуватися об'єкти слідової інформації для подальших експертиз). Також важливим процесуальним рішенням є вибір експерта, оскільки від цього залежить достовірність і повнота проведення експертизи. Зазвичай некомпетентність експерта виявляють після проведеного експертного дослідження і оцінки експертного висновку, тобто коли слідчий нічого не може виправити, адже далеко не завжди можливе проведення повторної експертизи (об'єкти дослідження можуть бути вже непридатними для дослідження), а отже, некомпетентність експерта призведе до втрати речового доказу.

Як свідчить аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх, генетична експертиза під час їх розслідування не проводилася в жодному випадку (напевно, через значну вартість), що є суттєвим недоліком, оскільки результати проведення біологічних експертиз не дають змоги слідчому дійти однозначного висновку про належність того чи того об'єкта дослідження певній особі. Водночас згідно зі ст. 62 Конституції України всі сумніви щодо доведеності вини особи слід тлумачити на її користь. Крім того, ймовірнісні висновки можуть призвести до засудження

невинних. Задля уникнення цього доцільно у складних випадках розслідування статевиx злочинів щодо неповнолітніх обов'язково призначати генетичні (генотипоскопічні) експертизи. Розслідування статевиx злочинів щодо неповнолітніх потребує також проведення судово-психіатричної експертизи підозрюваного. Загалом предметом такої експертизи є визначення психічного стану осіб, яким її призначено, у певні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду [3].

Вивчення практики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх виявило такі недоліки, які допускають слідчі під час призначення судових експертиз у межах кримінальних проваджень. Зазвичай слідчі ставлять перед експертами два-три так звані шаблонні запитання (наприклад, у разі призначення судово-біологічної експертизи ставлять лише запитання про наявність (відсутність) на досліджуваному об'єкті слідів крові та їх належність підозрюваному (потерпілому). Іноді об'єкти слідової інформації надсилають на експертизу в неопечатаному вигляді, про що експерти зазначають у своїх висновках. Лише у 10 % кримінальних проваджень слідчі призначають комплексні психолого-психіатричні експертизи потерпілих [4, с. 77].

Підбиваючи підсумок викладеного, слід зазначити, що розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх неможливе без призначення та проведення судових експертиз. Правильне розуміння сутності певного виду судової експертизи, чітке усвідомлення завдань, які можна вирішити за її допомогою, здатні забезпечити своєчасність призначення експертизи, надання експерту всіх необхідних матеріалів і повноту експертного дослідження, що зрештою позитивно вплине на сам процес розслідування.

Список використаних джерел

1. Чугуніков І.І. Система статевиx злочинів за кримінальним законодавством України: проблеми вдосконалення. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія / за ред. Н.А. Мирошніченко, Є.Л. Стрельцова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 323–348.
2. Відкритий реєстр педофілів в Україні. Чи допоможе це запобігти злочинам по відношенню до дітей. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vidkritij-rejestr-pedofiliv-v-ukrajini-chi-dopomozhe-tse-zapobihiti-zlochynam-povidnoshennju-do-ditej-2485536.html>.
3. Наказ МОЗ України від 08.10.2001 р. № 397 «Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0215-02>.
4. Пясковський В.В. Судове-експертне забезпечення розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх. Криміналістичний вісник № 1 (27), 2017. С. 72–78.

Самодін Артем Володимирович,
завідувач кафедри криміналістики та
судової медицини Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент;

Петров Сергій Євгенович,
доцент кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук

ВИКОРИСТАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Сучасні умови організації освітньої діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, забезпечення покращення якості та практичної спрямованості викладання вимагають більш широкого запровадження нових методологічних підходів та інноваційних педагогічних технологій до формування знань та вмінь здобувачів вищої освіти щодо блоку професійно-орієнтованих криміналістичних дисциплін.

Особливо гострою проблемою перегляду реалізації традиційних форм навчання постала у березні 2020 року у зв'язку із запровадженням карантину та введенням обмежувальних протиепідемічних заходів щодо запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 [8].

У зв'язку із цим, відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України, заклади вищої освіти розгорнули активну роботу щодо широкого запровадження дистанційних технологій навчання, які передбачають здійснення взаємодії між учасниками освітнього процесу як асинхронно, так і синхронно в часі з використанням широкого спектру інформаційно-телекомунікаційних інструментів.

Водночас особлива увага під час проведення поточного контролю та самоконтролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти, поряд із традиційними дистанційними такими формами (наприклад, автоматизовані тести) приділяється завданням, що потребують розгорнутої, творчої відповіді (наприклад, кейси) [11]. Науково-педагогічним працівникам (викладачам) рекомендовано відкоригувати навчальний матеріал, звернувши увагу на завчасність підготовки певного відеоматеріалу, зокрема відео лекцій, а також завдань у яких студенти, вирішуючи завдання, мають доповнювати порушену тему власними новими питаннями [12].

Такий підхід до забезпечення студентоцентрованого освітнього процесу у Національній академії внутрішніх справ забезпечується через створення можливостей для реалізації гнучких траєкторій навчання, організацію самостійної роботи здобувачів та упровадження інноваційних педагогічних технологій. При цьому, відповідно до

концептуальних засад організації науково-навчальної діяльності зі здобувачами, забезпечує підготовку фахівців, здатних творчо мислити, вирішувати завдання проблемного і пошукового характеру, самостійно оволодівати новими знаннями, бути професійно мобільними і компетентними, мати здібність до аналізу й узагальнення матеріалу [7].

Одним із механізмів реалізації такого підходу є широке використання інтерактивних технологій навчання, у тому числі так званого «кейс-методу» (case study), або методу ситуаційного аналізу, сутність якого, полягає у тому, що тим, хто навчається, пропонується осмислити реальну професійну ситуацію, опис якої водночас відображає не тільки якусь практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, які необхідно засвоїти для її розв'язання, а також навчати учнів креативно мислити, вирішувати складні неструктуровані проблеми, які неможливо вирішити аналітичним шляхом [6].

Зазначений метод навчання досить широко описується у наукових працях присвячених педагогіці вищої школи, на сторінках Інтернет-видань та набув досить широкого розповсюдження у підготовці фахівців закордоном, а також в Україні. Водночас його використання під час викладання блоку криміналістичних навчальних дисциплін (у тому числі, методики розслідування кримінальних правопорушень) у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, до яких належить й Національна академія внутрішніх справ (далі – Академія), має свою специфіку. Адже, криміналістична методика є перш за все системою наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень. [3, с. 569]. При цьому, криміналістична характеристика у методиці розслідування згвалтувань традиційно включає спосіб та обстановку вчинення згвалтувань; типову «слідову картину»; особи злочинця та потерпілого [3, с. 615].

Така концепція побудови проведення криміналістичних занять потребує перегляду вектору професійно-спрямованого навчання, адже курсант має вивчати не науку в об'ємі навчальної дисципліни, а конкретну практичну ситуацію за допомогою поєднання наукових знань у розрізі окремих навчальних дисциплін, оскільки у слідчій практиці існує необхідність швидкого поєднання набутих знань та навичок, наприклад під час проведення конкретної слідчої (розшукової) дії.

Зазначені елементи мають бути обов'язково враховані під час побудови відповідного кейсу та застосування кейс-методу під час проведення занять, у тому числі й з використанням дистанційних технологій, а також враховувати можливість використання інтерактивного (віртуального) простору та навчальних ситуаційних відео завдань. Наприклад, мультимедійний навчальний посібник «Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні», містить відеозавдання у формі реальних практичних ситуацій розмішених у

відкритому доступі мережі Інтернет [5]. Під час самостійної підготовки курсанти мають оцінити ситуацію на відеозаписі, надати правову кваліфікацію та окреслити особливості події, описати алгоритм дій слідчо-оперативної групи, визначити першочергові слідчі (розшукові) дії та види експертиз, які мають бути призначені.

Сьогодні в Академії кейс-метод також реалізовано за допомогою впровадження в освітній процес «поліцейського квесту», під час проведення якого здобувачі вищої освіти усвідомити та «відчути» не лише окремі елементи діяльності слідчого, наприклад, окремі аспекти організації роботи слідчо-оперативної групи або проблематику кваліфікації кримінальних правопорушень, а комплексність тих завдань, які вирішує слідчий здійснюючи досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні – від виїзду слідчо-оперативної групи на місце події і до його закінчення у процесуальній формі, визначеній кримінальним процесуальним законом [9, с. 384–385].

Організаційною формою використання кейс-методу під час викладання методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей є запровадження у 2019 році профільними кафедрами Академії тренінгу «Допит малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування» [2] з використанням можливостей навчально-тренувального полігону «Зелена кімната» [4]. Реалізована мета тренінгу полягає у формуванні кримінально-процесуальних, тактико-криміналістичних і психолого-комунікативних навичок курсантів та магістрів під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій щодо малолітніх і неповнолітніх учасників кримінального провадження, з використанням міжнародної практики [1] роботи органів кримінальної юстиції з неповнолітніми [10].

Продовженням розвитку «кейсу» щодо методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей є створення у 2020 році Академією спільно з Головним слідчим управлінням Національної поліції України навчально-практичного фільму «Розслідування злочинів проти статевої свободи та недоторканності дітей» як методичної рекомендації щодо алгоритму дій працівників поліції при реагуванні та подальшому розслідуванні злочинів зазначеної категорії.

Відповідно до змодельованого сюжету на основі аналізу реальних практичних слідчих ситуацій описується та послідовно відтворюються такі основні компоненти сюжету фільму як: прийняття заяви про злочин, опитування заявника, алгоритм першочергових дій поліції за фактом вчинення злочину та внесення органом досудового розслідування відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; допит неповнолітньої потерпілої за участю законного представника, психолога, представників ювенальної превенції з використанням можливостей приміщення «зелена кімната» та застосування спеціальних методик спілкування із дітьми, які стали жертвами

сексуального насильства для як найменшого психічного травмування; складання композиційного портрету злочинця зі слів потерпілої, який у подальшому як орієнтування розповсюджується серед підрозділів поліції, громадських місцях, засобах масової інформації та Інтернет-ресурсах; виїзд та робота слідчо-оперативної групи на місці події, використання техніко-криміналістичних засобів для виявлення, вилучення та фіксації слідової інформації, а також матеріальних об'єктів, які можуть бути доказами у провадженні; висунення та перевірка слідчих версій, а також проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на становлення та затримання особи, яка вчинила злочин; затримання, допит і судово-медичне освідування підозрюваного з метою виявлення на ньому слідів злочину та відібрання необхідних біологічних зразків для проведення подальших судово-експертних досліджень; тактичні особливості роботи слідчо-оперативної групи під час проведення обшуку за місцем проживання підозрюваного та вилучення об'єктів, які можуть бути речовими доказами; застосування спеціального технічного засобу комп'ютерного поліграфа під час опитування підозрюваного з метою отримання орієнтувальної інформації; призначення та проведення судових експертів та застосування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування. При цьому, зазначений навчально-практичний фільм стане одним із елементів профільної професійної підготовки та підвищення кваліфікації слідчих Національної поліції України.

З врахуванням викладеного, можливість використання кейс-методу у викладанні методики розслідування кримінальних правопорушень потребує не лише якісної постановки викладачем-криміналістом проблемної практичної ситуації перед здобувачем вищої освіти у межах програми навчальної дисципліни, а й створення певних додаткових умов як інтерактивні навчальні полігони, електронні дидактичні засоби навчання, (мультимедійні навчальні посібники, автоматизовані робочі місця, імітаційні комп'ютерні програми щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, навчальні відеофільми, а також відео фрагменти з місць вчинення злочинів), сучасне обладнання навчальних аудиторій тощо. Зазначимо, що ефективність засвоєння навчального матеріалу з використанням кейс-методу посилюється запрошенням на підсумкове заняття фахівців-практиків, або виїзними заняттями до територіальних підрозділів органів досудового розслідування Національної поліції України та Експертної служби МВС України.

Комплексна реалізація зазначених напрямів дозволить використовувати не лише кейс-метод під час проведення окремих занять з методики розслідування кримінальних правопорушень, а й розробити та впровадити окремі кейс-технології професійно-орієнтованого навчання в Національній академії внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Chornous Y., Reznik N., Samodin A., Nikitina Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of european and ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology* Vol. 29, No. 6s, (2020), pp. 1109–1115. URL: <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200/5083>.
2. Makarov M., Samodin A. «police quest» in the educational process of the National academy of internal affairs: workplaces and training grounds. *Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines* URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14293>.
3. Криміналістика: підручник. Пясковський В.В., Черноус Ю.М., А.В. Самодін та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
4. Навчально-тренувальний полігон «Зелена кімната». Презентаційний фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4ZBtñjX96XA>.
5. Науковий твір «Мультимедійний навчальний посібник «Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні». Осауленко О.А., Самодін А.В., Степанова Г.М. та ін. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3011>.
6. Пашенко Т.М. Застосування кейс-технологій у підготовці кваліфікованих робітників. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/8792/1/%D0%9F%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE2.pdf>.
7. Положення про регламентацію забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в Національній академії внутрішніх справ: Схвалене рішенням Вченої ради НАВС від 28.01.2020 протокол № 2 та затверджене наказом НАВС від 17.02.2020 № 215. URL: <https://okop.naiu.kiev.ua>.
8. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.
9. Самодін А.В. Поліцейський квест як елемент практичної складової освітнього процесу. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології*. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/9610/>
10. Український вимір європейського досвіду: нове тренінгове заняття. *Офіційний веб-портал Національної академії внутрішніх справ*. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/ukrayinskij-vimir-yevropejskogo-dosvidu-nove-treningove-zanyattya.html>.
11. Щодо застосування організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів вищої освіти із застосуванням дистанційних технологій. Лист Міністерства освіти і науки України від 14.05.2020 № 1/9-249. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij>.
12. Як підтримати чесність дистанційного навчання? *Академічна доброчесність. Інформаційний бюлетень*. Випуск № 8. Квітень 2020 р. URL: <https://saiup.org.ua/novyny/yak-pidtrymaty-chesnist-dystantsijnogo-navchannya-infobyulen-8/>.

Самодіна Олена Олександрівна,
адвокат, кандидат юридичних наук

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ
ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО СТАТЕВОЇ СВОБОДИ Й СТАТЕВОЇ
НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ**

Актуальність розгляду проблеми захисту прав підозрюваних та представництва потерпілих у кримінальних провадженнях щодо статевої свободи та статевої недоторканності дітей підкреслюється окремими проблемами нормативно-правового характеру у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти дітей, сучасним станом результативності і ефективності досудового розслідування та організації взаємодії між органами і підрозділами Національної поліції на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії. При цьому, у засобах масової інформації, а також Інтернет-виданнях кримінальні провадження такого ґатунку набувають чималого суспільного резонансу, тому діяльність захисника-адвоката, так само й як представників поліції під час розслідування такої категорії перебувають під посиленням контролю зі сторони громадськості.

За статистичною інформацією офіційного веб-ресурсу Офісу Генерального прокурора (<https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>) за 2019 рік було обліковано майже 2,5 тисячі злочинів проти статевої свободи та недоторканності особи, у понад 1,5 тисячі з них – особам було повідомлено про підозру. За п'ять місяців поточного року обліковано 987 злочинів і лише половина кримінальних проваджень завершена розслідуванням із складанням обвинувального акту. Зокрема, у 2019 році було зареєстровано 64 злочини за ст. 155 КК України (Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), а направлено до суду з обвинувальним актом лише 28 проваджень, за ст. 156 КК України (Розбещення неповнолітніх) зареєстровано 250 злочинів, а направлено до суду з обвинувальним актом – 115 проваджень. Така сумна статистика свідчить не лише про латентність кримінальних правопорушень такого ґатунку, а й про окремі проблеми захисту та представництва у кримінальних провадженнях щодо статевої свободи та статевої недоторканності дітей, до яких на наш погляд доцільно відносити наступні:

– некоректне та бездоказове подання заяви про вчинене кримінальне правопорушення, оскільки заявниками, як правило, у таких випадках виступають батьки, родичі, опікуни неповнолітньої або малолітньої особи, при цьому відомості про факт їм став відомий зі

слів останньої. Залучення представника-адвоката, як правило відбувається вже на стадії досудового розслідування, коли частина доказової інформації вже необережно знищена як заявником або ж самою потерпілою особою, особливо у тих випадках, коли вона свідомо намагалась приховати сам факт вчинення такого злочину відносно неї побоюючись осуду знайомих або друзів, погроз злочинця або його родичів. Існують випадки й непрофесійного вилучення слідової інформації про кримінальне правопорушення представниками правоохоронних органів під час проведення огляду місця події або ж під час проведення першого судово-медичного освідування лікарем. Це у свою чергу унеможливує доведення факту вчинення кримінального правопорушення певною особою;

– інсценування або ж вигадування факту злочину потерпілою (наприклад, з мотивів образи, помсти тощо), що у подальшому призводить до подання недостовірної інформації до поліції її батьками, родичами, опікунами неповнолітньої або малолітньої особи. У цьому випадку виникають проблеми із забезпеченням діяльності захисника-адвоката, оскільки, як правило суспільний резонанс такої події, осуд оточуючих, а також передчасне розголошення таємниці досудового розслідування відносно конкретної особи, в окремих випадках буде слугувати механізмом упередженості слідчого та прокурора у прийнятті процесуальних рішень, а також судді у суворості застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо підозрюваного. Крім цього, навіть якщо у законному порядку буде доведений факт відсутності події кримінального правопорушення, особиста репутація особи відносно якої проводилось таке розслідування залишиться заплямованою, батьки, родичі, опікуни неповнолітньої або малолітньої особи до останнього будуть сумніватись у правильності прийнятого процесуального рішення про закриття кримінального провадження;

– проведення допиту неповнолітньої або малолітньої особи без порушення процесуальної процедури, визначеної кримінальним процесуальним законодавством, але без застосування спеціальних методик допиту дружніх до дитини, так званої технології «Зелена кімната». У цьому випадку ми отримуємо стресову ситуацію для допитуваної особи як й у випадку представництва інтересів потерпілої так й захисту підозрюваного. Нажаль чинний КПК України досить обмежено визначає спеціальні процедури додаткових гарантій захисту прав дітей, які як постраждали від злочинів так й перебувають у конфлікті із законом. На наш погляд, визначені у ст. 227 КПК України (Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи) мають бути поширені й на етап прийняття заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, у тому числі й у контексті запровадження інституту

кримінальних проступків та розслідування у формі дізнання. Доцільним є також визначення на законодавчому рівні більш чіткої процедури відносно неповнолітніх у випадку їх участі у проведенні слідчого експерименту, адже сучасний виклад ч. 4 ст. 240 КПК України, не у повному об'ємі дозволяє реалізувати права малолітніх та неповнолітніх осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, як це наприклад, визначено у ч. 9 ст. 224 КПК України;

– коло учасників допиту малолітньої або неповнолітньої особи. За правилом, визначеним ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. У свою чергу, зазначені спеціалісти у певних випадках не володіють належним рівнем спеціальних професійних знань щодо технологій спілкування із дітьми. Відсутність зацікавленості таких осіб приймати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій із дітьми подекуди призводить навіть й до протилежного результату, коли допитувана особа взагалі відмовляється повідомляти будь-яку інформацію, яка стосується кримінального провадження. Подекуди захиснику-адвокату, представнику-адвокату неможливо переконатись у професійності особи, залученої органом досудового розслідування до проведення слідчої (розшукової) дії. Нажаль кримінальний процесуальний закон й не вимагає такого підтвердження професійності. Виходом із такої ситуації може бути аналогія застосування інституту безоплатної правової допомоги у кримінальному провадженні. Доцільним є створення певного електронного он-лайн реєстру осіб, які б могли залучатись до проведення слідчих (розшукових) дій із малолітніми або неповнолітніми особами у кримінальному провадженні. Законодавче вирішення питання пропонуваним чином унеможливило б формальний підхід органів досудового розслідування до проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи, й слугувало гарантією дотримання процесуальної форми.

Поряд із окресленими питаннями, існують й інші проблеми у контексті розглянутої нами теми, зокрема відносно швидкості та якості проведення комплексних психолого-психіатричних експертиз неповнолітніх, судового розгляду проваджень, відсутності на практиці спеціалізації слідчих, прокурорів і суддів за таким напрямом. Водночас, їх замовчування та відкидання унеможливорює якісне забезпечення захисту та представництва у кримінальних провадженнях щодо статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Світличний Ігор Валерійович,

голова секції відновного правосуддя
Комітету захисту прав людини Національної
асоціації адвокатів України, адвокат-тренер-
модератор з обміну досвідом адвокатів
системи безоплатної правової допомоги,
адвокат

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: З ПРАКТИКИ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ

Чому захист неповнолітніх повинен бути під особливою увагою суспільства та держави? В якому віці до дитини можуть бути застосовані найжорстокіші заходи впливу? Як вирішити проблемні питання участі батьків, законного представника, представника служби у справах дітей, психолога, педагога, лікаря під час кримінального провадження щодо неповнолітніх? Які обмеження процесуальних прав адвоката під час надання правової допомоги дитині, яка має статуси підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка у кримінальному процесі?

Ці питання не виникли несподівано, вони були і залишаються актуальними незважаючи на зміни в суспільстві та нові підходи до правосуддя стосовно малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх (від 14 до 18 років) дітей, які є учасниками кримінального провадження [1 с. 6], тобто які у контакті або у конфлікті з законом.

Проблемними у нашому суспільстві залишаються питання захисту дітей від свавілля як їх батьків, так і правоохоронців, від притягнення дітей до кримінальної відповідальності замість використання всіх можливостей відновного правосуддя, можливостей медіації та примирення.

Ця категорія справ – це особливі справи, але чи варто застосовувати для захисту неповнолітніх можливості законодавства, які ми застосовуємо для захисту повнолітніх осіб? Наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності на підставах статей 45, 46, 47, 48 Кримінального кодексу України (КК України) [2, с. 19], звільнення від кримінального покарання на підставах статей 74, 83, 84, 85, 86, 87 КК України [2, с. 31] та багато інших. Звісно, що так, їх варто застосовувати для захисту неповнолітніх.

Чому діти – об'єкт особливої уваги суспільства та держави? Діти – це майбутнє не тільки конкретної родини, а й держави в цілому. Обґрунтувати це просто, для міцної держави в майбутньому ми повинні закласти міцні підвалини, в тому числі, шляхом належного захисту дітей сьогодні. Тому малолітні та неповнолітні діти, як учасники кримінального провадження, повинні бути під особливою увагою суспільства та держави.

В різних країнах світу існує різний підхід до питань участі дітей у кримінальних провадженнях та віку настання кримінальної відповідальності. Який вік настання різних видів відповідальності для дитини в Україні?

Багато хто чув, що з 16 років, але це не зовсім вірно. Дійсно, адміністративна відповідальність настає з 16 років, малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду, але відповідальність за кримінальні правопорушення, злочини, згідно з частиною другою статті 22 КК України настає для дитини за найбільш розповсюдженими складами злочинів вже з 14 років [2, с. 11], це крадіжки, нанесення тілесних ушкоджень, заволодіння транспортними засобами, злочини проти статевої свободи та недоторканості тощо. Таким чином, кримінальна відповідальність з 14 років загрожує дитині майже за всі кримінальні правопорушення, які можуть вчинити діти у такому віці.

Зверніть увагу, з 11 років до 14 (або у відповідних випадках до 16) років, тобто до настання віку кримінальної відповідальності, до дитини яка вчинила злочин, але не є суб'єктом злочину внаслідок віку, можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру (ПЗВХ) [2, с. 45]. Найжорстокішим примусовим заходом виховного характеру є поміщення дитини у спеціальну навчально-виховну установу, тобто виховну установу закритого типу, а фактично – «дитячу тюрму», з такими самими неповнолітніми злочинцями. Цей примусовий захід застосовується у 12 відсотках випадків застосування ПЗВХ. Жахлива статистика, згодні?

Чи завжди суб'єктивна сторона злочину є усвідомленим вибором дитини? Відомо, що умисел виникає у неповнолітніх здебільшого завдяки «підбурювачам», якими є дорослі, тобто внаслідок неналежного виховання та несприятливих умов життя дитини. Таким чином, суб'єктивна сторона злочину не завжди є усвідомленим вибором дитини і на це треба звертати увагу, захищаючи дітей будь-якого віку.

В яких випадках обов'язкова участь адвоката, законного представника, представника служби у справах дітей, психолога, лікаря, педагога та які можуть бути наслідки порушення цих прав дитини? Кримінальний процес є найбільш травматичним для психіки дітей. Адвокат – це єдина особа, без якого, на практиці, неможливий хід кримінального процесу за участю дитини. Всі інші перелічені особи можуть бути, на жаль, відсутні. Такий висновок ми можемо зробити з аналізу змісту статей 488, 491 КПК України [1, с. 316]. У дитини може не бути батьків або вони не з'являються для проведення процесуальних дій за участю дитини, а участь призначеного законного представника залишається формальною. Тому, на досвіді роботи у системі безплатної правової допомоги України, можемо підтвердити, що згідно з практикою при захисті неповнолітніх, неявка будь-кого, крім адвоката та прокурора (в суд), часто не перешкоджає кримінальному процесу щодо дитини.

Для ілюстрації вищенаведеного розглянемо реальний випадок з практики автора, розміщений на електронному ресурсі системи безоплатної правової допомоги Міністерства Юстиції України: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/hroniky-uspishnyh-ta-abo-rezonansnyh-sprav-za-uchasti-advokativ-systemy-bvpd/> В цьому прикладі у 13-річного хлопця, який скоїв правопорушення у малолітньому віці, не було нікого, крім адвоката. Слідчі органи просили суд помістити дитину у “приймальник-розподільник”, це є найгіршим варіантом для дитини і адвокат зміг цьому запобігти, що скоріше було виключенням та щасливим збігом обставин.

Нажаль, не завжди вдається влаштувати дітей, які є учасниками кримінальних проваджень, у центри соціальної реабілітації при держадміністраціях. Але чи достатньо таких реабілітаційних центрів та чи є інші можливості для забезпечення гармонійного розвитку дитини?

Щодо застосування можливостей Кримінального кодексу України стосовно звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від кримінального покарання неповнолітніх. Згідно досліджень автора, звільнення від кримінальної відповідальності за статтями 45–48 КК України та звільнення від кримінального покарання за статтею 74 КК України широко застосовуються судами за клопотаннями адвокатів системи БВПД у випадку, безумовно, якщо таке звільнення є найкращим варіантом для конкретного неповнолітнього.

Обґрунтування в чому полягає зміна обстановки щодо неповнолітнього при застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності в зв'язку зі зміною обстановки на підставі ст.48 КК України, на нашу думку, завжди виглядає більш переконливо для суду, ніж обґрунтування такої зміни обстановки у випадку повнолітньої особи. Сторона обвинувачення в більшості випадків підтримує звільнення від відповідальності неповнолітніх, які щиро покаялися та довели своє виправлення сумлінним ставленням до навчання або праці, тому апеляційне оскарження відповідних ухвал стосовно неповнолітніх мало коли призводить до їх скасування. Наведемо посилання й на відповідну практику автора. Судове рішення стосовно закриття справи у зв'язку із зміною і щодо неповнолітньої: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87420165> Примусові заходи виховного характеру у вигляді передачі під нагляд матері: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70274136> Передача неповнолітньої на поруки колективу громадської організації та закриття справи: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85703167>.

Які обмеження процесуальних прав адвоката у випадках дитини – свідка, підозрюваного, потерпілого? В чому різниця? Згідно чинного Кримінального процесуального кодексу України при захисті підозрюваного та обвинуваченого захисник та його підзахисний мають найбільшу кількість процесуальних прав та обов'язків, що передбачені статтями 42, 46, 47, 48, 52, 53, 54 КПК України. Це природньо, бо в цьому відображається принцип сприяння захисту «favor defensionis»

(лат.) [3, с. 12]. У випадку, коли адвокат представляє інтереси потерпілого, навіть дитини-потерпілого, права його значно менші, ці права передбачені статтями 55, 56, 57, 58, 59 КПК України [1, с. 42]. Але ще менше прав має адвокат при наданні правової допомоги свідку, ці права передбачені статтями 65, 66 КПК України [1, с. 50].

З якого віку дитина може самостійно звернутися за правовою допомогою? Законодавство з цього приводу неоднозначне, відомо, що реалізація прав неповнолітнього в деяких випадках потребує згоди його законного представника.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (визначення понять наведені в Законі України «Про охорону дитинства» [5]), є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу, тобто на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону.

В цивільному, адміністративному, кримінальному (як потерпілій особі) процесах цю допомогу надають через місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а через Регіональні центри – особам у кримінальних провадженнях [6].

Доречі, за власними дослідженнями автора, до Лівобережного місцевого центру БПД у місті Києві (директор Центру адвокатка Бурчак Леся Іванівна), часто звертаються діти самостійно та завдяки кваліфікованим працівникам центру, адвокатам, які мають контракт з системою БВПД, завжди отримують належну правову допомогу.

Дозвольте звернути увагу і на деякі проблемні підходи щодо захисту прав та інтересів неповнолітнього. Так, під час виконання одного з доручень для надання безоплатної правової допомоги дитині-іноземцю, чий єдиний родич, яким був тоді батько дитини, фактично перебував за межами України, але на телефонному зв'язку з дитиною, автор зіштовхнувся з ситуацією, коли українське законодавство дозволяє юридично не враховувати думку та правову позицію такого батька, фактично позбавляючи дитину можливості отримати дієве батьківське піклування «дистанційно», але призначаючи формально законного представника дитини через відповідні державні органи. Такий представник має необмежені батьківською волею права законного представника дитини та не має формального обов'язку узгоджувати свої дії з батьками дитини. Думка батька дитини, в вищенаведеному прикладі, взагалі не враховувалася, що навряд чи є сприятливою ситуацією для дитини.

Вважаємо, що ситуації при яких фактично обмежуються права як дітей, так і їх батьків, хоча і відсутніх, але не позбавлених батьківських прав, потребують більш ґрунтовного та розумного законодавчого врегулювання, в тому числі відповідно до міжнародних

стандартів та пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021 роки) [7].

Підсумовуючи слід зробити висновок, що лише за умови повного, належного та розумного використання своїх прав та виконання своїх обов'язків усіма учасниками кримінального провадження за участю дитини завдання такого кримінального провадження будуть виконані у відповідності до статті 2 КПК України, а права дитини будуть надійно захищені.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : *чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 лист. 2019 р.* : (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К.: Паливода А.В., 2019. – 416 с. – (Кодекси України).
2. Кримінальний кодекс України : *чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 03.06.2020 (ОФІЦ. ТЕКСТ)*. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2020. – 212 с. – (Кодекси України).
3. Светлічний І. В., Зейкан Я. П. Практика проваджень в антикорупційних справах : *наук.- практ. посіб.* Київ: Юрінком Інтер, 2020. 452 с.
4. Про безоплатну правову допомогу: Закон України: від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
6. Правовий захист дітей та система безоплатної правової допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legalaid.gov.ua/novyny/pravovuj-zahyst-ditej-ta-systema-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy>.
7. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nsj.gov.ua/files/147679858320161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf.

Семенов Віктор Васильович,

доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКИ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Допит дитини є складним і багатогранним за своєю природою. Це визначається низкою обставин, до яких в першу чергу належать складність налагодження контакту, специфіка психології неповнолітніх. При підготовці і проведенні допиту дитини необхідно враховувати її вік, особливості формування особистості, конкретні обставини кримінального правопорушення, можливості слідчого з залучення обов'язкових з відповідною компетенцією учасників слідчої дії, інших осіб, використання необхідних технічних засобів фіксації ходу і результатів допиту. При цьому необхідно зазначити, що допит може бути проведеним відповідно до ст. 224–226 КПК України, де предметом допиту є широке

коло обставин розслідуваної події, так і допит перед пред'явленням для визнання за ст. 228, 232 КПК України під час якого з'ясовуються обставини безпосереднього спостереження потерпілою дитиною.

Для успішного проведення допиту дитини особа, що організує і проводить допит дитини повинна чітко уявляти що має бути предметом допиту конкретного потерплого, вміти виявити психологічні особливості допитуваного, врахувати свої можливості – інтелектуальні, психологічні, часові для вивчення психологічних особливостей сприйняття і відтворення інформації дитиною, прогнозувати можливу поведінку дитини при проведенні допиту. Спланувати використання тактичних прийомів проведення допиту в залежності від психологічних особливостей дитини, знань тактики допиту неповнолітніх, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася в розслідуванні кримінального провадження.

Показання неповнолітніх потерпілих формуються за ти між загальними закономірностями, що і у дорослих. Процес формування показань можна уявити у вигляді послідовних етапів отримання і накопичення інформації потерпілим і передавання інформації слідчому: сприйняття інформації потерпілим і її перекодування за суб'єктивними психологічними особливостями розвитку; подальше запам'ятовування і розуміння інформації з урахуванням конкретної ситуації події та її обставин; відтворення за суб'єктивним розумінням події та її обставин; корегування наданої інформації слідчим з використанням зворотного зв'язку з потерпілим, особистого розуміння інформації, зауважень осіб, які брали участь у проведенні конкретної слідчої (розшукової) дії.

Об'єктивно слідчий бере участь тільки у двох останніх етапах, тому впливати на результати допиту можливо через покращення використання організаційно-тактичних засобів, які йому доступні.

З точки зору криміналістичної тактики кожна слідча (розшукова) дія, в тому числі і такий вид допиту як допит дитини складається з наступних етапів: підготовка до проведення, саме проведення або робочий етап, 3) фіксація ходу й результатів допиту, 4) оцінка результатів допиту.

Позитивно вплинути на результативність допиту можливо враховуючи об'єктивну, повну інформацію щодо конкретних обставин формування показань потерпілим на всіх етапах проведення слідчої (розшукової) дії.

У зв'язку з поширеним застосуванням засобів криміналістичної техніки, засобів інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій, виникають нові можливості на робочому, етапі фіксації ходу та результатів допиту та оцінці результатів.

Типова рекомендація з встановлення психологічного контакту з допитуваним та створення атмосфери довіри, з урахуванням особливості вікового стану допитуваного набуває особливого наповнення. Не визиває сумнівів, що створення відповідних приміщень (кімнат), облаштованих

спеціально для проведення допитів неповнолітніх потерпілих (дітей): кольорове оформлення, іграшки, меблі (з урахуванням кількості осіб, що залучені до проведення допиту), засоби ведення протоколу не «канцелярського» зовнішнього вигляду, засоби відео фіксації, що гарантують якісну звуко- та відеозапис і не привертають увагу і не відволікають допитуваного. Ефективність спеціалізованих кімнат перевірена практикою створення і використання кімнат для проведенні пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням, проведення допитів в режимі відеоконференції. Але працюючи з такою специфічною категорію потерпілих як неповнолітні, необхідний індивідуальний, нестандартний підхід в кожному випадку. Можливо, чи ні в сучасних умовах створення спеціалізованих кімнат та їх ефективне використання? Крім передбачуваних матеріальних витрат необхідне створення методичного забезпечення (алгоритми, протоколи, моделі опитування); комплектування (створення) команди з компетентних психологів в якості спеціалістів або обов'язкових осіб; осіб, що забезпечують ефективне застосування засобів мультимедійного забезпечення, що надає можливість аналізу поведінки допитуваного, виявлення можливих помилок в обраній тактиці допиту.

Ст. 226. КПК України вимагає при проведенні допиту малолітньої або неповнолітньої особи присутності законного представника, педагога психолога, а за необхідності – лікаря.

Формальна, пасивна участь педагога (психолога) при проведенні допиту може привести до негативних результатів.

Зарубіжний і вітчизняний досвід роботи правоохоронних органів у випадках захоплення заручників, спроб самогубства свідчить про ефективність залучення так званих «переговорників» – спеціалістів з ведення перемовин. Статистика свідчить про зростаючу кількість кримінальних правопорушень, коли жертвами насильства стають діти. Тому доцільно розглянути можливості законодавчі, наукові, методологічні, матеріальні для створення команд фахівців для їх цілеспрямованого використання в розслідуванні таких злочинів.

Доцільно використати досвід закордонних фахівців, де апробовані так звані протоколи опитування дітей. В США і деяких країнах розроблені і використовуються протоколи RATAC і NICHD.

RATAC – методика опитування, система якої складеться з елементів: Rapport – встановлення контакту; Anatomy Identification – визначення анатомічних частин тіла людини; Touch Inquiry – опитування щодо доторкання; Abuse Scenario – сценарій жорсткої поведінки; Closure – завершення.

NICHD – Національний інститут здоров'я дітей та розвитку людини. Методика опитування, що моделює взаємодію особи, що опитує дитину, з урахуванням психологічних особливостей дітей і умовах застосування до них жорсткої поведінки. Основна увага приділяється встановленню психологічного контакту. Методика враховує можливість не становлення контакту на першому опитуванні

з подальшим урахуванням припущених помилок, або інших негативних моментів.

Зазначені методики враховують особливості національних законодавств, методи роботи правоохоронних органів, тому неможливо їх безпосереднє використання в нашій країні. Наприклад, ми не можемо припустити таку рекомендацію, як допит за участю тільки слідчого і допитуваного потерпілого без залучення інших осіб, що буде прямим порушенням вимог законодавства. Можливе часткове застосування окремих положень зазначених методик в розслідування злочинів проти статевої свободи і недоторканості дітей після адаптації їх до вітчизняного законодавства і додаткових наукових досліджень з формуванням практичних рекомендацій.

Серединський Віктор Віталійович,
завідувач відділу Волинського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ

Кримінально-процесуальне законодавство України передбачає особливості допиту малолітніх або неповнолітніх осіб, які зумовлені їх віковими та психофізіологічними характеристиками.

Малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років. Неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років. Проте КПК України не встановлює мінімального віку, з якого особа може бути допитана в якості свідка або потерпілого.

Набуття неповнолітнім повної цивільної-правової дієздатності до досягнення 18 років за наявності підстав, передбачених Цивільним кодексом України, не впливає на застосування положень ст. 226–227 КПК.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться обов'язково у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Присутність лікаря визнається необхідною, як правило, у разі відсталості у фізичному чи розумовому розвитку допитуваного, його хворобливості. Для вирішення цього питання у конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється у присутності захисника.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Проте тривалість перерви законодавством не встановлена. Питання вирішується на розсуд слідчого з урахуванням особливостей кожної дитини (віку, процесуального статусу, психічного здоров'я тощо).

Особи віком до 16 років не попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Їм лише роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань.

При проведенні даної процесуальної дії слідчий зобов'язаний дотримуватись вимог щодо «Опитування дитини», передбачених у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Серед них:

а) проведення опитувань дитини без необгрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

е) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [1].

Дитину доцільно допитувати лише тоді, коли обставини у справі не можна повно і достовірно встановити за допомогою інших доказів, що є у справі, оскільки допит може викликати стрес у дитини. А крім того, внаслідок особливостей сприйняття навколишніх подій, а також пам'яті і мови дитини, повідомлена нею інформація не завжди може повною мірою відтворювати дійсні обставини.

Щоб допит не викликав у дитини стресу, великого хвилювання, слідчий повинен забезпечити спокійну доброзичливу обстановку. Для цього важливе значення матиме присутність поруч із дитиною дорослої особи, якій вона довіряє і поруч із якою відчуває себе спокійно (тут така доросла особа відіграє приблизно таку саму роль, як і на прийомі дитини лікарем). Ця особа в жодному випадку не повинна бути заінтересована у результатах справи, інакше вона може впливати на свідка з метою добитися певних показань.

Доцільно для проведення таких процесуальних дій запрошувати педагога, що працює з дітьми такого віку, найкраще – безпосередньо з цим свідком. Це може бути класний керівник, керівник гуртка тощо.

Присутність педагога чи іншої особи, якій дитина довіряє, не лише забезпечує спокійну для дитини атмосферу. Такі особи можуть допомогти знайти індивідуальний підхід до дитини, оскільки вони знають особливості її розвитку, можуть допомогти переформулювати певні питання у спосіб, що були б зрозумілими для дитини. Крім того, вони можуть звернути увагу слідчого на певні особливості її

світосприйняття, пам'яті, мови тощо. Такі відомості можуть мати важливе значення при оцінці доказів [2].

Якщо є потреба допитати малолітню або неповнолітню особу в межах кількох кримінальних проваджень, то і в таких випадках загальний час проведених допитів не повинен перевищувати двох годин на один день, а кожен окремих допит не може тривати без перерви понад одну годину. Час перерви, що потрібен для відновлення сил допитуваного і встановлення його психологічної рівноваги, не визначено, але слід вважати, що перерва у допиті повинна становити не менше двох годин як щодо допиту малолітньої, так і неповнолітньої особи, а на час перерви для такої особи повинні бути створені належні умови для відпочинку, що виключає можливість проведення з нею в цей час будь-яких інших слідчих (розшукових) дій або інших заходів, які заважають нормальному відпочинку. Час початку допиту, початку перерви та продовження допиту і час його закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав і прав інших присутніх при допиті осіб та порядку проведення допиту.

Загальні правила допиту неповнолітнього. При підготовці до допиту неповнолітнього, якщо дозволяють обставини, рекомендується заздалегідь отримати наступні відомості:

- в яких умовах, в якому оточенні живе, виховується дитина (сім'я, стосунки між батьками, їх відносини з дитиною і т. д.), з ким він проводить вільний час, відвідує дитячі установи;

- рівень інтелектуального розвитку підлітка, володіння ним мовою, коло його інтересів, улюблені заняття, захоплення, способи проведення дозвілля, позитивні якості;

- наскільки спостережлива, кмітлива дитина, як навчається, з якими труднощами в навчанні стикається, наскільки адаптивна до шкільного режиму, інформована про певні сторони життя (з урахуванням змісту справи та мети передбачуваного допиту);

- чи не був помічений підліток у вживанні алкогольних напоїв, наркотичних засобів, вчинення будь-яких поганих вчинків;

- які у нього провідні риси характеру, рівень його емоційної стійкості, стосунки з однолітками, вихователями, вчителями;

- про фізичний розвиток дитини, чи не страждає він якимись розладами, захворюваннями;

- чим займався, як проводив час підліток після того, що сталося, з ким спілкувався в цей період;

- чи розповідав він кому-небудь про події, по яких передбачається його допитувати; що саме він говорив;

- чи обговорювалися дорослими (батьками тощо) ці події у присутності дитини.

Місце майбутнього допиту вибирається таким чином, щоб воно не викликало у дитини підвищеного занепокоєння. Найголовніше, з

чого слід виходити – це створення найбільш доброзичливої обстановки, що спонукає підлітка до відвертої розповіді про те, що він бачив, чув або в чому брав участь.

Щоб неповнолітній свідок міг швидше освоїтися в новій для нього обстановці, звикнути до незнайомих людей, розмову краще починати з супроводжуючою особою, з педагогом, поступово залучаючи у процес спілкування і дитину. Щоб перевірити, наскільки дитина освоїлась з обстановкою, можна запитати про те, чи зрозуміло їй, де вона знаходиться, навіщо її сюди привели, що може цікавити слідчого.

Дуже важливо на початковій стадії допиту сформувати у допитуваного інтерес до майбутньої розмови, бажання говорити. При цьому можна пояснити дитині, що від неї чекають допомоги і вона вкрай необхідна, проте вести себе в подібній ситуації слід досить обережно, щоб не акцентувати її увагу на чомусь конкретному, що цікавить слідство.

При допиті малолітніх свідків, потерпілих, питання, що зачіпають у них емоційний комплекс, слід чергувати із нейтральними, які викликають у них позитивні емоції, виявляючи особливий такт і увагу, особливо до потерпілих. Про це слід пам'ятати і при допиті дітей, які зазнали різного роду посягань; спостерігали протиправні, насильницького характеру дії своїх батьків тощо [3].

Список використаних джерел

1. Особливості допиту неповнолітнього. url: <https://kau.in.ua/articles/osoblivost-dopitu-nerovnoletnogo/>.
2. Порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/kas/97-kas/6128-142.html>.
3. Психологічні особливості допиту неповнолітніх. URL: http://studme.com.ua/109812055395/psihologiya/psihologicheskie_osobennosti_doprosa_nesovershennoletnih.htm.

Симоненко Наталія Олександрівна,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПУБЛІЧНИЙ РЕЄСТР ОСІБ, ЯКІ БУЛИ ЗАСУДЖЕНІ ЗА ЗГВАЛТУВАННЯ ЧИ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Наразі в Україні спостерігається погіршення криміногенної ситуації, зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, в тому числі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в першу чергу по відношенню до малолітніх осіб.

Такі злочини характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних осіб по відношенню до своїх жертв. Як правило, такі злочини завдають жертвам глибоких моральних та

психічних травм,носять серйозну шкоду їхньому фізичному та психічному здоров'ю.

Враховуючи положення ст. 34 Конвенції про права дитини, яка ратифікована Україною, держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. Ті самі положення прописані в ст. 1 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що ратифікована Україною від 20.06.2012 р. З цією метою держави-учасниці, зокрема і Україна, повинні вживати на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів. Тобто законодавче вирішення проблеми забезпечення безпеки дітей, їх захисту від злочинних посягань проти статевої свободи та недоторканості є вкрай важливим.

Останніми роками кількість таких злочинів зростає. Педофілія має тенденцію до поширення. Збільшення злочинів, вчинених на сексуальній основі проти малолітніх в Україні, як і у всьому світі набуває загрозливого розповсюдження. Педофілія, насильство у сім'ї, коли діти, зазнають насильства зі сторони близьких родичів, вітчимів та інших осіб на яких законом покладено обов'язки з виховання малолітнього (малолітньої), а так само педагогічним працівником або іншим працівником освітньої організації (установи), медичної організації (установи), організації (установи), що надає соціальні послуги, або іншої організації, зобов'язаним здійснювати нагляд за малолітнім (малолітньою) є важливою проблемою, що потребує рішучих кроків у боротьбі з такими явищами.

Досвід іноземних країн знає різні способи та заходи протидії таким злочинам. Одним із найцікавіших методів попередження звалтування є метод штату Нью-Йорк США, у якому діє Закон «Про реєстрацію сексуального злочинця», що зобов'язує злочинця, який відбув покарання за статевий злочин, зареєструватися за місцем проживання, що дозволяє будь-якому жителю штату Нью-Йорк, зареєстрованому на відповідному веб-сайті (DCJS), отримувати повідомлення на електронну пошту, факс, телефон про вихід з-під варті гвалтівника-педофіла, який проживає неподалік.

Досить важливим є обмеження для гвалтівників під час святкування Хелловіну, коли за традицією діти ходять до сусідів, де їх пригощають цукерками та солодощами. Департамент поліції перед цим святом розсилає судимим за статеві злочини листівки із зображенням великого гарбуза з текстом: «У цьому домі немає цукерок». Таку листівку злочинець має наклеїти на вікно, щоб усі могли її бачити та оминати це помешкання, не випрошуючи цукерок. Поліція закликає населення триматися подалі від будинків з такими знаками та ніколи не заходити в середину.

Такий захід допомагає вберегти дітей від гвалтівників. Гвалтівники протягом цього дня та до 06.00 год. ранку наступного не мають права залишати своє помешкання. Злочинцю, який відбув

покарання, не дозволяється носити маскарадний костюм, маску або інше маскування.

Аналізуючи законодавство штату Нью-Йорк США, можна дійти висновку, що пріоритетом у цій державі є не на словах, а на ділі захист прав і законних інтересів людини, передусім дитини. Законодавчим та правоохоронним органам нашої країни слід врахувати прогресивний світовий досвід при розробленні й реалізації стратегії протидії злочинності в нашій державі.

Прогресивна міжнародна практика схиляється до широкого застосування громадського впливу на злочинність та її подолання шляхом використання засобів комунікації в запобіганні злочинності, сумісного проведення поліцією і громадянами інформаційно-пропагандистських компаній з профілактики таких видів злочинів.

Тому, створення Єдиного реєстру осіб, які були засуджені за зґвалтування чи сексуальне насильство щодо малолітньої особи буде перспективним упровадження розробленої зарубіжними вченими програми реєстрації особи за місцем проживання, яка відбула покарання за статевий злочин.

У ВРУ зареєстрований Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканності малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканності малолітньої чи малолітнього)», яким передбачається, що доступ до даного реєстру має тільки Міністерство внутрішніх справ України.

Даний реєстр пропонується як електронна база даних, відповідно до якої здійснюватиметься збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та недоторканності малолітньої особи. Користувачами даного реєстру плануються керівники прокуратур та органів досудового розслідування, прокурори, слідчі та інші уповноважені особи органів внутрішніх справ та Державного бюро розслідувань.

Та, в першу чергу, доцільним було б надавати доступ до такого Реєстру жителям даного району, керівникам дошкільних навчальних закладів та шкільних навчальних закладів, що дозволить будь-якому жителю, який зареєструється на відповідному веб-сайті (DCJS), отримувати повідомлення на електронну пошту про вихід з-під варті гвалтівника-педофіла, який проживає неподалік.

Такі заходи нададуть змогу своєчасно виявляти та запобігати рецидиву таким злочинам, а також сприятиме пошуку інформації та висуванню версій під час досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

2. Симоненко Н.О. Розслідування зґвалтувань минулих років: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 285 с.

Симчук Анатолій Степанович,
старший викладач кафедри досудового
розслідування ННІ № 1 Національної
академії внутрішніх справ;
Кулик Марина Йосипівна,
доцент кафедри досудового розслідування
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Захист дітей, як найбільш вразливих членів суспільства від сексуальних зловживань (експлуатації, насильства, розбещень тощо) є одним із пріоритетних завдань Української держави. Всебічне забезпечення (у тому числі кримінально-правовими та кримінальними процесуальними засобами) статевої недоторканності особи справедливо вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підрастаючого покоління.

Незважаючи на підвищений ступінь складності кримінальних проваджень про вчинення суспільно небезпечних дій сексуального характеру стосовно неповнолітніх, дидактичні питання щодо підготовки процесуальних керівників, слідчих та інших фахівців, які безпосередньо здійснюють або залучаються до слідчих (розшукових) дій стосовно дітей у таких провадженнях, майже не розроблялися. Як наслідок, при проведенні допиту потерпілих від насильства дітей достатньо часто використовують традиційні методи його здійснення, які не враховують як вікові особливості, так і психологічний стан таких дітей, що не тільки негативно впливає на хід провадження, а й призводить до їх повторної травматизації. Водночас кваліфікований підхід до проведення їх допиту дає змогу запобігти настанню вказаних наслідків та отримувати від дитини достовірну й до певної міри повну інформацію, що стосується предмета доказування у конкретному кримінальному провадженні [1, с. 95].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) серед джерел доказів називає показання свідка, потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного, експерта, які отримані при допиті вказаних осіб (ст. 95 КПК). Особливості допиту малолітньої та неповнолітньої особи пов'язані з наявністю специфічних рис психології, дитячого, юнацького періоду розвитку. Ці риси проявляються, як у процесі формування показань так і безпосередньо в поведінці і позиції допитуваного.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) містить детальні вимоги до процесу опитування дитини, яка є свідком чи жертвою кримінальних посягань. Лансаротська конвенція була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року і набрала чинності 1 грудня 2012 року [2].

Так, у статті 35 Конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; е) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; ф) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

У Кримінальному процесуальному кодексі України окремі вікові характеристики особи його учасника мають певне значення, що знаходить своє відображення у процесуальних нормах. Так, у ст. 226 КПК, для допиту дитини (жертви, свідка або такої, яка підозрюється в вчиненні злочину) використовується термін «допит малолітньої або неповнолітньої особи».

Це, зокрема, визначає особливості підготовки й проведення допиту малолітньої особи – дитини до досягнення нею чотирнадцяти років і неповнолітньої особи, якою може бути малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК). Нижню вікову межу учасників судочинства законодавець не встановлює і тому всі діти віком до чотирнадцяти років можуть бути віднесені до категорії «малолітніх осіб», а можливість їхнього допиту визначається конкретною ситуацією, зокрема, й колом та характером обставин, відомих малолітній особі і які належить з'ясувати під час такого допиту.

У допиті неповнолітнього виділяють наступні аспекти:

процесуальний – суворе дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту;

психологічний – урахування психо-вікових, тендерних особливостей, соціально-психологічної характеристики, темпераменту допитуваного;

етичний високоморальна, тактовна поведінка слідчого;

педагогічний (виховний) – допит будується на основі індивідуального підходу, прояві чуйності до особистості неповнолітнього;

тактичний – використання тактичних прийомів допиту залежно від ситуації, що складається [4, с. 19–52].

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи, в тому числі і яка зазнала сексуального насильства застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК, і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК, які й розкривають окремі особливості слідчої (розшукової) дії.

Обов'язковою в таких випадках є присутність під час допиту малолітніх чи неповнолітніх свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, їхніх законних представників (ст. 44, 59 КПК), якими можуть бути батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній, педагога або психолога, а під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених також захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК). Під час допиту таких осіб, присутність лікаря визначається в кожному конкретному випадку особою, яка проводить допит, з урахуванням того, що запрошений для присутності під час допиту лікар повинен бути спеціалістом у галузі дитячої психології або педіатрії, а не з будь-якої іншої медичної галузі знань. Запрошення зазначених осіб для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи не обмежується лише їх присутністю під час проведення слідчої (розшукової) дії, а й передбачає виконання ними певних обов'язків та надає таким особам певні права, як, наприклад, право з дозволу слідчого чи прокурора ставити допитуваним особам запитання або висловлювати заперечення проти окремих зі заданих малолітньому або неповнолітньому запитань.

Законний представник повинен бути присутнім під час допиту поряд з педагогом або психологом. Залежно від характеру взаємин малолітнього чи неповнолітнього із законним представником і обставин кримінального провадження слідчий, прокурор має право на власний розсуд або за погодженням із допитуваною особою визначити, хто саме із законних представників буде присутнім під час допиту. З цією метою слідчий, прокурор виносить постанову про залучення законного представника малолітнього або неповнолітнього підозрюваного, потерпілого для участі в кримінальному провадженні, а стосовно свідка – для участі у допиті, копія якої вручається законному представнику.

Доцільно зауважити, що відповідно до кримінального процесуального законодавства України до участі у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства над дітьми має залучатися психолог (педагог не володіє достатніми для такої участі знаннями). З огляду на це необхідно зазначити про окремі аспекти взаємодії особи, яка проводить допит потерпілої дитини, і психолога.

Щоб участь психолога не була формальною, слід передбачити можливість завчасно обговорити із фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік

запитань з урахуванням віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей дитини [1, с. 95].

За необхідності проведення повторного допиту дитини, проведення стосовно неї або за її участю іншої слідчої (розшукової) дії важливо забезпечувати присутність одного і того ж психолога (за умови, що він налагодив психологічний контакт з дитиною). Якщо такий фахівець з будь-яких причин не може бути присутнім на допиті, рекомендується, за можливості, перенести цю слідчу (розшукову) дію [5, с. 65–64].

Ще однією важливою особливістю допиту неповнолітнього є його тривалість. У ч. 2 ст. 226 КПК України чітко визначено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Тобто час повинен бути розумним для отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження, оскільки проведення допиту пов'язано із важким психологічним напруженням, діти швидко втомлюються, вони стають неуважними. Недоліком є те, що закон чітко не вказує тривалості перерви, слідчий повинен визначати її сам за своїм внутрішнім переконанням.

Час початку допиту, початку перерви та продовження допиту і час його закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав і прав інших присутніх при допиті осіб та порядку проведення допиту [6, с. 495].

Важливо, щоб допит потерпілих дітей відбувався у спеціально призначених приміщеннях для роботи з неповнолітніми учасниками кримінального провадження (так званих зелених кімнатах). Проте, незалежно від наявності чи відсутності такого приміщення, є низка загальних (мінімальних) вимог до кімнати, де проводиться допит: вона має відповідати потребі дитини почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час процесуальної дії.

Зокрема, з метою створення конфіденційного простору, що сприяє готовності дитини до спілкування, така кімната повинна бути ізольованою від інших приміщень (кабінетів), а її двері – щільно закритися.

Також, важливо щоб кімната, де проводиться допит дитини, була оснащена зручними меблями (диван, два крісла). Дитині варто надати можливість вибору місця для сидіння, що посилить у ній почуття її важливості й додасть сміливості.

Деякі діти почуваються найбільш комфортно, коли сидять на підлозі – для цього необхідний маленький килимок або килимове покриття, що одночасно утеплює приміщення. У такій особливій ситуації особа, яка веде допит, також сідає на підлогу, щоб бути на тому ж зоровому рівні, що й дитина [7, с. 29]. На диван або інше місце, яке обрала дитина, необхідно покласти м'яку іграшку або подушку, яку дитина може використовувати для психологічного захисту під час допиту.

Оскільки потерпілий, який не досяг шістнадцятирічного віку, не може нести кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, то перед початком допиту таким особам замість попередження про таку відповідальність, слід у зрозумілій і доступній для дитини формі роз'яснити їй права та обов'язки говорити правду, крім того, їм слід роз'яснити значення повідомлення відомостей, які стосуються кримінального провадження.

Якщо неповнолітній потерпілий ухиляється від давання показань або дає завідомо неправдиві показання, слідчий зобов'язаний з'ясувати причини його (страх, сором, погрози з боку причетних до злочину осіб і т.д.) і з урахуванням інформації, що мається в матеріалах досудового розслідування, застосовувати певні тактичні прийоми, що спрямовані на попередження неправди, зміни позиції, зайнятої неповнолітнім у бік давання правдивих показань. Але тактичні прийоми, що застосовуються при цьому повинні бути побудовані, головним чином, на методах переконання.

При фіксації показань неповнолітнього дуже важливо, щоб зберіглася стилістика викладання, яка використовується підлітком, зокрема, треба дослівно відобразити в протоколі окремі характерні звороти і вирази допитуваного. Виконання цієї рекомендації буде сприяти об'єктивності, точності й достовірності показань допитуваного. Саме з цією метою цілком розумно при допитах неповнолітніх застосовувати технічні засоби фіксації, тобто, аудіо- чи відеозапис.

Список використаних джерел

1. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий вісник прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовт. 2007 р. Рада Європи. Конвенція міжнародний документ від 25.10.2007. url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
4. Кузнецова С. В. Тактика допроса несовершеннолетних: практ. пособие / С. В. Кузнецова, Т. С. Кобцова. М.: Экзамен, 2004. 96 с.
5. Методические рекомендации по организации по введению допроса несовершеннолетних в специализированном помещении на этапе следствия. СПб.: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи Детям», 2014. 66 с. URL: vd-spб.ru/files/mr_dopros.pdf.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.
7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюмана. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-1/168075de3b>.

Січківська Інна Віталіївна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ
НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ**

Злочинній, як і будь-якій іншій діяльності людини, властиві матеріальні й нематеріальні сліди. Сучасні технології та високий інтелектуальний рівень злочинців змушують законодавця доповнювати кримінальний кодекс новими статтями, а органи розслідування, прокуратури і суду максимально використовувати спеціальні знання, зокрема сучасні досягнення науки й техніки. Найчастіше проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, досудового та судового слідства, а також касаційне й наглядове провадження практично неможливі без залучення фахівців із різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла та використання науково-технічних засобів.

На будь-якій стадії досудового розслідування слідчий може ухвалити рішення про залучення фахівця, який володіє певними навичками та знаннями. Єдині критерії, на підставі яких варто викликати фахівців для участі в слідчих (розшукових) діях, не прийняті. Залучаючи фахівця, варто дотримуватися принципу практичної доцільності, під яким розуміється оптимальне використання спеціальних знань і практичних навичок для одержання орієнтувальної та доказової інформації з виявлених матеріальних та ідеальних слідів. Діяльність фахівця як помічника чи консультанта слідчого триває під контролем останнього, оскільки він є керівником слідчої (розшукової) дії. Участь фахівця в слідчих (розшукових) діях отримані результати фіксуються в протоколі слідчої дії.

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві мета, форми використання спеціальних знань, а також види участі у цьому фахівців різноманітні. Найбільш повно регламентована в КПК України лише одна з форм використання спеціальних знань – експертиза (ст. 69, 242–245 КПК України), менш інформативно – участь спеціаліста в слідчих діях (ст. 71 КПК України). Експертиза є найпоширенішою й ефективною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Учені-криміналісти неодноразово робили спроби дати наукове визначення терміна «спеціальні знання». Вважається, що це знання, якими володіє обмежене коло людей. Такі знання повинні відповідати сучасному розвитку науки й техніки. Деякі науковці розділяють спеціальні знання на життєві (повсякденні) і наукові, які складаються з теоретичних і практичних знань і формуються в результаті наукової та практичної

діяльності, фіксуються в джерелах інформації. Згідно з кримінально-процесуальним законом законодавець допускає використання не тільки спеціальних знань, а й навичок. Навичка – це дії, які в результаті тривалого повторення стають автоматичними. Останнім часом у криміналістичній літературі дедалі частіше вживається термін «спеціальні знання». Уявляється, що саме це поняття узагальнювальне. Воно охоплює поняття «наукові знання» і «практичні навички».

Основними функціями спеціаліста під час слідчих дій є пошук і фіксація виявлених на місці події слідів злочину. До додаткових функцій спеціаліста можна віднести:

1) консультування слідчого з різних питань, які пов'язані з отриманням орієнтувальної інформації про подію за допомогою виявлених слідів, зокрема їх перевірка за криміналістичними обліками та призначення експертиз;

2) здійснення на місці події попереднього дослідження речових доказів та інших слідів, надання орієнтувальної інформації для організації різних оперативних заходів щодо розшуку злочинця.

Використовувати «спеціальні знання» необхідно не тільки для пошуку, фіксації й експертного дослідження речових доказів та інших слідів, але й для одержання орієнтувальної інформації про злочинця з метою складання його психологічного профілю, організації переслідування за гарячими слідами, висування початкових версій про вчинений злочин. Їх також використовують з метою запобігання злочинності та розробки тактики оперативних заходів під час розслідування злочину.

У кримінальних провадженнях по злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей найчастіше призначають такі експертизи: судово-медичну експертизу (100 %); експертизу речових доказів (89 %); генотипоскопічну (35 %); експертизу за матеріалами справи (5%); судово-психіатричну (92 %); судово-психологічну (23 %); експертизу матеріалів і речовин (46 %); ґрунтознавчу (22 %); судово-біологічну (34 %); одорологічну (3 %); почеркознавчу (12 %); техніко-криміналістичну експертизу документів (8 %); судово-балістичну (72 %); експертизу холодної зброї (75 %); трасологічну (64 %) [3; с. 71].

Аналіз практики досудового розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей показав, що сліди, які можуть бути виявлені на місці події, доцільно класифікувати так: сліди людини; мікросліди; інші сліди присутності злочинця на місці вчинення злочину; сліди ґрунту.

Сліди людини. Найчастіше на місці вчинення злочину вдається виявити і вилучити сліди рук злочинця. Під слідами рук варто розуміти відбитки пальців, долонь, тильної сторони кистей, а також сліди рук у рукавичках (з шкіри або матерії). Ці дослідження можливі за допомогою дактилоскопії, складовою якої є пороскопія та еджескопія. Допомога спеціаліста під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може полягати в такому: а) визначення меж території, яку необхідно оглянути;

б) встановлення способу огляду місць найбільш ймовірного знаходження слідів злочину, речових доказів, а також об'єктів, які необхідно оглянути найперше; в) вибір і використання технічних засобів відповідно об'єкта огляду й природи знайдених слідів; г) визначення виду, сутності слідчого експерименту відповідно до мети та завдань, поставлених слідчим; р) складання плану проведення відтворення обставин і обстановки події; д) відбір з місця події зразків виробів, матеріалів, речовин, ґрунту та рослин для експертного дослідження; е) після вилучення слідів із місця події спеціаліст надає допомогу в запобіганні їх пошкодженню під час транспортування чи зберігання; є) проведення необхідних найпростіших геометричних, вагових й інших вимірів; ж) виявлення слідів, зокрема мікрооб'єктів .

Під час проведення огляду місця вчинення вищезгаданих злочинів можуть бути виявлені та вилучені сліди ніг (взуття). Найчастіше їх називають типовими. За частотою виявлення й вилучення вони на другому місці після слідів рук.

Вивчена практика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей довела, що на місці події часто можна виявити волосся і дитини, і злочинця та різні синтетичні або текстильні волокна, крім того, волоски шерсті тварин. Це вилучається й направляється для експертного дослідження. У ході експрес-аналізу виявлених об'єктів шляхом їх мікроскопічного дослідження з'ясується, чи є вилучений об'єкт волоссям синтетичним, текстильним або іншим волокном. Виявляється його видова приналежність, колір, форма (пряме, хвилясте, дугоподібне й таке інше), наявність фарбування, сивини. У ході дослідження, в окремих випадках, установлюється захворювання волосся. Це важливо під час проведення комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій щодо встановлення особи підозрюваного. Такі захворювання волосся, як біфуркація, трихонодоз, трихоптилоз, мають яскраво виражену морфологічну ознаку: волосся мимовільно зав'язується у вузли й має скуйовджений вигляд. Крім того, на місці події за довжиною, товщиною й формою фахівець може імовірно визначити, з якої ділянки тіла цей зразок волосся (голова, борода, вуса, тощо). Подібна інформація має важливе пошукове значення. Зазначене дослідження є попереднім і не замінює судово-біологічну експертизу, яка може істотно розширити перелік відомостей, які зацікавлять слідство.

Мікросліди. На місці злочину необхідно обов'язково організувати пошук мікрооб'єктів. Основною вимогою для якнайшвидшого розкриття злочину є правильно «прочитана» слідова картина на місці злочину. Відсутність на місці злочину типових слідів значно ускладнює ситуацію розслідування. Однак логічно припустити, що присутність злочинця на місці злочину не могла залишитися без відображення зовні. Мікрооб'єкти на місці події повністю знищити не можна, вони залишаються незалежно від волі злочинця та всупереч його бажанням. Це може бути пов'язано з тим, що за кольором вони не виділяються на поверхні (наприклад, сине волокно на синьому светрі). Різноманітні, але

однакового кольору об'єкти можуть бути виявлені тільки в результаті ультрафіолетового опромінення. Існують так звані ультрамікрочастки, які непомітні неозброєним оком. Їх розміри не перевищують 0,1 мм у всіх вимірах. У зв'язку зі значними труднощами виявлення цього виду слідів рекомендується перед початком огляду місця події створити модель злочину й визначити місця їх найбільш ймовірного знаходження. Недотримання цієї рекомендації може призвести до безглузкого витрачання часу та втрати наявних мікрооб'єктів.

Методика здійснення пошуку, а також саме дослідження мікрооб'єктів – один із найбільш перспективних напрямів сучасної криміналістики. Це пов'язано з тим, що досліджені в умовах пересувної криміналістичної лабораторії мікрооб'єкти можуть надати інформацію пошукового характеру про потерпілого або злочинця. Предмети, на яких лише передбачається наявність мікрооб'єктів, за можливості вилучаються цілком [3; с. 74].

Сліди ґрунту. Надати допомогу у визначенні місця знаходження злочинця до вчинення злочину можуть результати судово-ґрунтознавчої експертизи. Під час експертного дослідження за характерними в ґрунті домішками може бути встановлена приналежність ґрунтових нашарувань певній локальній ділянці місцевості та визначений механізм їх утворення на об'єкті-носії, а також здійснений порівняльний аналіз зразків ґрунтів, наданих для дослідження.

Доцільно виокремити такі форми участі фахівця зі судового ґрунтознавства: а) участь експерта в огляді місця події за запрошенням слідчого з метою індивідуалізації ділянки місцевості й надання йому допомоги у відборі зразків ґрунту (дії експерта відображаються в протоколі огляду місця події); б) участь експерта в додатковому огляді місця події для відбору зразків ґрунтів, якщо вони не були вилучені й залучені до кримінального провадження до призначення експертизи; в) самостійна робота експерта з досліджуванним об'єктом, визначення його особливостей та зовнішніх ознак спільності й розходження з навколишньою територією в процесі проведення експертизи [2; с. 378].

Основними функціями спеціаліста під час слідчих дій є пошук і фіксація виявлених на місці події слідів злочину, за допомогою яких можна відтворити обставини вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88 із змінами.

2. Криміналістика : навч. посібник. / Р.І. Благута, Р.І. Сибірна та ін. за заг. Ред. С.В. Пряхіна. : К.: Атіка, 2012. 496 с.

3. Січковська І.В. Окремі особливості виявлення та вилучення мікрослідів під час розслідування сексуальних убивств / І.В. Січковська // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців : матер. міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 15 лют. 2012 р.). Тернопіль : Юридична лінія, 2012. С. 70–74.

Скляренко Альона Віталіївна,

консультант суду відділу забезпечення роботи секретаря та суддів судової палати управління забезпечення роботи судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав секретаріату Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

ХІМІЧНА КАСТРАЦІЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

У зв'язку зі збільшенням численної кількості протиправних діянь, що посягають на статеву недоторканність дитини, в Україні почали активно обговорювати можливість інтеграції до національного законодавства такого виду покарання як хімічна кастрація. Зазначене покарання не є новеллою у світовому законодавстві, так як воно вже знайшло своє відображення у правових актах таких країн, як наприклад Німеччина, Великобританія, США, Франція та інші.

З метою підвищення стану захисту та дотримання прав дитини в Україні та наближення українського законодавства до відповідних міжнародних стандартів, 11 липня 2019 року, Верховною Радою ухвалено закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої зрілості», який передбачав:

1) запровадження такого виду покарання, як примусова хімічна кастрація;

2) створення публічного реєстру осіб, які були засуджені до позбавлення волі відповідно до статей 152, 153, 155, 156 Кримінального кодексу України за зґвалтування неповнолітньої особи, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене стосовно неповнолітньої особи, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх;

3) посилення відповідальності за зґвалтування та розпусні дії щодо особи, яка не досягла 16 літнього віку;

4) встановлення адміністративного нагляду за такими особами пожиттєво, одразу після відбування ними покарання, призначеного судом тощо.

Однак вказаний законопроект був ветований Президентом України. Очевидно така позиція голови держави обумовлена окремими проблемами, які виникали у зв'язку із запровадженням нових інструментів протидії аналізованим злочинам.

По-перше, варто звернути увагу на те, що законодавцем не було прописано механізм виконання обвинувального вироку суду у разі призначення покарання у виді примусової хімічної кастрації.

По-друге, не проаналізовано всі ризики для здоров'я та життя засудженої особи, що можуть виникнути в процесі виконання такого покарання та не досліджено можливі протипоказання для введення медичного препарату. Також не передбачено будь-яких варіантів заміни покарання у виді хімічної кастрації за умови неможливості виконання такого покарання за станом здоров'я обвинуваченого.

По-третє, не передбачено методів соціальної адаптації для осіб, які, відповідно до вироку суду, мали би приймати антиандрогенні лікарські препарати, що містять хімічні речовини, які зменшують лібідо та сексуальну активність, як і не передбачено психологічну підтримку та супроводження цих осіб після закінчення прийому препаратів.

По-четверте, законодавцем не було чітко визначено суб'єктне коло осіб, які підлягатимуть такій безпрецедентній, у нашій країні, мірі покарання.

По-п'яте, закон містив правову невизначеність щодо складу та обсягу інформації відносно засудженої особи, що буде публікуватись у відповідному відкритому реєстрі; не було визначено держателя такого реєстру; не встановлено процедуру внесення відомостей до нього, або, у разі виправданя особи, вилучення таких відомостей.

По-щосте, така законодавча ініціатива породжує суттєву проблему, яка могла би з'явитися у випадку вільного доступу до реєстру осіб, засуджених за вчинення злочинів, які посягають на статево недоторканність дитини. Ця проблема полягає у незахищеності засудженого від переслідувань з боку сторонніх осіб, як з метою психологічного впливу, так і з метою фізичної розправи.

Також, на окрему увагу заслуговує соціальна адаптація потерпілого, який, в свою чергу також може піддаватися переслідуванню у разі, якщо відомості щодо нього, як потерпілої особи, будуть міститися в реєстрі.

Врахувавши зазначені проблемні моменти, Верховна Рада проголосувала за інший законопроект, який на відміну від свого попередника, передбачав, зокрема, добровільну хімічну кастрацію та обмежений реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої недоторканості малолітніх осіб.

Однак навіть такі правки не змогли вирішити всі проблеми, які породжувалися у разі прийняття законопроекту. Так, новітній варіант вже містив застереження щодо суб'єктного кола осіб, що підлягали такій мірі покарання як хімічна кастрація.

До вказаного кола було включено осіб, які страждають розладом сексуальної переваги (педофілією), та передбачено відповідальність для остатніх за ухилення від застосування до них добровільного заходу медичного характеру у вигляді хімічної кастрації.

Варто звернути увагу, що на даний час, згідно з міжнародною класифікацією хвороб, педофілія відноситься до 5 класу (психічні розлади та розлади поведінки) і характеризується як сексуальний потяг до дітей.

Тобто, виходить, що всі особи, яким встановлено відповідний медичний діагноз, мають проходити хімічну кастрацію без винятку, а процедура, яка має бути індивідуалізована і застосовуватись як виключна міра покарання, починає носити ознаки «масовості», і нагадувати «геноцид» але вже відносно осіб з психічною вадою під назвою «педофелія».

Вивчивши чинні зміни до КК України можна побачити, що законодавець, який зіштовхнувся з низкою складнощів на шляху запровадження хімічної кастрації в Україні, відмовився від прийняття поспішних рішень, і на даний момент, така міра покарання, як хімічна кастрація не ввійшла до переліку покарань, передбачених ст. 51 Кримінального кодексу України.

Отже, цілком слушним видається відтермінування запровадження в КК України такої міри покарання як хімічна кастрація з подальшим зосередження уваги фахівців на удосконаленні механізму його реалізації.

Смірнова Ірина Сергіївна,

адвокат, член Комітету захисту прав людини
Національної асоціації адвокатів України

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ МАЛОЛІТНЬОГО, НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Непоодинокими є випадки вчинення кримінальних правопорушень відносно дітей. При таких ситуаціях дитина набуває процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні.

Конвенція про права дитини 1989 р. визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

В цивільному та сімейному законодавстві України особа, що не досягла 18 років визначається поняттям «малолітньої» та «неповнолітньої».

В кримінальному процесуальному законодавстві в п. 11, 12 ст. 3 КПК України також закріплено визначення зазначеним поняттям. Під малолітньою особою розуміють дитину до досягнення нею чотирнадцяти років, під неповнолітньою розуміють малолітню особу, а також дитину від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Таким чином, в положеннях чинного законодавства не встановлено мінімального віку потерпілого.

Щодо процесуального статусу в кримінальному провадженні дітей, то вони являють собою особливу соціально-вразливу групу, відносно яких законом передбачено закріплення додаткових правових гарантій для захисту їх прав і законних інтересів.

Декларація прав дитини 1959 р. закріплює принцип, що дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу.

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини).

Частинами 1, 2, 3 ст. 30 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства передбачено: «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини. Кожна Сторона впроваджує захисний підхід до жертв, забезпечуючи унеможливлення посилення розслідуванням та кримінальним провадженням травми, отриманої дитиною, та надання під час кримінального судочинства допомоги, якщо це доцільно. Кожна Сторона забезпечує пріоритетне розслідування та кримінальне провадження, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок».

В частині 1 ст. 52 Конституції України закріплено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Проте, необхідно пам'ятати, що дитина має свою специфіку, яка пов'язана із її віком, рівнем інтелектуального, емоційного розвитку, життєвим досвідом. Все це впливає на можливість сприйняття нею події кримінального правопорушення та можливість надати оцінку таким подіям.

З аналізу чинного КПК України вбачається, що на законодавчому рівні особливу увагу присвячено закріпленню гарантій (в главі 38 КПК України) для неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, чого не можна сказати про статус неповнолітнього, малолітнього, який є потерпілим у справі.

При чому, потерпілому відводиться значуща роль в кримінальному провадженні, оскільки, часто, надана саме потерпілим інформація сприяє доказуванню у справі та встановленню істини. Особливо, що стосується розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. В таких провадженнях потерпілий (дитина) приймає участь у таких слідчих, процесуальних діях, як: допит, освідування, експертизи, слідчий експеримент. Що є вкрай психологічно важко для потерпілої особи.

В таких ситуаціях важливим є дотримання гарантій поведінки з потерпілою дитиною з врахуванням її віку, рівня зрілості, інтелектуального розвитку, дитина має розуміти хід кримінального провадження і можливість брати у ньому участь в залежності від згаданих критеріїв.

Потерпілим у кримінальному провадженні, крім іншого, може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник (ч. 1 ст. 59 КПК України).

Статтею 52 КПК України передбачено обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

На нашу думку, необхідним є закріплення обов'язкової участі представника неповнолітньої особи, особою, яка має право бути захисником, з метою надання професійної правової допомоги.

З метою недопущення негативного впливу на потерпілого-дитину необхідно також закріпити в законодавстві можливість виділення в окреме провадження частини провадження щодо потерпілого, як це передбачено в ст. 494 КПК України щодо неповнолітнього підозрюваного.

Закріпити процесуальну можливість слідчого судді, суду щодо потерпілого дитини прийняття рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини, як це передбачено в ст. 27 КПК України відносно обвинуваченого неповнолітнього.

Статтею 484 КПК України також передбачено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Ця норма покликана сприяти забезпеченню здійсненню процесуальних дій в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, вживанню заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього. Проте, така гарантія не передбачена щодо малолітнього, неповнолітнього потерпілого.

Вважаємо, що при провадженні кримінально процесуальних дій, учасником яких є дитина, у будь-якому випадку необхідно забезпечити застосування спеціальних методів і принципів з урахуванням специфіки статусу такої малолітньої, неповнолітньої особи.

Дитина в силу свого специфічного статусу є найменш захищеним учасником кримінального провадження. Вона не може самостійно відстоювати свої права до досягнення певного віку, виходячи із здатності дитини пізнавати явища навколишнього світу, розуміти їх взаємозв'язок, надавати їм оцінку.

Саме тому, в силу закону, особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність

давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Законом передбачено, що при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Аналогічно і при проведенні допиту малолітнього або неповнолітнього.

В будь-якому разі, запрошення педагога не має носити формальний характер, а має сприяти створенню комфортної обстановки для малолітнього, неповнолітнього потерпілого. Безпосередньо той педагог, який навчає дитину та знайом з нею має приймати участь у слідчих, процесуальних діях. У випадку, якщо внаслідок кримінального правопорушення потерпілому завдано моральних страждань, отримано стрес, необхідним є залучання до кримінального провадження психолога.

Про необхідність залучення лікаря можна говорити у випадку наявності тимчасових розладів психічної діяльності чи фізичних розладів здоров'я.

Додатковою гарантією для малолітнього, неповнолітнього потерпілого є закріплена в ст. 354 КПК України можливість, у випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

В ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства закріплені наступні принципи: «проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та це доцільно; якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше».

В будь-якому разі, слідчі, прокурори, судді, захисники в справі, де потерпілим є дитина, при виборі тактики спілкування, прийнятті процесуальних рішень з метою уникнення завдання психологічної травми дитині, мають керуватися не тільки нормами права, але й нормами моралі.

Соловйова Олена Євгенівна,

доцент кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології Харківського
національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

УЧАСТЬ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Особі потерпілого у кримінальному провадженні завжди приділялась значна увага. До речі, з прийняттям КПК України 2012 року процесуальний статус потерпілого дещо вдосконалено, і це зумовлено необхідністю посилення гарантій захисту його прав, свобод та законних інтересів та приведенням національного законодавства до вимог міжнародних документів. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення його до кримінального провадження як потерпілого, тобто з цього моменту він набуває процесуального статусу потерпілого. Так, підставою участі особи в кримінальному провадженні як потерпілого є подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення (ст. 55 КПК України) [1]. При цьому зауважимо, що визнання особи потерпілим відбувається без спеціальної перевірки і без будь-якого офіційного рішення слідчого або прокурора з цього приводу, що, на нашу думку, суперечить теорії кримінального процесуального права, тому як визнання може бути здійснено лише шляхом прийняття постанови про це, тощо.

Як свідчить практика, достатньо велика кількість злочинів вчиняється саме щодо неповнолітніх осіб, які просто не в змозі ні усвідомити всієї протиправності вчинених щодо них дій, ні захиститися від них. До речі, потерпілий відіграє значну роль як у досудовому розслідуванні так і у судовому провадженні. Надання потерпілим інформації особам, що здійснюють досудове розслідування та судове провадження, а також діяльність самого потерпілого сприяють доказуванню вчинення кримінального правопорушення. Зазначимо, що у Кримінальному процесуальному кодексі України є багато прогалин, які потребують негайного виправлення на законодавчому рівні, зокрема, це відсутність достатніх гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

Конституція України у ст. 52 закріплює: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження...». Слід зазначити, що дане положення розглядається як узагальнена норма щодо наділення неповнолітніх спеціальними правами, які б відповідали специфіці їх участі у правових відносинах та відображали особливості цих осіб. Кримінальне

процесуальне законодавство покликане захищати права та інтереси усіх учасників кримінального провадження, в тому числі і неповнолітніх потерпілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. При цьому наділяючи на законодавчому рівні спеціальним статусом неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених (глава 38 КПК України) цілком доцільним видається закріплення особливого статусу і за іншими неповнолітніми учасниками кримінального провадження, зокрема, потерпілими.

Таким чином, на підставі викладеного, можна дійти висновку про необхідність ретельного удосконалення законодавства відносно функціонування процесуального статусу неповнолітнього потерпілого від кримінального правопорушення як суб'єкта доказування, а саме: для визнання особи потерпілою (або в даному випадку законного представника неповнолітнього потерпілого), яка повинна подати заяву слідчому або прокурору, котрий, перевібивши зазначені в ній підстави, негайно повинен винести постанову про визнання її потерпілою або про відмову у такому визнанні, роз'яснити права, про що зазначається в даній постанові, та допитати її по даному кримінальному провадженню. Така процедура, на нашу думку, буде узаконювати процесуальний статус неповнолітнього потерпілого як повноправного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні.

Слід погодитися з думкою О. О. Сольонової, про те, що положення ст. 55 КПК України є не досконалими і, якщо процесуальний статус потерпілого особа набуває з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, тобто ще до доведення того факту, що фізичній особі кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди. На її переконання, таке регулювання не узгоджується з фундаментальними положеннями доказового права, у зв'язку з чим особа має набувати процесуальний статус потерпілого лише після доведення того факту, що вчинено кримінальне правопорушення, яким потерпілому заподіяно вказану шкоду. Дійсно, для цього потрібно змінити процесуальну форму початку досудового розслідування. Базуючись на позиціях окремих науковців, - рішення про визнання особи потерпілою буде обґрунтованим, коли прийматиметься після проведення слідчим необхідних процесуальних дій та отримання доказів заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням [2, с. 40–41]. Звісно, у випадку, коли потерпілий є неповнолітнім, дуже важливо, щоб з ним поводитись з врахуванням його віку, рівня зрілості, інтелектуальних можливостей, а також щоб були вжиті заходи, які б сприяли розумінню розгляду кримінального провадження і можливості брати участь у ньому. А також, враховуючи досить складний характер кримінального провадження, велика кількість неповнолітніх з нормальним розумовим розвитком не здатні в повній мірі

усвідомлювати всі складності і всі зміни, що мають місце на досудовому розслідуванні та у судовому розгляді. Особливо це стосується випадку, коли має місце відмова від підтримання державного обвинувачення прокурором.

З приводу цього вважаємо, що визнання особи потерпілою повинно залежати від рішення слідчого чи прокурора, який розслідує кримінальне провадження, а передумовою цього має бути сам факт завдання особі шкоди, при цьому не залежно від її виду та розміру, а також подання нею заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення як потерпілого. І відповідно, слідчий або прокурор повинен винести відповідне рішення (постанову) про визнання особи потерпілою або про відмову про це, роз'яснити права, а вже потім допитати її в якості потерпілого по даному кримінальному провадженню. Така процедура, хоча і нагадує кримінальне процесуальне законодавство 1960 року, однак, на нашу думку, буде узаконювати процесуальний статус потерпілого як повноправного суб'єкта доказування і разом з тим, його процесуальні права та обов'язки тощо.

Звичайно, протягом розслідування та судового розгляду кримінального провадження неповнолітній потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (ст. 127 КПК України), а ч. 1 статті 128 КПК України передбачає, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Однак, відсутній і дієвий механізм такої компенсації, тощо.

Все викладене зумовлює необхідність удосконалення і законодавчого врегулювання правового механізму відшкодування майнової, моральної та фізичної шкоди потерпілому від злочину, в тому числі, нерозкритого органами розслідування.

У зв'язку з цим доцільно викласти п. 10 ст. 56 КПК України в такій редакції: *«Неповнолітній потерпілий має право на відшкодування майнової, фізичної і моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, в повному обсязі, – в порядку, передбаченому законом, – за рахунок держави, в тому числі, якщо не встановлено особу, яка його вчинила».*

Слід також зазначити, що слідчий зобов'язаний забезпечити права неповнолітнього потерпілого, тому необхідно законодавчо закріпити порядок роз'яснення слідчим прав потерпілому. З приводу цього пропонуємо доповнити статтю 40 КПК України «Слідчий органу

досудового розслідування» пунктом 4, який викласти в такій редакції: *«Слідчий зобов'язаний роз'яснити законному представнику неповнолітнього потерпілого його права, передбачені статтею 56 цього Кодексу, та вказати про це в постанові, яка підписується потерпілим і слідчим»*, тощо.

Важливим, на нашу думку, також є розуміння того, що коли дитина стає учасником кримінального процесу, необхідно в кожному конкретному випадку враховувати вік такої особи, рівень зрілості, а також інтелектуальні та емоційні здібності. Наприклад, відкритий судовий розгляд за участю неповнолітніх осіб може спричинити позбавлення останніх права на ефективну участь у змагальному кримінальному провадженні, тому видається цілком доцільним з метою недопущення негативного впливу судового розгляду на неповнолітніх учасників кримінального процесу, а також забезпечення їх активної участі у кримінальному провадженні, розширити перелік випадків, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи в закритому засіданні щодо неповнолітнього потерпілого.

Підсумовуючи вищезазначене, варто вказати, що досвід застосування КПК України виявив необхідність удосконалення ряду положень кримінального процесуального законодавства, які стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх. У зв'язку з цим важливого значення набуває дослідження комплексного підходу щодо вдосконалення правового положення неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінальних процесуальних відносин, а також покращання системи гарантій їх прав, свобод та інтересів, а саме обов'язкового представництва неповнолітнього потерпілого; виділення окремого провадження щодо неповнолітнього потерпілого; відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в повному обсязі; здійснення судового розгляду в закритому засіданні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 18 жовтня 2019 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2018. 239 с.
3. Слінько С.В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності: Монографія. Харків. 2003. 282 с.
4. Соловйова О.Є., Наумова Г.О., Кобець Н.В. Потерпілий у кримінальному судочинстві: проблеми теорії, законодавства та практики. Право. UA. № 1. 2019. С. 109–116.

Стратулат Наталія Вікторівна,

завідувач кафедри юридичного документознавства
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ,
кандидат філологічних наук, доцент;

Проценко Галина Петрівна,

старший викладач кафедри юридичного
документознавства ННІ № 1 Національної академії
внутрішніх справ;

Корольчук Віктор Володимирович,

провідний науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності та захисту прав
інтелектуальної власності Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проблема сучасної юридичної мови охоплює різні наукові парадигми, що є аспектами як лінгвістичної, так і юридичної галузей знань. Тому питання відповідності тлумачення термінів у текстах права, а також правильне їх вживання щодо семантики і нормативності граматичних форм слова завжди було в полі дослідження вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних.

Так, актуальні проблеми, що стосуються юридичної термінології і правових понять в юридичних текстах вивчали О.С.Александров, С.С. Алексєєв, М.Д. Голєв, А.М. Логвиненко, Г.П. Проценко, Л.О. Симоненко, Б.І.Усенко, Н.П. Яцишин та ін.

Аналіз конкретних наукових праць (М. Є. Воробйової [2], Н.А. Артикуци [1], Л.А. Маршави [3]), пов'язаних з юридичною термінологією, показує, що настільки неоднозначно інтерпретуються ті чи інші терміни в сучасному законодавстві при вивченні їх юридичною наукою відповідно до лінгвістичної парадигми, що, власне, зі свого боку, це є причиною певного роду колізій.

У своїй роботі розглянемо цю проблему на матеріалі Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4]. Проаналізувавши термінологію, що використовується в зазначеному нормативно-правовому акті, було виявлено певні проблемні питання тлумачення термінів і понять юридичного тексту, деякі з яких подаємо для розгляду.

Так, аналіз досліджуваного документа показав, що конкретні формулювання вимагають певного доопрацювання, передусім семантичного оформлення відповідних лексичних одиниць, що завдяки своїй валентності відображають зміст правового тексту. З огляду на це

нами висунуто такі пропозиції щодо змістового оформлення аналізованого Закону.

1. Доповнити статтю 1 пунктом 18, у якому навести законодавчу дефініцію терміна «*приватні стосунки*», оскільки цей термін вживається в аналізованому Законі доволі часто і водночас позначає оціночне поняття, яке правозастосувальниками, а також громадянами України, особами без громадянства, іноземцями може тлумачитися досить неоднозначно, а іноді – і суперечливо.

2. Визначення «*погрози вчинення діянь*» як одного із видів домашнього насильства, видається, не зовсім виправданим з огляду на те, що психологічне насильство включає в себе *погрози і залякування*.

3. Доопрацювати пункт 17 статті 1:

17) *фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побойів, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.*

Для порівняння можна навести коментар до Кримінального кодексу України (стаття 126. Побой і мордування): «... **Інші насильницькі дії** – це інші, крім удару та побойів, насильницькі дії, які можуть полягати, зокрема, у: **щипанні, викручуванні кінцівок, защемленні тієї чи іншої частини тіла** за допомогою будь-яких пристроїв, **здушуванні ший, вириванні волосся, дії на тіло термічними факторами тощо.** ...» [5].

Також варто врахувати, що у фразі «*ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання*» **ляпаси, стусани** – виступають як іменники, що означають результат дії (поряд з дією чи процесом), а **штовхання, щипання, шмагання, кусання** – як віддієслівні іменники, що позначають процес і саму дію, що, зі свого боку, суперечить семантико-синтаксичній будові формулювань. Тобто більш вдалою в цьому контексті вбачається така сполука: «*нанесення ляпасів, стусанів, штовхання, щипання, шмагання, кусання*». Крім того, зауважимо, що лексема **ляпаси** – це просторічна лексика (в Академічному тлумачному словнику української мови вживається з ремаркою *розм. – розмовне*), емоційно забарвлена, яку не зовсім доречно використовувати в законодавчому тексті.

4. Потрібно змінити формулювання «*позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів*» пункту 4 статті 1: 4) *економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкодження в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати,*

примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру; оскільки їжа – це не майно, кошти чи документи.

Пропонуємо таке формулювання: *позбавлення їжі, а також житла, одягу, іншого майна, коштів чи документів.*

5. Потрібно змінити формулювання «відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей» у пункті 10 статті 1:

10) програма для кривдника – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків; оскільки виховання дітей не можна вважати вчинком.

Пропонуємо таке формулювання: *...відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, до виховання дітей....*

Як бачимо, проблемні питання тлумачення законодавчих текстів (в нашому випадку, аналізованого Закону) безпосередньо пов'язані з відповідною інтерпретацією термінів. Тому вивчення спеціальної лексики, її значення, валентності та граматичних взаємозв'язків є на сьогодні тим важливим елементом у дослідженні мови права, який допоможе уникнути суперечливих положень у юридичних текстах, зокрема які відображають вкрай актуальне на сучасному етапі розвитку питання лігвоправового простору – насильство в сім'ї.

Список використаних джерел

1. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія: навч. посібн., Київ: Стилос, 204, 277 с.
2. Воробьева М.Е. Юридическая терминология: системноцентрический и антропоцентрический подходы. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2013;(2-1), С.183–186.
3. Маршава Л. А. Некоторые проблемы неофициального систематического толкования норм Конституции Российской Федерации *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 1. С. 25–27.
4. Закон України від 07.12.17 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» <http://vobu.ua/ukr/documents/item/zakon-ukrainy-vid-071217-r-2229-viii-pro-zapobihannia-ta-protydiu-domashnomu-nasylstvu>.
5. Кримінальний кодекс України <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/124.php>.

Стрельченко Оксана Григорівна,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних наук,
доцент

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Діти – майбутнє кожної країни. Одним із показників соціальної зрілості суспільства є ставлення до дітей. В суспільстві, що зорієнтоване на високі загальнолюдські цінності, не можуть бути терпимі прояви жорстокого поводження з дітьми, зневажання їхніх інтересів, оскільки це має тяжкі соціальні наслідки: формуються соціально дезадаптовані, малоосвічені особистості, а головне – насильство знову породжує ту ж саму жорстокість. На жаль, значна частина інформації про насильство у ставленні до дітей залишається прихованою з багатьох причин: страх дітей, мовчання батьків, соціальна прийнятність насильства. Проблема сексуального насильства над дітьми стосується кожного громадянина суспільства. Саме тому проведення міжсекторальної комунікаційної роботи відповідної тематики націлено на привернення уваги до цієї проблеми [1].

Під сексуальним насильством розуміється статевий акт, який здійснюється без згоди іншої сторони або спроба його здійснити; дії сексуального характеру, які не передбачають статевого контакту (наприклад, вуайеризм або сексуальне домагання) без згоди іншої сторони; дії, спрямовані на торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, які здійснюються до осіб, нездатних дати згоду або відмовитися; а також сексуальна експлуатація в Інтернеті [2].

Сексуальні посягання відносно дитини включають в себе форми як фізичного, так і психічного насильства. Поняття «інцест» повинно використовуватися в тих випадках посягань, коли відбувається кровозміщення. До сексуального посягання відносять і сексуальну експансію щодо дітей та підлітків, наприклад, використання їх в дитячій порнографії [3].

Після здійснення сексуального насильства у дітей проявляється сексуальна травма у вигляді: «ненормального» сексуального переживання; «сексуальних дій, в які втягуються діти і підлітки, що перебувають в положенні залежності і ще, за своїм розвитком, не дозріли для повного усвідомлення ситуації і, відповідно, не можуть дати свою згоду на ці дії». (Lucy Berliner); фізичних або психічних посягань на сексуальну недоторканість дитини; переслідуванні з натяками на секс, виставлення напоказ статевих органів, сексуальні ласки, участь або присутність дитини при порнографічних фото або відеозйомці, участь в акті онанізму або безпосередньо статевому акті (вагінальному, анальному або оральному) [4].

Необхідно відзначити те, що не існує якихось особливих психічних симптомів, пов'язаних, саме, з сексуальним посяганням, але досить часто відзначаються такі симптоми як: депресія; спроби самогубства; інші форми самодеструктивної поведінки; вживання наркотиків; проституція; анорексія або булімія та ін. [5].

У дітей часто виникають непрямі ознаки сексуального насильства у вигляді: нічних кошмарів, зміст яких завжди однаковий; небажанні згадувати і розповідати іншим про ці епізоди дитинства.

Треба зауважити на тому, що чоловіки, які піддавалися в дитинстві сексуальним зазіханням, рідше, ніж жінки, також відчують: депресію; симптоми страху; мають шкідливі звички; у них проявляється невпевненість у своїй статевій приналежності, що під час дорослішання може привести до зайвої агресивності, за допомогою якої вони намагаються самоствердитися. Уже у зрілому віці у них нерідкі проблеми в області сексуальних відносин 20–50 % з них самі скоюють розпусні дії відносно дітей [6].

Для сексуального насильства визначається вік жертв сексуального насильства, а саме: сексуальні посягання відносно дівчаток трапляються найчастіше в 8–11 років, щодо хлопчиків – трохи пізніше. При інцесті відносини тривають протягом кількох років.

Доцільно визначити наступні групи ризику для дітей, які найчастіше піддаються сексуальному насильству:

- а) діти жінок, з якими жорстоко поводяться вдома;
- б) діти жінок, які самі були жертвами жорстокого фізичного та/або сексуального поводження в дитинстві;
- в) онуки бабусь/дідусів, які здійснювали сексуальне посягання щодо своїх або чужих дітей;
- г) діти з сімей з неясними віковими межами між поколіннями та з родин, де батьки перебувають в жорсткій залежності один від одного;
- д) брати/сестри дитини, яку вже сексуально використовують;
- ж) діти-інваліди з порушеннями розвитку або ще якимось відрізняються від інших дітей;
- е) діти, які пережили сексуальну травму.

Отже, насильство над дітьми – це реальна загроза для розвитку суспільства. Адже жорстоке поводження з дітьми в подальшому формують з них соціально-дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей.

Список використаних джерел

1. Сексуальне насильство над дітьми: як покарати педофілів? URL: <https://golos.kyivcity.gov.ua/news/11257.html>.
2. Проблема сексуального насильства над дітьми. Інформаційний лист (для медичних працівників всіх рівнів надання медичної допомоги). URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/dep-ohor-zdor/nasylstvo1.pdf>.

3. Стрельченко О.Г., Сущенко А.О. Міжнародна практика адміністративно-правової протидії насильству в сім'ї. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. В. 3. Т. 2.

4. Стрельченко О.Г. Сущенко А.О. Сутність адміністративно-правової протидії насильству в сім'ї на Україні Учёные записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки» Т. 27 (66). № 1. 2014. С. 138–145.

5. Стрельченко О.Г., Сущенко А.О. Надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї Проблемні питання адміністративно-правової протидії корупції : Матеріали науково-практичного семінару / ред. колегія : О. В. Кузьменко (голова), І. Д. Пастух, О. К. Волох. Харків : Золота миля, 2014. С. 220–224.

6. Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова протидія проступкам щодо насильства в сім'ї Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративно-правової науки : Матеріали V науково-практичного семінару / ред. колегія : О.В. Кузьменко (голова), І.Д. Пастух, В.К. Колпаков. К.: «Аванпост-прим», 2011. С. 146–149.

7. Шевченко Л.В. Стрельченко О.Г. Співвідношення понять «домашнє насильство» та «насильство в сім'ї»: порівняльно-правовий аспект / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». № 48. 2018. С. 11–14.

Степанова Ганна Миколаївна,

доцент кафедри досудового розслідування
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Степанов Олег Станіславович,

кандидат юридичних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У збиранні доказової інформації одне з основних місць посідає допит, метою якого є отримання певної інформації від особи про обставини, що їй відомі та мають значення для кримінального провадження. Допит дитини вимагає від особи, яка його проводить, знання не тільки процесуального законодавства, а також знання вікових та індивідуальних особливостей малолітньої (неповнолітньої) особи, індивідуального підходу, досконалої та ретельної підготовки, що включає в себе: вивчення матеріалів кримінального провадження, ознайомлення з всебічними даними про малолітню (неповнолітню) особу, складання плану допиту, залучення спеціалістів, правильного вибору тактики та місця проведення допиту.

В практичній діяльності, особи, які проводять допит малолітньої (неповнолітньої) особи, продовжують ставитись формально до вибору місця проведення допиту, не розуміючи важливості даного питання та за звичай допитують вищезазначених осіб у своїх робочих кабінетах, що є

вкрай небажаним. Питанню допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні приділялось багато уваги різними вченими.

Особливої уваги вимагає аналіз позиції, зайнятої неповнолітнім під час досудового розслідування: заперечення своєї провини або, навпаки, бажання все вчинене приписати собі. За всім цим може стояти вплив дорослих співучасників, що переконали підлітка в тому, що йому як неповнолітньому не загрожує суворе покарання.

Нерідко підлітки скоюють кримінальні правопорушення за підбурюванням старших підлітків або дорослих. Якщо ж розглянути суб'єктивні труднощі, то вони пов'язані з недостатньою професійною компетентністю співробітників правоохоронних органів, та навіть професійною деформацією. Усуненню зазначених і ряду інших недоліків, покликано запровадження нового явища у правозастосовній практиці – «зелених кімнат» при підрозділах Національної поліції України. Правовою підставою їх залучення до кримінального провадження є: міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, закони України «Про охорону дитинства», «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про попередження насильства в сім'ї», підзаконні нормативно-правові акти: Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена Указом Президента України від 24.05.2011 № 597/2011 тощо.

Уперше термін «зелена кімната» з'явився в офіційних документах у 2008 році, Департаментом кримінальної міліції у справах дітей МВС України були видані методичні рекомендації щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту (переважно мова йде про роботу з дітьми віком від 5 до 18 років, які є бездоглядними і безпритульними; проживають у неблагополучних сім'ях; перебувають на обліку в підрозділах НП України; вчинили адміністративні правопорушення; вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність; вчинили злочин тощо).

Сьогодні, з метою профілактики злочинності серед неповнолітніх, ефективного кримінального провадження за їх участі, при кожному підрозділі Національної поліції створені або поставлене завдання щодо запровадження «зелених кімнат». Обов'язковою вимогою до оформлення «зелених кімнат» є фарбування приміщення та меблів у зелений колір, наявність кімнатних рослин. «Зелена кімната» облаштована системами кондиціонування та обігріву, комп'ютером та телевізором з DVD-програвачем, меблями, дитячими іграшками, книгами та іграми. «Зелена кімната» має окрему кімнату для роботи психологів, педагогів, медичних працівників, спеціалістів інших зацікавлених відомств та установ, яких працівники Національної поліції залучають до роботи з дітьми. Обов'язковою є наявність камер відеоспостереження та скла

позавізуального спостереження. Це зроблено для того, щоб зібрані матеріали можна було використовувати у суді без повторного травмування психіки дитини при судовому розгляді.

При управліннях поліції в столичному регіоні вже налічується більше десяти таких кімнат. В Національній академії внутрішніх справ теж є «зелена кімната» для відпрацювання зі здобувачами вищої освіти практичних навичок щодо допиту неповнолітніх осіб.

Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку. Зелена кімната допомагає малолітнім (неповнолітнім) особам відчутти домашню атмосферу, сприяє відкритому спілкуванню з дорослими, засвоєнню інформації. У сучасній науково-методичній літературі зазначається, що дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних провадженнях, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Успішність допиту дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому він буде проведений; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, а також компетентності осіб, що проводять допит.

Методика «зелена кімната» застосовується до дітей віком від 4 до 14 років, а на розсуд слідчого чи суду – й у віці від 14 до 16 років, які потерпіли внаслідок учинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи і недоторканості, інших кримінальних правопорушень насильницького характеру або стали свідками таких кримінальних правопорушень. Погоджуючись із зазначеним, на підставі проведених емпіричних досліджень, вважаємо за доцільне запропонувати не обмежуватися проведенням лише допиту і лише зі свідками та потерпілими за вказаної методики «зеленої кімнати». На нашу думку, потребують допиту в «зеленій кімнаті» також неповнолітні підозрювані, які скоїли кримінальне правопорушення з необережності (наприклад – ббивство, нанесення тілесних ушкоджень).

Таким чином, при визначенні напрямів удосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх, слід наголосити на доцільності використання «зелених кімнат» при підрозділах Національної поліції України. Таку методику, крім проведення допитів, залежно від обставин конкретної слідчої ситуації, доцільно поширювати на інші слідчі (розшукові) та процесуальні дії, що проводяться за участю неповнолітніх, й проводити такі дії не лише із неповнолітніми свідками чи потерпілими, але й підозрюваними.

Татарин Назарій Миколайович,
доцент кафедри кримінального процесу та
криміналістики факультету № 1 ІПФПНП
Львівського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ВИДИ Й УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

Говорячи про судову експертизу, ми маємо на увазі вміння та знання експерта, який має бути кваліфікованим спеціалістом у своїй роботі. Експертизу обґрунтовано можна вважати основною формою використання науково-технічних досягнень в судочинстві, що сприяє всебічності, об'єктивності, повноті обставин кримінального правопорушення.

В теперішній час судові експертизи відіграють надзвичайно важливу роль у судочинстві. Під час кримінального провадження, для вирішення завдань та з'ясування обставин, що мають значення у кримінальному провадженні виникає питання призначення експертиз, а саме необхідність застосування спеціальних знань.

За Кримінальним процесуальним кодексом України ці знання можна залучити двома способами: за допомогою спеціаліста і шляхом проведення судової експертизи.

Науковці по різному трактують визначення поняття «експертиза». С. І. Ожегов під поняттям «експертиза» вбачає розгляд будь-якого питання експертами для надання висновку [1, с. 904]. Як зазначає В. Г. Драганов «експертиза» – це особливий вид науково-практичного дослідження, яке проводиться експертами для отримання вірогідного, кваліфікованого й незалежного висновку, необхідного для прийняття вмотивованого рішення про проблемні або спірні питання, які виникають у різних сферах людської діяльності [2, с. 229]. Г.А. Матусовський розглядає експертизу як спрямоване на вирішення певних питань дослідження, що потребує спеціальних знань з боку компетентних осіб, яких називають експертами [3, с. 12].

Нам імпонує думка М. В. Костицького, який під «Судовою експертизою чи експертизою у кримінальному процесі» розуміє саме дослідження, процес пізнання, яке проводить експерт, після чого обґрунтовує висновок відповідно до встановленого законом порядку» [4, с. 58].

Щодо експертиз, які доцільно проводити під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом, то на нашу думку, такими будуть: 1) судово-медична; 2) судово-психологічна; 3) судово-психіатрична; 4) судово-хімічна.

Під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом, призначаючи експертизу, слідчий повинен дотримуватися таких тактичних рекомендацій: 1) визначити експертну установу або експерта; 2) визначити мету і конкретні завдання експертного дослідження; 3) винести постанову про проведення експертизи та сформулювати питання експертові; 4) підготувати необхідні для дослідження матеріали та за необхідності зразки; 5) якщо експертиза проводиться за межами експертної установи, створити умови для проведення такої експертизи.

Якщо під час втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом йому було заподіяно фізичне насильство, в такому випадку можна призначити судово-медичну експертизу. Метою проведення такої експертизи є встановлення часу утворення тілесних ушкоджень, механізму їх утворення при тих обставинах, на які вказує неповнолітній.

Як показує практика, судово-медична експертиза живих осіб найчастіше проводиться для встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Порядок проведення експертиз з метою встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень регламентується Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6.

Під час розслідування втягненні неповнолітнього у заняття жебрацтвом, при призначенні судово-медичної експертизи, експертові для вирішення можна поставити такі типові питання:

1) У результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли бути спричинені виявлені ушкодження?

2) Який ступінь тяжкості заподіяних неповнолітньому тілесних ушкоджень?

3) Які характер та локалізація ушкоджень, заподіяних неповнолітньому?

4) Який безпосередній механізм (механізми) заподіяння ушкоджень?

5) Чи могли заподіяні ушкодження утворитись за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи?

6) Які характеристики мав травмуючий чинник (предмет)?

7) Яка давність заподіяння ушкоджень [5].

Важливість судово-психологічної експертизи полягає в тому, що вона дозволяє перевірити факти, які підлягають доказуванню під час розслідування чи розгляду кримінального провадження. Без участі психолога суб'єкти доказування не в змозі визначити, наприклад, наскільки вплинули ті чи інші вікові особливості неповнолітнього на його дії, які мають кримінально-правове значення, або дати відповіді на питання, що виникають при роботі з особами, в яких наявні вади органів чуттів (сенсорна недостатність), або встановити, чи перебував обвинувачений (підсудний) в стані фізіологічного афекту на момент вчинення кримінального правопорушення, тощо [6, с. 4].

Особливості сприйняття певних явищ за даних умов, здатність адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації і є предметом судово-психологічної експертизи.

Призначаючи судово-психологічну експертизу під час розслідування втягненні неповнолітнього у заняття жебрацтвом, експертові можна поставити такі питання:

1) Які психічні властивості особи мають яскраво виражений характер і можуть справляти істотний вплив на її поведінку (запальність, замкненість, крайня обережність тощо)?

2) Якою є загальна психологічна характеристика підекспертної особи (темперамент, характер, нахили, потребо-мотиваційна сфера тощо).

3) Який вид пам'яті у неї є переважаючим?

4) Якими є домінуючі мотиви поведінки даної особи?

5) Чи є у даної особи ознаки не пов'язані з душевним захворюванням, розумового відставання, і у чому вони виявляються, якими є ступінь і форма відставання?

6) Чи є у конкретної особи вікові та індивідуальні особливості, що можуть вплинути на об'єктивність її показань?

7) Чи могла дана особа, виходячи з її індивідуально-психологічних особливостей, сприйняти певний звук, запах, колір, швидкість руху об'єкта

Зважаючи на обставини, які наявні у матеріалах кримінального провадження, під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом, при проведенні судово-хімічної експертизи перед експертом можна поставити такі питання:

1) До якої категорії речовин відносяться представлені зразки: наркотичних, психотропних, сильнодіючих, одурманюючих, отруйних?

2) Якщо до одурманюючих, то чи вони входять в список одурманюючих речовин?

3) В чому полягає ефект одурманення?

4) Який спосіб застосування речовин з метою досягнення одурманюючого ефекту

5) Чи мають представлені зразки речовин загальну родову приналежність (дане питання ставиться перед експертом у разі вилучення речовин у різних місцях)? [5].

Судова експертиза займає важливу роль у процесі встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному процесі, про це також свідчить судово-слідча практика, де вказується, що за допомогою судових експертиз розкривається понад третина всіх кримінальних правопорушень. Важливо пам'ятати, що висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, які проводять розслідування, а оцінюється судом на рівні з іншими доказами в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка; под ред. Н. Ю. Шведова. 23-е изд., испр. М.:Русский язык, 1991. 1128 с.
2. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. М., Т. 3.1979. 325 с.
3. Матусовский Г.А. Судебная экспертиза в методике расследования хищений / Криминалистика и судебная экспертиза. 1984. Вып. 29. С. 48–54.
4. Адвокат: журнал (№ 9, 2010 р.). К.: Прецедент, 2011. 48 с.
5. Призначення експертизи та питання, які ставляться перед експертом. URL: <https://www.osmark.com.ua>.
6. Адвокат: журнал (№ 4 (103), 2009 р.). К.: Прецедент, 2009. 59 с.

Терешкевич Наталія Дмитрівна,

головний судовий експерт сектору мистецтвознавчих та психологічних досліджень відділу мистецтвознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС України

ЗАЛУЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Розслідування злочинів проти статевої недоторканності дітей нерідко вимагає використання спеціальних психологічних знань, що зумовлено специфікою самих протиправних дій та об'єкта посягання, тобто дитини. Оскільки тема злочинів проти статевої недоторканності відноситься до розслідування кримінальних правопорушень, порядок використання спеціальних знань буде розглядатись через призму кримінально-процесуального законодавства. Наведена нижче інформація ґрунтується виключно на практичному досвіді судових експертів-психологів Експертної служби МВС та не враховує досвід експертів, які не є працівниками державних установ у галузі експертної діяльності.

В КПК передбачено два процесуальні статуси фахівця під час використання його спеціальних знань: спеціаліст та експерт. Також законодавець передбачив участь психолога при проведенні слідчих дій за участю малолітніх та неповнолітніх осіб.

Для того, щоб достеменно з'ясувати роль експерта-психолога, необхідність його залучення до слідчих дій за участі дитини, об'єм, специфіку його знань та його завдання, необхідно визначити різницю між судовим експертом та спеціалістом.

Відповідно до ст. 69 КПК експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з

питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1]. Судовим експертом державної спеціалізованої установи відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» може бути фахівець, який має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшов відповідну підготовку та отримав кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [2].

Відповідно до ст. 71 КПК спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

З наведеного випливає, що судовий експерт-психолог, який має право на проведення відповідної експертизи має бути носієм спеціальних знань, пройти підготовку та атестацію відповідно до ЗУ «Про судову експертизу», тобто передбачається, що такий фахівець є висококваліфікованим спеціалістом, який пройшов підготовку і здатний виконувати вузькопрофільне коло спеціальних завдань (тобто проведення судових експертиз). Вказане істотно звужує перелік осіб, які, відповідно до наведених вимог, можуть виступати судовими експертами в кримінальному провадженні.

Вимогою до спеціаліста є лише володіння спеціальними знаннями та навичками, що суттєво розширює перелік осіб, які можуть мати процесуальний статус спеціаліста.

Розглянемо принципову різницю між експертом та спеціалістом в кримінальному провадженні на прикладі участі психологів в провадженнях, де потерпілими або свідками є діти.

Відповідно до ст. 226, 227, 354 КПК, слідчі дії за участю малолітньої або неповнолітньої особи проводяться у присутності законного представника, педагога або психолога [1]. Розглянемо доцільність залучення судового експерта-психолога та фахівця-психолога при проведенні слідчих дій за участю дітей.

Судовий експерт-психолог, звісно, може приймати участь як психолог в слідчих діях за участю дітей, оскільки, без сумніву, має володіти відповідними навичками та знаннями. Однак, відповідні навички та знання, необхідні для участі у проведенні слідчої дії за участі дитини, не є виключною прерогативою судового експерта-психолога, оскільки є цілком доступними для опанування спеціалістами-психологами за умов наявності у них вищої психологічної освіти.

Крім того, участь психолога в слідчій дії, яка не має на меті складання висновку експерта, у більшій мірі співвідноситься з процесуальною роллю спеціаліста, ніж експерта.

Вище було зазначено, що перелік осіб, які можуть мати статус судового експерта є обмеженим. Експерт може виконувати роль супроводу слідчих дій за участю дітей. Водночас, фахівець також може виконувати психологічний супровід слідчих дій, але не може мати статус експерта, і, відповідно виконувати експертні завдання. При

цьому, як згадувалось вище, кількість фахівців є набагато більшою, ніж кількість експертів.

Виходячи із зазначеного, розглянемо можливість залучення експертів-психологів до проведення слідчих дій за участю дітей. В експертних установах України існує обмежена кількість судових експертів-психологів, які наявні не у кожній області країни і у випадку їх залучення для проведення кожного допиту чи слідчого експерименту, чи упізнання за участю дитини, цілком ймовірно, виникне колапс судово-експертної діяльності у галузі психології, оскільки штат експертів психологів зорієнтований на виконання судових експертиз, а не супроводження повсякденних слідчих дій.

Враховуючи обмежену кількість осіб, які можуть бути експертами, їх підготовленість та фахову спрямованість саме на проведення експертної діяльності, залучення їх до супроводу слідчих дій, як загальноприйнятої практики, є недоцільним. Натомість, такий супровід можуть виконувати інші фахівці, які мають фахову освіту і кількість яких не є настільки обмеженою, як кількість експертів. Маються на увазі, наприклад, психологи дошкільних, шкільних та вищих навчальних закладів, психологи, закріплені при райвідділах Національної поліції, а також психологи, які займаються приватною практикою тощо.

Виходячи із зазначеного, при розгляді проблеми залучення експертів-психологів для участі у слідчих діях очевидним є наступне:

супроводження процесуальних дій, відповідно до КПК, є завданням не експерта, а спеціаліста, яким, відповідно до вимог, може бути набагато ширше коло осіб;

на підготовку експерта держустанови необхідно набагато більше ресурсів та часу, ніж на підготовку спеціаліста, тож залучення судових експертів-психологів в проведення буденних слідчих дій за участю дитини призведе до нераціонального використання навичок та знань цих експертів, а також до колапсу виконання судової психологічної експертизи державними експертними установами, оскільки їх штат розраховано на забезпечення виконання функцій саме експерта.

Сьогодні реалії показують, що раціональним рішенням використання психологічних знань при проведенні слідчих дій за участю дитини є залучення спеціаліста, а не експерта-психолога. Однак, окрім формальних вимог КПК до такого фахівця, є вимоги неформальні, які на сьогоднішній день не зазначені в жодних нормативно-правових актах. Мова йде про те, що необхідною умовою ефективної участі фахівця-психолога у допитах є наявність у нього відповідних спеціальних навичок, які передбачають вміння підбирати учасників слідчої дії (вік, стать тощо) відповідно до ситуації, здатність їх консультувати щодо особливостей проведення слідчої дії за участю дитини, навички встановлення психологічного контакту з дитиною тощо. При цьому принцип роботи психолога, якого залучають до

слідчої дії, має полягати у максимальному зниженні психотравмування дитини внаслідок проведення з нею слідчої дії.

Не кожен психолог має відповідні уміння та досвід, що є суттєвою прогалиною в питанні забезпечення найменшої психотравматизації дитини під час її участі в слідчих діях. Для забезпечення можливості набуття психологами спеціальних навичок супроводу слідчих дій за участю дітей необхідно створити відповідні умови, наприклад, розробити єдині практичні рекомендації, які мають ґрунтуватись на теоретичних засадах і практичному досвіді, та зробити їх доступними для опанування фахівцями-психологами, наприклад у вигляді навчальних семінарів чи майстер класів, або у вигляді посібника з детальними рекомендаціями щодо проведення слідчих дій. Невід'ємною частиною процесу поширення серед фахівців-психологів таких спеціальних навичок мають стати заходи з метою їх популяризації. Такими заходами, наприклад, може бути введення механізмів заохочення участі психологів у супроводі слідчих дій, як матеріальних (грошової компенсації за участь у слідчій дії), так і соціальних (наприклад підвищення статусу і престижу їх діяльності серед колег та інших громадян) тощо.

Повертаючись до участі експерта-психолога в процесі розслідування злочинів проти статевої недоторканності дітей слід згадати його основне завдання, а саме – проведення психологічної експертизи, тобто дослідження психічних явищ і процесів на основі спеціальних знань у галузі психології з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [3]. Тобто в ситуації, коли необхідна констатація певних психологічних явищ у висновку експерта – необхідне проведення саме експертизи, а не залучення фахівця для участі у слідчій дії.

В цьому випадку експерт проводить дослідження дитини із використанням психодіагностичних методів, обробляє результати та оформлює їх відповідним чином. Тобто участь в слідчій дії фахівця завершується разом із завершенням слідчої дії, натомість робота психолога-експерта є тривалішою, оскільки експерту необхідний час для підготовки до дослідження, створення умов для його проведення, аналізу, інтерпретації та узагальнення результатів. Результатом діяльності експерта-психолога є висновок експерта, який, відповідно до ст. 84 КПК є доказом у кримінальному провадженні.

В кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх, експертів-психологів доцільно залучати для надання висновку щодо такого орієнтовного переліку питань:

Чи наявні психологічні ознаки переживання дитиною психотравмувальної ситуації? Якщо наявні, то в чому вони проявляються?

Коментар до питання. Психологічна експертиза не може констатувати або заперечувати факт статевого злочину щодо дитини,

оскільки встановлення такого факту входить в компетенцію слідчих органів та суду. Але психологічна експертиза може встановлювати психологічні особливості стану дитини, які можуть бути притаманні для переживання психотравмальної ситуації, в тому числі внаслідок перебування у ситуації сексуального насилля. Якщо в стані дитини наявні ознаки переживання психотравмальної ситуації і ці ознаки можуть мати причинно-наслідковий зв'язок зі злочинами проти статевої недоторканності дитини, психолог вказує це при відповіді на питання.

Чи спроможна дитина з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

Коментар до питання. Під час дослідження психолог розкриває індивідуально-психологічні особливості дитини та особливості її взаємодії з оточенням, що необхідно для аналізу ймовірності впливу інших осіб на свідчення дитини та її загальної спроможності відтворити об'єктивну дійсність.

Які психологічні особливості відтворення подій дитиною?

Коментар до питання. Це питання є психологічним аналогом питання про щирість/брехню дитини щодо повідомлюваної інформації.

У дитини, яка перебувала в ситуації сексуального насилля, внаслідок вікових особливостей не завжди можливо діагностувати ознаки психотравмування. Тому відповідь на вказане питання може виявити наявність/відсутність ознак переживання дитиною злочину проти її статевої недоторканності навіть при відсутності явних ознак психотравмування дитини внаслідок цього.

При відповіді на вказане питання психолог визначає, чи відповідає відтворення дитиною ситуації злочину (тобто розповідь про злочин) її віковим та індивідуально-психологічним особливостям, психологічним закономірностям відтворення пережитої події. Психолог також досліджує емоційне ставлення дитини до пережитої події та ймовірність конструювання дитиною показів, наприклад, через залежність від дорослих або через інші мотиви.

Чи здатна дитина, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, правильно розуміти характер та значення вчинених з нею дій та здійснювати опір?

Коментар до питання. Вирішення цього питання є актуальним за необхідності визначення психологічної підстави безпорадного або уразливого стану.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про судову експертизу : Закон України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Методика судово-психологічної експертизи (загальна частина) / [Ковальов К. М., Костюк С. І., Роль А. В., Терешкевич Н. Д., Бабенко О. О., Белічко А. М.]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 37 с.

Тичина Дмитро Михайлович,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

Посудевський Ілля Валерійович,

здобувач ступеня вищої освіти магістра Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ

Розширення процесу європейської інтеграції України потребує втілення у правоохоронну практику визнаних світовим товариством стандартів захисту прав і свобод людини. Передусім це стосується дітей, які унаслідок психологічної, соціальної та особистісної незрілості, залежності від дорослих, недостатнього життєвого досвіду та багатьох інших чинників найменш захищені перед небезпеками, зокрема виявами сексуального насильства (за даними ЮНІСЕФ, кожна п'ята дитина в Європі стає жертвою сексуального насильства) [1].

Злочини проти статевої недоторканості дитини як підгрупа злочинів, передбачених розділом IV Особливої частини КК України, охоплює суспільно небезпечні діяння у формі активних дій, що мають насильницький або ненасильницький характер, завдають шкоду нормальному фізичному та моральному розвитку дитини, яка усвідомлює суспільно небезпечний характер цих дій або не здатна його усвідомити унаслідок перебування у статево незрілому віці чи з інших причин. Залежно від того, чи застосовується під час вчинення злочинів проти статевої недоторканості дитини фізичне та (чи) психічне насильство, їх можна поділити на дві групи: «насильницькі» злочини (ст. 152–154 КК України); «ненасильницькі» злочини (ст. 155, 156 КК України). Головним безпосереднім об'єктом цих злочинів є статева недоторканість дитини, тобто абсолютна заборона вступати в сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи,

успереч справжньому волевиявленню такої особи або ігноруючи його. Добровільна згода «недоторканої» особи на сексуальні контакти з нею не звільняє від відповідальності, а має юридичне значення лише стосовно кваліфікації дій винного та покарання [2, с. 359].

Початковий етап розслідування злочинів проти статеві недоторканості дитини, має такі цілі: отримання й закріплення вихідної інформації про злочин шляхом проведення слідчих (розшукових) дій; встановлення та затримання злочинця; перевірка причетності конкретної особи чи осіб до вчиненого злочину.

Згідно з ч. 2 ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) [3]. Приводами для внесення відомостей до ЄРДР, відповідно ч. 1 ст. 214 КПК України і початку досудового розслідування є заяви й повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та самостійне виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. В якості підстави (так само без вживання цього поняття) зазначено обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальні провадження про вчинення кримінальних правопорушень проти статеві недоторканості дитини у 58 % випадках було розпочато за заявою потерпілої особи та її представника. У 34 % інформацію про вчинення отримано від оперативних співробітників, у 8% випадків злочинця було затримано на місці.

Проте одночасно з необхідністю негайного реагування на заяви й повідомлення необхідно звернути увагу на достатніх підстав для такого реагування, де головною складовою є їх оцінка з точки зору наявності ознак кримінального правопорушення. Відтак початок досудового розслідування нерозривно пов'язаний із визначенням і оцінкою необхідних для цього приводів і підстав.

Останнє закономірно призвело до проблем у правозастосовній практиці, адже така законодавча формула не дає змоги однозначно відповісти на питання, які саме факти необхідно встановити до початку досудового розслідування та який рівень інформації може задовольнити пізнавальні потреби особи, що вирішує, чи потрібно розпочинати досудове розслідування за заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення. Проблема визначення, у тому числі законодавчого, підстав для початку розслідування не є одиначною. Вона є складовою ширшої проблеми – доступу громадян до кримінального правосуддя. Нечіткість формулювань законодавця в частині регламентації підстав для початку досудового розслідування може сприяти необґрунтованій відмові в цьому, а отже, й відмові у правосудді [4, с. 98].

Законне відкриття кримінального провадження неможливе без наявності передбачених КПК України приводів і підстав. Помилки, що

їх допускають на початку кримінального провадження, найчастіше пов'язані з неправильною оцінкою наявності підстав, необхідних для прийняття рішення [5, с. 20]. В. С. Зеленецький категорично зауважив, що до приводів можна відносити не будь-які, а лише ті джерела інформації про злочин, які за своїм змістом є правовими. Крім того, приводами є лише ті, що прямо зазначені в законі, а не у відомчих нормативних актах. Таким чином, для того, щоб джерело інформації про кримінальне правопорушення стало приводом до відкриття кримінального провадження, воно повинно бути передбачене законом, але не будь-яким, а саме кримінальним процесуальним [6, с. 53].

Тому видається за необхідне закріплення законодавчого визначення приводів і підстав для початку досудового розслідування. Це має велике значення при розслідуванні кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості дитини, оскільки, за офіційними даними статистичної інформації Генеральної прокуратури України [7] у 2018 році було відкрито 2165 таких кримінальних проваджень, з них 782 закрито за реабілітуючих обставин (33 %), у 2019 році було внесено до ЄРДР 2438 кримінальних правопорушень, із них за реабілітуючих обставин було закрито 972 проваджень (39 %). Таким чином, спостерігається тенденція, що третина відкритих кримінальних проваджень не знаходить свого підтвердження.

Тим не менше законодавець встановив безальтернативну вимогу щодо початку досудового розслідування, а саме, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР [5].

Фактично, вносячи відомості до ЄРДР, слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, має проаналізувати викладену в заяві чи повідомленні інформацію й виділити з неї підстави та приводи для відкриття кримінального провадження.

Дата й час надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення має інформативне значення, адже дозволяє встановити часовий проміжок між вчиненням злочину та зверненням особи до правоохоронних органів. Ця інформація використовується під час висунення та перевірки версій, планування слідчих (розшукових) дій. Після вчиненого кримінального правопорушення проти статевої недоторканості дитини було повідомлено про подію одразу у 38 % випадків, у 24 % – з моменту вчинення до повідомлення про нього минуло не більше місяця, у 37 % – повідомлено через тривалий проміжок часу. Це пов'язано з віком потерпілого, рівнем його розвитку, стосунками в сім'ї тощо.

На початковому етапі розслідування особа, яка заявила про кримінальне правопорушення, має статус заявника. У процесі кримінального провадження така особа, залежно від підстав, набуває статусу потерпілого, якщо їй кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, або свідка, якщо вона була очевидцем вчиненого кримінального правопорушення або має відомості про обставини його вчинення. Інформація про заявника використовується з метою встановлення особи потерпілого, джерел інформації про злочин, характеру відносин заявника з потерпілим, у тому числі з метою виключення випадків обмовлення особи у вчиненні злочину.

Усебічне вивчення інформації про подію злочину дозволяє визначити коло обставин, які необхідно встановити, відповідно до вимог ст. 91, 485 КПК України та слідчої ситуації, зокрема: з'ясувати характеристику дитини; місце та час вчинення злочину; спосіб вчинення злочину та подолання опору жертви; характер фізичного та психічного насильства, безпорадного стану; дії з підготовки до вчинення злочину та приховування його слідів; причини й умови, що сприяли вчиненню злочину.

Список використаних джерел

1. Комплексна оцінка масштабів продажу дітей, дитячої проституції та порнографії в Україні / UNICEF Ukraine, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. Київ, 2019. 44 с. URL: www.unicef.org/ukraine/ukr/media_13864.html.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Квашук О. Д. Підстави прийняття рішення про початок досудового розслідування URL: http://www.lj.kherson.ua/pravo05/part_2/31.pdf
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
6. Зеленецький В. С. Прокурорский надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях: монография. Харьков, 2004. 400 с.
7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: <http://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

Федоренко Оксана Анатоліївна,

молодший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ СВДЧЕНЬ МАЛОЛІТНІХ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ СВДКАМИ ЗЛОЧИНУ

Проблема насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Діти стають учасниками проваджень у різних ситуаціях: вони можуть стати жертвою чи свідком кримінального діяння. Коли діти стають учасниками провадження, вони переживають напруження, тривогу, страх, почуття вини та сорому і, як правило, не розуміють мету провадження, не знають юридичних термінів і своїх прав у провадженні, їх лякає незнайома ситуація та люди.

Діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей,

Отримання достовірної, до певної міри повну інформацію від дитини, що стала свідком злочину або потерпілим – це особливо складний процес, оскільки цінність одержаного матеріалу залежить не лише від етапу розвитку, індивідуальних особливостей та сімейного середовища дитини, але й умов та способу проведення такої процесуальної дії як опитування малолітнього свідка або потерпілого.

Оцінка показань дітей є найбільш складним питанням яке доводиться вирішувати слідчому. Діти багато фантазують тому світ сприймають та описують притаманним лише їм способом. Крім того, різні спотворення можливі при відтворенні сприйнятого. У випадку насильства, нерідко повідомляють про злочин з метою приховування реальних фактів. У свою чергу, у випадку розповіді дитини про надзвичайно травматичний досвід слід враховувати відсутність запам'ятовування тих елементів злочину, які супроводжувалися надзвичайно негативними емоціями. Установлення з ними контакту вимагає особливих умінь та відповідних умов. І це необхідно враховувати при оцінці їх показань.

Іноді при допиті діти розпочинають самі розказувати, при цьому справжні показання вони плутають з фантазіями та вигадками. Вони так заграються, що й самі не пам'ятають, що казали до цього. Тому з такою категорією дітей слід поводити себе строго, однак не суворо. Їм слід нагадати, для чого вони запрошені й що їх неправдиві свідчення можуть мати наслідки як для самого дошкільника, так і для осіб, про яких йдеться у свідченні. Уява в дітей справді менш керована свідомістю, але її зміст і продуктивність цілковито залежать від

обмеженого життєвого досвіду. Діти, створюючи образи в уяві, використовують тільки те, що їм відомо, тому їхня уява в цілому бідніша, ніж у дорослих. Слід також пам'ятати, що не можна під час допиту допускати неприродні інтонації, зменшувальну, пестливу форму слів. Діти чутливі до фальші й не мають поваги до людей, що занадто відверто намагається сподобатися їм [1].

Опитування дитини безпосередньо після травматичної події або через невеликий проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям нещодавньої кривди, інтенсифікувати відчуття загрози, призвести до поглиблення страху і до виникнення захисних реакцій. Очевидно, що такий емоційний стан перешкоджає перебігу пізнавальних процесів дитини, а значить, обмежує її здатність зосереджуватися, згадувати та обговорювати події й проблеми.

Зміст і форма свідчень дитини залежить від характеру обставин справи. Дитині важче помітити, запам'ятати й описати події, які:

- незвичні, незрозумілі, опис яких вимагає особливої інформації, яка виходить за межі знань дитини про навколишній світ;
- травматичні для дитини, пов'язані із сильними емоціями та негативним досвідом.

Особливе значення відіграють емоції у випадку отримання свідчень від дітей – жертв сексуального насильства, оскільки ці події викликають у дитини почуття провини, сором, самозвинувачення, нехтування та засудження оточуючих. Особливості сприйняття та передачі інформації

На сприйняття певної інформації суттєво впливають умови, в яких відбувається спілкування дитини-жертви або дитини-свідка з дорослим. Важливими є, зокрема:

- відстань свідка від місця події;
- перспектива, з якої він може сприймати інформацію;
- час перебування під впливом різних подразників;
- інші події, що є фоном для основної події;
- елементи, які перешкоджають у сприйнятті інформації (наприклад, галас);
- освітлення;
- можливість використання при сприйнятті інформації різних аналізаторів (зору, слуху, нюху, смаку, дотику) [2].

Важливе значення має і тривалість допиту малолітніх. Малолітні можуть бути уважними і зосередженими певний проміжок часу, тому тривалість допиту не повинна перевищувати 15 хв. Для дітей до 7 років і 1 год. Для дітей до 14 років.)

Для допиту неповнолітніх потерпілих необхідно залучати психолога – фахівця в психології цієї групи дітей, до якої належить допитуваний який допомагає у оцінці правдивості показань

неповнолітніх. Оскільки на різних етапах кримінального процесу може виникати необхідність у констатації, оцінці та поясненні існуючих суттєвих особливостей психічного стану

Спеціаліст у кримінальному процесі є суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, який володіє певною процесуальною правосуб'єктністю і виконує на базі своїх професійних знань офіційну функцію допомоги і сприяння слідчому та суду під їхнім керівництвом і контролем [3]. Крім збирання та дослідження доказів, спеціаліст може надати допомогу в оцінці доказів.

Беручи участь у слідчих та судових діях, психолог допомагає слідчому (суду) отримати, правильно зафіксувати і оцінити інформацію, що витікає від підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, виробити з урахуванням психічного стану, особистісних особливостей особи оптимальні умови для його допиту, проведення з ним очної ставки, інших слідчих і судових дій. Психолог може звернути увагу особи, яка провадить ці дії, на ті чи інші прояви психіки, відображені в слідах злочину або виражаються в поведінці, одязі, в іншому вигляді, розшифрувати і пояснити їх, а також при необхідності допомогти зняти зайве психічне напруження, що зберігається у потерпілого або свідка-очевидця [4].

Знання психології, формування показань, вікових та індивідуальних особливостей неповнолітнього допитуваного має вагомий значення для правильного обрання прийомів, встановлення психологічного контакту, тактики допиту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання правдивої доказової інформації для встановлення істини в кримінальному впровадженні.

Список використаних джерел

1. Як опитувати дитину: Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / Авт.-упорядн.: А. Будзинська; Переклад: Л.Кухарська; Адаптація до кримінально-процесуального законодавства України: Г. Христова. К. 2009. 64 с.
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упорядн.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.
3. Костицький М.В. Злочин можна попередити / М.В. Костицький. К.: Знання, 1989. 48 с.
4. Мифтахова Л.А. Проблемы участия психолога в уголовном процессе : дис. канд. юрид. наук : 12.00. 09 / Мифтахова Лилия Адиповна. Уфа, 2001. 222 с.

Фулей Тетяна Іванівна,

начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України, кандидат юридичних наук

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЗА СТАТТЕЮ 8 ЄКПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Першочерговою метою статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція) є захист особи від свавільного втручання у її приватне і сімейне життя, житло і кореспонденцію, що є т.зв. класичним негативним зобов'язанням [1, п. 3, с. 8]. При цьому слід зауважити, що слово «негативний» означає не «поганий» чи «який не викликає схвалення, а заслуговує на осуд», а вживається на позначення пасивної поведінки держави, невтручання [2, с. 37]. З часом Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) у своїй практиці послідовно розвинув підхід, що іноді не втручатися – замало, і на додаток до негативних зобов'язань, держави за Конвенцією мають т.зв. позитивні зобов'язання (англ. *positive obligations*), які вимагають *вжиття певних заходів* для забезпечення ефективного користування правами та основоположними свободами, гарантованими Конвенцією.

Позитивні зобов'язання випливають з поєднання вимог статей 1 та 13 Конвенції: за першою держави зобов'язані гарантувати права і свободи, визначені у Конвенції, кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, друга передбачає право на ефективний засіб правового захисту на національному рівні у випадку порушення конвенційних прав. Починаючи зі справи «*Ейрі проти Ірландії*» [3, п. 24] ЄСПЛ послідовно зазначав у своїх рішеннях, що Конвенція має намір гарантувати не «*теоретичні чи ілюзорні, а практичні та ефективні*» права, тобто задекларував прихильність принципу *ефективності, неілюзорності прав* як загальній засадничій вимозі тлумачення Конвенції. У наш час позитивні зобов'язання держави дають змогу переосмислити модель взаємодії людини та держави у сучасних цивілізаційних умовах; віднайти системні зв'язки між правами особи та обсягом і характером обов'язків держави щодо їх реалізації; встановити межу відповідальності держави у разі їх порушення, зокрема і з боку приватних осіб. Доктрина позитивних зобов'язань є концептуальним підґрунтям юридичної оцінки державної політики у сфері прав людини й ужитих державою заходів, спрямованих на захист та забезпечення основоположних прав і свобод [4, с. 102].

Варто наголосити, що справи, спричинені потребою захисту дітей від сексуального насильства, загалом мали великий вплив на

розвиток практики ЄСПЛ, яка стосувалася як сфери дії статті 8 Конвенції, так і концепції позитивних зобов'язань.

Так, ще у рішенні у справі «*X і Y проти Нідерландів*» Суд вперше зазначив, що концепція «приватного життя» за статтею 8 Конвенції охоплює фізичну і моральну недоторканність особи, включно з його чи її сексуальним життям [5, п. 22]. ЄСПЛ також відтворив положення з уже згаданого рішення у справі *Eijri*, зазначивши, що на додаток до переважно негативних зобов'язань, можуть існувати позитивні зобов'язання, притаманні ефективній повазі до приватного життя, які можуть включати заходи, які б забезпечували повагу до приватного життя навіть у відносинах між приватними особами [5, п. 23]. Ця справа стосувалась сексуального насильства над психічно неповносправною шістнадцятирічною дівчиною, і скарга, подана її батьком, була прийнята поліцією, однак згодом відхилена судом на тій підставі, що відповідна стаття Кримінального кодексу могла бути застосована лише у випадку звернення безпосередньо потерпілої особи. ЄСПЛ погодився із заявниками, що захист, який надавався цивільним правом Нідерландів, був недостатнім у випадку такого протиправного діяння, якому була піддана Y, і проаналізувавши норми чинного на той час кримінального права, Суд дійшов висновку, що вони не забезпечували належного – практичного і ефективного – захисту, та визнав порушення статті 8 Конвенції.

Таким чином, ця справа ілюструє, що одним із видів позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції є наявність законодавчих положень, зокрема, кримінально-правових, які б забезпечували ефективний і практичний захист особи від протиправних посягань на її фізичну і моральну недоторканність. Такий вид позитивних зобов'язань держави мають і за іншими статтями Конвенції – наприклад, у справах, які стосувалися права на життя, усталеним підходом ЄСПЛ є те, що стаття 2 Конвенції зобов'язує державу не тільки утримуватися від умисного або незаконного позбавлення життя, а й також вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією, насамперед, шляхом прийняття ефективних норм кримінальних законів для запобігання злочинам проти особи, що забезпечуються правоохоронним механізмом для запобігання, усунення та покарання порушень таких норм.

Статеві злочини проти дітей ЄСПЛ розглядає як тяжкі діяння, які ставлять під загрозу основоположні цінності і суттєві аспекти приватного життя, і навіть у справах, де не було фізичного насильства, Суд оцінює, чи мала держава-відповідач загалом адекватне законодавство у відповідності з її позитивними обов'язками за статтею 8 Конвенції. Так, у справі «*Содерман проти Швеції*» заявниця стверджувала, що держава не виконала свого позитивного зобов'язання за статтею 8 Конвенції надати їй засоби юридичного захисту проти порушення її вітчимою її особистої недоторканності, коли він намагався таємно зафільтрувати її оголеною в їхній ванній

кімнаті, коли їй було 14 років. ЄСПЛ погодився з національним судом, що з одного боку, обставини були обтяжені тим, що заявниця була неповнолітньою, інцидент стався в неї вдома, де вона повинна була почуватися безпечно, і порушником був її вітчим – особа, якій вона мала право та очікування довіряти; цей інцидент вразив заявницю у вкрай інтимних аспектах її особистого життя. З іншого боку, Суд відзначає, що діяння, про яке йдеться, не передбачало жодного фізичного насильства, розбещення чи контакту [6, п. 86]. Зазначимо, що у цій справі Велика Палата поставила вищу планку вимог до законодавства, аніж Палата: у той час як Палата зазначила, що порушення позитивних зобов'язань держави за статтею 8 Конвенції становитимуть лише «значні недоліки» в законодавстві та практиці його застосування, Велика Палата вирішила, що перевірка на «значні недоліки» не є достатньою за конкретних обставин цієї справи, і ЄСПЛ оцінював кожен із засобів юридичного захисту, які нібито були доступні заявниці – не лише кримінально-правові, але й цивільно-правові – у підсумку дійшовши висновку, що законодавство Швеції, яке існувало у відповідний період часу, не забезпечувало захист права заявниці на повагу до її приватного життя у спосіб, що відповідав зобов'язанням держави за статтею 8 Конвенції.

Зауважимо, однак, що ЄСПЛ не може «наказати» державам ухвалити конкретний закон, оскільки вибір засобів дотримання конвенційних стандартів на національному рівні для виконання своїх зобов'язань перебуває у сфері розсуду держави.

Ще одним видом позитивних зобов'язань є *вжиття державами ефективних заходів задля захисту осіб*, і насамперед дітей, які з огляду на свою уразливість мають бути більш захищеними від насильницьких дій. Мова йде про певні превентивні дії з боку держави з метою запобігти порушенням. ЄСПЛ аналізував найбільш суворі форми насильства щодо дітей за різними статтями ЄКПЛ, найпомітнішими з яких є статті 2 та 3. З практики Суду можна вивести певні обов'язки, що покладаються на держави, коли діти поміщені у заклади, які перебувають під її контролем, і якщо поведінка чи ситуації досягають рівня суворості, за яким їх можна кваліфікувати як жорстоке, нелюдське чи таке що принижує гідність поводження за статтею 3 Конвенції, держави мають позитивні зобов'язання *захистити* дітей від поганого поводження, включаючи поводження приватних осіб [7, с. 114]. Наприклад, у справі «О'Кіффі проти Ірландії» ЄСПЛ розглядав скаргу щодо сексуального насильства, якого заявниця зазнала під час свого навчання у школі, утримання в якій здійснювалося за державний кошт, проте адміністрування покладалося на католицьку церкву. Протягом перших шести місяців навчання у 1973 році заявниця зазнала понад 20 актів сексуального насильства зі сторони шкільного вчителя під час уроків музики у його кабінеті. Вона поскаржилася до державних органів лише у 1998 році, після того як дізналася про інші акти сексуального насильства, вчинені тим самим вчителем. ЄСПЛ

дійшов висновку, що ці дії охоплюються статтею 3 Конвенції, і констатував недотримання державою позитивних зобов'язань. Хоча позитивні зобов'язання захищати не можуть бути витлумачені у спосіб, які накладають на державні органи непомірний тягар, у цій справі їх природа та важливість визначається контекстом початкової освіти [8, п. 145]: держава повинна була знати про потенційні ризики щодо сексуального насильства в школах, а на той момент не було жодного механізму контролю за поведінкою вчителів щодо дітей [8]. У цій справі ЄСПЛ констатував також, що немає потреби розглядати справу окремо за статтею 8 Конвенції. Проте сам підхід щодо позитивних зобов'язань за статтями 3 та 8 аналогічний, і у практиці ЄСПЛ були випадки, коли Суд розглядав порушення статей 3 та 8 Конвенції разом, наприклад, у справі «М.Р. та інші проти Болгарії» [9].

Третім видом позитивних зобов'язань є проведення ефективного кримінального розслідування. Воно також насамперед стосується статей 2 та 3 Конвенції. Щодо звалтування неповнолітньої доволі показовим є рішення у справі «М.С. проти Болгарії» [10], у якій ЄСПЛ розглядав питання, чи законодавство, судова практика та їх застосування у цій справі, разом зі стверджуваними недоліками у відповідному розслідуванні, були настільки недосконалими, щоб – у світлі сучасної концепції ознак звалтування та її впливу на зміст позитивного зобов'язання держав-членів забезпечити адекватний захист – свідчити про порушення державою-відповідачем своїх позитивних зобов'язань за статтями 3 і 8 Конвенції. Не висловлюючись з приводу вини обвинувачених, Суд дійшов висновку, що ефективність розслідування у справі заявниці, і зокрема підхід, який продемонстрували в цій справі слідчий і прокурори, не відповідав необхідним вимогам, та визнав, що в цій справі держава-відповідач допустила порушення своїх позитивних зобов'язань як за статтею 3, так і за статтею 8 Конвенції.

Якщо поведження не досягло такого порогу жорстокості, який охоплюється статтею 3, то ЄСПЛ розглядав справу лише стосовно статті 8 Конвенції, наприклад, у справі «М.С. проти України» [11]. Ця справа більш відома окремою збіжною думкою судді Ранціні та критикою національної практики застосування презумпції на користь матері при визначенні місця проживання дитини, яка донедавна була домінуючою, при цьому суди застосували статтю 6 Декларації прав дитини 1959 р., що не є юридично обов'язковим документом і не підтримується ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судового практикою Європейського Суду з прав людини і не відповідає позиції Ради Європи і більшості держав-членів. Зазначимо, що перегляд цієї справи Верховним Судом у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду сприяв зміні судової практики у цій категорії справ крізь призму концепції найкращих інтересів дитини [12]. Водночас у справі «М.С. проти України» ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції не лише

щодо визначення місця проживання дитини, але й через неефективність розслідування стверджуваного сексуального насильства над дитиною заявника.

У цій справі національні органи розслідували справу щодо можливого сексуального насильства над дитиною: трирічна дівчинка дала показання, що вона регулярно бачила свою матір та її співжителя голими, які займалися рухами «взад-вперед», значення яких вона не розуміла, були випадки, коли чоловік вчив дівчинку цілуватися подорослому, показував дівчинці свої геніталії і просив їх помацати. ЄСПЛ дійшов висновку, що кримінальне розслідування виявилось неефективним: воно не було ретельним, що підтверджувалося численними направлення на додаткове розслідування після скасування рішень про закриття справи; запізнiliм, оскільки певні слідчі дії, зокрема, судово-психіатрична експертиза, в результаті якої експерти дійшли висновку, що дівчинка могла давати правдиві показання (визнавши, що в силу віку вона не розуміла значення того, що відбувалося), були проведені приблизно через 2 роки після події і для таких зволікань не було виправдань; тривалість розгляду справи була надмірною, – ці та інші недоліки розслідування призвели до висновку ЄСПЛ про невиконання державою свого позитивного зобов'язання щодо здійснення ефективного кримінального розслідування справи та забезпечення належного захисту приватного життя дитини заявника [11, пп. 64–67].

Таким чином, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ у справах, що стосуються захисту дітей від сексуального насильства, до позитивних зобов'язань держави щонайменше належать: прийняття законодавчих положень, здатних забезпечити адекватний (ефективний і практичний) захист від протиправних посягань на фізичну і моральну недоторканність особи; вжиття державами ефективних заходів задля захисту осіб з метою запобігання порушенням прав, гарантованих Конвенцією, про яке державні органи знали або повинні були знати; реагування на порушення, що полягає у проведенні ефективного розслідування скарг щодо порушень гарантованих Конвенцією прав.

Список використаних джерел

1. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2018. 118 с. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf.

2. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» / Упорядн.: Фулей Т. І. – Київ. ВАІТЕ, 2017. – 192 с. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1506325766general%20trainers-p5.pdf>.

3. ECtHR, Airey v. Ireland, no. 6289/73, judgment, 9 October 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57420>.

4. Христова Г. Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини: основні аспекти розуміння. *Право України*. 2019. № 6. С. 100-118. DOI: 10.33498/loou-2019-06-100.

5. ECtHR, X and Y v. The Netherlands, no. 8978/80, judgment, 26 March 1985. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57603>.

6. ECtHR, Söderman v. Sweden [GC], no. 5786/08, judgment, 12 November 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128043>.

7. Handbook on European law relating to the rights of the child European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2015. 260 p. https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_ENG.pdf.

8. ECtHR, O'Keeffe v. Ireland [GC], no. 35810/09, judgment, 28 January 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140235>.

9. ECtHR, M.P. and Others v. Bulgaria, no. 22457/08, judgment, 15 November 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107448>.

10. ECtHR, M.C. v. Bulgaria, no. 39272/98, judgment, 4 December 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>.

11. ECtHR, M.S. v. Ukraine, no. 2091/13, judgment, 11 July 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-175140>.

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду 30.05.2018, справа № 343/1500/15-ц, провадження № 61-23861cv18. URL <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74598487>.

Фурман Ярослав Володимирович,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

**ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ
КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ ТА ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ РОЗБЕЩЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи є посяганнями на особистість і пов'язані з грубими порушеннями норм суспільної моралі, тому кримінальним законодавством за їх вчинення передбачено доволі суворе покарання [1].

Надзвичайно небезпечні статеві злочини проти неповнолітніх, вони посягають на їх статеvu недоторканність та нормальний статевий розвиток. Такі злочини часто призводять до глибоких душевних травм у потерпілих осіб, штовхають їх до аморального способу життя.

Стаття 16 Конвенції ООН про права дитини закріплює положення про те, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання у здійснення її права на особисте життя. У поняття особистого життя включаються, зокрема, емоційні, любовні і сексуально-

еротичні переживання й уподобання дитини, а також її право на отримання адекватної інформації, без якої вона не зможе самостійно розпоряджатись цією складною сферою свого життя.

Згідно зі ст. 22 Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства розбещенням дітей визнається умисне спонукання дитини, яка не досягала відповідного віку, спостерігати за сексуальним насильством або діяльністю сексуального характеру, навіть якщо вона не бере в цьому участі [2].

Стаття 156 КК (як і ст. 155, а також ч.ч. 4 ст. 152 і ст. 153 КК) відображає на законодавчому рівні проблему педофілії – статевого відхилення, яке проявляється у прагненні вчинювати дії сексуального характеру з дітьми [3].

Традиційно розпусними визнавались як безконтактні дії, так і сексуальні маніпуляції з тілом й особливо статевими органами потерпілої особи, винуватого або третьої особи.

Ще одним осередком вчинення злочину, передбаченого ст. 156 КК України, є комп'ютерні мережі та Інтернет. На сучасному етапі розвитку суспільства Інтернет став незамінним елементом навчання, роботи та комунікації. Багато людей вже не уявляє свого повсякденного існування без їх використання. Нині у відкритому доступі з'являється велика кількість продукції еротичного та порнографічного характеру. Тому вчинення злочинів сексуального характеру стало можливим із використанням вказаних засобів комунікації. При цьому мають місце не реальні фізичні статеві зносини, а «віртуальні». Нерідко такі дії виступають передумовою вчинення злочинів уже в повсякденному житті (втягнення у проституцію, торгівля людьми, викрадення людей, статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, розбещення неповнолітніх тощо) [4, с. 49].

Завдяки інтернет-технологіям у деяких випадках відбувається заманювання дітей для наступного вчинення з ними дій сексуального характеру [5, с. 286]. Злочинець, який бажає познайомитися з дитиною, зазвичай сам підшукує жертву в соціальних мережах, потім надсилає електронного листа із запитом на дружбу та спілкування. Аккаунти можуть містити як правдиву інформацію про особу злочинця, так і бути вигаданими. Протягом певного часу злочинець і майбутня жертва товаришують у мережі, переписуються, обмінюються новинами. При цьому особа, яка планує вчинити розпусні дії, намагається увійти у довіру, завоювати повагу та прихильність потерпілого. Коли проміжна мета досягнута, злочинець починає заводити розмови на сексуальні теми, розпитувати про інтимне життя підлітка, надсилає фотографії власного оголеного тіла чи статевих органів і просить, щоб і неповнолітній надіслав йому свої фотографії в оголеному вигляді. Якщо після цього винний і потерпілий продовжують спілкування, то вони можуть перейти із сайтів знайомств до мереж, які підтримують аудіо- та відеоспілкування. Саме з використанням цих засобів спілкування пов'язані найбільш травмуючі випадки вчинення розбещення неповнолітніх.

Протидія злочинам пов'язаним з розбещенням неповнолітніх у кіберпросторі є актуальною для світової спільноти. Одним з ефективних засобів у розслідуванні таких злочинів є експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, яка вже культивується у багатьох країнах світу.

Згідно з частиною першою ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [6].

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів призначається у тих випадках, коли необхідно встановити фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження і пов'язані із застосуванням комп'ютерної техніки, та вчинені за її допомогою певні дії, які встановлюються на основі спеціальних знань у галузях обчислювальної техніки та програмування [7, с. 163].

Об'єктами експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

- комп'ютерна техніка (системні блоки комп'ютерів, ноутбуки, сервери тощо та їх комплектуючі);
- периферійні пристрої (принтери, сканери, дисководи, звукові карти модеми тощо), комунікаційні пристрої комп'ютерів і обчислювальних мереж;
- носії інформації (накопичувачі на жорстких магнітних дисках, комп'ютерні дискети, оптичні компакт-диски, флеш-карти пам'яті тощо);
- електронні записні книжки, айпеди, айподи, смартфони, мобільні телефони та інші електронні носії текстової або цифрової інформації;
- технічні засоби.

При призначенні та проведенні експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів необхідно дотримуватися вимог Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судову експертизу», Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 08 січня 1998 р. № 53/5.

Для дослідження робочого стану комп'ютерно-технічних засобів експерту надають ці засоби, а також технічну документацію до них; для встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам – надають носій з копією досліджуваного програмного продукту або програмного коду.

Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерному носіїві, експерту надається цей носій, а за потреби – комплекс комп'ютерних засобів, до складу якого входить досліджуваний носій інформації.

З метою визначення, які саме об'єкти слід надати експерту в кожному конкретному випадку, а також як їх відбирати для

дослідження, доцільно отримати консультацію експерта або спеціаліста в галузі комп'ютерної техніки.

До об'єктів, які направляються на експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів, встановлено такі вимоги:

– для збереження наданих на дослідження носіїв інформації в робочому стані вони надаються в окремих пакуваннях;

– системний блок комп'ютера та інші пристрої мають бути упаковані й опечатані в такий спосіб, що унеможливило б їх пошкодження, безпосередній доступ до носіїв інформації та підключення системного блоку до мережі електроживлення;

– у постанові про призначення експертизи повинні бути точно вказані місце, час вилучення, а також зовнішній вигляд пристроїв і програмних продуктів, які направляються на експертизу;

– при вилученні комп'ютерів та електронних носіїв інформації їх варто упаковувати в поліетиленовий (або полотноякий) пакет, який опечатують. Завданням експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

– встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів;

– встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;

– виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;

– встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Науково-практичний коментар. URL: <https://textbook.com.ua/pravo/1474610935>.

2. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 р., офіц. пер. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

3. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 5 квітня 2001 р. (зі змінами) № 2341-III// Відомості Верховної Ради України.– 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

4. Кулик К. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні : дис. канд. : 12.00.08 / Кулик Катерина Дмитрівна – Харків, 2017. – 231 с.

5. Всестороннее исследование проблемы киберпреступности. Проект, февраль 2013 года / Упр. ООН по наркотикам и преступности. – Нью-Йорк, 2013. – 360 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квіт. 2012 № 4651-VI (у ред. від 13.07.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Експертизи у судовій практиці : наук. – практ. посіб. / за заг. ред В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

Хахуцяк Ольга Юрївна,

професор кафедри досудового розслідування
ННІ №1 Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

УМОВИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Допит, метою якого є отримання певної інформації від особи про обставини, що їй відомі та мають значення у кримінальному провадженні. Допит дитини вимагає від особи, яка його проводить, знання не тільки процесуального законодавства, а також знання вікових та індивідуальних особливостей дитини, індивідуального підходу, досконалої та ретельної підготовки, що включає в себе: вивчення матеріалів провадження, ознайомлення з всебічними даними про дитину, складання плану допиту, залучення спеціалістів, правильного вибору тактики допиту та місця проведення допиту.

Якщо зосередити свою увагу на питанні визначення місця проведення допиту дитини, прийняті та діють відповідні міжнародні стандарти, які мають дотримуватись, зокрема, і в Україні. Дітей, потерпілих від злочинів, прийнято допитувати у спеціально-обладнаних кімнатах, які називаються «зелені кімнати». Особливо це є обов'язковим у справах щодо сексуального насильства та сексуальної експлуатації дитини, а також у справах щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії.

Основною метою проведення допиту у такій кімнаті є зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування, як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку. Особливо актуальним є проведення допиту дитини у «зеленій кімнаті» у справах, щодо сексуального насильства та експлуатації, а також у справах щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії.

Сама «зелена кімната» нагадує звичайну дитячу кімнату. У ній наявні іграшки, м'які меблі різного розміру, рослини, є фарби, олівці, книжки, тобто все, що може бути у звичайній дитячій кімнаті. Однак, найголовніше те, що допит дитини автоматично записується. У кімнаті вбудовані мікрофони та камери, що надають змогу автоматично фіксувати процес допиту [1, с. 181].

На жаль, в Україні немає окремої статистики щодо того, скільки разів кожну дитину було допитано, ким саме та в якому місці. На практиці, дитина, яка є потерпілою у кримінальному провадженні, допитується декілька разів під час досудового розслідування слідчим, може бути додатково допитана прокурором, її допитують під час

проведення експертного дослідження, окрім цього, дитина принаймні один раз, а то і більше, допитується суддею під час судового слідства.

На сприйняття певної інформації суттєво впливають умови, в яких відбувається спілкування дитини з дорослим. Важливими є, зокрема:

- відстань дитини від місця події;
- перспектива, з якої дитина може сприймати інформацію;
- час перебування дитини під впливом різних подразників;
- інші події в житті дитини, що є фоном для основної події;
- елементи, які перешкоджають у сприйнятті інформації (наприклад, шум, освітлення);
- можливість використання при сприйнятті інформації різних аналізаторів (зору, слуху, нюху, смаку, дотику) [2].

При допиті важливим є те, щоб дитина детально описувала події сексуального насильства щодо неї під час допиту в рамках кримінального провадження. Кожна наступна розповідь дитини про сексуальне насильство може знецінити можливість отримати вартісний доказовий матеріал у кримінальному провадженні.

Так само, проведення своєчасного, повного та деталізованого допиту допоможе мінімізувати кількість опитувань дитини у майбутньому, зафіксувати покази дитини у передбачений законодавством строк та надасть можливість розпочати проведення з дитиною дій щодо її реабілітації.

І досить правильно відображено у чинному КПК України умови і процесуальний порядок допиту малолітньої або неповнолітньої особи, який визначає ряд особливостей щодо них.

Так, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що при забезпеченні прав неповнолітніх на досудовому розслідуванні, зокрема, під час допиту істотні зміни відбулися і тривають досі. Однак досягти позитивного результату під час допиту неповнолітніх можливо лише при комплексному врахуванні психологічних, вікових і розумових якостей неповнолітньої особи, а також за умови належної підготовки слідчого (у майбутньому-дознавача), прокурора до проведення дій допиту, так і інших слідчих розшукових дій за участю неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні // Вісник кримінального судочинства. – № 3. –2015.
2. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій. 2020. // Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/media/4186/file/Sex_viol.pdf.

Христюк Оксана Сергіївна,
викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ;
Федоровська Наталія Володимирівна,
старший науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем превентивної діяльності
та запобігання корупції ННІ № 3 Національної
академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ПСИХОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДО ДОПИТУ ДІТЕЙ – ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА

Діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини. Результати наукових досліджень на тему дітей-свідків, надійності і достовірності їхніх свідчень зводяться до одного дуже важливого висновку: діти можуть бути дуже надійними свідками, але за однієї умови – дитину потрібно опитувати дуже професійно і з дружнім до дитини ставленням. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів вважають страх помсти кривдника, сором перед оточенням, зневіру в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, а тому вважають його нормою [1, с. 3].

Зважаючи на серйозну проблему психотравматизації дитини та важких наслідків для психічного та психологічного здоров'я в її подальшому житті, міжнародними правовими нормами впроваджено поняття *child-friendly justice* (правосуддя, дружнє до дітей). Однією із вимог якого є розробка та впровадження в практику стандартів проведення слідчих дій за участю дитини у справах щодо сексуального насильства та експлуатації, торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, у сприятливій, комфортній обстановці та в спеціально пристосованих для таких цілей приміщеннях, які отримали назву «Зелена кімната». Організація роботи здійснюється на основі

індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку.

Не зважаючи на те, що дана методика почала впроваджуватись в практику діяльності правоохоронних органів з 2013 року, існує чимало актуальних проблемних питань. Сьогодні в Україні тільки починає розвиватися практика проведення таких child-friendly допитів. Однак у практичній діяльності «зелені кімнати» не використовуються в повному обсязі, адже немає чіткої норми у КПК України, яка дозволяє проводити слідчу (розшукову) дію з урахуванням цілого комплексу тактичних особливостей. Далі вимагається під час допиту дитини присутність цілої низки осіб, а матеріали відеозапису не дають змоги виключити необхідність повторного допиту дитини в суді. Відсутня регламентація цього механізму і на рівні відомчої інструкції, тому слідчі, зазвичай, допит дитини продовжують проводити у службових кабінетах. Окрім цього, провести допит дитини у «зеленій кімнаті» неможливо у більшості регіонах у зв'язку з їх відсутністю [2, с. 123].

Наше дослідження проблеми використання «Зеленої кімнати» працівниками правоохоронних органів показало, що основною проблемою, крім зазначених вище, є відсутність детальної інформації про методику, чітко прописаних інструктивних матеріалів та дієвих алгоритмів, правових норм, а також недостатність професійно-психологічної підготовки персоналу.

Варто висловлювати розуміння емоцій та проблем дитини - жертви чи свідка, аби пом'якшити напруження й тривогу, які, безперечно, перешкоджають зосередженню уваги й викладу обставин справи. Наприклад, положення польського законодавства дозволяють, а в особливих випадках зобов'язують особу, яка проводить опитування дитини, викликати психолога-експерта для участі в ньому. Слід зауважити, що не кожен психолог – експерт має відповідну підготовку для роботи з дитиною – жертвою чи свідком, особливо з дитиною, яка постраждала, зокрема, від сексуальної експлуатації.

При виборі психолога – експерта слід врахувати його:

- знання в галузі психології розвитку й клінічної психології;
- знання технік опитування дітей – свідків чи жертв;
- рівень теоретичної підготовки;
- досвід і професіоналізм у встановленні контакту з дитиною;
- особистісні риси (наприклад, емпатійність, терпіння тощо)

[1, с. 80].

Для проведення допиту дитини, необхідно мати досвід спілкування з дітьми та розуміти дитячу психологію. Також необхідно мати навички критичного мислення, а для спілкування використовувати слова й аргументи зрозумілі та переконливі. Важливо бути добре підготовленим до всіх можливих реакцій та відповідей на поставлені запитання і не губитись у певних ситуаціях.

Активність психолога повинна проявлятися не лише під час опитування. Його завданням має бути також підготовка дитини до

свідчень, врахування рівня її розвитку, пояснення її ролі у провадженні. Крім того, він повинен подбати про якнайсприятливішу емоційну форму дитини, що служить належній мотивації до співпраці та свободі викладу інформації, а також про її підтримку під час проведення процесуальної дії. На думку більшості правників, а також психологів, які займаються проблематикою опитування дітей – свідків чи жертв, участь експерта в опитуванні та аналіз матеріалів справи не є достатніми для психологічної оцінки викладу інформації. Необхідним є також проведення відповідного психологічного обстеження дитини, важливого для оцінки рівня її розвитку, здібностей у сфері сприйняття, запам'ятовування та відтворення сприйнятих вражень, а також соціально-емоційного функціонування з урахуванням тих особливостей, які є важливими для змісту й форми свідчень, з'ясування можливих механізмів, які перешкоджають викладу подій [1, с. 81].

З метою посилення практичної складової фахової підготовки курсантів-психологів на базі ННІ №3 НАВС використовується навчально-тренувальний полігон «Зелена кімната». На його базі проводяться факультативні заняття та окремі практичні заняття за тематикою навчальних дисциплін викладачами кафедри юридичної психології разом з психологом підрозділу та співробітниками наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції.

Перша група курсантів-психологів (9 осіб) була відібрана на основі співбесіди та рекомендацій викладачів академії. Така кількість обумовлена методичною та рольовою структурою навчань, невеликою площею навчально-тренувального полігону. Після проведених перших «пілотних» занять в «Зеленій кімнаті» був розроблений перший цикл факультативних занять, що включав в себе 10 занять загальною кількістю 20 годин, заняття проводились один раз на тиждень. Але в процесі проведення факультативу стало зрозуміло, що даної кількості навчальних годин недостатньо, тому цикл був збільшений до 20 занять (розрахованих на 40 годин загального часу), які проводяться з групою з 9 осіб два рази на тиждень по 2 години. Така кількість навчальних годин обумовлена загальним навчальним навантаженням та практикою службовою діяльності та нарядів курсантів.

Необхідно зазначити, що даний цикл містить в собі теоретичну (перший та другий блок) та практичну частину (третій та четвертий блок). Перший блок занять включає огляд нормативно-правової бази застосування методики «Зелена кімната» (вимоги ратифікованих міжнародних документів щодо судочинства, дружнього дитині; чинне законодавство України щодо захисту прав дітей, процесуальні норми та порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх ст. 226, 484–496 КПК України, вимоги ст. 84 КПК до висновку спеціаліста). Другий блок занять включає розгляд психологічних особливостей різного віку неповнолітніх та психологічні складові насильства, його вплив на розвиток особистості дитини. Третій блок містить в собі розгляд та відпрацювання прийомів психологічної роботи з дитиною з використанням розроблених

методичних рекомендацій щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство; особливості психодіагностичних методик, в тому числі проєктивних, малюнкових. Четвертий блок містить в собі розгляд та відпрацювання прийомів та методів ефективного спілкування з неповнолітніми, особливості встановлення психологічного контакту та побудови довірчих відносин засобами рольової гри. Крім того, приділяється увага формуванню навичок психодіагностичного спостереження та спеціально розробленого інтерв'ю. Особлива увага курсантів звертається на встановлення взаємодії психолога-дитини-слідчого. Для закріплення пройденого матеріалу були розроблені сценарії рольової гри, де курсанти можуть на практиці показати свої знання та вміння.

Крім того, зазначимо, що важливою умовою оволодіння теоретичними знаннями та практичними навичками курсантами, наш погляд, є проведення занять в ігровому полі, з позитивним настроєм, з використанням прийомів не тільки активізації уваги, хвилинки гумору, а із формуванням впевненості в своїх силах змінити складну життєву ситуацію дитини на краще, не тільки в правовому, а й в психологічному плані. Таким чином, курсанти-психологи отримують одночасно професійну підготовку в якості фахівця-психолога, здатного не тільки отримати необхідну «психологічно закриту» інформацію від дитини, але й надавати їй потрібну психологічну допомогу в руслі зменшення психотравматизації від пережитого насильства, змінити вектор психологічного розвитку з психодеструктивного на оптимальний, а також набувають знань правових особливостей надання допомоги дітям, які опинились в складних життєвих обставинах, пережили насильство.

Отже, проведення спеціально розробленого циклу факультативних занять з курсантами-психологами допоможе їм в набутті професійних знань та досвіду, а також створить підґрунтя до поширення використання методики «Зелена кімната» в практичних підрозділах Національної поліції. В подальшому, на основі аналізу результатів пілотного проекту плануємо внести необхідні зміни в навчально-методичне забезпечення факультативної підготовки курсантів-психологів для поглиблення їх професійних знань та практичних навичок у роботі з дітьми, що зазнали насильства.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

2. Винниченко Ю.Д., Дуфенюк О.М. Child-friendly допит у кримінальному провадженні: стандарти облаштування «зелених кімнат». *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті реформи кримінальної юстиції: матеріали науково-практичного семінару* (м. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 31 травня 2019 р.). Львів, 2019. С. 119–123.

Цуцкірідзе Максим Сергійович,
заступник Голови Національної поліції –
начальник Головного слідчого управління,
доктор юридичних наук

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ СЛІДЧИМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Реалії сьогодення свідчать про гостру потребу в якісній та ефективній протидії злочинності, у тому числі злочинності неповнолітніх. Охорона дитинства, захист дітей від злочинних посягань, у тому числі від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, є одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів.

Зрозуміло, що протидія будь-якому виду злочинності передбачає вжиття комплексу заходів, серед яких велике значення має якісне, а відповідно і ефективне розслідування кримінальних правопорушень. Кримінальні правопорушення, учинені неповнолітніми, мають низку відмінних особливостей, не враховувати які означає не забезпечувати цілеспрямований і диференційований підхід до протидії їм.

Розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми має свою специфіку, обумовлену віковими, соціальними, психічними та іншими особливостями, характерними для неповнолітніх. Саме це, поряд з криміналістичними, кримінально-правовими та процесуальними особливостями, має значення для досудового розслідування.

У 2019 році стосовно дітей вчинено майже 4,5 тис. кримінальних правопорушень. З них 1,6 тис. кримінальних правопорушень – стосовно малолітніх, 2,8 тис. – стосовно неповнолітніх.

Значна частка дітей є потерпілими від тяжких та особливо тяжких злочинів – 1,3 тис. Це умисні вбивства та замах на них – 77, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною – 63, крадіжки – 722, грабежі – 297, розбійні напади – 60, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – 146.

На превеликий жаль, діти є також потерпілими і від сексуального насильства. Зокрема стосовно дітей вчинено 125 звалтувань, 24 факти насильницького задоволення пристрасті неприродним способом, 42 статевих зносин з собою, яка не досягла статевої зрілості, 188 розбещення неповнолітніх.

Для слідчих підрозділів Національної поліції основним завданням на цьому напрямі є якісне, повне, всебічне і неупереджене розслідування злочинів, скоєних проти дитини, притягнення винних до відповідальності, забезпечення невідворотності покарання та мінімізація психологічної травми дитини під час проведення досудового розслідування.

При цьому забезпечується виконання вимог статей, які викладені у главі 38 КПК України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», зокрема частини другої статті 484 кодексу, відповідно до якої,

кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна особа з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

У слідчих підрозділах Національної поліції 4,8 тис. слідчих уповноважено на досудове розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Крім того, у слідчих управліннях за цим напрямком роботи закріплено по одному працівнику організаційно-методичного відділу та один працівник Головного слідчого управління. Враховуючи специфіку досудового розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, в окремих слідчих управліннях вже створені відділи розслідування злочинів, вчинених дітьми.

Під час досудового розслідування слідчий та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

При розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, у яких потерпілими або свідками є дитина, слідчий при проведенні необхідних слідчих дій намагається проводити їх в обстановці, максимально дружній до дитини, з метою мінімізації травми, яку неповнолітній (малолітній) вже отримав, та недопущення їх під час слідчих дій.

Так, значна увага приділяється і особливостям здійснення процесуальних дій з неповнолітніми. Так, до програми підвищення кваліфікації слідчих включено обов'язкове вивчення тематики стосовно проведення слідчих (розшукових) дій з використанням «зеленої кімнати», яка вже створена на базі Національної академії внутрішніх справ. На сьогодні в підрозділах поліції відкрито 34 «зелені кімнати» в яких протягом 2019–2020 років вже проведено 61 допит малолітніх та неповнолітніх.

На жаль, на сьогодні немає можливості проведення необхідних слідчих дій за участю інших спеціалістів – профільних лікарів, психологів централізовано в одному місці за короткий період часу.

У зв'язку з цим працівниками Головного слідчого управління разом з професорсько-викладацьким складом Національної академії внутрішніх справ розробляється науково-практичний фільм на тему: «Розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей».

Протягом останніх трьох років за ініціативи Головного слідчого управління та окремих громадських організацій організовано ряд

тренінгів, а також інших заходів для слідчих, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень указаної категорії.

Так, організовано участь слідчих у тренінгах та інших заходах щодо реалізації проєкту, направлених на захист прав дитини за ініціативи Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» та підтримки Програми захисту дітей Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

За підтримки зазначеного Представництва включено до переліку тем функціональної службової підготовки слідчих та розміщено на освітньому порталі Національної поліції лекції на тему: «Допит дитини у кримінальному провадженні: юридичні та психологічні особливості». Також на освітньому порталі Національної поліції розміщено матеріали лекцій для підготовки слідчих Національної поліції щодо особливостей проведення слідчих дій за участю неповнолітніх, з урахуванням яких сформовано програму щомісячного тестування особового складу.

Крім того, у 2019–2020 роках Головним слідчим управлінням спільно з Луганським державним університетом внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка підготовлено та видано методичні рекомендації «Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю».

Стосовно проблемних питань та внесення змін до чинного законодавства у сфері захисту прав дітей і протидії насильству.

На сьогодні існує проблематика щодо забезпечення прав на захист неповнолітнім (малолітнім) особам, у тому числі забезпечення обов'язкової участі захисника, як з моменту встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Так, при проведенні огляду місця події, в ході якого вилучаються речі, обіг яких обмежений чи заборонений на території України, постає питання об'єктивної неможливості встановлення, що особа є неповнолітньою, а відповідно забезпечити необхідних учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії згідно до вимог процесуального законодавства.

У разі подальшого встановлення, що особа є неповнолітньою, судом констатується факт порушення права неповнолітнього на захист, а докази, які отримані в результаті такого огляду місця події, визнаються недопустимими, що тягне за собою неможливість їх дослідження під час судового розгляду. Як наслідок, кримінальні провадження закриваються через порушення процедури проведення слідчої дії.

Тому, на нашу думку, необхідно внести зміни до частини першої статті 227 КПК України, передбачивши, що до моменту встановлення особи, яка є неповнолітньою, огляд місця події здійснюється відповідно до частини третьої статті 214 КПК України.

Наступним проблемним питанням є неможливість здійснення виклику неповнолітнього в разі винесення постанови про усунення законного представника від участі в кримінальному провадженні, оскільки, відповідно до частини четвертої статті 135 (Порядок

здійснення виклику в кримінальному провадженні) КПК України повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, якщо це обумовлюється обставинами кримінального провадження.

Для вирішення цього питання доцільно внести зміни до частини третьої статті 227 КПК України, передбачивши, що у виняткових випадках, коли законного представника відповідно до положень КПК України обмежено або усунуто від участі у кримінальному провадженні, виклик неповнолітнього здійснюється на загальних підставах статті 135 цього Кодексу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про узагальнення практики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.06.2016 № 3.
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4>.

Чорноус Юлія Миколаївна,

професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ТАКТИКА ДОПИТУ ДИТИНИ В УМОВАХ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ»

Забезпечення належного поведіння з дітьми, які потрапили у конфлікт із законом або перебувають у контакті із законом, є важливим завданням міжнародних та державних інституцій. Ряд важливих міжнародних документів формують правові засади, визначають основи діяльності органів правозастосування у сфері відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Мова йде про необхідність реалізації «child-friendly justice» – «судочинства, дружнього дитині», а сприяє досягненню поставлених завдань використання «child-friendly room» – «кімнати, дружньої до дитини», або – «зеленої кімнати».

У європейських державах таке приміщення й відповідна методика, що використовується для проведення процесуальних дій із дітьми під час досудового розслідування та судового розгляду, зветься як «кімната, дружня до дитини» – «child-friendly room», що є частиною програми правосуддя, дружнього до дітей «child-friendly justice». В Україні такий захід має назву «зелена кімната». Запроваджуючи її до

національної правозастосовної практики, Україна орієнтувалася на високі міжнародні стандарти, позитивний досвід європейських держав. Сутність «зеленої кімнати» тлумачиться по-різному. Наприклад, на думку Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировської, Т. Цюман, «зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом [1, с. 22].

Важливо, що під час проведення допиту, як однієї із найважливіших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, й зокрема злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, в умовах «зеленої кімнати» повинні бути враховані різноманітні чинники, застосовані специфічні методи, засоби і прийоми діяльності. Розкриємо окремі аспекти тактики проведення допиту за даних обставин.

Проведення допиту в умовах «зеленої кімнати» має на меті допомогти дітям, які потребують соціально-психологічного захисту. Передусім це діти, які внаслідок вчиненого злочину стали жертвою насильства (фізичного, психічного, сексуального), є свідками вчинення злочинних дій, або підозрюються у причетності до вчинення даних злочинів. Однак, будь-який перелік не є вичерпним, адже кожна дитина, яка перебуває у конфлікті із законом або у контакті із законом, має право на дружнє судочинство, якнайкращу реалізацію її прав.

Як зазначалося, переважно «зелена кімната» використовується для проведення такої слідчої (розшукової) дії як допит, процесуальних дій – опитування (Україна), інтерв'ювання (країни Європи). Проблеми законного і ефективного отримання показань від дітей є в центрі уваги дослідників зі всього світу. Так, дослідники розглядають проблему підвищення ефективності «дитячого слідчого інтерв'ю». Friðriksdóttir H., Naugen AG (2017), на прикладі вивчення ситуації в Ісландії, акцентують увагу про важливість обміну інформацією та співробітництва за цим напрямом. Особливу складність має спілкування з дитиною, яка є жертвою сексуального насильства, адже воно супроводжується напругою, що знижує ефективність діяльності. Одним із шляхів удосконалення діяльності є використання спеціальних приміщень у судах для опитування дитини до 15 років. І одним із недоліків є проведення таких дій із дітьми поліцією на базі поліцейських дільниць, без врахування їх індивідуальних потреб і особливостей [2].

Тобто, проблеми проведення допиту в умовах «зеленої кімнати» актуальні в усьому світі. Україна послідовно реалізує заходи судочинства, дружнього до дітей. Нині у різних регіонах України функціонують окремі «зелені кімнати», однак залишається відкритим питання щодо правової регламентації вказаної діяльності, розробки узагальненої технології і тактики проведення процесуальних дій, обладнання більшої кількості таких спеціально обладнаних приміщень.

Таким чином, проведення допиту в умовах «зеленої кімнати» у ході кримінального судочинства, у якому як підозрюваний (обвинувачений), свідок, потерпілий, виступає дитина, підпорядковано досягненню наступних завдань:

- реалізація судочинства, дружнього дитині, що сьогодні розглядається як правовий міжнародний інститут;
- досягнення завдань кримінального судочинства, встановлення достовірних обставин кримінального провадження, розслідування злочину, із дотриманням міжнародних стандартів поведінки з дітьми;
- запобігання травматизації психіки дитини в ході процесуальних дій за допомогою спеціальних методик, які ґрунтуються на урахуванні її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей та створення психологічно комфортної атмосфери;
- реалізація профілактичної та виховної функції з боку правоохоронних органів щодо дітей, які перебувають у конфлікті із законом, а також реабілітаційної у тих дітей, які перебувають у контакті із законом.

Тактика проведення допиту дитини в умовах «зеленої кімнати» здійснюється із дотриманням наступних засад:

1. Підготовча стадія.

- підготовка приміщення «зеленої кімнати» з урахуванням індивідуальних потреб дитини, можливе попереднє ознайомлення дитини з обстановкою, роз'яснення особливостей фіксації та ін.;
- всебічне, в тому числі психологічне вивчення особистості дитини, врахування її віку, зрілості, рівня розвитку і освіченості, стану здоров'я, особливих потреб;
- забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини із врахуванням обставин, пов'язаних з подією злочину;
- визначення суб'єктів, які будуть приймати участь у проведенні допиту з дитиною. Залучення законних представників та необхідних спеціалістів: педагога, психолога, лікаря. Обираючи психолога і педагога, слід запрошувати фахівця з дитячої психології, який має практичний досвід роботи з дітьми певної категорії та віку;
- підготовка дитини до спілкування в умовах «зеленої кімнати», а передумовою досягнення поставлених завдань є застосування заходів з метою встановлення з дитиною «психологічного контакту»;
- налаштування технічних засобів, у тому числі відеозапису, научних матеріалів тощо;
- ретельна підготовка та складення плану допиту, окреслення завдань, які необхідно досягти та визначення переліку прав дитини, які повинні бути дотримані;

2. Робоча стадія.

- роз'яснення всім учасникам допиту їх прав та обов'язків, порядку проведення;
- застосування заходів, спрямованих на встановлення психологічного контакту (використання допоміжних засобів комунікації

(ілюстрації, література, ігри), для налагодження атмосфери довіри та взаєморозуміння, подолання у дитини психологічних бар'єрів;

– дотримання вимог щодо часу і тривалості проведення допиту із дитиною, забезпечення перерв для відпочинку. Наприклад, визначення тривалості опитування малолітнього потерпілого повинно узгоджуватись із його індивідуальними особливостями. Чим меншою є дитина, тим швидше вона втомлюється, що впливає на пізнавальні процеси. У такому випадку малолітній гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Утома може також спричинити збільшену піддатливість до навіювання та схильність до випадкових і непередуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Саме тому важливо спостерігати за дитиною і реагувати на сигнали, що свідчать про її втому. При ознаках втоми необхідно зробити перерву або відволіктися на іншу тему;

– застосування заходів з метою забезпечення таємниці досудового розслідування та захисту персональних даних дитини;

– недопущення навідних запитань, іншого впливу на поведінку та показання дитини (враховуючи їх схильність до навіювання) та ін.

Необхідно обмежити кількість осіб, які беруть участь чи присутні під час опитування дитини. Велика кількість людей, особливо тих, які активно поведуть себе під час розмови з потерпілим, може викликати в нього відчуття дезорієнтації, знижувати увагу, призводити до втрати довіри й тим самим обмежувати готовність до взаємодії [3].

Рекомендації під час етапу вільної розповіді дитини зводяться до такого: якнайчастіше звертатися до нього на ім'я, говорити повільно, чітко, спокійним голосом, використовувати просту, зрозумілу йому мову; необхідно створити безпечну атмосферу, виражаючи своє добре ставлення до дитини та зацікавленість у її розповіді, переконати дитину, що вона є партнером у розмові; слід підтримувати зоровий контакт, без надмірного, безперервного спостерігання за співрозмовником; переривати розповідь можна лише тоді, коли це вкрай необхідно. Якщо необхідно, щоб дитина щиро розповіла особисту інформацію, слід поділитися певними історіями зі свого приватного життя, щоб стати для неї більш близькою людиною.

Під час проведення опитування категорично не можна: порушувати фізичний простір дитини; підганяти, оцінювати дитину та її висловлювання; реагувати здивуванням на її судження; коментувати описувані нею ситуації згідно з уявленнями дорослих; змушувати дитину до відповіді, говорити, що вона повинна щось знати або пам'ятати; питати у неї про його побажання щодо покарання злочинця; оцінювати близьких дитині осіб; впадати в паніку, якщо дитина виражає свої негативні емоції.

Ефективним є постановка психологом чи слідчим детальних запитань, спрямованих на доповнення викладу подій, здійсненого дитиною під час вільної розповіді, їх впорядкування для з'ясування обставин справи.

Слід докласти зусиль, щоб процесуальна дія набула форми розмови, зміст якої узгоджується з урахуванням рівня розвитку дитини.

Варто зосередитися на тому, що основним завданням на першому етапі взаємодії з дитиною при проведенні будь-яких процесуальних дій, у тому числі й допиту, є забезпечення їй відчуття психологічної безпеки не лише через систему юридичних гарантій, але й на рівні самовідчуття [4, с. 140–142].

3. Стадія фіксації ходу та результатів.

– хід і результати проведення допиту в умовах «зеленої кімнати», обов'язково фіксуються у протоколі та за допомогою відеозапису;

– показання дитини слід записувати простими і зрозумілими реченнями, з врахуванням мовленнєвих особливостей; так само чітко й однозначно слід фіксувати дії осіб, які проводять дану дію, поведінку дитини, її реакції (сором'язливість, зляканість, агресію та ін.);

– отриманий відеозапис запобігає проведенню повторних слідчих дій, використовуються при проведенні судових експертиз (зокрема, судово-психологічної), показання дитини можуть демонструватися під час судового розгляду. Відеозапис дозволяє мінімізувати негативний вплив на дитину внаслідок неодноразового пригадування події злочину [5].

Важливо, що використання «зелених кімнат» стосовно дітей буде ефективним при проведенні інших слідчих (розшукових) чи процесуальних дій – слідчого експерименту, пред'явленні особи чи предмету для впізнання за участі дитини, ряду профілактичних заходів. Головне – це відповідність завданням судочинства, дружнього дитині та дотримання належної процедури.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурає, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.

2. Friðriksdóttir H., Haugen A.G. (2017) Child Friendly Justice: International Obligations and the Challenges of Interagency Collaboration. In: Johansson S., Stefansen K., Bakketeig E., Kaldal A. (eds) Collaborating Against Child Abuse. Palgrave Macmillan, Cham. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-319-58388-4_9.

3. Що роблять у «зеленій кімнаті»: в Івано-Франківську відкрився один із перших у країні центрів психологічної допомоги дітям. *Місто. № 21 (8 січня 2019 року)*. <https://mi100.info/2019/01/08/shho-roblyat-u-zelenij-kimnati-v-ivano-frankivsku-vidkryvsya-odyn-iz-pershyh-u-krayini-tsentriv-psyhologichnoyi-dopomogy-dityam/>.

4. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2017. 305 с.

5. Yuliia Chornous, Nadiia Reznik, Artem Samodin, Hanna Nikitina-Dudikova (2020). Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology* 29(6s), 1109–1115. Retrieved from: <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200>.

Чуприна Олена Віталіївна,
професор кафедри криміналістики та
судової медицини Національної академії
внутрішніх справ, кандидат медичних
наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Синдром «скаліченої дитини» – термін, що узагальнює стан дітей із множинними ушкодженнями, неоднорідними за характером і давністю нанесення батьками або опікунами. Специфічним проявом ушкоджень є невідповідність їхнього характеру і тяжкості тим поясненням, які надаються з приводу обставин їх утворення.

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [1].

Протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на

належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки.

У разі сексуального насильства – примушування до статевих зносин або їх здійснення з неповнолітніми дітьми – судово-медична експертиза виявляє факт статевих зносин за такими ознаками: ушкодження в ділянці статевих органів, крововиливи на внутрішній поверхні стегон. Однак ушкодження можуть бути і на обличчі, на шії, в ділянці грудної клітки. При згвалтуванні з використанням психічних погроз або безпорадного стану потерпілої (алкогольне сп'яніння, застосування деяких лікарських препаратів) зазначені ушкодження можуть бути відсутніми. У разі гомосексуальних дій у потерпілої дитини можуть бути рубці в ділянці відхідника (заднього проходу), ушкодження слизової оболонки прямої кишки у вигляді саден, тріщин, розривів [3, с. 455].

Кримінально карається скоєння чоловіком чи жінкою розбещених дій щодо особи тієї чи іншої статі, яка не досягла повноліття. До розбещених дій належать непристойне доторкання руками до статевих органів, доторкання статевим членом до статевих органів чи тертя ним між стегнами, заняття онанізмом в присутності дівчинки чи оголення статевих органів, ознайомлення неповнолітнього з порнографічною літературою. Існують і інші форми розбещених дій, які в більшості випадків можуть бути встановлені лише слідчим шляхом.

Розбещені дії, як правило, не супроводжуються значними механічними ушкодженнями й тому експертні дані дуже мізерні, хоча в багатьох випадках їх проявами є ознаки запалення, деякі морфологічні зміни в ділянках статевих органів і прямої кишки, що виникають внаслідок неодноразового тиску та тертя статевим членом чи пальцями рук. Як доказ цих дій можуть бути ушкодження у вигляді надривів, розривів, крововиливів у дівочу плівку, наявність сперми чи характерних змін дівочої плівки при тривалому застосуванні розбещених дій. Інколи розбещені дії з дітьми можуть закінчуватись статевим актом, що супроводжується масивними ушкодженнями з розривом проміжності, стінок піхви, сечівника, із можливим смертельним кінцем. При з'ясуванні обставин скоєння розбещених дій необхідно враховувати, що діти легко піддаються навіюванню, самонавіюванню, фантазії, дуже легко сприймають погрози, говорять неправду. Розпитування дітей необхідно проводити за участю педагога та психолога.

Особливості і методика проведення експертиз із приводу статевих станів і статевих злочинів викладені в «Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи» (1995 р.) [2].

Для вирішення поставлених слідчих питань використовують знання, як в галузі судової медицини, так і інших медичних спеціальностей, застосовують спеціальні лабораторні методи дослідження – судово-імунологічні, судово-цитологічні, клінічні. При

необхідності вивчають медичну документацію, матеріали цивільних і кримінальних справ [4, с. 73].

Під час призначення судово-медичної експертизи неповнолітнього потерпілого на вирішення експерта ставлять такі запитання.

Чи є у потерпілої особи в піхві та (або) задньому проході ушкодження, що свідчать про вчинення відносно неї статевого акту?

Чи порушено цілісність дівочої пліви?

Яка давність порушення?

Чи є у потерпілої особи в піхві, задньому проході і ротовій порожнині сліди сперми, крові?

Чи є у потерпілої особи тілесні ушкодження?

Якими є їх давність, тяжкість, характер, локалізація, механізм утворення?

Чи страждає потерпіла особа на венеричні захворювання або на ВІЛ-інфекцію?

Під час призначення судово-медичної експертизи підозрюваного на вирішення експерта ставлять такі запитання.

Чи є у підозрюваного тілесні ушкодження?

Якими є їх давність, тяжкість, характер, локалізація, механізм утворення? Чи здатний підозрюваний до фізіологічного статевого акту?

Чи є у підозрюваного в зоні статевих органів сліди крові, піхвового епітелію якщо так, то яка їх видова, родова і статева належність?

Судово-медична експертиза об'єктів дослідження може відповісти на такі запитання.

Чи є на досліджуваних предметах сліди сперми, крові, поту, піхвового епітелію і якщо так, то яка їх видова, родова і статева належність? Чи належать вони зазначеним особам?

Яке регіональне походження слідів крові (менструальна, статевих органів при пошкодженні дівочої пліви)?

На які хвороби страждає певна особа?

У разі виявлення на місці злочину, одязі або тілі потерпілого (підозрюваного) волосся, призначають судово-медичну експертизу, на вирішення якої ставлять такі запитання.

Чи є надані об'єкти волоссям?

Чи належить вони людині або тварині?

З якої частини тіла це волосся?

Якою є групова і статева належність волосся?

На які захворювання волосся страждає людина?

Під час проведення генетичної експертизи виявляють не групові, а індивідуальні властивості досліджуваних об'єктів, що є прямим доказом у кримінальному провадженні. Такі дослідження можливі з мінімальною кількістю матеріалу, навіть частково зруйнованого (кров, сперма).

Генетична експертиза дає змогу відповісти на такі запитання.

Чи належить кров на одязі підозрюваного, на предметі, вилученому з місця події, потерпілому?

Чи належить сперма на одязі потерпілого підозрюваному?

Експертизи статевих станів і при статевих злочинах належать до найскладніших і найвідповідальніших, вони проводяться комісійно, за участю гінекологів, урологів, ендокринологів та інших спеціалістів. Порядок і методика проведення експертизи повинні відповідати існуючим офіційним документам, які регламентують цей вид діяльності судового медика.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII від 7 грудня 2017 р. (зі змінами та доповненнями): [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. Назва з екрана.
2. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995р. №6: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98>. Назва з екрана.
3. Мішалов В.Д. Судова медицина: Підручник // В.Д. Мішалов, Т.В.Хохолева, В. Т. Бачинський, В. В. Войченко, Г.Ф. Кривда, Є. Я. Костенко. Київ, 2018. 575 с.
4. Пясковський В.В. Судово-експертне забезпечення розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх. Криміналістичний вісник Національної академії внутрішніх справ України : наук. журн. Київ, 2017. № 1. С. 72–78.

Шило Сергій Миколайович,

провідний фахівець інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проблема домашнього насильства в Україні завжди була і залишається однією з найзлободенніших. Політичні та соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, зокрема, збройний конфлікт на сході країни, безробіття, збільшення життєвих конфліктних ситуацій, прояви агресії в родині болісно вражають сім'ї та призводять до зростання вчинення кривдниками домашнього насильства. А тому, визнаючи сім'ю осередком суспільства, необхідно зазначити, що без підтримки держави та її інституцій, на жаль, проблему домашнього насильства вирішити майже неможливо. І пов'язано це з тим, що сім'я не завжди спроможна виконувати свою головну функцію – забезпечення належного добробуту та виховання дітей.

Домашнє насильство є комплексним явищем, запобігти якому можна лише об'єднавши зусилля усіх соціальних інституцій, шляхом забезпечення виконання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуальних та віктимологічних заходів, завдання яких спрямовані на реалізацію економічних, правових та соціальних

програми оздоровлення суспільства, підвищення ролі сім'ї, створення умов захисту від будь-яких виявів дискримінації у сімейних відносинах.

Найбільш часто в сучасній вітчизняній кримінологічній літературі можна зустріти терміни «сімейне насильство», «насильство в сім'ї», «сімейно-побутове насильство», «домашнє насильство». Як правило, ці терміни вживаються як еквівалентні, у ряді випадків вони поєднуються з поняттям побутового насильства [1]. Разом з тим, домашнє насильство (насильство в сім'ї) є самостійним видом правопорушень через:

- 1) специфічність відносин між правопорушником і потерпілим;
- 2) локальність території розвитку конфлікту;
- 3) обмеження доступу громадськості до розвитку протиріч.

Слід зазначити, що усталеної термінології для позначення явища домашнього насильства (насильства в сім'ї) сьогодні немає, хоча вчені кримінологи і законодавець, а також практики, які ведуть боротьбу з правопорушеннями, постійно шукають шляхи правильного тлумачення цієї дефініції.

Сьогодні запобігання домашньому насильству є одним з пріоритетних напрямів службової діяльності дільничних офіцерів поліції, а також працівників патрульної поліції.

З метою запобігання домашньому насильству можуть прийматися як загальні, так і спеціальні, та індивідуальні заходи запобігання цим правопорушенням.

До заходів з виявлення фактів домашнього насильства відносяться:

– виявлення та інформування організацій охорони здоров'я про громадян, які страждають психічними розладами (захворюваннями), алкоголізмом, наркоманією, токсикоманією, або зловживають спиртними напоями;

– виявлення і прийняття передбачених законодавством заходів до власників вогнепальної зброї, які порушують громадський порядок, зловживають спиртними напоями, допускають немедичне вживання наркотичних засобів або вчиняють дії, що дають підставу припускати наявність у них психічного розладу (захворювання);

– виявлення з використанням можливості шкіл і дошкільних установ дітей, які виховуються в неблагополучних сім'ях;

– предметна робота кожного дільничного офіцера поліції з відпрацювання адміністративних дільниць, встановлення осіб, які провокують конфліктні ситуації в сфері сімейно-побутових відносин, і прийняття щодо них заходів, передбачених законодавством;

– проведення заходів щодо виявлення осіб, які займаються виготовленням, реалізацією спиртних напоїв, в тому числі власного виробництва;

– спільно зі службою соціального захисту проводити комплекс заходів щодо встановлення громадян похилого віку, які проживають разом з особами, які ведуть антигромадський спосіб життя, і вживати заходів, передбачених законодавством, щодо підвищення рівня безпеки літніх людей;

– виступати на зборах трудових колективів і за місцем проживання громадян з питань формування здорового способу життя, профілактики пияцтва і алкоголізму [2, с. 298–299].

Арсенал заходів загального запобігання домашньому насильству може бути доповнений і спеціальними програмами (спеціально-кримінологічне запобігання), спеціальними заходами, спеціальними операціями, акціями, які здійснюють підрозділи поліції в межах своєї компетенції, «Побут», «Сім'ї без насильства», «Дім без насильства» і т.п. Цілями і завданнями цих заходів є:

– посилення контролю за особами, які вчиняють домашнє насильство, з постановкою їх на облік для проведення комплексу профілактичних заходів щодо недопущення антигромадського способу життя;

– підвищення оперативності реагування на повідомлення про побутові конфлікти;

– підвищення рівня взаємодії з керівниками трудових колективів, психологами, педагогами, лікарями-наркологами, працівниками житлово-експлуатаційних служб і членами громадських формувань правоохоронної спрямованості в проведенні профілактичної роботи з особами, які вчиняють домашнє насильство;

– виявлення і вжиття заходів щодо усунення причин і умов, що сприяють вчиненню домашнього насильства.

Так, наприклад, проведення профілактичної акції «Сім'я без насильства» [3, с. 4] – це комплекс спільних заходів з боку зацікавлених суб'єктів запобігання правопорушенням, і громадських організацій щодо усунення та локалізації факторів, які загрожують благополуччю сім'ї.

Метою проведення акції «Сім'я без насильства» є широке залучення зацікавлених осіб для вирішення проблем сімейного неблагополуччя, запобігання його зародження і розвитку.

Основними завданнями акції «Сім'я без насильства» є:

– виявлення і усунення причин та умов, які призводять до виникнення сімейного неблагополуччя та домашнього насильства;

– надання спеціальної, психологічної, педагогічної та медичної допомоги родині;

– запобігання бездоглядності та правопорушенням неповнолітніх.

До заходів індивідуальної профілактичної роботи щодо запобігання домашньому насильству слід віднести:

– профілактичні бесіди;

– офіційне попередження;

– профілактичний облік;

– захисний припис;

– інші заходи, передбачені законодавством.

Разом з тим, необхідно пам'ятати, що вибір і зміст заходів і прийомів запобігання домашньому насильству визначається особливостями осіб учасників сімейних конфліктів, їх способом життя, мотивами, які викликають, провокують конфліктність взаємин.

Список використаних джерел

1. Запобігання насильству в сім'ї : довідник / уклад.: Д. М. Тичина, І. А. Ботнарченко, А. О. Джужа, Д. М. Тичина. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 48 с.
2. Кузнєцов М. Г. Кримінологічні засади запобігання домашньому насильству. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 297–303.
3. Янковский С. И. Методические рекомендации по проведению республиканской акции «Семья без насилия» и выявлению фактов жестокого обращения с детьми / под. общ. ред. Р.И. Мельника. Минск, 2011. 18 с.

Щербаковський Михайло Григорович,
завідувач кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології Харківського
національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ВИСНОВКУ СПЕЦІАЛІСТА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ЩОДО ДІТЕЙ

Відповідно до змін у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі - КПК), внесеними згідно із Законом України № 321-ІХ від 03.12.2019, який набирає чинності з 1 липня 2020 р., до кримінальних проступків віднесені правопорушення, за вчинення яких «передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» згідно зі ст. 12 Кримінального кодексу України (далі – КК). На нашу думку кримінальне провадження щодо статевої свободи та недоторканості дитини може відкриватися за попередньою правовою кваліфікацією кримінального правопорушення за ознаками кримінального проступку, наприклад за статтями 125, 126, 126¹ КК та ін. Під час проведення дізнання серед процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки введений «висновок спеціаліста» (ст. 298¹ КПК). Згідно із цією статтею висновок спеціаліста у разі подальшої кваліфікації діяння як злочину також може визнаватися джерелом доказів. Запровадження такої нової форми використання спеціальних знань викликано стислими термінами дізнання, бажанням прискорити дослідження слідів правопорушення і припущенням, що спеціаліст на відміну від експерта може швидше скласти висновок. Аналіз процесу регламентації висновку спеціаліста виявляє певні недоліки й прогалини.

Зі змісту статей 71, 214 КПК не ясно що є підставою для винесення спеціалістом висновку: проведене дослідження або консультаційна допомога. Водночас згідно зі ст. 300 КПК впливає, що висновок спеціаліста має «відповідати вимогам, які пред'являються до висновку експерта». З цієї вказівки не ясно чи має відповідати

висновок спеціаліста висновку експерта по порядку залучення спеціаліста або тільки по змісту та формі оформлення. Зміст та форма висновку експерта регламентоване ст. 101, 102 КПК. Отже неявно передбачається, що спеціаліст повинен провести дослідження, за результатами якого формулюється висновок, який за формою має збігатися з висновком експерта. Таким чином, можна констатувати, що висновок спеціаліста по суті співпадає з висновком експерта але дається під час дізнання.

Про вказане свідчить й ст. 298⁴ КПК, відповідно до якої у разі незгоди з результатами висновку спеціаліста «особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи». З цієї норми випливає наступне. По-перше, законодавець визнає, що дослідження спеціаліста та експерта по суті співпадають. По-друге, оскільки після спеціаліста залучається експерт, то експертне дослідження розглядається більш вагомим ніж дослідження спеціаліста, тому що експерт може підтвердити або спростувати висновок спеціаліста.

Виходячи з умовиводу про спів падіння двох видів висновків виникає ряд питань, відповіді на які в змінах КПК відсутні.

1. Оскільки завдяки спеціалісту формується джерело доказів, то яким вимогам повинна відповідати обізнана особа, крім володіння «спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів» (ст. 71 КПК). Ніяких вказівок щодо рівня освіти спеціаліста у змінах до КПК не має.

2. Якщо після дослідження спеціаліста може залучатися експерт, то допустимо суміщення в одній особі різних процесуальних суб'єктів.

3. Часто об'єкт, наприклад сліди біологічного походження, може бути знищений або необоротно змінений в процесі дослідження. В такому випадку щодо експерта законом передбачений обов'язок одержати дозвіл на дослідження від особи, яка його залучила (ст. 69 КПК). Для спеціаліста такого обов'язку не передбачено, тому в разі, коли під час дослідження об'єкт буде знищений або змінений подальшу експертизу провести неможливо.

4. Згідно відомчих нормативних актів в державних спеціалізованих установах МЮ, МВС, МОЗ, СБУ, які здійснюють судово-експертну діяльність, не передбачено проведення досліджень з винесенням такого документу як «Висновок спеціаліста». Отже співробітники вказаних установ не можуть бути залучені як спеціалісти для надання висновків. Однак саме співробітники таких установ є фахівцями, які повсякденно досліджують сліди правопорушень. Тому необхідно змінити нормативну базу щодо здійснення судово-експертної діяльності вказаних відомств, бо в іншому випадку співробітники цих установ не зможуть надавати висновки спеціалістів.

5. Наданий висновок спеціаліста може бути завідомо неправдивий, але спеціаліст на відміну від експерта не можна попереджати про

кримінальну відповідальність за такий висновок, оскільки у Кримінальному кодексі України така відповідальність відсутня.

6. Нововведеннями до КПК не передбачено будь-яких обмежень в дослідженні спеціаліста, в тому числі дослідженні у дитини тілесних ушкоджень, слідів біологічної природи на одязі або тілі дитини, які є об'єктами судово-медичних експертиз. Згідно зі ст. 7 Закону «Про судову експертизу» виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Однак для спеціаліста такої заборони не передбачено.

7. Відповідно до ст. 242 КПК «не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права». Стосовно висновку спеціаліста такої заборони не має, тому можлива ситуація надання таких правових висновків, після яких експертиза не може бути проведена.

Звернемося до методичної стороні дослідження спеціаліста. Для отримання достовірного, обґрунтованого висновку щодо досліджуваних об'єктів спеціаліст повинен використовувати не які-небудь, а тільки апробовані в експертній практиці методи та методики дослідження матеріальних слідів правопорушень. Не має об'єктивних ознак, за яких можна розмежувати дослідження, проведене спеціалістом та експертом. З методичної точки зору дослідження спеціаліста яким б спрощеним в порівнянні з експертизою він не здавався, повністю з ним співпадає й, на нашу думку, суттєвого прискорення дізнання в зв'язку з введенням такого джерела доказів у порівнянні з експертизою не відбудеться. Проте до висновку експерта на відміну від висновку спеціаліста встановлені чіткі вимоги та процедури його отримання

На підставі викладеного слід констатувати, що впровадження в кримінальне судочинство такого джерела доказів як «висновок спеціаліста» недоцільно, призведе до підміни експертизи, оскільки для вирішення поставлених дізнавачем питань буде проведено аналогічне експертизі дослідження, але не в достатній мірі врегульованому процесуальному режимі.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 17. ст. 71 (із змінами, внесеними згідно із Законом України 03.12.2019 № 321-IX).

Юрченко-Шеховцова Тетяна Іванівна,
науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем психологічного забезпечення ННІЗДН
Національної академії внутрішніх справ

УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ДОПИТІ ДИТИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У законодавстві використовуються такі терміни стосовно дитини, як: малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 3 КПК України) [1]. КПК України не встановлює мінімального віку, з якого особа може бути допитана в якості свідка або потерпілого.

Допит дітей має ряд особливостей, обумовлених їх віковим, емоційним та психологічним розвитком (підвищене навіювання, схильність до фантазування, емоційна лабільність, нестійкість поведінки) та незначним життєвим досвідом, що нерідко призводить до неправильної оцінки ними подій (ситуацій), які відбуваються у їхньому житті.

У зв'язку з віковими особливостями сприйняття, пам'яті, уваги, а також обмеженим словниковим запасом, діти нерідко спотворюють обставини того, що сталося. Внаслідок підвищеної емоційності неповнолітні учасники допиту можуть плутати форму і розміри предметів, назви кольорів, неточно відтворювати час та місце події. Під час опису обставин можуть акцентувати увагу на несуттєвих для розслідування деталях, переважно яскравих, привабливих для них.

На думку багатьох науковців процес допиту являє собою психологічний вплив на особу, яку допитують. Сам процес допиту, постановка запитань, пред'явлення тих чи інших фактів впливає на психіку людини.

Роль психолога фахівця повинна відповідати меті допиту. Основна мета участі психолога у допиті – сприяння в отриманні повних і достовірних свідчень неповнолітнього. Фомина І. та Горбачова Е. виокремили питання, яким сприятиме участь психолога у допиті неповнолітніх:

надання допомоги у встановленні психологічного контакту між слідчим і неповнолітнім;

можливість передбачення агресії в поведінці неповнолітнього та усунення непорозуміння між ним і слідчим;

надання сприяння в формулюванні на етапі підготовки та постановці коректних і цільових питань;

спостереження в ході допиту за реакціями і поведінкою неповнолітнього як в ході вільної розповіді, так і при відповідях на запитання з метою виявлення доказів поведінки;

надання допомоги слідчому в оцінці правдивості чи хибності наданих неповнолітнім показань;

встановлення сумлінної омани [2, с. 96].

Тактика допиту дитини вбачає особливі процесуальні та процедурні правила, обумовлені гарантіями прав та законних інтересів дітей, захистом від неправомірного психологічного впливу, до якого відноситься залучення психолога (ст. 226-227 КПК України).

Психолог залучається до участі у допиті дитини у якості фахівця в галузі психології (ст. 71 КПК України).

Наказом МВС України від 06.02.2019 «Про затвердження Порядку організації психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» передбачено участь психолога Національної поліції України у слідчих діях: «..надання необхідної психологічної допомоги в ході проведення допитів, у тому числі неповнолітніх осіб» [3].

За результатами проведеного дослідження, роль психолога, який має бути присутнім під час допиту неповнолітніх, теоретично в українській практиці полягає в стеженні за тим, аби під час допиту не порушувалися права дитини, вона не була психологічно травмована, а також у тому, щоб допомогти слідчому встановити необхідний контакт із нею [4].

Також психолог може виступати посередником між слідчим і дитиною, перекладати запитання мовою дитини.

Встановлення психологічного контакту з дитиною необхідно для того, щоб дитина була налаштована сприймати запитання слідчого та розповісти про обставини, які цікавлять слідство.

Психолог, враховуючи вікові та психологічні особливості дитини, може надати допомогу неповнолітньому у згадуванні подій та фактів, активізувати пам'ять, усунути фактори та умови, які негативно впливають на формування правдивих показань.

Наприклад, діти часто не знають назв статевих органів і процесів, пов'язаних зі статевою сферою, або називають їх якимись своїми особливими словами. У цьому випадку психолог допоможе з'ясувати у дитини, як вона називає різні частини тіла. Якщо цього не врахувати, важлива інформація буде втрачена.

При цьому слід зазначити, що не всі психологи мають досвід роботи з дітьми. Відсутність спеціальної підготовки, досвіду роботи з такими дітьми, певних навичок участі у допиті психолога не може допомогти слідчому подолати труднощі, які виникають під час спілкування з дитиною.

Тому, на нашу думку, доцільно проводити спеціалізовані навчання або тематичні тренінги з психологами НПУ для набуття певних знань і досвіду у цьому напрямі роботи з неповнолітніми.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_227.
2. Фомина И.А., Горбачева Е.В. Отдельные аспекты участия педагога и психолога в тактике допроса несовершеннолетнего. *Сибирский юридический вестник. Вопросы судопроизводства и криминалистики.* №3 (82). 2018. С. 94–99.
3. Про затвердження Порядку організації психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 06.02.2019 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19>
4. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. URL : https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.

Юсунов Володимир Васильович,

провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ЕТАПИ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ АБО ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ

У кримінальному провадженні допит відбувається за певними етапами: підготовка до допиту, робочий етап, фіксування результатів допиту. Традиційно до підготовчих дій відносять: збирання вихідних даних; тактичне забезпечення допиту; вибір часу і місця допиту; визначення способу виклику на допит; технічне забезпечення допиту; складання плану слідчої (розшукової) дії. Робочий етап допиту складається зі стадій: встановлення психологічного контакту; вільна розповідь; постановка запитань; ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань.

Водночас допит неповнолітньої особи, особливо дитини, має свої особливості. Наприклад, існує рекомендація щодо мінімальної кількості проведення допитів дитини, бажано один раз. Такий допит має проводитися на етапі досудового слідства, коли встановлено особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, що розслідується.

У підготовці до допиту дитини, яка стала свідком або жертвою злочину, слід виокремити певні особливості.

1. Вивчення дитини, яку будуть допитувати, рис її характеру, поведінки, рівня розвитку та інших характеризуючих даних. Слідчому необхідно зібрати інформацію про саму дитину та її середовище – сім'ю, заклад освіти, коло друзів. До виконання цього завдання доречно залучати

психолога, у тому числі того, який працює у закладі освіти дитини. Зібрана інформація полегшить проведення бесіди з нею, а також визначить рівень її розвитку та розуміння досвіду, системи ставлень, мотивації до співпраці зі слідчим, який проводитиме допит.

2. Визначення дати та часу допиту, місця його проведення. Планування дати і часу проведення допиту дитини має відбуватися індивідуально, відповідно до конкретної слідчої ситуації. Плануючи час опитування дитини – свідка чи жертви, слід враховувати: вік та рівень його розвитку; психофізичний стан (особливо, коли йдеться про фізичне, психологічне або сексуальне насильство); специфіку виховання дитини в сім'ї.

У цьому аспекті є декілька застережливих чинників. По-перше, допит, за винятком існування виключних обставин, не слід проводити у період виявлення у дитини симптомів посттравматичного стресового розладу, що призводять до погіршення пізнавальних та емоційних процесів. Якщо дитині надається медична або психологічна допомога, варто узгодити дату і час її допиту з лікарем або відповідним психологом. Водночас слідчий має пам'ятати, що момент проведення допиту дитини, занадто віддалений від події злочину, є несприятливим для отримання достовірної доказової інформації, у зв'язку з обмеженими можливостями збереження ідеальних слідів у пам'яті дитини.

По-друге, бесіду з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку необхідно планувати з урахуванням розкладу їх дня, обираючи період оптимальної активності. Розповідь дитини про подію злочину вимагає від неї значних емоційних, інтелектуальних і вольових зусиль. Тому не слід проводити допит у післяобідній час, час денного сну. Допит дітей середнього та старшого шкільного віку не повинен накладатися на години інших важливих для неповнолітнього свідка чи потерпілого занять (відвідування гуртка, спортивні тренування, тощо). Недотримання цих рекомендацій призведе до зниження готовності дитини до співпраці, її мотивації до надання показань.

Слід планувати допит дитини, яка стала свідком або жертвою злочину, на час, коли вона перебуває у безпечній сімейній ситуації, коли вона ізольована від осіб, що можуть загрожувати їй або маніпулювати нею.

Оптимальне місце допиту дитини – спеціально обладнане приміщення «Зелена кімната».

3. Планування тривалості проведення допиту дитини.

Відповідно до вимог ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Тривалість допиту дитини визначається з урахуванням її можливостей. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється. Тоді у неї гірше зосереджується увага й слабше мобілізується мисленнєві

процеси пам'яті. Втома може спричинити податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, щоб швидше завершити бесіду. При цьому варто спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому.

Встановлено, що здатність до зосередження уваги дитини дошкільного віку є короткотривалою і, зазвичай, обмежується 20–30 хв. Школярі звикають зосереджувати увагу у 45-хвилинному часовому періоді. Однак, у зв'язку з емоційною обтяжливістю інформації, що повідомляють неповнолітні свідки або жертви злочину, тривалість концентрації уваги дитини може бути меншою, ніж зазначено вище.

З метою забезпечення правильної тривалості допиту дитини, слідчий складає його план, у якому зазначає питання, що слід з'ясувати на допиті, орієнтуючись скільки загалом буде витрачено на це часу.

Крім того, перед безпосереднім допитом, дитина не повинна довго чекати на початок слідчої дії. Очікування є обтяжливим для неповнолітньої особи, спричиняє втому, а також викликає занепокоєння.

4. Забезпечення присутності необхідних учасників при допиті дитини, яка стала свідком або жертвою злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Частина 4 цієї статті передбачає, що до початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання. Крім того, ч. 2 ст. 52 КПК України визначає обов'язкову участь захисника щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; а щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Отже, виходячи із законодавчих норм і слідчої практики, у допиті неповнолітньої особи беруть участь її законний представник, захисник, педагог або психолог, у необхідних випадках – лікар. Слідчий має забезпечити присутність цих осіб на допиті. Водночас, слідчий має враховувати вплив присутніх осіб на дитину, яка дає показання. Оптимальною є ситуація проведення допиту у спеціально обладнаному приміщенні («зеленій кімнаті»), коли більшість учасників допиту знаходяться в іншому приміщенні з можливістю чути і спостерігати за ходом процесуальної дії через дзеркало Гезелла та за допомогою звуко-, відеозаписувальної техніки.

Існують й певні рекомендації щодо вибору психолога для участі у слідчих (розшукових) діях з неповнолітньою особою, у тому числі її допиті.

Слід зауважити, що не кожний психолог має відповідну підготовку для роботи з дитиною, свідком або жертвою злочину, особливо постраждалою від посягання на статеву недоторканість. Для такого допиту необхідно залучати не просто психолога, а фахівця з психології тієї групи дітей, до якої належить допитуваний. Наприклад, у Німеччині для усунення проблеми правдивості показань свідків обов'язково запрошується експерт-психіатр або психолог, коли виникає питання про правдивість показань неповнолітніх, особливо у справах про сексуальні злочини.

Тому метою участі психолога у допитах неповнолітніх осіб є: а) надання допомоги слідчому у встановленні психологічного контакту з допитуваним, обрання найбільш доцільних методів психічного впливу, формулювання психологічно правильних запитань, забезпечення оптимального емоційного стану допитуваного; б) сприяння отриманню повних і достовірних показань; в) сприяння у встановленні обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Слідчий дізнається у спеціаліста-психолога: яким є інтелектуальний розвиток дитини; якими є особливості дитини-свідка чи потерпілого у сфері сприйняття, запам'ятовування та відтворення сприйнятої інформації; які риси соціально-емоційного розвитку дитини та як вони впливають на зміст і форму показань; якими є відносини дитини з іншими особами та ставлення дитини до підозрюваного, інших учасників справи; чи схильна дитина до неправди, фантазування; чи легко дитина піддається впливу інших осіб та ін.

Наступний етап – це безпосереднє проведення допиту або його робочий етап.

На початку допиту слідчий пояснює дитині, хто він і ким є інші присутні особи, яка їх роль у спілкуванні з дитиною. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Дитині повідомляють, що її обов'язком є говорити правду на допиті. При цьому слід сказати, що якщо вона не знатиме відповіді, не слід її вигадувати, а просто визнати це.

Розмову з дитиною слід почати з нейтральних, безпечних тем, пам'ятаючи при цьому, що така нейтральна розмова не може тривати занадто довго. При цьому слідчий встановлює психологічний контакт з неповнолітньою особою, дізнається про володіння нею загальними даними про предмет, що буде темою допиту.

Далі слідчий переходить до стадії вільної розповіді. На цій стадії неповнолітній свідок або жертва злочину вільно розповідає про

перебіг подій, у звичному для себе темпі розмови, згідно з послідовністю згаданої інформації. Вільна розповідь дитини дозволяє слідчому більш глибоко зрозуміти її світ, емоції та переживання. Стає зрозумілим, які елементи події були важливими та запам'яталася допитуваній особі. При цьому визначається, з яких підготовлених запитань слід почати уточнення повідомлених показань.

При проведенні допиту потрібно враховувати індивідуальні особливості дитини – темп сприйняття нею інформації, процес мислення та інші психофізіологічні процеси. Слід пристосовувати власний темп розмови до можливостей дитини до сприйняття інформації, виявляти одночасно такт, винахідливість та креативність у контакті з дитиною. Запитання, що адресуються дитині, мають ставитися з урахуванням її лексичних можливостей, набутих на етапі її розвитку.

Дитину, яка розповідає про злочин, його обставини у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи. Не потрібно її поправляти, уточнювати висловлювання або їх корегувати, наводячи інформацію з інших джерел. Це може обмежити свободу у викладі подальших подій, заважати висловлювати думки.

Під час вільної розповіді важливо спостерігати за невербальними реакціями дитини – звертати увагу на те, про що вона розповідає вільніше, а на що реагує з уповільненням, напруженням, тривогою.

Після вільної розповіді слідчий деталізує і уточнює надані дитиною показання. Слова, побудова запитань і процес їх постановки слід добирати з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини – потрібно з'ясувати у дитини значення термінів, понять, які вона використовувала у розповіді.

Метою уточнення і деталізації показань дитини є доповнення викладу подій, здійсненого під час вільної розповіді, та їх упорядкування для всебічного з'ясування обставин справи. При цьому слід з'ясувати у дитини значення окремих понять, які вона використовувала у вільній розповіді, та використовувати у деталізуючих запитаннях висловлювання, які вона вживала у розмові раніше.

Під час допиту дитини доцільно використовувати такі тактичні прийоми – «демонстрація малюнку» (зокрема, для розрізнення правдивих свідчень від брехні), використання асоціативних зв'язків для відновлення забутого, деталізація і уточнення показань та деякі інші залежно від ситуації допиту і виду вчиненого злочину.

Як один із тактичних прийомів, що зменшує емоційну напруженість дитини у процесі допиту, слід рекомендувати позитивний вплив на неї іншої близької особи – когось з батьків, рідних, вихователів тощо. Водночас, слід виражено підходити до застосування такого методу, ретельно вивчивши існуючі відносини у сім'ї та при вихованні дитини.

Наприкінці розмови варто запитати дитину, чи хоче вона ще щось сказати. А при остаточному завершенні бесіди слід похвалити дитину, навіть якщо її показання не містили нової суттєвої інформації. Ця рекомендація є особливо доречною при необхідності наступного допиту або проведення з дитиною іншої слідчої (розшукової) дії.

Останній етап допиту дитини, яка стала свідком або жертвою злочину – фіксування результатів цієї слідчої дії.

Основним засобом фіксування допиту є протокол. Питання і відповіді дитини, що стосуються найсуттєвіших і найважливіших обставин допиту, записуються у ньому дослівно.

Для належної оцінки отриманого при допиті матеріалу важливим є фіксування інформації про стан дитини на початку слідчої дії. Зокрема, чи здорова вона, чи відповідає її фізичний розвиток віку за документами, як вона почувається тощо. Такі дані є необхідними у деяких категоріях кримінальних проваджень, зокрема пов'язаних з посяганням на статеву недоторканість неповнолітньої особи.

Додатками до протоколу допиту дитини можуть бути малюнки або інші матеріали, власноручно виконані нею під час слідчої дії, адже іноді діти надають перевагу інформації у графічній або письмовій формі.

З урахуванням особливостей проведення допиту дитини у приміщенні «зеленої кімнати», до протоколу допиту приєднується носій відповідного відеозапису.

Взагалі, фіксування показань дітей при допиті за допомогою відеозапису є оптимальним засобом. Адже використання відеоматеріалів допиту неповнолітньої особи, яка є свідком або потерпілим, сприяє можливості незалучення дитини до безпосередньої участі у судових засіданнях.

Список використаних джерел

1. Будзинська А. Як опитувати дитину: poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. Електронний ресурс. Режим доступу: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytuny.pdf.

2. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг ред. В. В. Пяковського. – 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

3. Образцов В., Богомолова С. Эксперт-психолог в суде Германии: оценка достоверности показаний. *Законность*. 2003. № 1. С. 50–52.

Ярмусь Марія Іванівна,

судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДИТИНИ В СПЕЦІАЛЬНО ОБЛАДНАНОМУ ПРИМІЩЕННІ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ ФАХІВЦІВ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАСОБІВ ВІДЕОФІКСАЦІЇ

Отримати потрібну інформацію про кримінальну подію від особи, яка стала жертвою чи свідком злочину, дуже важливо для розкриття злочину. Емоційно збуджені, перелякані подією люди реагують по-різному: одні замикаються в собі, інші розповідають багато, емоційно, незв'язно. А коли жертвою злочину стає дитина, навіть висококваліфікованому психологу складно здобути достовірну інформацію про подію, яка розслідується, або про пов'язані з нею обставини і про причетних осіб.

Щоб провести допит дитини необхідно мати досвід спілкування з дітьми та розуміти дитячу психологію. Також необхідно мати навички критичного мислення, а для спілкування використовувати слова й аргументи зрозумілі та переконливі. Важливо бути підготовленим до всіх можливих реакцій та відповідей на поставлені запитання і не губитись у певних ситуаціях. Необхідно створити особливі, психологічно комфортні умови.

Подолання негативних наслідків, стресу, відхилень у поведінці та деформації психіки дитини можливе за допомогою психологічної профілактики. Одним з ефективних способів такої профілактики є організація роботи з дітьми в «зелених кімнатах».

«Зелена кімната» призначена для роботи з дітьми, які постраждали внаслідок злочину чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або такими, які підозрюються в скоєнні злочинів за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини [1, с. 4–8].

Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів [1, с. 9].

Кімнати обладнані, як того вимагають міжнародні стандарти, зручними для дітей меблями, необхідною відео- та звукозаписуючою апаратурою, а також методичними матеріалами для роботи з дітьми.

«Зелена кімната» для дітей – це дві суміжні кімнати: терапевтичний зал, в якому працює спеціаліст – працівник органів внутрішніх справ, психолог, фахівець із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо безпосередньо з дитиною; робоче приміщення для працівників ювенальної превенції та залучених спеціалістів, в якому відбувається спостереження за поведінкою дітей (кімната для спостереження).

Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку. Якщо співробітник правоохоронних органів, який має досвід роботи з дітьми помітить, що підліток потребує спеціальної допомоги, то запрошується відповідний фахівець - психолог або педагог. У разі виявлення факторів, які негативно впливають на поведінку дитини, фахівцями вносяться пропозиції щодо їх усунення та рекомендації стосовно проведення подальшої профілактичної чи психологічної роботи.

«Зелена кімната» допомагає дітям відчути затишну, доброзичливу атмосферу, сприяє відкритому спілкуванню з дорослими. Як показала практика, діти в таких кімнатах краще ідуть на контакт.

Основними завданнями «зелених кімнат» є:

- збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;
- робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;
- поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;
- блокування гострих стресових реакцій у дитини;
- попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;
- усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізації процесу життєдіяльності;
- короткотермінова чи довготермінова психокорекція;
- психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;
- психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин в родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;
- попередження, профілактика, корекція, негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічній деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;
- допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [1, с. 10].

«Зелена кімната» для дітей містить дві суміжні кімнати, це:

– терапевтичний зал, в якому безпосередньо з дитиною працюють працівник органів МВС, психолог, залучені фахівці із педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки, тощо;

– робоче приміщення для працівників мультидисциплінарної команди фахівців та залучених спеціалістів, з якого ведеться спостереження за поведінкою дітей (кімната спостереження).

Вважається, що найкраще доручити проведення допиту дитини психологу, який є штатним працівником «зеленої кімнати». Такий фахівець уже має певний досвід налагодження контакту з дитиною, постановки запитань у формі, зрозумілій дитині. Вважається, що дитина почуває себе більш захищено і комфортно, якщо її допитає дорослий однієї статі з нею. Зовнішність та параметри мовлення (лагідний, приємний голос) цієї людини мають викликати довіру.

Досвідчений інтерв'юер повинен мати навички побудови взаємовідносин та встановлення контакту з дитиною, бути гнучким, чуйним, терплячим, хорошим та об'єктивним емпатом. Використовувати дружні та доступні для дитини способи, методи, спокійно реагувати на різну поведінку дитини чи ставлення, яке вона демонструє (діти можуть демонструвати елементи гіперсексуальної поведінки, загравання до інтерв'юера). В даному випадку важливо зберігати спокій, проте не варто дозволяти таку поведінку або заохочувати її. Інтерв'юер повинен уміти слухати та мати почуття гумору і використовувати його в разі потреби [2, с. 9].

Під час допиту потрібно уникати прямого, пильного погляду на дитину. Зосереджувати погляд на дитині потрібно не більше 30% від часу спілкування. Не привносити свої власні проблеми в розмову, не вдягати форму або надто відкритий одяг, оскільки це може налякати дитину, або зробити її напруженою чи нагадати їй про ситуацію насильства. Не мати на собі яскравих та великих прикрас, оскільки дитина буде концентрувати увагу на них, а не на розмові [2, с. 10].

Розмова з дитиною складається з чотирьох фаз і починається з підготовки дитини до цієї процедури.

За день до допиту дитину важливо попередити про проведення допиту та пояснити, для чого він потрібен. Це може зробити хтось з батьків, або, наприклад, соціальний працівник у притулку. Важливо утриматися від рекомендацій щодо того, як дитині відповідати на поставлені питання, оскільки такі рекомендації можуть вплинути на сприйняття подій дитиною та в результаті призвести до надання неповних чи не зовсім правдивих свідчень.

Зазначимо, що разом 4 фази допиту не повинні бути довгими за 1 годину, отже:

Фаза 1. Побудова взаєморозуміння – 10 хвилин.

Фаза 2. Уведення в завдання – 10 хвилин.

Фаза 3. Розмова про випадок насильства – 20-30 хвилин.

Фаза 4. Завершення роботи з дитиною – 10 хвилин [2, с. 12–21].

Значно підвищують точність і повноту фіксації показань використання звуко- та відеозапису допиту, а тому у робочій кімнаті спостереження, крім стола і стільців монтується технічне обладнання, яке дозволяє дивитися, як проходить опитування: монітор, підсилювач, обладнання для звуко- та відеозапису. Таким чином на моніторі можна побачити зображення з камери, яка веде запис і чути хід опитування.

А також, між двома кімнатами наявний радіозв'язок, при чому в залі спостереження знаходиться мікрофон, а спеціаліст, який веде опитування, вдягає на вухо навушник. У такому разі люди, спостерігають за опитуванням та можуть під час розмови ставити свої запитання [1, с. 19].

Отже, при підготовці і проведенні допиту малолітньої чи неповнолітньої потерпілої особи досить важливо є отримання слідчим допомоги кваліфікованих фахівців, насамперед, психолога, спеціаліста у галузі дитячої та юнацької психології. Знання психології формування показань, вікових та індивідуальних особливостей неповнолітнього допитуваного має вагоме значення для правильного обрання прийомів психічного контакту, тактики, атмосфери, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання необхідної доказової інформації для встановлення істини у кримінальному провадженні та в свою чергу збереження здорового психоемоційного стану дитини, що допитується.

Список використаних джерел

1. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання // Н.П.Бочкор, О.В.Даценко, К.Б.Левченко // Посібник рекомендацій щодо облаштування та організації роботи в «зелених кімнатах». 2012. 28 с.

2. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед та ін. // Видання, що містить поради для фахівців, які проводять допит дітей, що стали жертвами чи свідками сексуального насильства. 2012. 112 с.

3. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман/ Київ 2015, 114 с.

Бігунець Ірина Миколаївна,
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

**ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ АДВОКАТА В ДОПИТІ ДИТИНИ,
ПОТЕРПЛОЇ ВІД ЗЛОЧИНУ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ**

Досліджуючи проблемні питання участі адвоката, як представника інтересів дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, насамперед зазначимо, що під час збирання доказів на досудовому розслідуванні він не наділений правом проводити слідчі (розшукові) дії, у т. ч. допит дитини, оскільки це виключна компетенція слідчого та прокурора. Проте закон надає йому право ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті в строк не більше трьох днів з моменту подання (ч. 3 ст. 93 КПК) [1].

Під час досудового розслідування адвокат може приймати участь у кримінальному провадженні шляхом звернення з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних та участі в таких діях, під час яких має право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК) [1].

На наше переконання, адвокат, який представляє інтереси неповнолітнього (малолітнього) потерпілого від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, завжди має співпрацювати зі слідчим з метою визначення найбільш оптимального формату проведення слідчої (розшукової) дії, питань, які потрібно з'ясувати, у послідовності їх з'ясування, виборі засобів і прийомів, які будуть для цього використані. Головне, щоб це максимально сприяло захисту особи, яка має в цьому потребу [2, с. 383–384].

Кримінальне процесуальне законодавство не визначає, де саме має бути проведено допит дитини, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Незважаючи на відсутність у КПК України норми, що встановлює допит дитини, потерпілої від кримінального правопорушення, у спеціально-обладнаній кімнаті, відповідне положення передбачене у ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації [3], яка є частиною національного законодавства, адже була ратифікована Україною 20.06.2012 р. Відповідно до приписів цієї статті, опитування дитини має відбуватись без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей

приміщенні, особою, спеціально підготовленою для цих цілей, всі опитування дитини мають проводитись одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно, бажана якомога менша кількість опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження та має бути забезпечена можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [3].

Відповідно до ст. ст. 226, 227 КПК України, до особливостей проведення допиту дитини, потерпілої від злочину, відноситься: допит дитини у присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності лікаря; час, протягом якого має бути проведений допит (без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день); певні «пільги» особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, а саме: їм роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань та їх не попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання; до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання дитині [1].

Хоча на практиці місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину, визначається на розсуд особи, яка його проводить, адвокат-представник потерпілого повинен клопотати про проведення такої слідчої (розшукової) дії в умовах, які б створили максимальний комфорт для дитини та, водночас, забезпечили отримання достовірних та детальних показань, важливих у кримінальному провадженні. Як зазначають окремі науковці, малолітнього потерпілого бажано допитувати в умовах, якомога ближчих до повсякденного оточення (школа, дитячий будинок тощо), що має сприяти встановленню психологічного контакту й одержанню необхідної інформації [4, с. 121].

Доводиться констатувати, що особи, які проводять допит потерпілої дитини, досить часто ставляться формально до вибору місця проведення вказаної слідчої (розшукової) дії, не розуміють важливість даного питання та зазвичай допитують дітей у своїх робочих кабінетах, що є вкрай небажаним, якщо допитується дитина, яка потерпіла від злочину [5, с. 179]. Поділяємо точку зору Т.М. Матюшкової, що місце допиту таких осіб слідчому слід обирати з урахуванням слідчої ситуації. Малолітніх потерпілих тактично правильно і доцільно допитувати у звичній для них обстановці [6, с. 146].

Міжнародні стандарти та світова практика говорять про те, що допит дитини, потерпілої від злочину має бути проведений у дружній атмосфері для дитини, де вона відчуває захист і комфорт. Таким місцем є спеціально-обладнана кімната, яка називається – «зелена кімната». Основною метою проведення допиту у такій кімнаті – зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування, як

завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку [5, с. 180].

З огляду на сказане, актуальним у таких випадках вважаємо проведення допиту дитини у «зеленій кімнаті» у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. Допит у такому форматі для дитини є найменш травматичним, оскільки він відбувається у комфортній та дружній атмосфері, що дозволяє неповнолітньому (малолітньому) відволіктись від пережитих негативних спогадів та відчуттів, забезпечує максимальне зосередження на деталях, важливих у кримінальному провадженні.

Детально не зупиняючись на процедурі допиту дитини, зазначимо що на практиці «зелені кімнати» в повному обсязі не використовуються. Такий стан речей можна пояснити бажанням слідчих максимально спростити процес отримання показань, не відволікаючись на проблеми організаційного характеру, адже у багатьох регіонах відсутні такі спеціально обладнані кімнати. Крім того, окремі слідчі вказують на відсутність чіткої регламентації у КПК України та на рівні інструкцій положень, які б регламентували процедуру проведення допиту дитини у «зеленій кімнаті».

Слід зазначити, що п. 7 ст. 224 КПК України визначено можливість відео- та аудіофіксації такого допиту [1], що може бути ефективним для оптимізації дій слідчого в частині організації допиту дитини, сприятиме отриманню максимально детальних показань без шкоди інтересам неповнолітньої (малолітньої) особи, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості.

У якості висновку зазначимо, що участь адвоката-представника у провадженні допиту дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, має вкрай важливе значення, оскільки, з одного боку, він надає під час проведення таких дій правову допомогу клієнту, а з іншого - забезпечує додержання вимог КПК України щодо порядку їх проведення, підвищує ефективність отримання допустимих та належних доказів. Подекуди його активність, кваліфікація та досвід здатні впливати на поведінку слідчого, прокурора, який проводить допит, а відповідні зауваження, заперечення, клопотання, пропозиції - на методику й тактику його проведення, а відтак - і на результат.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Адвокатський іспит: підготовчий курс : навч. пос. [за заг. ред. О. В. Баулін, В. І., Лебідь, П. С. Матвеев, М. А. Пожидаєва]. К. : Правова єдність, 2013. 736 с.

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

4. Настільна книга слідчого: наук. – практ. видання для слідчих та дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова. К.: Вид. дім «ІнЮре», 2003. 720 с.

5. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину. *Вісник кримінального судочинства*. № 3/2015. С. 179–184.

6. Матюшкова Т.П. Допит неповнолітньої потерпілої від сексуальних злочинів: деякі питання підготовки та проведення. *Вісник запорізького юридичного інституту*. 2004. № 1. С. 143–150.

Дударєва Вікторія Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти магістра
ННІЗДН Національної академії внутрішніх
справ
Науковий керівник: професор кафедри
кримінального процесу Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент *Омельченко О. Є.*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СКАРГ НА БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЩО ПОЛЯГАЄ В НЕВНЕСЕННІ ВІДОМОСТЕЙ ДО ЄДР ЗА ЗАЯВОЮ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Відповідно до ст. 21 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Одночасно, згідно зі ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Так, у випадку порушення охоронюваних та гарантованих на законодавчому рівні прав та інтересів людини і громадянина, кожному гарантується право на їх захист. Зокрема існують непоодинокі випадки, коли громадяни звертаються з заявами про кримінальне правопорушення до правоохоронних органів, утім останніми, як свідчить судова практика, відомості про кримінальні правопорушення не вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тим самим працівники органу досудового розслідування допускають бездіяльність.

Отримавши заяву про кримінальне правопорушення, уповноважена особа правоохоронного органу зобов'язана в порядку ч.ч. 1, 4, 7 ст. 214 КПК України невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання прийняти та зареєструвати її шляхом внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням

правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви про кримінальне правопорушення не допускається [2].

Усупереч нормам ст. 2 КПК України правоохоронні органи до яких звертається особа із заявою протиправно усуваються від виконання завдань кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться захист громадян від кримінальних правопорушень, охорона їх прав, свобод та законних інтересів, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб винні у вчинених проти України та її громадян кримінальних правопорушеннях були притягнуті до відповідальності в міру своєї вини [2].

Бездіяльність уповноваженої особи правоохоронного органу, що полягає у невнесенні у встановлений законом строк відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви про кримінальне правопорушення, є протиправною та суперечить чинному законодавству.

Як свідчить судова практика існують на поодинокі випадки, коли слідчі судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність уповноваженої особи правоохоронного органу, що полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР постановляють ухвали про відмову в задоволенні такої скарги, мотивуючи це тим, що «...реєстрації в ЄРДР підлягають лише ті заяви чи повідомлення, які містять достатні відомості про кримінальне правопорушення, реальність конкретної події злочину».

Варто зазначити, що вказані рішення є незаконними, відверто протиправними та умисно прийнятими всупереч положенням КПК України, нормам кримінального процесуального законодавства (КПК України не передбачає будь-яких інших приводів чи підстав до внесення відомостей до ЄРДР, окрім подання заяви про кримінальне правопорушення), а також не узгоджується з правовою позицією Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, сформульованою в узагальненні «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» (за 2016 рік), опублікованому 12.01.2017 на офіційному сайті названого органу судової влади (далі – Узагальнення) [4, с. 5–6].

Так, стаття 19 Конституції України встановлює, що органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Залишаючи скаргу без задоволення за відсутності до того передбачених законом підстав, слідчі судді діють не на підставі, поза межами повноважень та усупереч нормам закону.

Зокрема, відповідно до ст. 370 КПК України судові рішення повинні бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є

рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення [2].

Незаконність ухвали про відмову у задоволенні скарги на бездіяльність, що полягає у невнесенні відомостей за заявою про вчинення кримінальних правопорушень, слідчих суддів полягає в тому, що їх ухвалено без додержання вимог щодо кримінального провадження (зокрема ст.ст. 2, 7, 8, 9, 214 КПК України), без урахування судової практики та правової позиції ВССУ, викладеної в Узагальненні.

Зокрема, в своєму узагальненні Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ чітко вказав на закріпленій у ст. 214 КПК обов'язок слідчого, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Суд прямо зазначив, що на відміну від процесуального порядку реагування на заяви та повідомлення про злочин, який було встановлено в КПК 1960 року, згаданий обов'язок слідчого або прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) на предмет наявності ознак складу злочину для того, щоб вчинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Наведене підтверджується імперативними положеннями ч. 4 ст. 214 КПК, згідно з якою відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [4, с. 12].

«Таким чином, з метою належного дотримання процесуальних вимог щодо розгляду скарг на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, слідчим суддям необхідно зважати на те, що такі вимоги не передбачають здійснення оцінки обґрунтованості заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а передбачають лише обов'язок уповноважених органів здійснити фіксацію наданих особою відомостей про кримінальне правопорушення, які вона надає усвідомлено для реалізації відповідними органами завдань кримінального провадження...», – наголошується в Узагальненні [4, с. 12–13].

Одночасно ВССУ сформулював таку правову позицію: «... Якщо зі звернення особи вбачається, що вона порушує перед органом досудового розслідування питання про вчинення кримінального правопорушення, ініціюючи здійснення ним дій, визначених КПК, то навіть за умови, що результати аналізу наведених

особою відомостей свідчать про відсутність ознак складу злочину, такі відомості мають бути внесені до ЄРДР з подальшим закриттям кримінального провадження відповідно до ст. 284 КПК...» [4, с. 13].

Ігнорування слідчими судьями названих вимог закону та судової практики призводять до незаконності винесених ними ухвал під час розгляду судових справ.

Необґрунтованість цих ухвал обумовлена тим, що процесуальне рішення слідчих суддів не ґрунтується на матеріалах справи на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до закону.

Невмотивованість оскаржуваної ухвали.

Єдиним мотивом, за яким слідчі судді відмовляють у задоволенні скарги є те, що «в доданій до скарги заяві про вчинення кримінальних правопорушень, заявником не наведено об'єктивних даних та не подано доказів, які свідчили б про ознаки кримінальних правопорушень».

Втім, такий мотив є неналежним і незаконним для прийняття рішення про відмову у задоволенні скарги, оскільки заява про вчинення кримінального правопорушення є єдиною підставою для внесення відомостей до ЄРДР, і лише після внесення таких відомостей слідчий або прокурор може прийняти рішення про закриття провадження у зв'язку із відсутністю складу злочину чи з інших підстав, передбачених ст. 284 КПК України.

Так, згідно з пунктом 15 глави 2 розділу 2 Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань (Далі – Положення), затвердженого наказом Генеральної прокуратури України № 139 від 06.04.2016 року, у разі якщо невідомі дата та час учинення кримінального правопорушення або інші відомості, інформація вноситься до Реєстру після їх встановлення. Таким чином, інші відомості мають бути встановлені саме під час досудового розслідування кримінального правопорушення та можуть бути внесені до ЄРДР після їх встановлення [3].

Крім того, твердження слідчих суддів про те, що до заяви про вчинення кримінальних правопорушень не додано жодних доказів на підтвердження факту вчинення кримінального правопорушення, є також необґрунтованим та незаконним, оскільки ст. 214 КПК України не передбачає обов'язкового подання заявником всіх наявних у нього доказів до заяви про вчинення кримінального правопорушення. Документи та інші докази на підтвердження викладених у заяві фактів можуть бути подані слідчому чи прокурору під час здійснення досудового розслідування.

Отже, допущені слідчими судьями порушення вимог 2, 7, 8, 9, 214 КПК України, які полягають у винесенні незаконної, невмотивованої та необґрунтованої ухвали, якою в задоволенні скарги

на бездіяльність уповноважених осіб правоохоронного органу відмовлено, є істотними, оскільки вони перешкодили слідчому судді ухвалити законне та обґрунтоване рішення за результатами розгляду скарги. Недодержання ж слідчими суддями вимог ст. 370 КПК України призводить до порушення конституційних прав скаржника та неможливості захистити порушені інтереси в порядку кримінального судочинства. Зокрема слідчі судді не уповноважені на здійснення оцінки обґрунтованості заяви про кримінальне правопорушення.

Такі рішення слідчих суддів створюють правову невизначеність, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 307 КПК України ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора не може бути оскаржена, окрім ухвали про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, скарги на відмову слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, визначених пунктом 9⁻¹ частини першої статті 284 КПК України, про скасування повідомлення про підозру та відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру.

Отже, у зв'язку з тим, що КПК не передбачено оскарження таких ухвал, громадяни позбавлені можливості оскаржити в апеляційному порядку незаконне, немотивоване та необґрунтоване рішення слідчого судді, яким порушено їхні права та свободи гарантовані законом.

Ураховуючи вище викладене, з метою уникнення виникнення правових колізій, вважаю за доцільне внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, а саме додати норму до Кримінального процесуального кодексу України якою передбачити право на оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора (що полягає у невнесенні відомостей, за заявами про вчинення кримінальних правопорушень).

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. – URL: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Положення про Єдиний реєстр досудових: Затверджене наказом Генеральної прокуратури України № 139 від 06.04.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0680-16>.
4. Узагальнення «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» (за 2016 рік). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html.

Кушнерьов Віталій Миколайович,
аспірант наукової лабораторії з
проблем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ

ОСНОВНІ ПІДСТАВИ НЕДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ратифікованої Законом від 17.07.1997 № 475/97-ВР, гарантує кожній фізичній або юридичній особі право на розгляд судом упродовж розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, в якій вона є стороною [1].

Однак, враховуючи судову практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), можна стверджувати, що велика кількість скарг надходить саме з приводу недотримання розумних строків під час кримінального провадження.

Важливим є те, що ЄСПЛ вирішує, чи є строк розумним, у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи. При цьому в одній справі Суд може вирішити, що 3 роки – це занадто довго, а в іншій – визнати 15-річний строк розгляду цілком обґрунтованим. Таким чином, можна визначити, що неприйнятними визнаються затримки, пов'язані з:

1) необхідністю розгляду великої кількості клопотань та апеляційних скарг. ЄСПЛ зазначив, що з'явлення клопотань не може розцінюватись як обставина, яка оправдовує довготривалий розгляд справи. Так, у справі «Силін проти України» зазначено, що заявлення клопотань є процесуальним правом сторін. Використання засобів, доступних за національним законодавством, з метою захисту своїх інтересів не може розглядатися як обставина, яка оправдовує довготривалий розгляд справи (справа «Колесніков проти України», «Фелоров проти України», «Силін проти України», «Єфименко проти України»);

2) кількістю відповідей та неодноразовими змінами заявником своїх позовних вимог (справа «Фелоров проти України»);

3) непідтвердженими посиланнями на хворобу підозрюваного обвинуваченого та його переховування від слідства. У разі наявності документів, які свідчать про існування хвороби чи розшуку підозрюваного, обвинуваченого, такі доводи можуть бути розцінені як прийнятні;

4) зупиненням досудового розслідування без причини;

5) не вжиттям заходів щодо виділення справи, в якій підозрюється декілька осіб, в окреме провадження, якщо особа обвинувачується у вчиненні одного епізоду вчиненого злочину;

6) передачею кримінального провадження з одного органу до іншого, що спричиняє затягування досудового розслідування чи судового розгляду, пасивністю суду, необґрунтованим відкладенням засідань, що спричинило затягування досудового розслідування чи судового розгляду (справа «Сфименко проти України»). Разом з тим, у справі «Вергелський проти України» ЄСПЛ відзначає позитивно заходи, вжиті судом першої інстанції щодо прискорення перебігу провадження. Зокрема це здійснювалось за допомогою забезпечення цільного графіка слухань і направлення нагадувань прокуратурі та експертам стосовно їхніх процесуальних обов'язків.

7) не виправданими значними перервами в призначених судових засіданнях; значною кількістю відкладених судових засідань, викликаних поведінкою державних відповідачів або ініційованих судом першої інстанції; затримками у розгляді касаційних скарг; поверненням справи на новий розгляд в зв'язку з недостатнім вивченням справи судом першої інстанції (справа «Павлюлинець проти України», «Карнаушенко проти України», «Мороз та інші проти України», «Огурцова проти України»);

8) виправленням процесуальних помилок, що спричинило затягування досудового розслідування чи судового розгляду;

9) неодноразовим закриттям та відновленням кримінального провадження. Зазначене свідчить про серйозні недоліки системи кримінального обвинувачення на думку ЄСПЛ (справа «Баглай проти України», «Стоянова та Недельку проти Румунії»).

Крім того, ЄСПЛ в своїх рішеннях визначив певні «правила» здійснення судочинства з урахуванням принципу розумності строків. До таких правил можна віднести:

– хоча важливо проводити судовий розгляд упродовж розумного строку, це не повинно бути здійснено за рахунок процесуальних прав однієї зі сторін (п. б, п. 3 ст. 6 ЄКПЛ) [1] (Крочер і Моллер проти Швейцарії, Бонзі проти Швейцарії, ПАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії);

– оцінюючи час, що був наданий обвинуваченому для підготовки захисту, необхідно враховувати предмет і стадію судового розгляду, а також складність провадження (Грегашевич проти Хорватії);

– необхідно враховувати робочий розклад, також виправдано вимагати від захисника внести певні зміни в робочий графік з урахуванням особливої терміновості конкретного провадження (Маттік проти Німеччини);

– п. б, п. 3 ст. 6 ЄКПЛ [1] не вимагає щоб підготовка до судового розгляду була завершена до першого слухання. Хід судового розгляду не може бути повністю розпланований завчасно і може

включати елементи, які не були враховані та потребують додаткової підготовки сторін (Маттік проти Німеччини);

– сторони захисту повинно бути надано додатковий час після виникнення певних обставин в ході судового розгляду для корегування позиції захисту, підготовки клопотань, скарг тощо (Міміношвілі проти Росії). До таких обставин належать: зміна обвинувачення (Пелісс'є і Сассі проти Франції), виникнення нових доказів або зміна думки експерта в ході судового розгляду (Г.Б. проти Франції);

– обвинувачений може заявляти клопотання про відкладання або перенесення засідання у випадку виникнення очевидної проблеми у зазначений судом строк (Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства, Бекстром і Андерссон проти Швеції, Краксі проти Італії), окрім виключних обставин (Годді проти Італії) або у випадку відсутності підстав для такого права в національному законодавстві та практиці (Галстян против Вірменії);

– за певних обставин від суду може знадобитися відкладення слухання на власний розсуд, для того щоб надати стороні захисту необхідний для неї час (Садак та інші проти Туреччини, Сахновський проти Росії);

– для того, щоб обвинувачений міг ефективно здійснювати право на оскарження, національні суди повинні достатньо чітко зазначити підстави на яких ґрунтується прийняте рішення (Хаджианастассіу проти Греції). Якщо повний текст вироку (постанови, ухвали, рішення) недоступний до закінчення строку оскарження, обвинуваченому повинні бути надані відомості, що достатні для подання скарги (Зун проти Нідерландів, Боце проти Франції);

– держави повинні забезпечити кожному обвинуваченому можливість використання засобів захисту, передбачених п. 3 ст. 6 СКПЛ [1] (Вачер проти Франції).

Отже, усі причини, які спричинили порушення «розумних строків» можна поділити на дві групи: по-перше, затримки, пов'язані з поведінкою учасників кримінального провадження. До них зокрема належать неявка в судові засідання, часта зміна позовних вимог, з'явлення клопотань, оскарження рішень, тощо. До другої групи можна віднести складність справи, зокрема необхідність проведення фінансових підрахунків, допит великої кількості свідків, багато епізодність, тощо.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), ратифікована Верховною Радою України 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Легенький Артем Миколайович,
аспірант Академії Державної пенітенціарної
служби України

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Процедури кадрового забезпечення пенітенціарної системи України певною мірою регулюються окремими положеннями Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», які відносять до персоналу ДКВС осіб рядового і начальницького складу, спеціалістів, які не мають спеціальних звань, та інших працівники, які працюють за трудовими договорами. Законом визначені процедури відбору і призначення на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України, визначені загальні вимоги до кандидата та причини, які унеможливають прийняття на службу. Передбачені заходи антикорупційного характеру. Визначені спеціальні звання, які встановлюються особам рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби та засади підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України [1].

Адміністративні процедури, спрямовані на забезпечення присвоєння спеціальних звань особам рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та позбавлення зазначеної категорії осіб спеціальних звань регулюється відповідним положенням, яке затверджене наказом Міністерства юстиції України [2]. Аналізований документ загалом має можливість забезпечити адміністративно-правове регулювання процедур присвоєння спеціальних звань та їх позбавлення, однак таке регулювання може бути помітно ускладнене наявністю цілого ряду правових колізій, виявлених за результатами аналізу зазначеного документу.

Положення і наказ, яким воно затверджене, посилається на статті 14, 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та статті 81–85 Закону України «Про Національну поліцію». Перше посилення абсолютно логічне, однак Закон України «Про державну кримінально-виконавчу службу» не регулює повною мірою аспектів, пов'язаних з присвоєнням спеціальних звань. А Закон України «Про Національну поліцію» не передбачив його поширення на особовий склад кримінально-виконавчої служби. В тексті Закону України «Про Національну поліцію» мова йдеться виключно про звання поліції без посилань на спеціальні звання внутрішньої служби. Доволі багато розбіжностей у градаціях звань (у кримінально-виконавчій службі звання молодшого, середнього, старшого і вищого начальницького складів, тоді як у поліції звання молодшого,

середнього і вищого складів, звання рядового і капрала поліції у кримінально-виконавчій службі відсутнє, і, навпаки, – у поліції не передбачене звання молодшого сержанта і прапорщики, які є в системі градації внутрішньої служби, тощо). Окрім того, пункт 2 статті 82 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що первинні спеціальні звання середнього складу поліції присвоює керівник поліції в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України [3]. Зазначений порядок поширюється виключно на органи та підрозділи Національної поліції [4], а на рівні закону можливість використання кримінально-виконавчою службою положення, затвердженого Міністерством юстиції не обмовлено. Подібна ситуація потребує якнайскорішого виправлення.

Нормативно-правове регулювання забезпечення службової дисципліни персоналом державної кримінально-виконавчої служби України здійснюється Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ України [5]. Поширення зазначеного статуту на працівників ДКВС України здійснене у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», яким і внесені відповідні зміни у преамбулу Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України [6]. Окрім працівників ДКВС норми зазначеного статуту поширюються на осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України та осіб рядового і начальницького складу податкової міліції.

В цілому статут доволі повно і змістовно визначає сутність службової дисципліни в органах внутрішніх справ, обов'язки осіб рядового і начальницького складу стосовно її дотримання, дає вичерпний перелік видів заохочень та дисциплінарних стягнень, регламентує порядок і права начальників щодо їх застосування, а також порядок оскарження таких стягнень. [5]. Визначено шляхи досягнення службової дисципліни, чітко визначено статус начальника та підлеглого а також старшого і молодшого за званням та посадою. Прописані права начальників щодо дисциплінарних стягнень а також порядок і строки їх накладання, встановлені процедури оскарження дисциплінарних стягнень.

Регулювання Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ дисциплінарної практики в пенітенціарній системі певною мірою ускладнене внаслідок об'єктивних відмінностей між зазначеними державними структурами. Окрім цього, після створення Національної поліції України та ліквідації міліції, яка і була переважною мірою об'єктом регулювання Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ в системі Міністерства внутрішніх справ практично не залишилося персоналу, який би підпадав під дію зазначеного статуту. Тобто певною мірою складається парадоксальна ситуація, коли Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ фактично не діє в системі органів внутрішніх справ, але поширюється на персонал інших органів державної влади, що може стати причиною виникнення

різноманітних правових колізій. Для пенітенціарної системи керівництво нормами цього статуту є і прямим недотриманням євроінтеграційних принципів, які обмежують поширення управління та регулювання діяльності пенітенціарної системи органами державної влади, які підпорядковані військовому відомству, поліції або карного розшуку. Все вищезазначене безумовно актуалізує розроблення, затвердження та запровадження нормативно-правового акту, який би регулював суспільні відносини, пов'язані з забезпеченням дисципліни і законності персоналом пенітенціарної системи.

Таким чином, аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання кадрових процедур пенітенціарної служби дає підстави для констатації помітних суперечностей та невідповідностей. Зазначені процедури частково визначені Законом України «Про державну кримінально-виконавчу службу України», частково – іншими нормативно-правовими актами, більшість яких має предметом регулювання органи внутрішніх справ, що прямо суперечить євроінтеграційним стандартам. Підзаконні ж нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення кадрових процедур, зорієнтовані на різні за своїм змістом і призначенням закони, що посилює зазначені протиріччя і може стати причиною правових колізій. Окрім того, наявні врегульовані процедури неповною вимогою враховують вимоги євроінтеграції. Подібна ситуація може бути оптимізована за рахунок уніфікації нормативно-правового забезпечення кадрових процедур з урахуванням євроінтеграційних стандартів, досягнень юридичної науки та вимог сьогодення, що потребує здійснення відповідних законотворчих заходів.

Список використаних джерел

1. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. В редакції від 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>.
2. Про затвердження Порядку присвоєння спеціальних звань особам рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та позбавлення спеціальних звань. Наказ Міністерства юстиції України від 22.11.2016 № 3301/5. В редакції від 05.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1511-16>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. В редакції від 22.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
4. Про затвердження Порядку присвоєння спеціальних звань поліції та позбавлення спеціальних звань: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 12.03.2016 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0498-16#n14>.
5. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV. В редакції від 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15>.
6. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. В редакції від 27.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>.

Листушенко Руслан Вікторович,
аспірант науково-дослідної лабораторії з
проблем криміналістичного забезпечення та
судової експертології ННІ № 2 Національної
академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Помилки в кваліфікації таких злочинів можна подолати лише у випадку максимальної оптимізації законодавчого регулювання визначення та характеристики злочинів проти сексуальної свободи та недоторканості неповнолітнього.

Сучасне законодавство потребує певних змін, а саме щодо віку жертв зґвалтування. Що стосується статевого акту з людиною, яка не досягла статевої зрілості, то ситуація інша. Перш за все, таке спілкування є добровільним, тобто воно здійснюється без застосування фізичного насильства, загрози його застосування та використання безпорадного стану жертви. Звідси випливає, що оскільки жертва своїм розвитком та психічним станом розуміє природу та наслідки вчинених із нею дій та добровільно погоджується на це, ні сексуальна свобода, ні сексуальна недоторканість не ушкоджуються. Людина, яка не досягла статевої зрілості, цілком здатна адекватно розуміти важливість певних дій, бути носієм сексуальної свободи та здійснювати своє суб'єктивне право за власною ініціативою. Не випадково законодавча влада деяких країн як кваліфікуюча обставина статевого акту та інших актів сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцяти років, передбачає посилену кримінальну відповідальність за вчинення статевого акту з особою, яка не досягла чотирнадцятирічного віку. Враховуючи суто добровільний характер цих діянь, стає ще очевиднішим, що в сучасних умовах суб'єкти вже дванадцяти років добре розуміють природу вжитих проти них дій. Інша справа, що вона виходить за межі сфери приватних інтересів і зачіпає інтереси суспільства, яке не зацікавлене у збільшенні кількості ранніх сексуальних контактів [1].

Що стосується нормального фізичного, психічного та соціального розвитку неповнолітніх, якого часто називають або основним (статті 155, 156), або додатковим (статті 152, 153) об'єктом сексуальних злочинів, слід зазначити, що його захист не зазначається в заголовку жодного розділу КК України. Також слід зазначити, що не існує окремої частини Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідні розділи про злочини проти неповнолітніх, на відміну, наприклад, від Кримінального кодексу Республіки Молдова чи Кримінального кодексу Республіки Вірменія, тобто цей захист нормального, психічного та соціального розвитку не є загальним ні загальним, ні родовим об'єктом кримінально правової охорони. Таким чином, законодавець прагне вирішити проблему, наприклад, тієї самої педофільії лише за допомогою

репресивних можливостей кримінального покарання. Слід зазначити, що статевий акт з особою, яка не досягла статевої зрілості та зловживання довірою неповнолітніх з точки зору об'єкта злочинного посягання, є злочинами проти моральності і їх слід розмістити у розділі XII Кримінального Кодексу України.

Сьогодні Національна поліція України пропонує створити відкритий реєстр педофілів. Нещодавно парламент зареєстрував законопроект про захист дітей від сексуальних злочинів. Спочатку він передбачав введення відкритого реєстру педофілів, але після низки коментарів його відкликали на доопрацювання. У липні 2019 року було подано проект заміни. Законопроект, зареєстрований у парламенті, крім створення єдиного реєстру педофілів, також розділяє осіб, засуджених за сексуальні злочини проти дітей, на дві групи: здорових та педофілів. Здорові люди відбуватимуть покарання відповідно до вироку – до двадцяти років позбавлення волі. Міжнародний досвід показує, що такі реєстри не повинні відкриватися для широкої громадськості, – сказала речниця Уповноваженого з прав дитини та сім'ї Оксана Філіпішина. За її словами, тоді в сім'ях, де було вчинено насильство, вони починають ретельно приховувати це. У 1996 році США прийняли закон про Меган Канк. Він названий на честь семирічної дівчинки, яку зґвалтував та вбив педофіл, який раніше відбував покарання за домагання до неповнолітніх дівчат. Відповідно до цього закону, США створили відкриту електронну базу персональних даних осіб, які вчинили та засудили сексуальні злочини. Такі реєстри є різними в різних країнах. Вони відкриті для всіх або лише для відповідних відомств та відомств. Польща відкрила реєстр осіб, засуджених за злочини, пов'язані із сексуальним насильством щодо неповнолітніх. Він був створений наприкінці минулого року. Загалом було опубліковано імена, адреси та фотографії 800 педофілів, жертвами яких стали діти до 15 років [2].

Стаття 155 Кримінального кодексу України передбачає покарання за статевий акт з особою, яка не досягла шістнадцяти років. Сфера ст. 155 КК України суттєво звужується через нову редакцію ст. 152 Кримінального кодексу України, згідно з ч. 4 якої зґвалтування має включати діяння сексуального характеру щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від його добровільної згоди. За такого підходу існування ст. 155 Кримінального кодексу України взагалі втратило своє значення, оскільки статевий акт з особою, яка досягла статевої зрілості, тобто чотирнадцять років, не була визнана кримінально караною.

Ст. 154 відповідно до чинного Кримінального кодексу України, на відміну від попереднього Кримінального кодексу, як загроза фізичного насильства визнається незалежним методом вчинення зґвалтування. Інші види загроз, такі як загроза знищення або пошкодження майна жертви або її близьких родичів або розголошення компрометуючої інформації, не є зґвалтуванням. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації

положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року [3], ч. 1 ст. 154 Кримінального кодексу України сказано так: «Примушування особи без її добровільної згоди вчиняти вчинок сексуального характеру з іншою особою». У цьому випадку, відповідно до примітки до ст. 152 КК України згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільної волі особи з урахуванням супутніх обставин. Що стосується використання злочинцем матеріальної чи службової залежності потерпілого та загрози знищення, пошкодження чи вилучення майна потерпілого або його близьких родичів або загрози розголошення інформації, яка дискредитує його чи його близьких родичів, вони вважаються кваліфікуючими (частина 2 статті 154) або особливо кваліфікуючими (частина 3 статті 154) ознаками злочину. Питання про масштаби такого поняття, як «добровільна згода потерпілого», також залишається незрозумілим. Відповідно до чинної редакції ст. 152 КК України, перелік протиправних дій, що визначають факт зґвалтування, є вичерпним. Тому дії людини, яка отримала згоду протилежної статі на статевий акт іншим способом, наприклад, через нав'язливі пропозиції займатися сексом або шляхом обману або зловживання довірою (визнання кохання, свідомо помилкове обіцяння одружитися, платити за сексуальні послуги тощо), не може кваліфікуватися за ст. 152 КК України (пункт 1 постанови Вищого адміністративного суду від 30 травня 2008 р.). Те саме стосується ст. 153 КК України. Згідно з новою редакцією ст.ст. 152 та 153 КК України не надають вичерпного переліку дій, які б визначали факт зґвалтування чи сексуального насильства. Очевидно, згоду жертви, отриману обвинуваченим шляхом обману або зловживання довірою, не можна вважати добровільною. Інше вирішення питання суперечило б положенням чинного Цивільного кодексу України (ст. 230) і позбавило б його можливості уникнути кримінальної відповідальності за обман. При такому підході якщо не всі, то принаймні переважна більшість чоловічого населення України може бути без особливих складнощів притягнута до кримінальної відповідальності за зґвалтування.

Список використаних джерел

1. Чугуніков І. І. Система статевих злочинів за кримінальним законодавством України: проблеми вдосконалення. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 323–348.
2. Відкритий реєстр педофілів в Україні. Чи допоможе це запобігти злочинам по відношенню до дітей. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vidkritij-rejestr-pedofiliv-v-ukrajini-chi-dopomozhe-tse-zapobihiti-zlochynam-povidnoshennju-do-ditej-2485536.html>.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. Голос України. 2018. № 6 (6761).

Нечеснюк Олена Василівна,

учитель середньої загальноосвітньої школи № 97
м. Києва імені О. Теліги, методист;

Науковий керівник: старший науковий
співробітник науково-дослідної лабораторії з
проблем криміналістичного забезпечення та
судової експертології ННІ № 2 Національної
академії внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук **Фурман Я. В.**

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТІВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Проблема сексуального насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Діти, що стали жертвами сексуального насильства з однієї сторони більш схильні до скоєння суїцидів, а другої сторони, в окремих випадках, стають більш агресивні та здатні самі завдавати шкоду життю та здоров'ю іншим підліткам, особливо меншим за віком.

Діти, що перебувають в умовах постійного жорстокого поводження, часто пропускають шкільні заняття, а також відзначаються високим рівнем ризику вживання алкоголю та наркотиків, схильні до втечі з дому. Найбільш типовими наслідками постійного жорстокого поводження із ними є: ініціювання бійки, підвищена агресивність, або навпаки надмірна замкненість, конфлікти з оточуючими, низька шкільна успішність, відсутність бажання повертатися додому, що негативно впливає, як на саму дитину, як з психологічної так і з моральної сторони, так і на оточуючих.

Тенденція до зростання жорстокості по відношенню до дітей дедалі більше привертає увагу як державних інституцій так і громадськості та активізує діяльність різних організацій щодо попередження жорстокого поводження з дітьми та захисту прав малолітніх осіб, які стали свідками чи жертвами злочинних подій.

Кожна дитина має право на недоторканість та захист від усіх форм насильства. Стаття 19 Конвенції ООН про права дитини вимагає від держав, які прийняли Конвенцію, вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів із метою захисту дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Стаття 34 зазначеної Конвенції вимагає, що держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;

b) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;

c) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах [1].

Звісно, що при надходженні повідомлення про скоєння насильства над неповнолітньою дитиною та подальшого досудового розслідування необхідно проводити допити самої потерпілої, так як допит є однією з форм отримання доказової інформації через фіксацію показань, процесуальний засіб формування і перевірки відомостей про злочин. У результаті допиту встановлюються як сам факт злочину, а не наклеп, так і передумови, умови та місце скоєння, форми скоєння злочину тощо.

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК, і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК, які й розкривають окремі особливості слідчої дії.

Практика показує, що у більшості випадків допит дитини нічим не відрізняється від усіх інших. Найчастіше місцем допитів є кабінет слідчого. В деяких випадках, все ж таки проводиться відеозйомка допитів. У дуже рідкісних випадках допит проводиться у спеціальному приміщенні, так званій «зеленій кімнаті».

Одним із важливих питань, яке розглядається як науковцями так і практичними працівниками поліції є кількість та якість проведення допиту дитини.

Аналізуючи попередні дослідження з цього питання однозначної відповіді так і не отримано. Так, за результатами дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства, що проводив Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation зазначено, що на етапі досудового слідства з дитиною може проводитись до п'яти різних видів опитувань. Це опитування членами слідчо-оперативної групи, опитування слідчим, який приймає до провадження матеріали для винесення постанови про визнання дитини потерпілою особою, офіційний допит (допити) дитини як потерпілої, опитування дитини лікарем під час проведення судово-медичної експертизи, опитування психологами і психіатрами під час психолого-психологічної експертизи. Далі дитина свідчить у судах першої інстанції та може свідчити в апеляційному суді.

За матеріалами засідання круглого столу на тему: «Захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації», що відбувся у Комітеті з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму зазначається, що у випадку відкриття кримінального провадження, здійснення досудового слідства та передачі матеріалів до суду на практиці дитина має дати свідчення щонайменше тричі, оскільки обов'язковими є допит слідчим потерпілої особи для встановлення обставин скоєння злочину і висунення обвинувачення винній особі, опитування під час

психолого-психіатричної експертизи у випадках розбещення або опитування під час судово-медичної експертизи та свідчення в суді. Разом з тим, як свідчать результати дослідження, здебільшого кількість опитувань значно більша, і бували випадки, коли дітей опитували понад 100 разів [2].

Крім частих допитів дитини не менш вразливим фактором є те, що факт жорстокого поводження над дитиною задокументований технічними засобами. Як зазначає Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба «Інтернет – це не тільки можливості для дитини, а й ризики. Дослідження показують, що діти, які постраждали від сексуального насильства, зазнають ще більшої шкоди, якщо знають, що зловживання було зафіксоване документально. Травма ще сильніша, якщо їм відомо про розповсюдження зображення в Інтернеті. Все подальше життя дитини проходить у страху, що її впізнають. Кожен новий перегляд таких матеріалів – нове згвалтування дитини».

Основними цілями Конвенції ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р. є:

- a) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами;
- b) захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства;
- c) сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей.

Стаття 35 Конвенції безпосередньо стосується опитування дітей та визначає:

1. Кожна Страна вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

- a) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- c) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

3. Якщо вік жертви не встановлено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, то заходи, передбачені в пунктах 1 та 2 цієї статті, застосовуються до неї доти, доки тривають перевірки її віку [3].

Складно заперечити, що діти – це найуразливіший прошарок населення. Через вікові особливості їхньої психіки, підпорядкованість авторитету дорослих, довірливість, недостатній життєвий досвід й поінформованість щодо статевої відносин, невміння критично оцінити ситуацію, що склалася, і прогнозувати ймовірні дії інших осіб, неспроможність чинити адекватний опір тощо саме вони найчастіше стають жертвою сексуальної агресії [4].

Тому під час допиту малолітніх потерпілих необхідно враховувати своєрідність психології дітей і підлітків, що вимагає застосування слідчим особливих тактичних прийомів. Цілком погоджуємося, що в окремих випадках тактично неправильним буде проведення допиту потерпілої дитини в присутності батьків, оскільки це часто сковує її, перешкоджає отриманню від неї правдивих показань. Відомі випадки, коли відповідь дитини залежала від виразу обличчя, ствердного чи негативного кивка головою або посмішки матері (батька). Тому допит такого потерпілого бажано проводити за участю педагога або психолога.

У вітчизняному законодавстві особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи закріплено у ст. 226 КПК України, де зазначено: допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Слід зауважити, що питання участі педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх після прийняття нового КПК України ще недостатньо опрацьовані кримінальною процесуальною наукою. Залучення цих спеціалістів до кримінального провадження у КПК України регламентовано неоднозначно, тому серед науковців зазначене питання є дискусійним.

В Методичних рекомендаціях щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство зазначено, що відповідно до ст. 226 КПК України, участь законного представника, педагога або психолога є обов'язковою. Але при цьому кримінальне процесуальне законодавство України чітко не регламентує права й обов'язки педагога та психолога. Вони виступають у даному випадку як спеціалісти. Педагог повинен займатися вихованням і навчанням малолітніх або неповнолітніх такого ж віку, що й дитина, яка підлягає допиту. Психолог повинен

бути фахівцем у галузі дитячої та юнацької психології. Завдання педагога або психолога допомогти слідчому встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення допиту, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки або індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього. Для цього педагог або психолог може бути ознайомлений із деякими обставинами кримінального провадження, даними про особу неповнолітнього, про його ставлення до підозрюваного, потерпілого, про подію кримінального правопорушення тощо [5].

В окремих дослідженнях при вивченні проблеми сексуального насильства над дітьми науковці більшу ставку роблять на присутності психолога, як при допитах дитини так і при проведенні інших слідчих(розшукових) дій за її участю. На нашу думку не слід так категорично відмовлятися від участі у розслідуванні даної категорії злочинів педагогів, тим більше, що їх можлива участь передбачена ст. 226, 227 КПК. А в окремих випадках навпаки активніше їх залучати, особливо на першопочатковому етапі розслідування.

Чи здатна дитина видумки, як часто змінюється настрій, і від чого він залежить.

Тому дуже важливим є те, щоб дитина детально описувала події сексуального насильства щодо неї під час допиту в рамках кримінального провадження. Кожна наступна розповідь дитини про сексуальне насильство може знецінити можливість отримати вартісний доказовий матеріал у справі. Так само, проведення своєчасного допиту допоможе мінімізувати кількість опитувань дитини у майбутньому, зафіксувати покази дитини у передбаченій законодавством строк та надасть можливість розпочати проведення з дитиною дій щодо її реабілітації.

Необхідно заздалегідь запланувати спосіб документування опитування дитини – свідка чи жертви. Перш ніж приступити до опитування, варто пояснити дитині, чому і яким чином розмова з нею буде документуватися.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року : рат. Закон України № 789-ХІІ від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. URL: <https://rada.gov.ua/print/138616.html>.
3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
4. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 220 с.
5. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : Метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочеміровська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К. : ФОП КЛІМЕНКО, 2015. – 114 с.

Пашко Наталія Олександрівна,
аспірантка Харківського національного
університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Проблема сексуального насильства проти дітей є найбільш чутливою. гідно з опитуванням, яке в Україні проводила Рада Європи, понад 20 % дітей розповіли, що зазнавали сексуального насильства в тій чи іншій формі: контактне (згвалтування, торкання статевих органів чи примус до цього) та безконтактне (демонстрації оголених частин тіла дитині, підглядання, зваблення та непристойні пропозиції). В Україні За 2018 рік суди розглядали приблизно 80 справ щодо сексуального насильства стосовно неповнолітніх. Всього відкритих кримінальних проваджень щодо сексуального насильства стосовно неповнолітніх за минулий рік налічили більше чотирьох з половиною тисяч, а реальної кількості скоєних злочинів не знає ніхто.

За даними Нацполіції, за 2017 рік від сексуального насильства постраждали понад чотири тисячі дітей, а більша частина з них знали своїх кривдників та довіряли їм. Близько 25 дітей щодня залишали свої помешкання, а крім того, понад півтори тисячі неповнолітніх стали жертвами тяжких та особливо тяжких злочинів – 73 вбивства та 164 факти згвалтувань або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом [1].

Насильство щодо дітей – багатofакторна проблема, що потребує такого ж комплексного підходу до її розв'язання. Сексуальне насильство – найбільш чутливе та приховане, може не виявлятися роками, через те, що діти, стосовно яких воно скоюється, повністю залежать від кривдника (батька, вітчима, брата, родича, тренера тощо), а інші дорослі поруч воліють не помічати, адже часто самі перенесли травматизацію такого типу або не вміють виявляти індикатори, що яскраво свідчать про те, що наразі переживає дитина [6].

У 1997 році у Відні групою експертів були підготовлені Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи) відповідно до резолюції 1996/13 Економічної і Соціальної Ради від 23 липня 1996. 25 жовтня 2007 р. була прийнята Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка ратифікована ВРУ України у 2012 році та є частиною національного законодавства. Досить важливою є стаття 35 відповідного міжнародного договору, яка визначає особливості опитування дитини. 22 липня 2005 року були прийняті Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних за участю дітей-жертв та свідків злочинів [4].

Наслідки сексуального насильства щодо дітей є кричущими, його часто вкрай важко довести і врешті кривдники можуть залишитися безкарними. Наявні наступні складнощі профілактики цього явища, питань невчасного виявлення або не виявлення насильства через тотальну необізнаність освітян, медиків та інших категорій спеціалістів, які спостерігають дитину щодня і мають можливість спостерігати індикатори насильства.

В останній чинній редакції від 13 квітня 2012 року, Ст. 226 КПКУ зазначені особливості проведення допиту не повнолітніх, але упущені аспекти проведення допиту/опитування, який базується та дружному підході до дитини здійснення правосуддя.

Саме стаття 35 Лансаротської конвенції, визначає особливості опитування дитини, адже розслідування кримінального провадження за участю малолітньої або неповнолітньої дитини неможливе без проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит, де дитина вступає у контакт із системою правосуддя у якості потерпілої, свідка, підозрюваної або обвинуваченої особи [2]. Водночас, далеко не всі керівні принципи та міжнародні стандарти проведення опитування дитини, зокрема позиції 35-ої статті Лансаротської конвенції, включені як норми до національного законодавства та відповідно – не діють в умовах практики.

В процесі проведення опитування важливо дотримуватись наступних принципів, які зазначені в Конвенції:

а) Гідність. Кожна дитина – унікальна і має велику цінність, людську особистість, індивідуальну гідність, особливі потреби, інтереси і приватне життя якої повинно користуватися повагою і захистом.

б) Відмова від дискримінації. Кожна дитина має право на справедливе і рівне ставлення незалежно від расової чи етнічної приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або будь-яких інших обставин.

с) Найкраще забезпечення інтересів дитини. З урахуванням необхідності гарантій прав обвинувачених і засуджених за злочини осіб, кожна дитина має право на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню своїх інтересів, включаючи право на захист і можливість гармонійного розвитку.

i) Захист. Кожна дитина має право на життя і подальше існування, а також на захист від будь-якого виду поневірянь, зловживань або відсутності піклування, в тому числі від фізичних, психологічних, розумових і емоційних зловживань та недбалого ставлення.

ii) Гармонійний розвиток. Кожна дитина має право на можливість гармонійного розвитку і підтримання рівня життя, необхідного для його фізичного, розумового, духовного, морального і соціального зростання. У

разі дитини, яка зазнала травмування, слід вживати всіх заходів, що дозволяють дитині розвиватися в нормальних умовах.

d) **Право на участь.** Кожна дитина, з урахуванням процесуальних норм національного законодавства, має право вільно висловлювати своїми словами власні погляди, думки і переконання і брати участь, зокрема, у прийнятті рішень, які зачіпають її життя, в тому числі в ході будь-якого судового розгляду, і домагатися прийняття своїх думок до уваги співвідносно можливостям, віку, інтелектуальної зрілості та розвиненим здібностям [5, с. 109].

Плануючи опитування дитини, спеціалісту важливу слідувати наступним рекомендаціям щодо фаз опитування:

Пропонується наступні фази опитування: попередня, вступна, фаза вільної розповіді, детальних запитань, заключна фаза

Попередня фаза. Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає в зборі інформації про дитину – його пізнавального, соціального та емоційного розвитку, а також щодо його найближчого оточення і сім'ї. Знання сильних і слабких сторін дитини дозволяє уникнути недоречних і небезпечних запитань.

Вступна фаза. Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення її мети зустрічі. Розмову з дитиною, незалежно від її віку, слід починати з нейтральних, безпечних для дитини тем, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати довго. Розмова про нейтральні теми служить не лише встановленню контакту з дитиною. Її метою є також попереднє з'ясування можливостей дитини у сфері вербалізації обставин події, що відбулась, а також зниження її емоційного напруження, пов'язаного з ситуацією допиту.

Фаза вільної розповіді. На цьому етапі дитина має розповісти про хід подій вільно, у своєму темпі. Дана фаза дає відповідний напрямок запитанням, які ставитимуться під час наступної фази опитування. Важливо ініціювати фазу вільної розповіді таким чином, щоб дитина знала, чого саме від неї очікує спеціаліст. До прикладу: «розкажи мені що трапилося, мені важливо почути твою версію», «розкажи все, що пам'ятаєш, усе, що є важливим».

Фаза детальних запитань. Метою спеціаліста, який проводить опитування на цьому етапі є доповнення викладу подій, здійсненого дитиною під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування для з'ясування обставин справи. Спеціаліст має подбати про те, щоб перехід до наступної фази опитування відбувся плавно, природно і не викликав занепокоєння у дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Спеціаліст має пам'ятати, що цей етап опитування має мати таку форму розмови, яка підбирається з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини.

Заключна фаза. Під час заключної фази (якщо опитування було проведено з урахуванням зазначених рекомендацій), у дитини, як правило,

спостерігається повне розслаблення. Однак, буває і так, що дитина після дачі показань є нервовою, неспокійною з огляду на наслідки своїх висловлювань, їхню оцінку та свою роль у наступних стадіях провадження у кримінальній справі. Слід дати їй час заспокоїтися, показати, що її емоції є зрозумілими, похвалити за зусилля, навіть якщо її показання не містили суттєвої для даної справи інформації.

Рекомендується запитати дитину, як вона себе почуває після опитування та чи є у неї якісь побоювання. Після цього варто здійснити спробу їх з'ясувати. Якщо передбачається участь дитини в інших слідчих (розшукових) діях, слід її про це попередити і пояснити якою буде їх мета [3, с. 25].

Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми щоб знизити напруги у дитини.

Важливо знати та враховувати вікові та психологічні особливості дитини, яка постраждала від насильства під час проведення опитування дитини. Відповідні знання допоможуть зрозуміти психологію дитини певного віку, налагодити з нею контакт, а найголовніше, отримати достовірну інформації та уникнути ре травматизації дитини.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.

3. Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлиш, Т. Журавель. К., вид-во ФОП Клименко, 2015. 146 с.

4. ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, прийняті відповідно до Резолюції ЕКОСОП № 2005/20 від 22 липня 2005 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

5. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: ЧАСТИНА 1 навчально-методичний посібник, 2019. 516 с

6. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / А. Будзинська. – W.: E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007.

Приходько Олександра Олександрівна,
курсант ННІ № 3 Національної академії
внутрішніх справ

Науковий керівник: старший науковий
співробітник наукової лабораторії з проблем
превентивної діяльності та запобігання
корупції ННІ № 3 Національної академії
внутрішніх справ *Федоровська Н. В.*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Стаття 39 Конвенції ООН про права дитини встановлює, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведіння, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини» [1].

Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, у статті 8 встановлює, що держави – учасниці цього Протоколу мають вживати відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей-жертв торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії на всіх етапах кримінального судочинства. Але незважаючи на такий, здавалося б, сильний «правовий бронезилет» діти нерідко стають жертвами різних злочинів [2].

Одним з ключових міжнародних документів, що визначає особливості опитування, а так само і допиту, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства або Лансаротська конвенція [3].

Отримати потрібну інформацію про кримінальну подію від особи, яка стала жертвою чи свідком злочину, дуже важко. Емоційно збуджені, перелякані подією люди реагують по-різному: одні замикаються в собі, інші розповідають багато, емоційно, незв'язно. А коли жертвою злочину стає дитина, навіть висококваліфікованому психологу складно випитати достовірну інформацію. Необхідно створити особливі, психологічно комфортні умови.

Подолання негативних наслідків, стресу, відхилень у поведінці та деформації психіки дітей можливе за допомогою психологічної профілактики. Одним з ефективних способів такої профілактики є організація роботи з дітьми в «зелених кімнатах».

«Зелена кімната» призначена для роботи з дітьми, які постраждали внаслідок злочину чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або такими, які підозрюються в скоєнні злочинів, за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини [4, с. 4].

Метою проведення опитування в такій кімнаті є мінімізація наслідків повторного травмування дитини завдяки спеціальним методикам, комфортній атмосфері, технічному оснащенню. Це дає змогу вести відеозапис допиту й використовувати його під час слідства без проведення повторних дій.

Основними завданнями «зелених кімнат» є:

- збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;
- робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;
- поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації; г) блокування гострих стресових реакцій у дитини;
- попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;
- усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;
- короткотермінова чи довготермінова психокорекція;
- психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;
- психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин в родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;
- попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;
- допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [5, с. 18–19].

Незважаючи на високу ефективність і необхідність застосування даного методу є один суттєвий мінус, який стає бар'єром. Таким мінусом є брак штатних психологів в підрозділах ювенальної превенції. Нерідко, у випадках розірвання шлюбу, дорослі звинувачують один одного у руйнуванні сім'ї, ділять майно, але найбільша шкода завдається дитині. Шляхом до вирішення таких спірних питань є саме «зелена кімната», де дитина у невимушеному, комфортному для неї становищі може розповісти психологу її бажання жити з одним із батьків. В такому разі кожен з батьків буде шукати приватного психолога, задля того, щоб рішення по залишенню дитини було саме на його користь. І ось тут ми відчуваємо необхідність залучення штатного, незалежного психолога. То ж, всупереч наявності такої кімнати, відсутність достатньої кількості штатних психологів, вона не може функціонувати в повному обсязі.

«Зелені кімнати» є не просто спеціально обладнаними приміщеннями, а й закладами для здійснення системи заходів, покликаних забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом

чи перебуває в контакті із законом, з метою її перевиховання та подальшої соціальної підтримки.

В свою чергу, створення «зелених кімнат» сприятиме підвищенню професійного рівня фахівців, надасть можливість проводити комплексну та системну роботу з дітьми, досягати в ній високих результатів.

Нам пощастило, в навчально-науковому інституті № 3 Національної академії внутрішніх справ функціонує навчально-тренувальний полігон «Зелена кімната» з метою закріплення практичних навичок роботи поліцейських із дітьми, які постраждали внаслідок насильницьких чи сексуальних злочинів або стали свідками таких подій. Курсанти-психологи мають можливість відпрацьовувати вміння спілкування з дітьми, тим самим формувати професійні навички роботи практичного психолога, які неодмінно знадобляться їм у подальшій професійній діяльності.

Отже, дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Успішність допиту дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому він буде проведений; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, а також компетентності осіб, що проводять допит.

«Зелені кімнати» для України є явищем відносно новим і сподіваємось воно і надалі буде служити на захист прав і свобод дитини, а також задля інтересів слідства та суду.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 (редакція зі змінами, схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

2. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Закон України від 03.04.2003 № 716-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-15>. Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_b09.

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: ратифіковано з заявами Законом України від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

4. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с.

5. Кравченко І.С., Кононець В.П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: Методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2018. 48 с.

Устимчук Владислава Петрівна,
курсант ННІ №1 Національної академії
внутрішніх справ
Науковий керівник: старший науковий
співробітник наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності ННІ №1 Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук **Бурак М. В.**

НЕДОЛІКИ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

За даними різних джерел, сексуальне насильство щодо дітей в Україні набуло тривожних масштабів. Вбачається, що сексуальне насильство, як один із видів домашнього насильства, що вчиняється над дітьми, за своїми наслідками відноситься до найтяжчих психологічних травм. Крім цього, через вікові особливості жертви, цей вид злочинності характеризується високим ступенем латентності. Водночас, злочини проти статевої свободи і недоторканності дитини дуже важко документуються, тому в світовій практиці вироблено спеціальні методи і методики опитування постраждалих дітей, які дають можливість зібрати максимально надійну і детальну інформацію, що дасть підстави притягти злочинця до відповідальності.

При цьому слід урахувати, що сексуальне насильство – вже велика травма для дитини, і кожне наступне згадування про ситуацію призводить до ще більшого травмування. Важливо збирати докази так, щоб якнайменше травмувати дитину.

Відтак, на початковому етапі розслідування сексуального насильства щодо дітей важливе значення має відігравати тактика проведення допиту, в поєднанні з міжнародним досвідом.

Втім, в нашій країні міжнародні практики практично не застосовуються. Допит дитини, постраждалої від сексуального насильства, проводиться так само, як і інші допити дітей, що часто призводить до негативних наслідків. Дитина травмується, і потрібна для доказу провини злочинця інформація не збирається. Експерти виділяють такі недоліки сучасної практики допиту дітей, що постраждали від сексуального насильства [1]:

1. Дитину опитують про випадок сексуального насильства, якому вона піддалася, ще до того, як вона буде допитана слідчим. Це є неприпустимим, оскільки найбільш достовірну інформацію про факт злочину дитина може повідомити тільки під час першої розмови. В наступні рази вона коригує свою розповідь відповідно до того, як на неї відреагували. Отже, зайві розпитування про обставини події призводять до втрати корисної інформації.

2. Допити проводяться у непристосованих приміщеннях, де немає сприятливої для налагодження необхідного контакту, подолання дитиною страхів та уникнення зайвої травматизації атмосфери. Дитині

потрібна заспокійлива кольорова гама, тиша, комфортні меблі. У стандартному службовому кабінеті в приміщенні поліції не створено дружніх щодо дитини умов. У кабінетах слідчих можуть одночасно перебувати декілька осіб, допит може перериватися, коли заходить хтось зі слідчих, проходить на своє робоче місце. Це не сприяє комфорту дитини, створює напруження під час розповіді про драматичну ситуацію. Школа, де дитина навчається, або садочок – теж не найкраще місце, оскільки в знайомому місці дитина може соромитися. Вдома атмосфера може нагадувати про події злочину, і дитина не почуватиметься у безпеці. В лікарняних палатах здебільшого панує напружена обстановка режимної установи, що також не створює відчуття комфорту.

3. Присутність одного з батьків чи іншого законного представника негативно впливає на відкритість дитини, нерідко викликає у неї почуття сорому. Часто дитина може давати відповіді, що, як їй здається, більше сподобаються матері чи батькові (іншому законному представнику): «Якщо дитина бачить законного представника... А в мене ще не було жодної дитини, яка б не повертала голову після кожного запитання слідчого, щоб подивитися на маму чи на іншого законного представника, як вона (він) відреагує: кивне і скаже: «Ти молодець», – чи не кивне й не скаже. Дитина дуже відволікається, вона може не сказати при мамі тих речей, які сказала б за її відсутності. А якщо ще мама почує щось нове для себе, неприємне, і скаже: «А-а-а...», – допит можна, в принципі, вже не проводити, оскільки дитина, отримавши негативну реакцію мами, просто перестане відповідати на запитання» [1]. Трапляються випадки, коли батьки, які мають консервативні погляди, соромлять дитину, не дозволяючи їй розповісти потрібні для слідства деталі: «Під час допиту мати дитині говорила, щоб та замовкла, оскільки про таке соромно розказувати»). Використання технічного обладнання: кімнати зі склом позавізуального спостереження або камер для комп'ютерного обладнання для відеоспостереження сусідньої кімнати дозволяє забезпечити участь законних представників з можливістю захищати інтереси дитини та разом з тим, зменшити вплив законних представників на відповіді дитини.

3. Запрошення на допит психолога чи педагога з навчального закладу, в якому навчається дитина призводить до зайвої травматизації її. За таких умов дитина не розповість про ті деталі, про які б розповіла абсолютно сторонній людині.

4. Протокол допиту, який фіксується на папері, не зберігає великої частини важливої інформації, й дитину доводиться опитувати знову. Це позбавляє шансу уникнути повторного допиту під час судового засідання.

5. Зазвичай, слідчий, який проводить допит, не має спеціальної підготовки, що може призводити до таких наслідків:

– нерозуміння чи неправильна інтерпретація дій дитини, наприклад, таких як мовчання про злочин, виправдовування злочинця, повертання до кривдника, що є типовими у такій ситуації. Слідчий,

який не має спеціальної психологічної підготовки, може сприймати ці дії як докази неправдивості дитини.

– труднощі у налагодженні контакту з дитиною (вона може закритися і не розповісти всіх важливих деталей злочину).

6. Дитину зайвий раз травмують, опитуючи під час судово-психологічної та медичної експертиз.

7. Дитину травмують контактом з агресором на етапі досудового слідства або в суді, а також під час допиту на судовому засіданні.

8. Дитина в суді часто губиться і не розповідає тієї інформації, яку вона повідомила на етапі досудового слідства, що унеможлиблює чи ускладнює покарання злочинця.

Вбачається, що такі недоліки допиту дитини, що постраждала від сексуального насильства, зумовлені об'єктивними причинами:

– немає унормованої спеціальної процедури проведення допиту дитини в суді та під час досудового слідства, яка б ураховувала кращі міжнародні практики;

– не здійснюється супровід дитини, який забезпечив би врахування її інтересів;

– немає достатньої кількості підготовлених психологів, які за дорученням слідчого могли б проводити допит дитини, постраждалої від сексуального насильства;

– немає чіткого алгоритму дій представників органів і служб, що причетні до допиту дитини, постраждалої від сексуального насильства тощо.

Відтак переконані, що з метою належного проведення допиту дитини, яка постраждала від сексуального насильства, слід орієнтуватися на стандарти міжнародної практики.

Список використаних джерел

1. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. сайт. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf.

Чучман Олена Ігорівна,

аспірантка кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами,

адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [1].

Це конвенційне положення, обумовлене необхідністю забезпечення для дітей, як осіб, які внаслідок їх фізичної і розумової незрілості, потребують спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження (Преамбула Декларації прав дитини від 20.11.59), особливого захисту і піклування, допомоги і сприяння, реалізується через принцип найкращих інтересів дитини [2], який застосовується у різних сферах і формах.

У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 року, зазначено, що держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу в усьому, що їх стосується. Під час оцінки інтересів залучених або постраждалих дітей: 1) їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу; 2) всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне ставлення, повинні дотримуватись завжди; 3) всі відповідні владні органи повинні прийняти комплексний підхід, щоб належним чином враховувати всі інтереси дитини, включаючи психологічний та фізичний добробут, а також правові, соціальні та економічні інтереси [3].

При цьому, звертається увага на те, що мало користі береться з принципу «найкращих інтересів» у судових справах щодо неповнолітніх, на відміну від справ з питань сімейного права. Існує тривожна тенденція у багатьох державах-членах Ради Європи щодо ставлення до молодих правопорушників, як до дорослих. Поряд з цим, вказується, що ці керівні принципи сприяють розвитку міждисциплінарних методів оцінки кращих інтересів дитини, визнаючи, що це є складним процесом. Ця оцінка стає ще складнішою, якщо ці інтереси повинні бути збалансовані з інтересами інших зацікавлених сторін, таких як інші діти, батьки, жертви і т.д. Це має бути зроблено професійно, в кожному конкретному випадку на індивідуальній основі [3, с. 53].

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини визнано пріоритетною засадою формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя і у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, що потребує ефективного впровадження таких спеціальних практик та механізмів, як методика «Зелена кімната», процедура відновного примирення (медіації), соціального патронату [4].

Цей принцип є обов'язковим для врахування слідчими суддями і судом у кожному окремому випадку під час здійснення судового контролю за дотриманням прав особи під час досудового розслідування та судового провадження щодо неповнолітніх (п. 2 Листа ВССУ «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» [5]).

Відповідно до позиції Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладеної у вищевказаному

Листі, принцип найкращих інтересів дитини полягає у тому, що, якщо певна правова норма може по-різному тлумачитися, застосуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини (п. 2).

Як відомо, саме на етапі досудового розслідування дитина вперше зустрічається із системою кримінальної юстиції. При цьому, на подальший перебіг кримінального провадження, з однієї сторони, впливають якість та повнота досудового розслідування, а з іншої – захист прав дітей, які є учасниками кримінального провадження.

Положення вітчизняного законодавства та практика його застосування певною мірою відповідають нормам міжнародного права у сфері юстиції щодо дітей. Водночас лишаються проблеми, розв'язання яких необхідно забезпечити шляхом виконання Україною міжнародних зобов'язань, насамперед дотримання засад кримінального процесуального законодавства, зокрема й під час здійснення судового контролю.

Серед основних проблем, що існують у цій сфері, зокрема Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, визначено такі:

- відсутність чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності, що не відповідає не лише міжнародним стандартам кримінальної юстиції щодо дітей, а і загальним стандартам, які застосовуються до повнолітніх осіб;

- відсутність обов'язкового спеціального навчання слідчих, прокурорів у провадженнях щодо неповнолітніх;

- низький рівень розвитку альтернативних судовим провадженням механізмів;

- відсутність чітко визначених прав законного представника дитини у кримінальному процесуальному законодавстві;

- недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, відсутність критеріїв їх вибору та залучення;

- недостатня ефективність участі захисника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у досудовому розслідуванні внаслідок відсутності єдиних стандартів спеціалізованого навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги [4].

Для розв'язання зазначених проблем та удосконалення системи досудового розслідування необхідно:

- забезпечити рівність прав дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені статтями Особливої частини Кримінального кодексу України, до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, з правами підозрюваних, обвинувачених;

- встановити строки затримання неповнолітніх, які є достатніми для цілей досудового розслідування, але не надмірними;

- забезпечити обов'язкове спеціальне навчання слідчих, що здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового

розслідування у формі процесуального керівництва у провадженнях щодо неповнолітніх;

запровадити альтернативні судовим провадженням процедури з метою якнайшвидшого виведення дитини із системи кримінального правосуддя;

запровадити єдині стандарти навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, яка є підозрюваною чи обвинуваченою;

забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»;

забезпечити визначення чіткого переліку прав законних представників дітей під час кримінального провадження;

забезпечити правову визначеність статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їх вибору та залучення;

сприяти вдосконаленню правозастосовної діяльності органів досудового розслідування у провадженнях за участю дітей, які є свідками або потерпілими, з метою захисту їх прав [4].

Таким чином, принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини, будучи сформованим у рамках загального міжнародного права, незважаючи на відсутність норми, яка б містила його дефініцію, сьогодні визнається керівним у системі захисту прав дитини та має вагомий вплив на розвиток вітчизняного права, зокрема кримінального процесуального.

Реалізація цього принципу у сфері кримінального провадження, зокрема під час здійснення судового контролю, передбачає не лише здійснення заходів щодо обов'язкового спеціального навчання слідчих суддів, що здійснюють судовий контроль під час проведення досудового розслідування у провадженнях щодо неповнолітніх та за участю неповнолітніх; використання спеціальних методик, зокрема таких, як «Зелена кімната», допит методом процесуального інтерв'ю; а й удосконалення кримінального процесуального законодавства у відповідній частині та впровадження системного оцінного та водночас індивідуального підходу до тлумачення тих правових норм, які можуть тлумачитись по-різному, з метою застосування того тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року (ратиф. Україною 27.02.91, набула чинності 27.09.91).
2. Декларація прав дитини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року.
3. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті від 17 листопада 2010 року і пояснювальна

записка: монографія. – Видавництво Ради Європи, 2013. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

4. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р.

5. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх: Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 р. № 223-66/0/4-17.

Юріков Олександр Олександрович,
ад'юнкт кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 360 КК УКРАЇНИ

З урахуванням конкретизації структури суспільних відносин родового об'єкта досліджуваного злочину, аргументовано, що ним є суспільні відносини, що забезпечують право власності. Це обумовлює необхідність внесення змін до КК України щодо розміщення ст. 360 КК України в розділі VI Особливої частини «Злочини проти власності», шляхом доповнення закону про кримінальну відповідальність ст. 194-2 КК України. На основі вище викладеного, доцільним є визначення безпосередніх об'єктів злочину, передбаченого ст. 360 КК України.

У науці кримінального права під безпосереднім об'єктом злочину деякі вчені розуміють конкретні суспільні відносини, яким безпосередньо завдається шкода в результаті вчинення злочину, що поставлені законодавцем під охорону у нормах Кримінального кодексу України [2].

Визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 360 КК України, має важливе значення для з'ясування характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння, а також його правильної кваліфікації.

На рівні безпосереднього об'єкта злочину виділяють основний та додатковий об'єкти, останній в свою чергу – поділяється на додатковий обов'язковий та факультативний об'єкти.

Безпосередній основний об'єкт – це суспільні відносини на які здійснюється злочинне посягання або які безпосередньо ставляться під загрозу злочинного посягання. Щодо визначення безпосереднього основного об'єкта злочину, передбаченого ст. 360 КК України, то О. П. Дячкін визначає його як безпеку функціонування об'єктів зв'язку як складову частину громадської безпеки. Вчений зазначає, що функціонування об'єктів зв'язку необхідне для задоволення інтересів та потреб суспільства й громадян, тому кримінально-правова охорона об'єктів зв'язку забезпечує безпеку невизначеного кола осіб і правоохоронюваних інтересів [3, с. 9, с. 86].

На думку І. Б. Газдайка-Василишина основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 360 КК України, є суспільні

відносини експлуатації об'єктів зв'язку [1, с. 9]. Натомість О. О. Дудоров та Г. Є. Болдарь визначають основний безпосередній об'єкт умисного пошкодження ліній зв'язку як встановлений порядок забезпечення інформаційного обміну за допомогою засобів електричного зв'язку [5, с. 593].

Враховуючи багатогранність щодо визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 360 КК України, доцільно визначити конкретний вид суспільних відносин, які покладені під кримінально-правову охорону даної норми. Так, відповідно до Закону України від 18.11.2003 № 1280-IV «Про телекомунікації» телекомунікаційна мережа – це комплекс технічних засобів телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, провідних, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням [9]. Враховуючи те, що зазначені засоби та споруди є власністю певних осіб (фізичних чи юридичних) чи держави, то зазначена норма охороняє суспільні відносини в сфері забезпечення права приватної, колективної та державної власності (в залежності від потерпілого). На основі зазначеного, слід констатувати, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 360 КК України, є суспільні відносини у сфері забезпечення права приватної, або колективної чи державної власності (в залежності від потерпілого).

На відміну від основного, у додатковому безпосередньому об'єктові посягання на такі суспільні відносини не завжди здійснюється паралельно із безпосереднім основним об'єктом. У свою чергу, безпосередній додатковий об'єкт поділяється на додатковий обов'язковий та додатковий факультативний об'єкти [7, с. 95; 4, с. 58; 8, с. 112–113].

Додатковий обов'язковий об'єкт – це суспільні відносини на які завжди посягає злочинне діяння при вчиненні певного злочину. Зважаючи, що зазначений злочин посягає на об'єкти та обладнання телекомунікаційної мережі шляхом їх пошкодження і це впливає на нормальну роботу такого обладнання, об'єктів, чи телекомунікаційної мережі загалом, то відповідно додатковим обов'язковим об'єктом досліджуваного злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну роботу телекомунікаційних мереж чи їх елементів.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону України «Про телекомунікації» телекомунікації є невід'ємною частиною виробничої та соціальної інфраструктури України і призначені для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, органів державної влади в телекомунікаційних послугах [9]. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації» оператори телекомунікацій зобов'язані першочергово надавати телекомунікаційні послуги підрозділам Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального

зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах цивільного захисту, пожежної і техногенної безпеки, захисту державного кордону [9].

Злочинне посягання на об'єкти та обладнання телекомунікаційної мережі, що призвело до переривання надання телекомунікаційних послуг вищезазначеним органам та підприємствам, може призвести до тяжких наслідків у вигляді послаблення обороноздатності держави, порушення у роботі екстрених служб («101», «102», «103», «104»), порушення роботи підрозділів митного контролю, органів та підрозділів системи зв'язку цивільного захисту.

Додатковий факультативний об'єкт – це суспільні відносини на які може відбутися, а може не відбутися злочинне посягання. При цьому, відсутність посягання на додатковий факультативний об'єкт не виключає самого складу злочину [6, с. 101]. Таким чином, додатковим факультативним об'єктом зазначеного злочину може виступати суспільні відносини, що забезпечують безперерйне надання телекомунікаційних послуг, обороноздатність держави, нормальну роботу екстрених служб та служб цивільного захисту тощо.

На основі вище викладеного можна зробити висновки, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 360 КК України, є суспільні відносини у сфері забезпечення права приватної, або колективної чи державної власності (в залежності від потерпілого); додатковим обов'язковим об'єктом досліджуваного злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну роботу телекомунікаційних мереж чи їх елементів; додатковим факультативним об'єктом зазначеного злочину можуть виступати суспільні відносини, що забезпечують безперерйне надання телекомунікаційних послуг, обороноздатність держави, нормальну роботу екстрених служб та служб цивільного захисту.

Список використаних джерел

1. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності за кримінальним правом України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / І. Б. Газдайка-Василишин. Львів, 2011. 19 с.
2. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / Віктор Климович Гришук. Київ: Видавничий дім «ІнЮре», 2006. 568 с.
3. Дячкін О. П. Кримінально-правова охорона об'єктів електроенергетики та зв'язку: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Дячкін Олександр Петрович. Дніпропетровськ, 2009. 258 с.
4. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 112 с.
5. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид. Харків: Право, 2010. 456 с.

7. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. вид. 5-те. Київ: Атіка, 2009. 408 с.

8. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

9. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

Юсунова Катерина Олександрівна,
аспірантка кафедри криміналістики та
судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСНИКОМ ДОТРИМАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ З ОПИТУВАННЯ ДІТЕЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Нормативно-правове забезпечення захисту дитини не обмежується лише Кримінальним, Кримінальним процесуальним, Кримінально-виконавчим, Сімейним кодексами чи Кодексом України про адміністративні правопорушення, воно є багатограним та комплексним. Сюди відносяться й спеціальні закони «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» тощо.

Важливу роль у запровадженні європейських стандартів захисту прав дітей у досудовому розслідуванні і судовому розгляді відіграють міжнародні документи. Зокрема, це Конвенція ООН про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей та ін.

Одним з документів, де найбільш детально визначаються вимоги до захисту дитини у кримінальному процесі, зокрема її опитування, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р.), яка була ратифікована Верховною Радою України і набула чинності з 1 грудня 2012 р.

У ст. 35 даної конвенції зазначено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення прав дитини і по можливості повинна зробити все, що б не травмувати психіку дитини. Зокрема, у статті йдеться про проведення опитувань

дитини без необгрунтованої затримки; у разі необхідності – проведення опитування у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; з дитиною має спілкуватися особа, спеціально для цього підготовлена. Пункт «f» ч. 1 ст. 35 зазначеної Конвенції передбачає можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [1].

Інший міжнародний документ у цій царині – це Стамбульська Конвенція 2011 р. або Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Станом на січень 2020 р. дану міжнародну угоду підписали понад 35 країн Європейського Союзу. Україна є однією з країн-авторів Конвенції, підписала її, але досі не ратифікувала.

Положення даної Конвенції передбачають, що жертвами насильства визнаються діти – свідки насильства в сім'ї. У ч. 1 ст. 26 зазначено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб при наданні захисту та послуг з підтримки жертв належно враховувалися права і потреби дітей – свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції. Стаття 46 визначає обтяжуючою обставиною вчинення злочину проти дитини або в її присутності [2].

17.11.2010 р. прийняті Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, в яких викладено оптимальні практики, засновані на узгодженні сучасних знань, стандартів і принципів щодо поводження з дітьми. Серед їх основних постулатів – право на участь, забезпечення найкращих інтересів дитини, повага до гідності дитини, захист та верховенство права.

У національному законодавстві процес опитування (допиту) дитини, яка стала жертвою, свідком, заявником, або дітей, які вступили в конфлікт із законом, закріплено в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України. Він містить окрему главу 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», а також спеціальні статті, які встановлюють додаткові гарантії забезпечення прав неповнолітніх, які опинились у конфлікті із законом. А саме ст. 226 КПК України визначає особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Стаття 227 КПК України передбачає обов'язкову участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи.

Частина 2 ст. 52 КПК України визначає обов'язкову участь захисника щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; а щодо осіб, стосовно яких

передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [3].

Відповідно до ст. 45 КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Згідно з чинним законодавством, на початку допиту усім його учасникам роз'яснюються обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати зауваження; у разі допиту дитини в суді, з дозволу суду ставити їй як свідкові або потерпілому запитання.

Стаття 232 КПК України визначає проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Дана норма більше стосується дітей, які стали свідками вчинення злочину або його жертвами.

Отже, захисник бере участь при проведенні слідчих (розшукових) дій, у тому числі допиті, з неповнолітніми особами – дітьми, але є категорія дітей, зокрема ті, які вступили в конфлікт з законом, де участь захисника є обов'язковою.

З урахуванням цього захисник дитини, яка стала жертвою, свідком злочину або такою, що вступила в конфлікт із законом, сприяє дотриманню її прав і свобод у кримінальному процесі, особливо положень ратифікованих Україною міжнародних нормативних документів щодо захисту дітей. Для цього захисник відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК України користується, зокрема процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику.

Захисник неповнолітньої особи має право: знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюють або обвинувачують його підзахисного; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; заявляти відводи; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді та ін.

Крім того, забезпеченню захисником дотримання європейських стандартів з опитування (допиту) дітей сприяють положення Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». А саме відповідно до ст. 20 та 21 Закону адвокат має право:

звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою [4].

Таким чином, у забезпеченні дотримання європейських стандартів із захисту прав дітей у кримінальному процесі України, зокрема щодо їх опитування (допиту) важливою є роль захисника. З цієї метою захисник дитини, яка стала жертвою, свідком злочину або вступила в конфлікт із законом, бере участь у процесуальних діях з нею – допиті, пред'явленні для впізнання та ін., висловлює зауваження щодо порядку проведення слідчої дії, зокрема якщо вбачається потенційна загроза психічному здоров'ю підзахисного, заявляє клопотання, відводи, оскаржує дії уповноважених осіб.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікована із заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. Офіційний переклад. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU11251?an=2>.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ
ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ,
ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 19 червня 2020 року)

Відповідальний упорядник *В. В. Корольчук*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Дк № 4155 від 13.09.2011 р.

Підписано до друку 20.05.2020. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 25,75. Ум. друк. арк. 23,94.

Тираж 50 прим
